

SİYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ

ALANINDA ULUSLARARASI DERLEME,
ARAŞTIRMA VE ÇALIŞMALAR

ARALIK 2025

EDİTÖR:
ARŞ. GÖR. DR. MEHMET EMİN GÜVEN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2025

ISBN •978-625-8559-89-7

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruyenyayinevi.com

e-mail: seruyenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

**SİYASET BİLİMİ,
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
VE KAMU YÖNETİMİ
ALANINDA ULUSLARARASI
DERLEME, ARAŞTIRMA VE
ÇALIŞMALAR**

EDİTÖR

ARŞ. GÖR. DR. MEHMET EMİN GÜVEN

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

MİSYON ODAKLI YÖNETİŞİM: YEŞİL VE DİJİTAL DÖNÜŞÜM İÇİN
POLİTİKA KARMASI TASARIMI 1

Veysel EREN

Demet DÖNMEZ

Soner AKIN

BÖLÜM 2

ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK VE ULUSLARARASI DÜZEN
BAĞLAMINDA OSMANLI İDARİ TARİHİNE BAKIŞ:
OSMANLI MİLLET SİSTEMİNİN SOSYAL SERMAYE
BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ 11

Burak HERGÜNER

BÖLÜM 3

TEMSİLDE ADALET İLKESİNİN ÖNE ÇIKTIĞI BİR SEÇİM
SİSTEMİ: 1965 SEÇİMLERİ VE MİLLİ BAKİYE SEÇİM SİSTEMİ 21

Bora ALKAN

BÖLÜM 4

ULUSLARARASI NORM ÖĞRETİCİSİ OLARAK BİRLEŞMİŞ
MİLLETLER MÜLTECİLER YÜKSEK KOMİSERLİĞİ: TÜRKİYE
VE ALMANYA'DAKİ UYUM FAALİYETLERİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME..... 35

Merve Burcu EROL ŞATIR

Volkan ŞEYŞANE

BÖLÜM 5

İSRAİL VE İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI..... 67

Mehmet Erkan KILLIOĞLU

BÖLÜM 6

ULUSLARARASI HUKUKTA KORUMA SORUMLULUĞUNUN DOĞAL
AFETLERE UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA..... 85

Hasan YİĞİT

BÖLÜM 7

TÜRK DIŞ POLİTİKASI PERSPEKTİFİNDEN 1974 KIBRIS BARIŞ
HAREKÂTI: NEDENLERİ VE SONUÇLARI..... 105

Fatma Nur GÜVEN

BÖLÜM 8

BAŞKENT ANKARA'DA ÇÖP YÖNETİMİ: 1923-1950..... 125

Makbule ŞİRİNER ÖNVER

Nihal Şirin PINARCIOĞLU OCAKHAN

BÖLÜM 9

AFET YÖNETİMİ VE DEZENFORMASYON İLE MÜCADELE 145

Seyida ERKEK

BÖLÜM 10

DEVLET GELENEĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE, İNGİLTERE VE
İRAN'IN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ..... 155

Mehmet Emin GÜVEN

Fatma Nur GÜVEN

BÖLÜM 11

12 MART REJİMİNİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ'NİN
KAPATILMASI (1961-1971) 187

Rengül EKİZCELEROĞLU

BÖLÜM 12

KAZAKİSTAN’DA DİJİTALLEŞMENİN GELİŞİMİ VE SİBER
GÜVENLİK YAKLAŞIMI 201

Ersoy Yılmaz DİNİZ

BÖLÜM 13

AR-GE DİPLOMASİSİ İÇİN POLİTİKA TASARIMI: ARAÇLAR,
AKTÖRLER VE KOORDİNASYON SORUNU 219

Veysel EREN

Hasret DUMAN

Soner AKIN

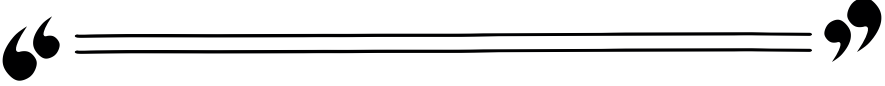
BÖLÜM 14

MİLİTARİST YÖNETİMLER BAKIMINDAN TÜRKİYE VE
FRANSA’NIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ..... 233

Fatma Nur GÜVEN

MİSYON ODAKLI YÖNETİŞİM: YEŞİL VE DİJİTAL DÖNÜŞÜM İÇİN POLİTİKA KARMASI TASARIMI

Veysel EREN¹

Demet DÖNMEZ²

Soner AKIN³

1 Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, veysel@mku.edu.tr - ORCID: 0000-0003-3607-1583

2 Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, demetdonmez670@gmail.com -ORCID: 0000-0002-5833-9088

3 Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sakin77@gmail.com - ORCID: 0000-0002-2403-8041

Giriş

Misyon odaklı yönetim dediğimiz kavram devletin “her şeye karışması” yahut piyasanın “kendiliğinden her şeyi çözmesi” gibi eski ve artık yıpranmış ikilikleri aşarak, kamusal otoritenin belli bir toplumsal hedef etrafında kapasite inşa etmesi, hedefi ölçülebilir bir çerçeveye bağlaması ve üstelik bunu yaparken de kamu-özel-akademi ilişkisinin kurallarını yeniden kurması meselesidir. Esasen, burada bahis konusu olan, yalnızca bir politika tercihi değil, aynı zamanda bir yönetim tekniği ve hatta bir devlet akıllı problemidir (Howlett, 2019). Zira yeşil ve dijital dönüşüm dediğimiz iki büyük dalga, hem üretim tarzını, hem emek rejimini, hem de uluslararası rekabetin dilini aynı anda değiştirdiği için, klasik “sektörel teşvik” mantığıyla yahut da yalnızca tekil Ar-Ge çağrılılarıyla yönetilemeyecek bir ölçek ve karmaşıklık üretmektedir; dolayısıyla kamu otoritesi, hedefe giden yolu bir “politika karması” olarak tasarlamak ve o karmanın kendi içinde tutarlı, uygulanabilir ve siyasal bakımdan meşru olmasını temin etmek zorundadır (Rogge & Reichardt, 2016).

Misyon kavramı, popüler anlatılarda çoğu zaman “ay’a gidiş” metaforuyla birlikte anılır; fakat akademik tartışmada misyon, romantik bir seferberlik sloganı değil, açık hedefler, ölçüm kriterleri, zaman ufku ve yönetim düzenekleri olan bir programatik çerçevedir; daha da önemlisi, misyon odaklılık, inovasyon politikasını yalnızca Ar-Ge çıktıları üzerinden değil, toplumsal dönüşüm kapasitesi üzerinden değerlendiren bir bakış açısı üretir (Mazzucato, 2018; Schot & Steinmueller, 2018). Bu bakış, “inovasyon”u teknik bir ilerleme olarak değil, sosyal, kurumsal ve siyasal bir dönüşüm olarak ele aldığı için, yeşil dönüşümün karbon azaltımı hedefleriyle, dijital dönüşümün veri, altyapı ve platform ekonomisi gerçekliğini aynı sahada buluşturur; yani bir yandan enerji, sanayi ve ulaşım sistemlerini dönüştürmek gerekirken, diğer yandan bu dönüşümü taşıyacak dijital omurga, veri yönetimi ve beceri ekosistemi kurulmak zorundadır (European Commission, 2019; European Parliament & Council of the European Union, 2022).

Avrupa Birliği’nin Yeşil Mutabakatı, bu dönüşümü bir “büyüme stratejisi” olarak konumlandırırken, Dijital On Yıl programı (2030) ise dijital kapasiteyi hedefler, ölçer ve raporlar hâle getiren bir yönetim rejimi kurar; dolayısıyla AB örneği, misyon mantığının yalnızca söylem değil, aynı zamanda bir politika mimarisi ve izleme düzeni olduğunu göstermesi bakımından öğreticidir (European Commission, 2019; European Parliament & Council of the European Union, 2022). Tam da bu noktada, misyon odaklı yönetim tartışması, bir yandan “devlet kapasitesi” meselesine, diğer yandan “demokratik meşruiyet ve hesap verebilirlik” meselesine dayanır; çünkü misyonlar, çok sayıda aktörü aynı hedef etrafında hizaladığı

ölçüde başarılı olur, fakat aynı zamanda yetki yoğunlaşması ve kaynak tahsisi nedeniyle siyasal tartışmayı da beraberinde getirir (Kattel & Mazzucato, 2018).

Türkiye açısından ise problem, hem tanıdık hem de kendine mahsustur. Bir tarafta yeşil dönüşümün dış ticaret, finansman ve rekabet baskısı vardır; diğer tarafta dijitalleşmenin üretkenlik, verimlilik ve kamu hizmeti kapasitesi üzerindeki belirleyici etkisi söz konusudur; üstelik bunların her ikisi de, kurumlar arası koordinasyonu, veri temelli izlemeyi ve politika araçlarının uyumunu şart koşar (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023; Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi & T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021). Yeşil Mutabakat Eylem Planı, Türkiye'nin ticaret ve sanayi düzenini yeşil standartlarla uyumlu hâle getirme niyetini açıklar ve bunu araçlara bağlama iradesi gösterir; Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi ise dijital dönüşümün kurumsal ve insani altyapısını tarif etmeye çalışır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021; Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi & T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021). Binaenaleyh Türkiye'de misyon odaklı yönetim, bir “yeni kavram ithali” değil, zaten devam eden dönüşüm başlıklarını tek bir stratejik çerçevede birleştirme ve bunu tutarlı bir politika karmasıyla yürütme meselesidir (TÜBİTAK, 2024; T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2025).

Kuramsal zemin: Dönüşümsel inovasyon siyaseti ve misyon mantığı

İnovasyon politikasının tarihsel evrimini anlamadan misyon odaklılığın neden “yeni” görüldüğünü, fakat aslında hangi boşlukları doldurduğunu kavramak güçleşir. Schot ve Steinmueller, inovasyon politikasını üç çerçeve üzerinden okur: birinci çerçevede Ar-Ge yatırımı ve bilimsel üretim merkezdeyken, ikinci çerçevede ulusal inovasyon sistemi ve aktörler arası etkileşim önem kazanır; üçüncü çerçevede ise inovasyon, toplumsal dönüşüm hedefleriyle ve yönetim kapasitesiyle birlikte düşünülür (Schot & Steinmueller, 2018). Misyon odaklı yaklaşım, bu üçüncü çerçevenin siyasa diline tercümesidir; yani mesele yalnızca daha fazla patent yahut daha fazla teknoloji girişi değildir, mesele dönüşümün yönünü belirlemek, toplumsal hedefi siyasal meşruiyetle kurmak ve araçları bu hedefe göre hizalamaktır (Mazzucato, 2018).

Bu noktada kamu sektörünün rolü, klasik “piyasa aksaklığı düzelticisi” pozisyonunun ötesine geçer. Kattel ve Mazzucato, misyon odaklı inovasyon politikasının, kamu sektöründe “dinamik kabiliyetler” gerektirdiğini, yani devletin yalnızca fon veren değil, problem tanımlayan, çözüm alanı açan, risk paylaşan ve öğrenen bir organizasyon olarak kapasite geliştirmesi gerektiğini savunur (Kattel & Mazzucato, 2018). Buradaki vurgu, devletin tek başına her şeyi yapması değil; devletin, kuralları, teşvikleri, düzenlemeleri ve yatırım sinyallerini bir arada kullanarak, piyasa aktörlerini ve araştırma topluluğunu ortak hedef doğrultusunda yönlendirmesidir; fakat bu yönlendirme, keyfi bir

emir-komuta değil, ölçülebilir hedefler, şeffaf değerlendirme ve geri besleme mekanizmalarıyla yürütüldüğü ölçüde meşru hâle gelir (Howlett, 2019).

Öte yandan misyon yaklaşımına yöneltilen temel itirazları da ciddiyetle ele almak gerekir. Birincisi, “devlet yanlış hedef seçerse” riski vardır; ikincisi, “yakın çevre çıkarları”nın misyon bütçelerini ele geçirme ihtimali vardır; üçüncüsü ise misyonların, özellikle yeşil dönüşümde, sosyal adalet ve bölgesel eşitsizlik boyutlarını ihmal ederek teknokratik bir programa dönüşme tehlikesidir. Bu itirazların hepsi, aslında politika tasarımının çekirdeğine işaret eder: Hedef seçimi, araç seçimi, uygulama mimarisi ve izleme-değerlendirme sistemi birlikte tasarlanmazsa, misyon söylemi ya propaganda olur ya da bürokratik bir etiket olarak kalır (Larrue, 2021). Larrue, misyon odaklı politikaların tasarım ve uygulamasında “sistemik yaklaşım” ihtiyacını vurgularken, misyonların somut hedefler ve ölçüm kriterleriyle netleştirilmesini, paydaş yönetişiminin kurulmasını ve politika araçlarının birbirini tamamlar şekilde paketlenmesini özellikle öne çıkarır (Larrue, 2021).

Bu çerçevede Foray’ın akıllı uzmanlaşma (smart specialization) tartışması, misyon mantığıyla ilişkili bir ara durak gibidir. Foray, akıllı uzmanlaşma stratejilerinin bir tür misyon odaklı pratik olarak okunabileceğini, zira bölgesel/ulusal düzeyde öncelik belirleme, keşifçi girişimcilik (entrepreneurial discovery) ve odaklanmış kaynak tahsisi gibi unsurlar taşıdığını ileri sürer (Foray, 2018). Buradan çıkan ders açıktır: Misyon, sadece merkezi bir hedef değil, aynı zamanda çok düzeyli yönetimde (ulusal-bölgesel-yerel) bir uyum düzeni kurmayı gerektirir; zira yeşil ve dijital dönüşümün altyapı yatırımları, beceri politikaları ve sanayi kümeleri doğrudan mekâna bağlıdır.

Politika karması tasarımı: Araç uyumu, tutarlılık ve zamanlama

Politika karması kavramı, burada basitçe “çok araç kullanımı” değildir; bilakis araçların birbirini tamamlaması, birbirini boşa düşürmemesi ve bir hedef hiyerarşisi içinde birlikte çalışmasıdır (Rogge & Reichardt, 2016). Rogge ve Reichardt, politika karmasını analiz ederken tutarlılık, uyum ve zaman içinde güvenilirlik gibi nitelikleri vurgulamıştır ki; zira sürdürülebilirlik dönüşümleri, kısa vadeli teşviklerle değil, uzun vadeli yön sinyaliyle, yani aktörlerin yatırım ve öğrenme kararlarını etkileyen istikrarla yürümektedir (Rogge & Reichardt, 2016). Kern, Rogge ve Howlett de, politika karması literatürünün inovasyon ve dönüşüm çalışmalarına bağlanması gerektiğini, zira dönüşümün çok aktörlü ve çok araçlı doğasının ancak bu köprüyle anlaşılabilirliğini savunur (Kern, Rogge, & Howlett, 2019).

Bu noktada politika tasarımının klasik sorusu yeniden karşımıza çıkar: Hangi araçlar, hangi sırayla, hangi yoğunlukla devreye girecek ve hangi aktör

tarafından uygulanacaktır? Howlett, politika tasarımı araç seçiminin, yalnızca teknik etkinlik değil, aynı zamanda siyasi uygulanabilirlik meselesi olduğunu hatırlatır (Howlett, 2019). Yeşil ve dijital dönüşüm bağlamında bu soru, daha da kritik hâle gelir; çünkü karbon azaltımı için düzenleme (emisyon standartları, enerji verimliliği normları), finansman (yeşil krediler, yatırım teşvikleri), talep yaratma (yeşil kamu alımları), Ar-Ge destekleri ve altyapı yatırımları bir arada yürümek zorundadır. Dijital dönüşüm için ise veri altyapısı, siber güvenlik, dijital beceriler, KOBİ dijitalleşmesi teşvikleri ve platform düzenlemeleri gibi araçlar birbirine bağlanmadığında, dijitalleşme “parçalı modernleşme”ye dönüşür; bu da verimlilik artışını sınırladığı gibi, kurumsal kapasiteyi de zayıflatır (European Parliament & Council of the European Union, 2022).

Yeşil kamu alımları burada tipik bir “talep yönlü” araçtır ve yalnızca çevre politikasının değil, inovasyon ve sanayi dönüşümünün de aracıdır. Türkiye bağlamında AB’de yeşil kamu alımlarının çevre politikası aracı olarak işlevini ele alan çalışma, kamu alım rejiminin, piyasa sinyali üretme kapasitesini ve bu sinyalin davranış değişikliğine yol açabileceğini tartışır (Dikmen & Dağlıoğlu Şanlı, 2020). Misyon odaklı yönetim perspektifinden bakıldığında, yeşil kamu alımları, örneğin düşük karbonlu çimento, yeşil çelik, enerji verimli bina malzemeleri, akıllı şebeke bileşenleri gibi alanlarda hem yerli tedarik zinciri kurmak hem de teknoloji öğrenmesini hızlandırmak için kullanılabilir; fakat bu, ihale mevzuatından standartlara, sertifikasyon altyapısından yerli üretici desteklerine kadar geniş bir araç paketinin birlikte kurgulanmasını gerektirir (Rogge & Reichardt, 2016).

Politika karmasının en müşkül tarafı, araçların “birbirini sabote etmesi” ihtimalidir. Mesela bir yandan elektrikli araçlara geçişi teşvik ederken, diğer yandan elektrik üretim karmasında fosil bağımlılık sürerse, karbon azaltımı hedefi sınırlı kalır; keza dijitalleşmeyi teşvik ederken veri merkezlerinin enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı düzenlenmezse, dijital dönüşümün karbon ayak izi büyüyebilir. Bu nedenle yeşil ve dijital dönüşümün “ikiz dönüşüm” olarak birlikte ele alınması, slogan değil, politika tasarımı zorunlu bir ön şarttır (European Commission, 2019; European Parliament & Council of the European Union, 2022). Böyle bir tasarım, enerji dönüşümü çalışmalarının da gösterdiği üzere, teknoloji, altyapı ve piyasa düzenlemelerinin birlikte yürütülmesini ister; nitekim Türkiye enerji dönüşümü görünümünü ele alan raporlar, yatırımların ve sistem dönüşümünün çok bileşenli doğasına dikkat çeker (SHURA Enerji Dönüşümü Merkezi, 2025).

Misyon odaklılık, politika karmasını bir “portföy” mantığına bağlar. Yani tek bir proje değil, bir hedefe hizmet eden çok sayıda proje, yatırım ve düzenlemenin birlikte yönetildiği bir portföy gerekir; bu portföyün içinde bazı araçlar erken aşamada kapasite kurar, bazıları ölçekleme yapar, bazıları

ise disipline eder ve standardize eder. Örneğin “yeşil hidrojen” gibi bir misyon düşünelim: Ar-Ge destekleri ve pilot tesis yatırımları erken aşamada önemlidir; fakat orta aşamada altyapı (iletim, depolama), talep tarafı (kamu alımı, sanayi dönüşüm programları) ve finansman (yeşil tahvil, uzun vadeli kredi) devreye girmeden ölçekleme olmaz. Dijital boyutta ise sensör ağları, veri toplama, endüstriyel IoT ve siber güvenlik standartları olmadan yeşil hidrojenin üretim ve dağıtım verimliliği sürdürülemez. İşte politika karması dediğimiz şey, bu araçların tek tek değil, bir hedef doğrultusunda “eşgüdümlü” işlemesidir (Kern et al., 2019; Howlett, 2019).

Yeşil ve dijital dönüşümün misyonlaştırılması: AB deneyimi ve dersleri

AB Yeşil Mutabakatı, iklim nötrlüğünü bir hedef olarak koyarken, aynı zamanda sanayi, tarım, finans ve ulaştırma gibi alanlarda kapsamlı bir dönüşüm programı tasarlar; bunun politika mantığı, yalnızca çevre regülasyonu değil, yatırım ve inovasyon rejiminin yeniden kurgulanmasıdır (European Commission, 2019). Dijital On Yıl programı ise dijital beceriler, dijital altyapı, dijital kamu hizmetleri ve işletmelerin dijitalleşmesi gibi hedefleri somut göstergelerle izleyen bir çerçeve kurar; burada “gösterge” meselesi, yönetişimin teknik dili olduğu kadar siyasal dildir de, zira ölçülen hedefler, kaynak tahsisini ve siyasal hesap verebilirliği belirler (European Parliament & Council of the European Union, 2022). Dolayısıyla AB, misyon mantığını hem hedef koyma hem de izleme ve koordinasyon mekanizmalarıyla bir arada işletmeye çalışmaktadır.

Bu deneyimin Türkiye için dersleri iki başlıkta toplanabilir. Birincisi, misyonların “çok düzeyli” yönetilmesi gerekir; yani merkezi yönetim hedefi koyar, fakat uygulamabölgesel kümeler, belediyeler, sanayi odaları, üniversiteler ve özel sektörle birlikte yürür. İkincisi, misyonların “ölçülebilirliği” yalnızca raporlama için değil, politika öğrenmesi için elzemdir; çünkü dönüşüm uzun solukludur ve araçlar zaman içinde ayarlanmak zorundadır (Larrue, 2021). Üçüncüsü ise, misyonların sosyoekonomik dağılım etkisi dikkate alınmalıdır; yeşil dönüşüm bazı sektörleri daraltırken bazılarını büyütür, dijital dönüşüm bazı becerileri değersizleştirirken bazılarını kıymetlendirir; binaenaleyh adil geçiş (just transition) boyutu, misyonların meşruiyetini belirler (Mazzucato, 2018).

Türkiye’de misyon odaklı yönetişimin zemini: Belgeler, kapasite ve boşluklar

Türkiye’de misyon odaklı yönetişimin zemini, aslında parçalı biçimde mevcuttur. On İkinci Kalkınma Planı, yeşil ve dijital dönüşümü rekabetçi üretim hedefiyle birlikte anarken, politika koordinasyonu ve izleme-değerlendirme vurgusunu öne çıkarır; bu, misyon mantığının “devlet kapasitesi” boyutuyla uyumludur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe

Başkanlığı, 2023). Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi, insan kaynağı, altyapı, veri ve ekosistem başlıklarını çerçevelemeye çalışır; bu ise dijital dönüşümün yalnızca teknoloji değil, yönetim meselesi olduğunu kabul etmek anlamına gelir (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi & T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021). Yeşil Mutabakat Eylem Planı ise dış ticaret, sanayi ve standardizasyon hattında uyum başlıklarını araçlara bağlar; bu da yeşil dönüşümün uluslararası rekabet koşullarıyla ilişkilendirildiğini gösterir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021). Sanayi ve Teknoloji Stratejisi ve TÜBİTAK'ın stratejik planı ise Ar-Ge, ticarileşme ve teknoloji öncelikleri üzerinden bir “kapasite dili” kurar (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2025; TÜBİTAK, 2024).

Özelinde, bu zeminin misyon odaklı bir yönetim modeline dönüşmesi için üç temel boşluğun doldurulması gerekir. Birincisi, hedeflerin “misyon diliyle” somutlaştırılmasıdır. Türkiye’de belgeler çoğu zaman hedefleri geniş tutar; oysa misyon, dar ve ölçülebilir hedef ister. Mesela “sanayinin yeşil dönüşümü” genel bir hedeftir; misyon diliyle bunu “çelik sektöründe belirli bir tarih ufkunda karbon yoğunluğunu şu kadar azaltmak”, “çimento sektöründe alternatif bağlayıcı oranını ve enerji verimliliğini şu düzeye taşımak”, “OSB’lerde akıllı şebeke ve atık ısı geri kazanımını şu ölçekte yaygınlaştırmak” gibi hedeflere bağlamak gerekir. İkincisi, araçların “karmaya” dönüştürülmesidir. Bir hedef için yalnızca teşvik vermek yetmez; düzenleme, standardizasyon, kamu alımı, eğitim ve finansman aynı pakette olmalıdır (Rogge & Reichardt, 2016). Üçüncüsü ise, izleme-değerlendirme altyapısının ortaklaştırılmasıdır. Dijital dönüşüm endeksleri ve enerji dönüşümü görünümleri, mevcut durumu göstermede kıymetlidir; fakat misyon yönetimi için bu göstergelerin politika portföyüyle ilişkilendirilmesi gerekir (TÜBİSAD, 2023; SHURA Enerji Dönüşümü Merkezi, 2025).

Türkiye’nin dijital dönüşüm kapasitesine dair endeks çalışmalarının gösterdiği temel husus, dönüşümün homojen olmadığıdır; bazı sektörler ve bölgeler hızlı dijitalleşirken, bazıları geride kalır ve bu durum verimlilik farklarını büyütür (TÜBİSAD, 2023). Yeşil dönüşümde ise enerji maliyetleri, finansman koşulları ve teknolojik erişim farkları, firmalar arası eşitsizliği artırabilir (SHURA Enerji Dönüşümü Merkezi, 2025). O hâlde misyon odaklı yönetim, sadece teknoloji üretimi değil, “kapasite yayılımı” meselesidir; yani KOBİ’lerin yeşil ve dijital dönüşüme erişimini sağlayacak araçların tasarımı, misyonun sosyal meşruiyetini de belirler.

Burada ulusal inovasyon sistemi tartışmalarıyla bağlantı kurmak gerekir. Hancıoğlu ve Atay, farklı ülkelerin inovasyon sistemlerini inceleyerek Türkiye için öneriler geliştirirken, kurumsal yapı, etkileşim ve kapasite eksenlerini öne çıkarır (Hancıoğlu & Atay, 2019). Bu tür çalışmaların ima ettiği şey şudur: Misyon odaklılık, inovasyon sisteminin “yönlendirilmesi”dir; yani

sistemin aktörleri var olabilir, fakat ortak hedef ve araç uyumu olmadan sistem dönüşüm üretmez. Misyon yönetişimi, sistemin yönünü, hızını ve koordinasyonunu kurma iddiasıdır (Kattel & Mazzucato, 2018).

Uygulanabilir bir tasarım: Türkiye için misyon portföyü ve politika karması ilkeleri

Türkiye’de ikiz dönüşüm için misyon portföyü tasarlamak, “her alana misyon” yazmak demek değildir; bilakis sınırlı sayıda, yüksek kaldıraç etkili, hem iç kapasiteyi büyüten hem de dış rekabet baskısına cevap veren alanlarda odaklanmak demektir. Bu odaklanma, akıllı uzmanlaşma mantığındaki gibi keşifçi süreçlerle, yani sektörlerin, üniversitelerin, teknoloji girişimlerinin ve kamu kurumlarının ortak öğrenmesiyle yapılmalıdır (Foray, 2018). Misyon portföyü kurulduğunda ise, her misyon için politika karması ilkeleri belirlenmelidir.

Birinci ilke, “hedef-arac uyumu”dur. Her misyon, ölçülebilir hedef ve zaman ufku taşımalı; kullanılan araçlar, hedefin doğasıyla uyumlu olmalıdır. Mesela sanayi dekarbonizasyonu misyonunda düzenleme ve finansman daha güçlü araçlardır; dijital beceri misyonunda eğitim, sertifikasyon ve işgücü politikaları daha baskın olur; kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi misyonunda veri yönetimi ve kurum içi süreç tasarımı belirleyici hâle gelir (Howlett, 2019). İkinci ilke, “araçlar arası tamamlayıcılık”tır. Yeşil kamu alımı, Ar-Ge teşviki ve standardizasyon birlikte tasarlanmadığında, piyasa sinyali eksik kalır (Dikmen & Dağlıoğlu Şanlı, 2020). Üçüncü ilke, “zamanlama ve ardışıklık”tır. Bazı araçlar erken dönemde kapasite kurar (pilot programlar, beceri eğitimleri), bazıları orta dönemde ölçekler (yatırım teşvikleri, kredi hatları), bazıları ise geç dönemde kalıcılaştırır (standartlar, düzenleyici çerçeve). Politika karmasının başarısı, bu ardışıklığın doğru kurulmasına bağlıdır (Rogge & Reichardt, 2016; Kern et al., 2019).

Dördüncü ilke, “koordinasyonun kurumsallaşması”dır. Misyon yönetişimi, koordinasyonsuz olmaz; çünkü misyon, tek bakanlığın konusu değildir. Türkiye’de üst politika belgeleri koordinasyon vurgusu taşımaktadır; fakat misyon mantığında koordinasyon, bir “komite” değil, performans çerçevesi olan bir yürütme düzeni olmak zorundadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Beşinci ilke, “izleme-değerlendirme ve öğrenme”dir. Misyonların göstergeleri, hem teknik hem siyasal bir dildir; çünkü gösterge, hesap sormanın ve politika düzeltmenin aracıdır. Dijital dönüşüm endeksleri ve strateji belgelerindeki hedefler, misyon izleme panellerine bağlanmadığında, belgeler “niyet beyanı” olarak kalır (TÜBİSAD, 2023; European Parliament & Council of the European Union, 2022).

Altıncı ilke, “meşruiyet ve katılım”dır. Misyonlar, kaynak tahsis ettiği için siyasal tartışmayı kaçınılmaz kılar; dolayısıyla misyonların gerekçesi, paydaş katılımı ve dağılım etkisi açıkça konuşulmalıdır. Bu, misyonların demokratik denetimden kaçmasını engellediği gibi, aynı zamanda toplumsal sahiplenmeyi de artırır; nitekim dönüşümsel inovasyon politikası çerçevesi, inovasyonu yalnızca teknik ilerleme değil, yönetim ve toplumsal değer üretimi olarak görür (Schot & Steinmueller, 2018; Mazzucato, 2018).

Sonuç

Misyon odaklı yönetim, yeşil ve dijital dönüşümün karmaşık doğası karşısında, politika yapımının “araç bolluğu” ile “hedef netliği”ni bir araya getirme teşebbüsü olarak görülebilir. Bu teşebbüs, bir yandan dönüşümsel inovasyon politikasının kuramsal açılımına dayanır; diğer yandan politika karması literatürünün araç uyumu, tutarlılık ve zamanlama ilkeleriyle somutlaşır (Schot & Steinmueller, 2018; Rogge & Reichardt, 2016; Howlett, 2019). AB örneği, hedef koyma, izleme ve koordinasyonu kurumsallaştırma bakımından önemli dersler sunar; Türkiye örneği ise, strateji belgeleri ve dönüşüm gündemleri bakımından güçlü bir zemin olsa da, misyonların somut hedeflere bağlanması, araçların “karmaya” dönüştürülmesi ve izleme-değerlendirme altyapısının ortaklaştırılması gibi kritik eşikleri işaret eder (European Commission, 2019; T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023; T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021).

Neticede, misyon odaklı yönetim bir “yönetim tekniği”dir; fakat aynı zamanda, devlet kapasitesinin, kurumsal öğrenmenin ve siyasal meşruiyetin birlikte sınıandığı bir alandır. Yeşil ve dijital dönüşümün gerektirdiği ölçek düşünüldüğünde, misyon mantığı, dağınık araçları bir hedef etrafında toplama ve yatırım kararlarına güvenilir yön sinyali verme kapasitesiyle kıymetlidir; ancak bu kıymet, ancak iyi tasarlanmış, ölçülebilir, koordineli ve hesap verebilir bir politika karmasıyla gerçek bir dönüşüme dönüşebilir (Larrue, 2021; Kattel & Mazzucato, 2018; Kern et al., 2019).

Kaynakça

- Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi & T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2021). *Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi (2021–2025)*. Ankara: Yazar.
- Dikmen, S., & Dağlıoğlu Şanlı, İ. (2020). Avrupa Birliği'nde çevre politikası aracı olarak yeşil kamu alımları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 19(1), 85–119.
- European Commission. (2019). *The European Green Deal* (COM(2019) 640 final). Brussels: Author.
- European Parliament & Council of the European Union. (2022). *Decision (EU) 2022/2481 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 establishing the Digital Decade Policy Programme 2030*. Brussels: Author.
- Foray, D. (2018). Smart specialization strategies as a case of mission-oriented policy—A case study on the emergence of new policy practices. *Industrial and Corporate Change*, 27(5), 817–832.
- Hancıoğlu, Y., & Atay, Ö. (2019). İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'nin ulusal inovasyon sistemlerinin incelenmesi: Türkiye için öneriler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(2), 511–547.
- Howlett, M. (2019). *Designing public policies: Principles and instruments* (2nd ed.). London: Routledge.
- Kattel, R., & Mazzucato, M. (2018). Mission-oriented innovation policy and dynamic capabilities in the public sector. *Industrial and Corporate Change*, 27(5), 787–801.
- Kern, F., Rogge, K. S., & Howlett, M. (2019). Policy mixes for sustainability transitions: New approaches and insights through bridging innovation and policy studies. *Research Policy*, 48(10), 103832.
- Larrue, P. (2021). *The design and implementation of mission-oriented innovation policies: A new systemic policy approach to address societal challenges* (OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No. 100). Paris: OECD Publishing.
- Mazzucato, M. (2018). Mission-oriented innovation policies: Challenges and opportunities. *Industrial and Corporate Change*, 27(5), 803–815.
- Rogge, K. S., & Reichardt, K. (2016). Policy mixes for sustainability transitions: An extended concept and framework for analysis. *Research Policy*, 45(8), 1620–1635.
- Schot, J., & Steinmueller, W. E. (2018). Three frames for innovation policy: R&D, systems of innovation and transformative change. *Research Policy*, 47(9), 1554–1567.
- SHURA Enerji Dönüşümü Merkezi. (2025). *Türkiye enerji dönüşümü görünümü 2024*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024–2028)*. Ankara: Yazar.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2025). *2030 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi*. Ankara: Yazar.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). *Yeşil Mutabakat Eylem Planı*. Ankara: Yazar.
- TÜBİSAD. (2023). *Türkiye'nin dijital dönüşüm endeksi 2022*. İstanbul: TÜBİSAD.
- TÜBİTAK. (2024). *TÜBİTAK 2024–2028 Stratejik Planı*. Ankara: TÜBİTAK.

**ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK VE ULUSLARARASI DÜZEN
BAĞLAMINDA OSMANLI İDARİ TARİHİNE
BAKIŞ: OSMANLI MİLLET SİSTEMİNİN SOSYAL
SERMAYE BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

“ ”

Burak HERGÜNER¹

¹ Prof. Dr, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
burak.herguner@idu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6240-5463

Giriş

Mark Twain'e atfedilen tarih kendini tekrar etmez, ama kafiyevidir (O'Toole, 2014) sözü bize siyaset biliminde deney yapma lüksümüz olmadığını da göz önünde bulundurarak gerektiğinde geçmişten ders almamız gerektiğini hatırlatmaktadır. İletişim, uluslararası düzenin oluşturulması ve yeniden yapılması için hayati öneme sahiptir. Ayrıca, çok kültürlülük içeren sistemlerin ve ilgili kurumsal mimarinin gelişimi için de hayati öneme sahiptir. Uluslararası düzen, içinde farklı bölgesel veya yerel alt düzenler barındırır da aynı zamanda alt sistemlerdeki siyasi otoriteyi etkileyen makro-kurumsal bir yapıdır. Tarihin herhangi bir noktasında ve herhangi bir coğrafi bağlamda, muhtemelen alt düzenlerle uyum seviyesi farklılıklar gösteren egemen bir uluslararası siyasi düzen olacaktır (Reus-Smit, 2018, s. 196-197).

Modern uluslararası düzenin evrimi, kültürel çeşitliliği ele alma çabalarıyla oldukça ilintilidir. Yirminci yüzyılın başında, yoğunlaşan emperyalizmin neden olduğu artan çeşitliliği yönetmek için uluslararası hukukta bir 'medeniyet standardı' oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, kendi kaderini tayin etme hakkını talep eden etnik vurgunun baskın olduğu ülkeler, Avrupa içi çeşitliliği yönetmenin bir yolu olarak farklı ulus devletler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Nazizmin ve diğer yabancı düşmanı milliyetçi hareketlerin yükselişine katkıda bulunduğu için II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu tür ırk temelli devlet kavramı büyük ölçüde terk edildi. Buna rağmen, eski sömürge halklarının bağımsızlık hareketlerini kontrol etme çabası hâlâ söz konusuydu. Nitekim, 1970'lerden sonra, bu standartlar yerine küresel çeşitliliği ele almanın yolu olarak yerel çeşitlilik ve evrensel egemen haklara odaklanılmaya başlandı (Reus-Smit, 2018).

Öte yandan, batı ya da Avrupa merkezci lineer (doğrusal) evrimsel tarih teorilerini Batı kültürel alanlarının ötesine taşıma girişimleri genellikle başarısız olmuştur. Çünkü, Avrupa'daki tarihsel aşamalar diğer kültürlerle uygulanamayabilir (Waller, 1968, s. 65). İşte bu bağlamda, çok kültürlülük (multiculturalism) temelli idari sistem, Osmanlı'da Avrupa'ya kıyasla daha önce deneyimlenmiştir. Bu nedenle bu çalışma Osmanlı millet sistemini, idari açıdan bir vaka çalışması olarak almaktadır. Bir vaka çalışması, kesitsel, hiyerarşik zaman serileri veya karşılaştırmalı-tarihsel olarak farklı şekillerde tasarlanabilir (Gerring, 2004, s. 243).

Vaka çalışmaları, keşif (exploratory) niteliğindeki araştırmalarda doğal bir avantaja sahiptir (Gerring, 2004, s. 349).

Bu çalışma, Osmanlı idari sisteminin, yönetim tarihi çerçevesinde sosyal sermaye kavramı üzerinden bir analizini yapmakta ve lineer, indirgemeci batı yönetim tarihi yazımına eleştirel bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle güçlü bir kapital (maddi sermaye) sahibi sınıfa sahip olmayan Osmanlı devletinde düzenin sürdürülmesi konusunda özellikle sosyal sermayenin ve

Osmanlı Millet sisteminin etkisini irdelemektedir. Çalışmada 19. Yüzyılın ikinci yarısı başlayan ve 20. Yüzyılın başlarında devam eden idari ve sosyal değişimlerin, sosyal sermaye açısından bir değerlendirmesi de yapılmaktadır.

Sosyal Sermayenin Tarihsel Boyutu

Sosyal sermaye kavramının evrimi, devletin sosyal ağlar oluşturmadaki rolünü ve tarihsel determinizm ile sosyoekonomik bağlam arasındaki ilişkileri de kapsar. Kavram genellikle yeni olarak ele alınsa da esas itibarıyla kendinden önceki farklı kuramları destekleyen ve onlarla ilintili derin bir ‘kavramsal tarihe’ sahiptir (Farr, 2004).

Putnam (2000), sosyal sermaye kavramını yönetim ve demokrasi bağlamında ele alarak önemli ölçüde ilerletmiştir ve sosyal sermaye konusunda özellikle kimlik üzerine odaklanmaktadır. Bu çerçevede kavramı bağlayıcı (bonding) ve köprü kuran (bridging) sosyal sermaye olarak iki temele ayırır. Bunlardan bağlayıcı sermaye homojen, köprü kuran sermaye ise heterojen yapıdaki topluluklar için söz konusudur. Bir başka ifadeyle çok kültürlü yapılarda farklı gruptan insanlar arasında oluşturulan sermaye türü köprü kuran sermayedir. Grup içindeki bireyler arasındaki ise bağlayıcı sosyal sermayedir (Hergüner, 2024).

Putnam’ın çalışmalarının merkezi odağı, güven ve karşılıklılık normlarına dayanan gönüllü iş birliği temelli siyasi ve sivil katılımdır. Buna göre, Putnam, Leonardi ve Nanetti (1993), bazı demokratik hükümetlerin neden başarılı olurken diğerlerinin başaramadığını İtalya örneğinde incelemiştir. Çalışmada özellikle sivil toplumun gelişmişlik bakımından önemini ve kuzey ile güney İtalya arasındaki karşıtlıklar temelinde vurgulamışlardır. Çalışma, tarihsel açıdan, neredeyse aynı bölgelerin hem 20. yüzyıl sonları hem de 12. yüzyılda güçlü sivil katılım gösterdiğini ortaya koymuştur. Ancak burada ihtiyatlı olmak da gerekir. Çünkü göz önünde bulundurulması gereken tartışma noktası ‘tarihsel determinizm’ konusudur. Özellikle Robert Putnam’ın mevcut sosyal sermaye seviyelerinin yüzyıllar önceki mirasların ürünü olduğu iddiası tarihsel determinizm olarak görülmektedir (Ferragina, 2013). Öte yandan sosyal tarihçilerin önemli bir kısmı, günümüz ‘sosyal sermaye’ kavramına şüpheykle yaklaşmaktadır. Bunun nedeni ise, onu tanım olarak güç, sınıf ve çatışmayı ihmal eden bir kavram olarak görmeleridir (Fine, 2008).

İktisat tarihçileri ise genellikle tarihsel değişimi açıklamak için sosyal sermaye kavramı öncesinde ‘Yeni Kurumsal Ekonomi’yi (New Institutional Economics) kullanmayı tercih ediyorlardı (Fine, 2008, s. 444). Bu bağlamda doğrudan sosyal sermayeyle ilgili olmasa da Acemoglu ve Robinson’un (2013) çalışması da tarihsel açıdan sivil toplum, idari ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki üzerine literatüre büyük ölçüde katkı sağlamıştır.

Sosyal sermaye tarihsel olarak devlet ve onun siyasi ideolojisiyle simbiyotik bir ilişki içindedir. ABD örneği incelendiğinde özellikle 20. Yüzyılın başlarında ve özellikle Roosevelt'in başkanlığı sırasındaki *New Deal* (yeni düzen) dönemlerinde yerel yönetim hizmetleri, işçi reformları ve sosyal güvenlik reformlarıyla köprü kuran sosyal sermaye örnekleri güçlü bir şekilde tesis edilmiştir. Burada devlet ve sosyal sermaye bağlamında özellikle vurgulanması gereken konu şudur ki güvenlik ve etkin kamu hizmetleri sunulduğunda vatandaşların güveni çerçevesinde sosyal sermaye gelişir. Vatandaşlar, kendi çıkarlarının gözetildiğini gördükleri ve güven duydukları durumda sosyal sermaye gelişir, devlete bağlılık artar (Szreter, 2002). Buna paralel olarak, Osmanlı ile ilintili olarak özellikle Balkanlar, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'yu etkileyen sosyal sermaye oluşumu eksikliklerinin tarihsel arka planını anlamak önemlidir.

İdari Açıdan Çokkültürlülük Temelli Bir Sistem Olarak Osmanlı Millet Sistemini Anlamak

Osmanlı idari sisteminde Ermeniler, Yunanlar ve Yahudiler yarı özerk topluluklar olarak örgütlenmişti. Bu topluluklar, Osmanlı Millet sistemi içinde mali ve idari özerkliklere sahiptiler. Ayrıca dini ve kültürel özgürlükten de faydalandılar. Örneğin, Ermeni patriği Ermenilerin manevi işleri ve hayır kurumlarının yönetimi üzerinde mutlak yetkiye sahipti. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari faaliyetleri sayesinde zengin olan Ermeniler, Ermeni Patrikhanesine güçlü maddi destek sağlıyorlardı (Matossian, 2016, s. 31).

Bir kıyaslama yapmak gerekirse, aynı dönemlerdeki Avrupa idari sistemi Hristiyan çoğulculuğuna sahip ve Yahudilik ile İslam'ı kenara iten bir yapıya sahipti. Osmanlı sistemi ise, hiyerarşik olarak da olsa yarı-özerk Yahudi ve Hristiyan topluluklarını resmi olarak kabul eden bir İslami düzen yaratmıştır (Reus-Smit, 2018, s. 211).. Öte yandan, bahsedilen hiyerarşi daha çok tebaanın devlet bürokrasisine kabul edilmesiyle ilgiliydi. Bu çerçevede, 19. yüzyıldaki Tanzimat (yeniden yapılanma) dönemine kadar hükümette yer almak için Müslüman olmak gerekiyordu. Ancak bu, bürokrasiye sadece Türkler veya diğer Müslüman topluluklar arasında katılım olduğu anlamına gelmemektedir. Hristiyan ailelerden sekiz ile onsekiz yaşları arası çocuklar, Devşirme sistemiyle toplanıyor ve seçilenler eğitimlerini Enderun'da (saray okulu) alıyordu. Ailelerin tek çocuğu varsa seçim sürecine dahil edilmiyorlardı (Terzi, 2015, s. 152-163).

Bu sistem önceki dönemlerden miras alınmış olsa da 15. yüzyılın ilk yarısında tam olarak kurumsallaşmıştır. Osmanlı devletinde, özellikle orduya hizmet eden seçilen bu kişilere Kapıkulu deniyordu. Bunlardan bazıları Osmanlı devlet hiyerarşisindeki ikinci en yüksek makam olan sadrazam (büyük vezir) rütbesine yükseldi (Terzi, 2015, s. 154-160). 18. yüzyıla kadar Devşirme sistemi etkili bir şekilde işlemiştir (Ortaylı, 2020, s. 110).

Harari'ye (2016: 197) göre, 1600 yılları civarında Osmanlı başkenti İstanbul, Ortodoks Hristiyanlar, Ermeniler, Şiiler, Sünniler ve Yahudilerin uyum içinde yaşadığı çok kültürlü ve hoşgörülü bir metropoldü. Özellikle Selanik, Beyrut veya İzmir gibi büyük kıyı şehirleri için de durum farklı değildi (Akıncı, 2023). Reus-Smit'in (2018: 199) dönemin idari ve sosyal çeşitliliği hakkında belirttiği gibi, İmparatorluğun yayıldığı Akdeniz Havzası, yalnızca belirli bir ırksal/dinsel kategoriye uymuyordu; sadece Osmanlı, Türk ya da İslam egemen değildi. Osmanlı idari geleneğinde, Roma ve Bizans, Balkan ve Türk-Moğol kurumları ve uygulamalarının etkileri de vardı.

Kıyı kentlerinden örnek vermek gerekirse Selanik şehri kozmopolit bir yapıya sahipti ve şehirde Türkler, Yahudiler ve Yunanların yanı sıra birçok farklı etnik kökenden insanlar yaşıyordu (Dumont, 2018; Moutsopoulos, 2021: 31). Bunun yanı sıra 19. yüzyıldaki salnamelere (Osmanlı yıllıkları) göre, bazı meslekler tüm topluluklar tarafından yapılırken, bazıları belirli topluluklara aitti. Türkler ise genellikle küçük ölçekli ticaret ve zanaatla uğraşıyordu. Müslüman Türkler arasında büyük ölçekli ticaretle meşgul tüccarlar pek yoktu. Bunlar daha çok Yahudiler ve Yunanlılar arasında bulunmaktaydı. Türkler çoğunlukla askerlik hizmetinde, dini işlerde ve kamusal hizmetlerde yer almaktaydılar (Akıncı, 2023, s. 140-141).

Yahudiler, 19. yüzyılda Selanik nüfusunun neredeyse yarısını oluşturmuyordu fakat birçok Avrupa kentinin aksine kapalı gettolarda yaşamıyorlardı. Selanik'te Yahudilerin yaşadığı onaltı mahalle vardı ve buralara isteyen herkes serbest olarak girip çıkabiliyordu. Ayrıca, hahamlar (Yahudi din adamları) şehirdeki okullarda kutsal metinleri öğretiyordu. Şehirde yaklaşık yüz sinagog ve 32 kahal (Yahudi topluluğu) vardı. 1520 yılında kurulan *Talmud Torah*, Selanik'teki Yahudi topluluğunun eğitimine uzun süre hizmet veren bir kurumdu. Ayrıca, birçok Hristiyan—Levantenler—Avrupa'dan gelip ticaret yapmak için Osmanlı topraklarına yerleşti. Bu insanlar, özellikle İzmir'deki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan çok aktifti (Akıncı, 2023; Şenocak, 2016). Öyle ki, farklı etnik gruplar devletle sorun yaşadığında, bu kişilerden arabuluculuk yapmalarını talep ediyorlardı (Akıncı, 2023: 179).

Onbeşinci ve onsekizinci yüzyıllar arasında Osmanlı Millet sistemi, çok-kültürlülük ve farklılıklara tolerans temelinde karakterize edilmişti. Bu yapıyı sürdürürebilmek için benzersiz mekanizmalara da sahipti. Bu sistem, toplulukları bir arada tuttu. Ancak sistemde, tüm devlet kararları, atamaları ve tapu belgeleri Sultan adına veriliyordu. Sonuç olarak, Yunan Ortodoks Kilisesi'nden yerel imama, Büyük Vezir'den lonca ustasına kadar herkes, Sultan'ın beratını almak zorundaydı (İnalçık, 2021: 276-277). Bu nedenle, devrimlerinin ilk aşamalarında *Jön Türkler* için Osmanlı İmparatorluğu'nda temel mesele çokkültürlülük değil, egemen hakların ilan edilmesiydi. Amaçları, tüm Osmanlılar için eşit vatandaşlık ilkesine dayalı bir parlamenter sistem kurmaktı. Ancak şu unutulmamalıdır ki, yönetsel sistem ne olursa olsun çok-

kültürlülük, ancak ilgili sosyal sermaye mekanizmaları üretildiğinde ilerleme için avantaj sağlayabilir. Aksi takdirde, bunun bir düzensizlik kaynağına dönüşme riski vardır.

Osmanlı'nın Son Döneminde Siyasi Düzen Arayışına Sosyal Sermaye Bağlamında Kısa bir Bakış

Osmanlı'nın son dönemlerinde, Jön Türkler 1908 devriminden sonra Orta Doğu, Balkanlar ve Libya gibi bölgelerde eşit vatandaşlık için parlamenter bir sistem kurarak bir nevi *transnational* (ulusüstü) bir sistem inşası hayal ettiler. 19. yüzyılda, Osmanlı entelektüel yaşamı çeşitli siyasi ideolojilerle gelişti. Eşit Osmanlı vatandaşlığı üzerine kurulu *Osmanlıcılık*, dönemin öne çıkan bir temel siyasi akımlarından biriydi (Akçura, 1912/2015) ve jön türklerin ve öncesi genç Osmanlı hareketinin temel yaklaşımıydı. Osmanlıcılık bir anlamda çokkültürlü bir bağlamda modernizme geçişin yol haritası arayışındı. Bu akımın başarısızlığı, entelektüel olgunlaşmamışlığından ziyade farklı bölgelerdeki çeşitli siyasi zorluklar ve çatışmalardan kaynaklanıyordu.

Yeni düzen arayışında karşılaşılan zorluklar esas itibarıyla dönemin dış politika konularıyla da ilintiliydi. Örneğin Birleşik Krallık'ta, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında güçlü olan liberal siyasi hareket, uluslararası konularda daha müdahaleci bir dış politikayı destekliyor ve bu da Osmanlı-İngiliz ilişkilerini daha zorlu hale getiriyordu. Britanya'da liberallerin etkinliğinin artmasının dış politikada ana sonucu, daha müdahaleci bir politika izlemeleriydi. Bunun sebeplerinden başlıcası Birleşik Krallık'taki bazı liberallerin sömürgeciliği başka yerlerde yaşayan insanlar için iyi niyetli bir "medeniyetleştirme" aracı olarak görme eğilimiydi. Ayrıca, dış politikayı diğer ülkeleri kendi bakış açılarına uygun hareket etmeye ikna etmek veya zorlamak için bir yol olarak görüyorlardı. Bu bağlamda, birçok liberal parti mensubu, silahlı kuvvetleri desteklemeye ve savaşlar yürütmeye istekliydi. Uluslararası ilişkilerde, Britanya İmparatorluğu'nu bir "medeniyet" aracı olarak desteklediler. Böylece ülkede siyasi anlamda emperyalizm ve militarizme eğilim arttı (Holmes, 2023).

Bu çerçevede kurulan, örneğin Balkan komitesi ve komitenin İngiliz liberal başkanı Buxton Osmanlı'nın Balkanlardaki topraklarında faaliyetlerde bulunmuştur. Komitenin, ilk dönemde JönTürklerle ilişkileri iyiydi ancak Balkan savaşları ve yaşanan karışıklar sebebiyle gittikçe kötüleşmiştir (Hergüner, 2022).

Tablo 1'de görüldüğü üzere, sosyal sermaye ile idari

sistemler arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Tarihte, Ahi Birlikleri örneğinde olduğu üzere ahlaki değerler, toplumun maddi ihtiyaçlarını karşılamak ve uyumu korumak için sosyal sermaye oluşumunda bir unsur olarak kullanılmıştır (Hergüner, 2012; 2019).

Günümüz toplumlarında da benzer uygulamalar vardır; ahlaki değerler hâlâ toplumsal sermaye inşa etmekte yapıcı bir rol oynayabilmektedir. Tarih-sel bağlamda Ahi örneğinde

temel ilkelerden sapma ve maddi sermaye birikiminin olmaması nedeniyle sanayileşmeden uzak durmak, böylece değişime ayak uyduramamak çöküşün başlıca nedenleriydi, Elbetteki o dönemde demokratik idari sistemlerin en önemli avantajı olan değişime ayak uydurmayı kolaylaştıran denetim ve denge sistemi yoktu.

Tablo 1. *İdari Sistemler ile Sosyal Sermaye Arasındaki Etkileşim*

	Demokratik Olmayan İdari Sistemlerde	Demokratik İdari Sistemlerde
Sosyal Sermaye Eksikliği Durumu	Değişime ayak uydurmak mümkün değildir - Düzensizlik ve baskı hakimdir	Toplumda sinizm (kuşkuçuluk) egemendir - Eşitsizlik yaygındır
Güçlü Sosyal Sermaye Varlığı Durumu	Değişime ayak uydurma konusunda liderin rolü büyüktür - Sosyal düzen vardır	İşleyen Bir denetim ve denge sistemi sayesinde değişime kolay adapte olunabilir - Sosyal Adalet vardır

Kaynak: (Hergüner, 2012)

Berry (2013: 672). Esas itibariyle, sosyal uyum ile kültürel çeşitlilik arasındaki ilişki ve bunu teşvik eden politikalar konusunda, çeşitliliğin uyumu zayıflattığına ya da güçlendirdiğine dair bir kesinlik olmadığını savunmaktadır. Buna benzer bir şekilde Kissinger (2014: 8), özgürlük ve düzenin siyasi deneyim bağlamında birbirine zıt kutuplar değil, tam aksine birbirine bağlı bileşenler olduğunu savunmaktadır. Jön Türkler, esas itibariyle JönTürk devrimi sonrası bu dengeyi korumakta zorlanmışlardır. Bu nedenle ve ayrıca Osmanlı devletinin farklı dini ve etnik yapıları barındırması itibariyle sosyal sermaye açısından köprü kuran (bridging) sosyal sermayeyi öncelidiler. Fakat dönemin siyasi karmaşa ortamı, günümüzde ve yakın geçmişte en çalkantılı bölgeler haline gelen eski Osmanlı toprağı Kuzey Afrika, Balkanlar, Ortadoğu gibi yerlerde özgürlük ve birlik hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmadı.

Bu bağlamda Tablo 2, bu çalışmada klasik Osmanlı dönemi olarak isimlendirilen onbeş ve onsekizinci yüzyıllar arasındaki dönem ile Jön Türk devrimi sonrası 1911 yılında Trablus savaşı ile başlayan savaşlar dönemine (Trablus, Balkan Savaşları ve ardından I. Dünya savaşı) kadar olan üç yıllık süredeki sosyal sermaye, sosyal yapı ve idare şekli arasında karşılaştırma yapmaktadır. Buna göre Osmanlı Millet sisteminin sağlıklı işlediği dönemde toplulukların kendi içlerinde güçlü bir bağlayıcı sermaye söz konusu iken, II.

Meşruiyet döneminde ise köprü kuran sosyal sermaye türü öncelenmiştir. Ancak burada ABD’deki *New Deal* (yeni düzen) örneğinde bahsedildiği üzere güvenlik ve etkin kamu hizmetleri sunulduğunda güven çerçevesinde sosyal sermaye gelişir ve devlete bağlılık artar. Burada elbetteki güvenlik, dış müdahaleler ve mali sorunlar köprü kuran sermaye oluşumunu olumsuz etkilemiş ve II. Meşruiyet döneminde istenen şekilde devlete bireysel bağlılık yeterince sağlanamamıştır.

Table 2. Dönemsel Karşılaştırma

Dönem	Klasik Osmanlı Dönemi (15-18 Yüzyıl)	II. Meşruiyet Dönemi (Jön Türk Devrimi) 1908-11
Egemen Sosyal Sermaye Türü	Bağlayıcı (Osmanlı Millet Sistemi çerçevesinde toplulukların kendi içinde)	Köprü Kuran
Sosyal Yapı	Çok kültürlü (<i>Millet Sistemi – topluluklar arasında kısmi hiyerarşi</i>)	Çokkültürlü (Topluluklar arasında eşitliğe vurgu)
İdare Şekli	İmparatorluk	Ulusüstü

Sonuç__

Çok kültürlü toplumlarda yüksek düzeyde sosyal sermaye yaratmak için sürdürülebilir mekanizmalar oluşturmak önemlidir. Yüzyıllarca başarıyla uygulanmış Osmanlı millet sistemi çok çeşitli bir kültürel ortamda ortaya çıkmış ve bu çeşitliliği organize etmek için kendine özgü kurumlar geliştirmiştir. Bu nedenle Osmanlı devletinin dağılmasının ardından geniş bir bölgede uzun yıllar süregelen sosyal ve idari boşluk anlaşılabılır bir durumdur. Ancak Lewis’e göre (2019: 51-52), Jön Türklerin Osmanlı saltanatı ve millet sistemi üzerindeki yaratıcı yıkımı (creative destruction) sonraki dönemde Türkiye’deki demokratik kurumların oluşum tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Bu çalışma çerçevesinde iki temel sonucu belirtmek gerekir. Öncelikle, Osmanlı’da Avrupa’daki örneklerin aksine güçlü bir sermaye sahibi sınıf olmamasına karşın, güçlü sosyal sermaye mekanizmaları olmuştur. İkinci olarak ise Osmanlı millet sistemi ve sonrasındaki Jön Türk deneyimi günümüzdeki Avrupa Birliği gibi bir ulusüstü yapının kısmen tarihsel bir örneğini oluşturmaktaydı. Bu batı literatüründe çok vurgulanmayan bir konudur.

Kaynakça

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2013). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. London: Profile Books.
- Akçura, Y. (1912/2015). *Üç Tarz-ı Siyaset*. İstanbul: Ötüken.
- Akıncı, T. (2023). *Selanik (1869-1923) [Thessaloniki: (1889 - 1923)]*. İstanbul: Remzi.
- Berry, J. W. (2013). Research on multiculturalism in Canada. *International Journal of Intercultural Relations*, 37, s. 663-675.
- Dumont, P. (2018). *Osmanlıcılık, Uluscu Akımlar ve Masonluk [Ottomanism, Nationalist Movements and Freemasonry]* (4 b.). (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Farr, J. (2004). Social Capital: A Conceptual History. *Political Theory*, 32(1), s. 6-33. <https://www.jstor.org/stable/4148167> adresinden alındı
- Ferragina, E. (2013). The socio-economic determinants of social capital and the mediating effect of history: Making Democracy Work revisited. *International Journal of Comparative Sociology*, 54(1), s. 48-73. <https://shs.hal.science/halshs-01421227v1> adresinden alındı
- Fine, B. (2008). Social capital versus social history. *Social History*, 33(4), s. 442-467. doi:10.1080/03071020802410445
- Gerring, J. (2004). What Is a Case Study and What Is It Good for? *The American Political Science Review*, 98(2), s. 341-354.
- Harari, Y. N. (2016). *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. London: Harvill Secker.
- Hergüner, B. (2012). Revisiting History: Social Capital Formation in Ahi Unions. *Academic Research International*, 3(3), s. 357-364.
- Hergüner, B. (2019). Sosyal Sermaye Oluşumu ve Toplumsal Gelişim için Geçmişten Dersler [Lessons from the Past for Social Capital Formation and Social Development]. *Taras Shevchenko 4th International Congress on Social Sciences* (s. 634-641). İzmir: İksad Publications.
- Hergüner, B. (2022). Jön Türk Hareketi ve İngiliz Basını: Balkan Komitesi ve İngiliz Dış Siyasetinin Değişimi Üzerine Bir Analiz. B. Tunçsiper içinde, *Sosyal Bilimlerde Seçme Alan Araştırmaları: Teori, Uygulama ve Politika* (s. 47-54). Bursa: Ekin.
- Hergüner, B. (2024). İyi Yönetim unsuru olarak sosyal sermaye kavramı ve Türk idari tarihindeki yeri. A. Şahin içinde, *Güncel Kamu Yönetimi Uygulamaları* (s. 19-32). Gaziantep: Özgür.
- Holmes, M. G. (2023). Explaining the Interventionist Trend of British Liberalism in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries: A Lesson in First Principles. *Journal of Libertarian Studies*, 27(1), s. 75-100.
- İnalcık, H. (2021). *Osmanistik Bilimi'ne Katkılar [Contributions to Ottoman Science]*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Kissinger, H. (2014). *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*. London: Penguin Books.
- Lewis, B. (2019). *Demokrasinin Türkiye Serüveni* (5 b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Matossian, B. D. (2016). *Parçalanan Devrim Düşleri: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete [Shattered Dreams of Revolution: From Liberty to Violence in the Late Ottoman Empire]*. İstanbul: İletişim.
- Moutsopoulos, N. C. (2021). İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent [A City Between Two Centuries]. G. Veinstein içinde, *Selanik: 1850-1918 [Thessaloniki: 1850-1918]* (C. Akalın , Çev., s. 27-47). İstanbul: İletişim.
- O'Toole, G. (2014). Quote Investigator. *History Does Not Repeat Itself, But It Rhymes*. December 24, 2023 tarihinde <https://quoteinvestigator.com/2014/01/12/history-rhymes/> adresinden alındı
- Ortaylı, İ. (2020). *Ottoman Studies* (6 b.). İstanbul: Kronik.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nonetti, R. Y. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Reus-Smit, C. (2018). *On Cultural Diversity: International Theory in a World of Difference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szreter, S. (2002). The State of Social Capital: Bringing Back in Power, Politics, and History. *Theory and Society*, 31(5), s. 573-621. <https://www.jstor.org/stable/3108542> adresinden alındı
- Şenocak, B. (2016). *Levant'ın Yıldızı İzmir [Star of the Levant: Izmir]* (5 b.). İzmir: Yakin.
- Terzi, M. A. (2015). *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi [Bureaucracy in Turkish State Tradition]*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Willer, D. (1968). Marx and Weber: A Theory of Historical Change. *The Kansas Journal of Sociology*, 4(2), s. 65-69.

TEMSİLDE ADALET İLKESİNİN ÖNE ÇIKTIĞI BİR SEÇİM SİSTEMİ: 1965 SEÇİMLERİ VE MİLLİ BAKİYE SEÇİM SİSTEMİ

“ ”

Bora ALKAN¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, bora.alkan@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4231-6383

Giriş

Bir ülkenin siyasi yapısını etkileyen en temel iki unsur o ülkenin sahip olduğu siyasi partiler ve seçim sistemleridir. Ülkelerin farklı seçim sistemlerini kullanıyor olmaları belirli seçim sistemlerinin siyasi anlamda istenilen kriterlerin tamamını karşılayamamasından kaynaklanmaktadır (Dahl, 2019:148). Seçim sistemi en kapsayıcı tanımıyla bir ülkede seçimlerin hangi kurallar çerçevesinde yapılacağını ortaya koyan hükümler bütünü olarak ifade edilebilir (Demirel ve Durgun, 2017:367). Seçim sistemleri sayesinde seçmenlerin kullanmış oldukları oyların kazanılan sandalye sayılarına nasıl dönüşeceği kurallarla ortaya konmaktadır (Baldini ve Pappalardo, 2009:17). Bu anlamda seçim sistemleri seçmenlerin farklı seçimlerde kullanmış oldukları oyları çeşitli formüllerle temsile dönüştüren aritmetik bir hesaplama yöntemidir (Demirel ve Durgun, 2017:367). Bir ülkede hangi seçim sisteminin uygulanacağı o ülkenin anayasası ya da partiler kanununda açıkça ifade edilmektedir (Bilgin, 2016:150).

Bir ülkede hangi seçim sisteminin uygulanacağı belirlenirken belirli ilkeler hedef olarak seçilebilmektedir. Bunlar temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleridir. Temsilde adalet ilkesi, seçmen oylarının mecliste adaletli ve yüksek oranda temsilini hedeflerken, yönetimde istikrar ilkesi, mecliste az sayıda büyük partinin meclis çoğunluğunu elde etmesini hedefleyen ve böylece yönetimde istikrarı amaçlayan bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır (Tuncer, 2018:2).

1. Seçim Sistemleri

Seçim sistemlerinin sınıflandırılmasında farklı yöntemler izlendiği görülmektedir. Ancak bu yöntemler arasında en fazla kabul gören uygulanan seçim formülleri üzerinden yapılan sınıflandırmadır. Bunlar çoğunluk esasına dayalı seçim sistemleri, nispi temsil esasına dayalı seçim sistemleri ve karma seçim sistemleridir (Demirkol, 2023: 276).

1.1 Çoğunluk Seçim Sistemi

Tarihsel anlamda en eski seçim sistemidir. Çoğunluk seçim sisteminin temel hedefi bir partinin ya da adayın mecliste çoğunluğu elde etmesini sağlamaktır (Bilgin, 2016:152). Böylelikle çoğunluk seçim sistemleri yapısı itibarıyla yönetimde istikrar ilkesini hedeflemiştir. Bu seçim sistemi, nispi seçim sistemi ile karşılaştırıldığında daha basit bir yapıya sahiptir (Demirel ve Durgun, 2017:367). Temelde basit ve mutlak çoğunluk olarak ikiye ayrılır. Basit çoğunluğa dayanan sistemde, seçimlerde en fazla oyu alan aday ya da parti seçimi kazanmış olarak kabul edilir. Mutlak çoğunluğa dayalı sistemlerde ise seçimi kazanmak için seçimlerde kullanılan geçerli oyların yarısından bir fazlasını almak yeterlidir (Demirkol, 2023:276-278). Çoğunluğa dayalı seçim sistemlerinde oy çoğunluğunu elde eden partinin tüm sandalyeleri tek başı-

na kazandığı düşünüldüğünde temsilde bir adaletsizliğin ve bunun bir sonucu olarak temsil edilemeyen oy sorununun varlığı kaçınılmazdır (Bilgin, 2016:162).

1.2 Nispi Temsil Seçim Sistemi

Demokrasi tarihi açısından değerlendirdiğimizde en yaygın seçim sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Dahl, 2019:148). Nispi temsil seçim sistemi ilk kez bir matematik profesörü tarafından sistemleştirildikten sonra ilk kez 1855 yılında itibaren Danimarka ve 1899 yılında Belçika’da uygulanmaya başlanmış, birinci dünya savaşından sonra Türkiye (1961 yılına kadar), İngiltere ve Sovyet Rusya hariç tüm Avrupa ülkelerinde uygulanmıştır (Akyıldız, 2016:133-134).

Nispi temsil sistemi, çoğunluk sistemine göre daha karmaşık bir sistemdir (Demirkol, 2023: 279). Nispi temsil sisteminin mantığı bir partinin parlamentoda elde edeceği sandalye sayısının oranının, seçimlerde almış oy oranıyla uygunluk göstermesi temeline dayanmasıdır (Dahl, 2019:148). Nispi temsil sisteminde temel hedef “adalet” ilkesini ön plana çıkarmaktır (Türk, 2006:84). Bu sistemde belirlenen seçim çevrelerinin parlamentoda birden fazla temsilcisi vardır. Bu temsilcilerin parlamentodaki sayıları almış oldukları toplam oyla orantılı bir şekilde belirlenmektedir (Bilgin, 2016:155). Nispi temsil sistemi ana hatlarıyla iki farklı şekilde uygulanmaktadır. Bunlardan ilki seçmenlere partiler tarafından bir aday listesinin sunulması şeklinde gerçekleşen liste usulü nispi temsil sistemidir. İkincisi ise İrlanda ile özdeşleşen ve seçmenlerin adayları kendi tercihlerine göre sıralayabildikleri aktarılabilir tek oy sistemidir. Ayrıca her iki nispi temsil seçim sistemi de kendi içerisinde farklı uygulama biçimleriyle uygulanabilmektedir. Örneğin ülkemizde 1961 yılından itibaren nispi temsil sisteminin d’hont yönteminin farklı biçimlerinin ve milli bakiye yönteminin uygulandığı görülmektedir (Ünlükaplan, 2003:48). D’hont yönteminde o seçim çevresinde partilerin kazanacağı milletvekili sayısı belirlenirken önce partilerin seçim çevresinde almış oldukları toplam oy miktarları hesaplanır. Daha sonra her partinin almış olduğu oy birden başlayarak o seçim çevresinin çıkardığı milletvekili sayısına ulaşınca kadar tek tek bölünür. Ortaya çıkan rakamlar büyükten küçüğe sıralandıktan sonra, o seçim çevresinin çıkardığı milletvekili sayısı kadar siyasi partilere ve varsa bağımsız adaylara tek tek dağıtılır (Erdoğan, 2018: 771). Aşağıda daha detaylı olarak anlatılan milli bakiye seçim sistemi, temel olarak seçim çevrelerinde ortaya çıkan artık oyların ülke genelinde toplanarak partiler arasında dağıtılmasını esas alan bir sistemdir (Akyıldız, 2016:135).

1.3 Karma Seçim Sistemi

Karma seçim sistemi hem çoğunluk hem de nispi seçim sistemlerinin birlikte kullanıldığı bir sistemdir. Bu sistemde yasama organının bir bölümünün tek turlu veya iki turlu çoğunluk esasına göre diğer kısmının ise

geniş bölgelerde nispi temsil esasına göre seçilmesi söz konusudur (Bilgin, 2016:157). Örneğin geçmişte Federal Almanya meclisinin seçiminde toplam 656 üyenin yarısı tek adlı çoğunluk seçim sistemine göre diğer yarısı ise d'Hont seçim sistemine göre seçilmiştir. Benzer şekilde Rusya Federasyonunda devlet duması'nın yarısını oluşturan üyeler tek adlı çoğunluk sistemine göre diğer yarısı oluşturan üyeler ise nispi temsil sistemine göre seçilmektedir (Türk, 2006:99-100).

2. Milli Bakiye Seçim Sistemi

Nispi temsil sistemi içerisinde yer alan milli bakiye seçim sistemi, seçmenlerin oy oranlarıyla partilerin çıkaracakları milletvekili sayıları arasında en yüksek orantılı dağılımı sağlayan seçim sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli bakiye seçim sisteminde seçime katılan siyasi partilerin her birinin seçime katıldıkları seçim çevrelerinden kalan artık (bakiye) oyları toplanarak ulusal seçim çevresi toplam artık oyu elde edilir. Toplanan bu oylar hiçbir partiye dağıtılmamış olan milletvekili sayısına bölünür ve partiler arasında milletvekili dağılımı yapılır (Güvenir, 2015:226).

Milli bakiye sistemini bir örnekle açıklamak gerekirse; Tablo 1'de 220.000 geçerli oyun kullanıldığı ve 6 milletvekilinin çıkarılacağı bir ilde çeşitli partilerin ve bağımsız adayların almış oldukları oylar sıralanmıştır (Demirel ve Durgun, 2017:372-373).

Tablo 1. Milli Bakiye Sistemi Örnek Milletvekili Dağılım Tablosu

A Partisi	76.000 oy
B Partisi	52.000 oy
C Partisi	36.000 oy
D Partisi	22.000 oy
E Partisi	14.000 oy
Bağımsızlar	20.000 oy

Kaynak: Demirel ve Durgun, 2017:372-373

Tablo 1'de partilerin almış oldukları oylar dikkate alındığında, milli bakiye sisteminde öncelikli olarak milletvekili seçiminde ilde kullanılan geçerli oy sayısı ilin çıkaracağı toplam milletvekili sayısına bölünür. Bu örnekte $220.000/6 = 36.667$ sayısına ulaşılır. Daha sonra her partinin il genelinde almış olduğu toplanan oy sayısı içerisinde elde edilen bu sayıdan (36.667) kaç adet olduğu hesaplanır. Tablo 1'de görüldüğü üzere 36.667 sayısı A partisinin toplam 76.000 oyu içerisinde 2 adet, B partisinin toplam 52.000 oyu içerisinde 1 adet vardır. Sonuç olarak A partisi 73.334 oyu karşılığında 2, B partisi toplam 36.667 oyu karşılığında 1 milletvekiline sahip olmuştur. Seçim sonuçlarına göre A partisinin sayılmayan artık oyu 2666, B Partisinin sayılmayan artık oyu 15.333'tür. Ayrıca aldıkları oylar 36.667'nin altında kaldığı için milletvekili çıkaramayan C Partisinin 36.000, D Partisinin 22.000 ve E Partisinin 14.000 oyu artık oy olarak kalmıştır.

Milli bakiye sisteminde bağımsızların almış oldukları oylar artık oy olarak hesaba dahil edilmezler. Hesaplama sonucunda 6 milletvekili çıkaran ilin 3 milletvekili A ve B partili arasında dağılırken 3 milletvekili kontenjanı boş kalmıştır. Milli bakiye sistemimin etkinliği bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu noktada önce tüm illerde toplam oy sayıları ve milletvekili sayıları üzerinde bu işlemler yapıldıktan sonra ülke genelinde seçime katılan tüm partilerin almış oldukları artık oylar toplanır. Toplam artık oylar içerisinde partilerin her birinin artık oyları hesaplanır. Sonra ülke genelinde boş kalan milletvekili kontenjanları toplanır. Hesaplanan toplam artık oy sayısı boş kalan milletvekili sayısına bölünür. Bunun neticesinde yukarıda 36.667’de olduğu gibi yeni bir seçim sayısı elde edilir. Son olarak her bir partinin toplam artık oyu içerisinde o seçim sayısından kaç tane varsa boşta kalan milletvekili koltukları o partilere ilave olarak dağıtılır. Yüksek seçim kurulu partilere ek milletvekili dağılımını ilk hesaplamada eksik kalan illerdeki milletvekili sayılarını dikkate alarak gerçekleştirir. (Demirel ve Durgun, 2017:372-373).

1965 seçimlerinde 67 ilden toplam 450 milletvekilinin seçilmesi öngörülmekteydi. Milli bakiye seçim sisteminin uygulanması neticesinde ilk hesaplamada toplam 317 milletvekili partiler arasında dağılmışken 133 milletvekili kontenjanının boş kaldığı görülmektedir. Daha sonra partilerin artık oyları üzerinden yapılan ikinci hesaplamada kalan 133 milletvekilinin partiler arasında dağılımı sağlanmıştır. (Demirel ve Durgun, 2017:372-373).

3. Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri

Türkiye’de çok partili hayata geçildiği 1945 yılının sonundan itibaren yapılan seçimlerde farklı seçim sistemleri uygulanmıştır. Tablo 2’de görüldüğü üzere 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde çoğunluk (listeli basit çoğunluk) seçim sisteminin (Özbudun, 1995:528), 1961 seçimlerinde barajlı d’Hont seçim sisteminin, 1965 seçimlerinde milli bakiye seçim sisteminin, 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinde barajsız d’Hont seçim sisteminin, 1983 seçimlerinde çifte barajlı d’Hont seçim sisteminin, 1987 ve 1991 seçimlerinde çifte barajlı d’Hont seçim sistemiyle birlikte kontenjan uygulamasının, 1995 (Ünlükapan, 2003:49), 1999, 2002, 2007, 2011, 2015, 2018 ve 2023 seçimlerinde ülke barajlı d’Hondt seçim sisteminin uygulandığı görülmektedir.

Tablo 2. Seçim Yıllarına Göre Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri

Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri	Seçimler
Çoğunluk Sistemi	
Liste Usulü Basit Çoğunluk	1946, 1950, 1954, 1957 Milletvekili Seçimleri 1961 Cumhuriyet Senatosu Seçimleri
Nispi Temsil Sistemi	
Çevre Barajlı d’hondt	1961 Milletvekili Seçimleri 1964 Cumhuriyet Senatosu Seçimleri
Milli Bakiye	1965 Milletvekili Seçimleri 1966 Cumhuriyet Senatosu Seçimleri
Barajsız d’Hondt	1969, 1973, 1977 Milletvekili Seçimleri 1968, 1973, 1975, 1977, 1979 Cumhuriyet Senatosu Seçimleri
Çifte Barajlı d’Hondt	1983 Milletvekili Seçimleri
Çifte Barajlı d’Hondt + Kontenjan	1987, 1991 Milletvekili Seçimleri
Ülke Barajlı d’Hondt	1995, 1999, 2002, 2007, 2011, 2015 (7 Haziran), 2015 (1 Kasım), 2018, 2023 Milletvekili seçimleri

Kaynak: Tuncer, 2018:8 (TESAV)

Türkiye siyasetinde farklı dönemlerde farklı seçim sistemlerinin uygulanmasının temel nedeni siyaset alanında seçim sistemlerine yönelik var olan tartışmalar ve arayışlardır. Özellikle siyasi partilerin seçimlerde uygulanan seçim sisteminin ortaya çıkardığı parlamento aritmetiğinden memnun olmamaları, uzlaşma yoluyla ve çoğulcu anlayışla bir seçim sistemi yaratmaktan çok kendi partilerinin lehine seçim sonucu yaratacak bir seçim sistemi arayışında olmaları seçim sistemi üzerinde var olan tartışma ve arayışların temel nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Tosun, 2022:18-19).

4. Türkiye’de 1965 Seçimleri ve Milli Bakiye Seçim Sistemi

1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye seçim sistemi öncesinde Türkiye’yi bu seçim sistemini uygulamaya götüren koşulların iyi analiz edilmesi gerekir. Her şeyden önce 1965 seçimleri öncesinde ülkeye hakim olan siyasal iklim büyük ölçüde 1960 askeri darbesinin etkisinde şekillenmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesiyle oluşan Milli Birlik komitesi tarafından oluşturulan kurucu meclis 1961 yılında kabul ettiği 306 sayılı seçim kanunuyla nispi temsile dayalı seçim çevresi barajlı d’Hont seçim sistemini kabul etmiştir (Toktaş ve Görür, 2020:332-333). Bu yeni seçim sistemi gerçekte 27 Mayıs öncesinde var olan seçim sisteminin yaratmış olduğu iki partili sistemi kırmaya yöneliktir. Bu dönemde özellikle iktidar olan partinin seçimlerde almış olduğu oydan çok daha fazla güç elde etmesi ve bu durumun ülke siyasetini iki kutuplu bir çatışma ortamına sürüklemesi 1960 sonrasında Milli Birlik Komitesini siyasi alanda küçük partilerinde sisteme dahil olduğu yeni bir seçim sistemini uygulamaya yönlendirmiştir (Haydaroglu ve Çevik, 2016:56). Ancak 1961

seçimleriyle uygulanmaya başlanan seçim çevresi barajlı d'Hont seçim sistemi beklentilerin aksine yine parlamentoda iki büyük partinin egemen olması sonucunu doğurmuştur (Toktaş ve Görür, 2020:332-333).

1961 seçimlerinin sonrasında mecliste Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet Partisi (AP) olmak üzere iki partinin çoğunluğu elde ettiği görülmektedir. 1961 seçimleri sonrasında farklı dönemlerde seçimi birinci parti olarak tamamlayan CHP ve onun genel başkanı İsmet İnönü başkanlığında farklı koalisyon hükümetlerinin kurulduğu görülmektedir. Ancak parlamentonun iki büyük partisi CHP ve AP arasında yaşanan çekişmelerle, ülke siyasetinde yaşanan gerilimler kurulan koalisyon hükümetlerinin kısa süreli olmaları sonucunu doğurmuştur. Tüm bu süreçte AP ülke genelindeki siyasi gücünü arttırmıştır. 1961 genel seçiminde CHP'nin arkasında ikinci sırada yer alan AP, 1963 yerel seçimlerinde ülke genelinde almış olduğu %45,97 oyla birinci parti olmuştur. Bunu takip eden 1964 Senato üçte bir yenileme seçimlerinde yine AP almış olduğu %50,28 oyla CHP'nin önünde birinci sırada yer almıştır (Aydın ve Taşkın, 2020:125-128). AP'nin giderek siyasi gücünü artırması ve seçimlerde birinci parti konumuna gelmesi başta CHP olmak üzere Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) gibi diğer partileri tedirgin etmiş ve 1965 seçimleri öncesinde bu partilerin, AP'nin siyasi gücünü kısıtlayacak yeni arayışlar içerisine girmelerine neden olmuştur (Özbudun, 2016:94).

Bu arayışların bir sonucu olarak mevcut seçim sisteminde değişikliği gidilmesi ve birçok partinin mecliste temsiline imkan sağlayan yeni bir seçim sisteminin uygulanması (milli bakiye sistemi) yönünde çalışmalara başlanmıştır (Yüzbaşıoğlu, 2011:116). Bu çalışmaların bir sonucu olarak CHP, 1965 seçimleri öncesinde 7 Ocak 1965 tarihinde III. İnönü hükümetinin meclise sunduğu önergeyle seçim yasalarında değişiklik yapılmasını ve bir sonraki seçimde milli bakiye seçim sisteminin uygulanmasını teklif etmiştir. CHP tarafından öncülük edilen ve daha çok düşük oy oranına sahip partiler için avantaj sağlayan bu teklife YTP ve CKMP gibi düşük oy oranına sahip partiler destek verirken bir başka düşük oy oranına sahip Millet Partisi'nin (MP) teklife destek vermediği görülmüştür (Güvenir, 2015:243). AP ise milli bakiye seçim sisteminin kendisine oy kaybettireceğini düşünerek bu teklifine başından itibaren karşı çıkmıştır. AP, milli bakiye sisteminin uygulanması durumunda kendilerinin 12-13, CHP'nin ise 10-11 milletvekili kaybedeceğini ifade ederek, kaybedilen 20-25 milletvekilinin küçük partiler arasında dağılacaklarını vurgulamıştır (Kırmit, 2022:47). AP genel başkanı Demirel, Milliyet gazetesine 21.09.1965 tarihinde verdiği bir demeçte: *"Milli Bakiye sisteminin küçük partileri koruyan bir sistem olduğunu dile getirmiş ve küçük partilerin meclise girmeleriyle birlikte mecliste bu partiler tarafından bir azınlık cuntası oluşmasının vahim bir durum olacağını dile getirmiştir."* (Akgümüş, 2024:36). AP genel başkanı Süleyman Demirel, küçük partilere meclise girme imkanı

tanıyan milli bakiye sisteminin bu haliyle seçim sonuçları üzerinde yaratacağı etkiyle istikrarlı bir hükümetin kurulması önündeki en büyük engel olduğunu vurgulamıştır. Yine Demirel seçim sonuçlarına göre kendilerinin içinde yer alacağı bir hükümetin kurulması durumunda amaçlarının milli bakiye sistemini kaldırarak tekrar seçime gitmek olduğunu ifade etmiştir (Kırmit, 2022:47).

AP'nin tüm muhalefetine rağmen CHP'nin önderliğinde parlamentoda milli bakiye seçim sisteminin uygulanmasına yönelik meclis görüşmelerine başlanmıştır. AP, görüşmelerin yapılmasını engellemek amacıyla çeşitli oyalama taktikleriyle görüşmelerin 1,5 saat geç başlamışını sağlamış ve bu zaman zarfında farklı partilerden destek arayışına girmişse de bu arayışında başarılı olamamıştır (Kırmit, 2022:47). Sonuç olarak mecliste özellikle AP'nin çok fazla güçlenmesini istemeyen CHP'nin girişimleri (Tuncer, 2018:12) ve bu girişimlere AP dışındaki diğer partilerinde destek vermeleriyle milli bakiye seçim sistemi 13 Şubat 1965 tarihinde CHP, YTP, CKMP, tabii senatörler ve kontenjan senatörlerinin oylarıyla kabul edilmiştir (Güvenir, 2015:243). 14 Temmuz 1965 tarihinde seçim kanununda yapılan bir değişiklik sonucunda 656 sayılı kanunla yapılacak seçimlerde “*Milli Bakiye*” ya da diğer adıyla “*Milli Artık*” sisteminin yapılacak ilk seçimlerde uygulanmasına karar verilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2020:136).

10 Ekim 1965 seçimlerinde Türkiye’de ilk kez uygulanan milli bakiye seçim sistemiyle yapılan seçimlere AP, CHP, CKMP, MP, TİP (Türkiye İşçi Partisi) ve YTP katılmıştır. Seçimlerde, kayıtlı 13.679.753 seçmenden 9.307.825’i oy kullanmıştır. Katılım oranının %71,3 olduğu bu seçimler, Türkiye siyasi tarihinde çok partili hayata geçildiği günden 1965’e kadar yapılmış olan tüm seçimler içerisinde seçmen katılımının en düşük olduğu seçimler olarak dikkat çekmiştir (Toktaş ve Görür, 2020:336).

Milli bakiye seçim sistemi Türkiye’de 1965 milletvekili ve 1966 Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde uygulanmıştır (Tuncer, 2018:10). Bu seçim sisteminin uygulanmasıyla birlikte seçimlerde daha yüksek oranda temsilde adaletin sağlanması amaçlanmıştır (Akgümüş, 2024:36). Türkiye’nin siyasal hayatında ilk defa 1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye seçim sistemi bir sonraki seçimler olan 1969 seçimleri öncesinde kaldırılmış ve bir daha hiçbir seçimde uygulanma imkanı bulmamıştır (Toktaş ve Görür, 2020:332).

Milli bakiye seçim sisteminin uygulanmaya başlanması Türkiye siyasi tarihinde özellikle oy oranı düşük ve seçmen sayısı az olan partilerin meclise girmelerine imkan tanınması bakımından sağladığı yüksek temsiliyet oranıyla en demokratik seçim sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak İnönü hükümetinin ve CHP’nin milli bakiye seçim sistemini uygulamaya koymak istemesinde bu seçim sisteminin demokratik özelliklerinden çok AP’nin tek başına hükümet kurmasını engelleme isteğinin temel amaç olarak hedeflendiği dikkatten kaçmamalıdır (Alkan, 2006:159).

Tablo 3. 1965 Seçimlerinde Meclise Giren Partilerin Kazanmış Oldukları Milletvekili Sayıları

Seçime Katılan Partiler	Seçimde Aldığı Oy Oranı (%)	Mecliste Temsil Oranı (%)	İl Seçim Çevresi Milletvekili Dağılımı	Ülke Seçim Çevresi Milletvekili Dağılımı (Milli Bakiye Sistemi)	Toplam Milletvekili Sayısı
AP	52,9	53,3	204	36	240
CHP	28,7	29,8	102	32	134
CKMP	2,2	2,5	-	11	11
MP	6,3	6,9	6	25	31
TİP	3,0	3,3	2	13	15
YTP	3,7	4,2	3	16	19
Toplam			317	133	450

Kaynak: Tuncer, 2018:8 TESAV, Erkmen, 2018:1231

Milli bakiye sistemi özellikle ülke genelinde oy oranı düşük partilerin mecliste temsil edilmeleri açısından önemli fırsatların oluşmasına imkan tanımış, (Erkmen, 2018:1231) seçime katılan tüm partiler -AP, CHP, CKMP, MP, TİP ve YTP- parlamentoda temsil imkanı bulmuş (Toktaş ve Görür, 2020:333) ve böylece çok sayıda parti mecliste temsil edilme olanağına sahip olmuştur (Akgümüş, 2024:29). Tablo 3'te görüldüğü üzere milli bakiye seçim sisteminin uygulandığı 1965 seçim sonuçlarına göre seçime giren oy oranı düşük küçük partilerin bu seçim sistemi sayesinde ülke oy oranlarına göre çok daha fazla milletvekili kazandıkları görülmektedir. Örneğin CKMP ülke genelinde almış olduğu oylarla hiçbir ilde milletvekili çıkaramazken, milli bakiye seçim sistemi sonucunda elde ettiği oylarla ülke genelinde 11 milletvekili kazanmıştır (Güvenir, 2015:243). Yine seçimlere ilk kez katılan TİP kazanmış olduğu toplam 15 milletvekilinin (TİP listesinden seçimlere bağımsız giren ve daha sonra TİP'e katılan Çetin Altan dahil olmak üzere) 13'ünü milli bakiye seçim sistemi sayesinde elde etmiştir (Özbudun, 2016:94). AP ise 36 milletvekili ile 1965 seçim sonuçlarına göre milli bakiye seçim sisteminin en fazla milletvekili kazanan parti olmuştur (Toktaş ve Görür, 2020:333).

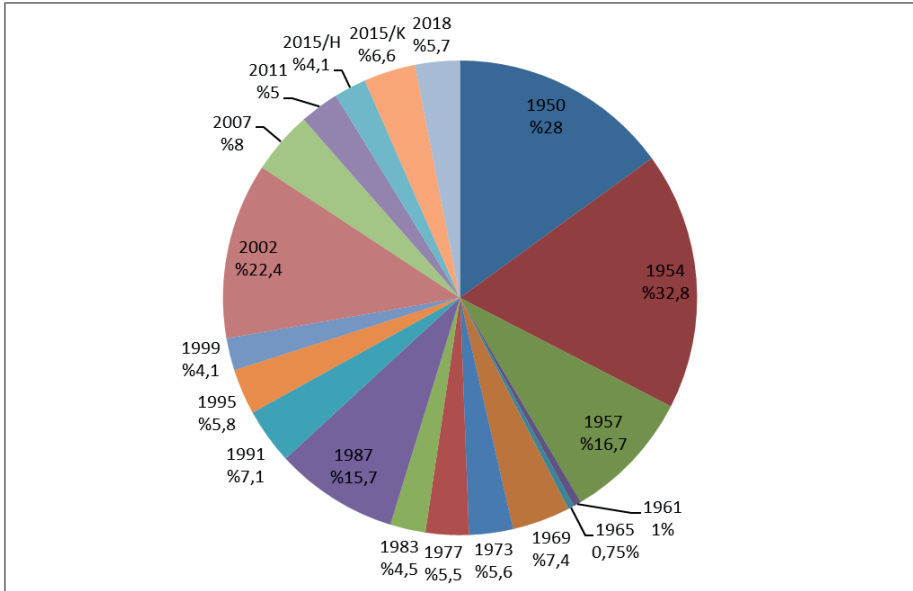
Milli bakiye seçim sisteminin uygulanması Türkiye siyasetinde ilklerinde yaşanmasına neden olmuştur. Milli bakiye sistemi sayesinde Türkiye'de ilk kez sosyalist bir parti (TİP) parlamentoda temsil edilme olanağı bulmuştur. Ayrıca TİP 1965 seçimlerinde elde ettiği 15 milletvekili ile mecliste grup kurabilmek için gerekli olan 10 milletvekili sayısını aşmıştır (Çınar, 2012:12). 1965 seçim sonuçlarının bir diğer önemli sonucu siyasi partilerin kadın milletvekili adaylarını özellikle milli bakiye seçim sisteminin etkisiyle milli seçim çevrelerinden göstermiş olmalarıdır. Bu durumun bir sonucu olarak 1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye seçim sisteminin meclisteki kadın milletvekili sayısını arttırdığı görülmektedir (Toktaş ve Görür, 2020:338).

1965 seçim sonuçlarının ortaya koyduğu bir diğer dikkat çeken nokta, milli bakiye seçim sisteminin uygulanmasına rağmen ender rastlanan bir du-

rum olarak AP tek başına iktidara gelebilmiştir. Hiç şüphesiz en başından itibaren milli bakiye sistemine küçük partileri meclise taşıyarak tek başına iktidar olmaları önünde engel olarak gören AP için bu durum beklenmeyen bir gelişme olmuştur (Güvenir, 2015:244).

1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye seçim sistemi Türkiye’de en orantılı seçim sonuçlarının oluşmasına da neden olmuştur. Seçime katılan partilerin seçimden aldıkları oy oranları ile mecliste sahip oldukları sandalye sayılarının oranları ilk kez birbirine bu kadar yakın olmuştur (Çınar, 2012:12). Seçime katılan 6 parti içerisinde en orantısız temsil %1,1 farkla CHP’ye aittir. Diğer partilerde ortaya çıkan orantısızlık oranı bu sayının altında kalmıştır (Cop, 2011:10).

Tablo 4. Türkiye’de 1950-2018 Yılları Arasında Uygulanan Seçim Sistemlerine Göre Orantısızlık Oranları

Kaynak: Tosun, 2022:20

Tablo 4’te farklı yıllarda yapılan seçimlerde seçime katılan seçmenlerin kullanmış oldukları oyların “seçim sistemi orantısızlık oranları” sunulmuştur. Seçim sistemi orantısızlığı en genel tanımıyla partilerin seçimde almış oldukları oy oranları ile parlamentoda elde ettikleri sandalye oranları arasındaki farkı ifade etmektedir (Özbudun, 2016:99). Bu anlamda orantısızlık oranı ne kadar düşük olursa partilerin seçimde almış oldukları oy oranları ile parlamentoda kazandıkları sandalye sayıları arasında adil bir dağılımın varlığından söz edilebilmektedir. Bunun bir sonucu olarak orantısızlık oranlarının temsilde adalet ilkesini hedefleyen seçim sistemlerinde düşük oranda

kaldığı görülürken yönetimde istikrar ilkesini hedefleyen seçim sistemlerinde yükseldiği görülmektedir (Tosun, 2022:19). Tüm seçim verileri birlikte değerlendirildiğinde 1954 yılında yapılan seçimlerin %32,8 ile temsilde orantısızlık oranı bakımından en yüksek seçimler olduğu görülmektedir. Buna karşılık çalışmamızın temel odak noktasını oluşturan 1965 seçimlerinde ise uygulanan milli bakiye seçim sisteminin etkisiyle temsilde orantısızlık oranının tüm seçim verileri içerisinde en düşük düzey olan 0,75 oranında kaldığı görülmektedir. Bu sonuç açıkça Türkiye siyasetinde sadece 1965 seçimlerinde uygulanmış olan milli bakiye seçim sisteminin temsilde adaleti sağlamadaki yüksek etkisini göstermektedir. 1965 seçimleri dışında Türkiye’de yapılan diğer seçimlerde milli bakiye seçim sisteminin uygulanmamış olması, ülke seçimlerinde bir daha bu derece düşük bir orantısızlık oranı elde edilememesine ve temsilde adalet ilkesinin zayıflamasına neden olmuştur.

1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye sistemi bir yandan sağladığı yüksek temsiliyetle birlikte düşük oy oranına sahip farklı ideolojideki birçok partinin meclise girmelerini sağlayarak siyasi alanda tartışmaların ve anlaşmazlıkların artmasına neden olmuştur (Teknaz, 2023:8). Özellikle parlamentoya 15 ve senatoya 8 üye sokmayı başaran TİP’in sert ve dikkat çeken muhalefeti bir yandan AP’nin diğer yandan CHP’nin tepkisini çekmiştir. AP meclis kürsüsünde TİP milletvekillerinin etkili muhalefetinden, CHP ise TİP’in sol seçmenler üzerinde yarattığı etkiden rahatsız olmuştur (Aydın ve Taşkın, 2020:174). Bununla birlikte AP’nin 1966 ve 1968 yıllarında yapılan ara seçimleri kazanmasına rağmen (Toktaş ve Görür, 2020:334) elde ettiği tek başına iktidarı sağlama alma çabaları milli bakiye seçim sistemine yönelik tepkilerin artmasına neden olmuştur (Yüzbaşıoğlu, 2011:116). Tüm bu gelişmelerin bir neticesi olarak 20.3.1968 tarih ve 1036 sayılı kanunla milli bakiye seçim sistemi kaldırılarak tekrar 1961 seçimlerinde uygulandığı üzere barajlı d’Hont seçim sistemine geri dönlmüştür (Yüzbaşıoğlu, 2011:116). Bu geri dönüş başta CHP olmak üzere diğer partilerin tepkisini çekmiştir. CHP kendi siyasi çıkarlarına aykırı bulduğundan (Teknaz, 2023:8-9), TİP ise milli bakiye sisteminin kaldırılmasıyla birlikte siyaset sahnesinden silinmek istendiğinin bilinciyle Anayasa Mahkemesine barajlı d’Hont seçim sisteminin kaldırılması için dava açmıştır (Cop, 2011:10). Anayasa Mahkemesi baraj hükmünü anayasaya aykırı bularak iptal etmiş olmakla birlikte, seçim sistemi olarak barajsız d’Hont sisteminin uygulanmasına hükmetmiştir (Güvenir, 2015:244-245). Milli bakiye seçim sisteminin kaldırılmasının bir sonucu olarak TİP, 1969 yılında yapılan seçimlerde 1965 seçimlerinde aldığı oy oranına yakın bir oy almasına rağmen sadece 2 milletvekili çıkarabilmiştir (Cop, 2011:10).

Sonuç

Türkiye’de ilk çok partili seçimlerin yapıldığı 1946 yılı ile son milletvekili genel seçimlerinin yapıldığı 2023 yılı arasında toplam 21 genel seçim yapılmıştır. Bu seçimlerde farklı seçim sistemlerinin uygulandığı görülmektedir.

Seçim sistemlerinin bu kadar değişiklik göstermesinin temel nedeni özellikle iktidarda yer alan siyasi partinin kendi siyasi gücünü koruyacak ve rakiplerine karşı üstünlük sağlayacak bir seçim sisteminin arayışında olmasıdır. Bu arayış çoğu zaman ülke siyasetinde bir taraftan siyasi istikrarsızlıkların diğer taraftan siyaset alanında çatışmaların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir.

Genel olarak 1961 yılına kadar yapılmış olan genel seçimlerde yönetim-de istikrarı hedefleyen çoğunluğa dayalı seçim sistemleri uygulanırken, 1961 yılından itibaren temsilde adaleti hedefleyen nispi temsil seçim sisteminin farklı şekillerde uygulandığı görülmektedir. Ancak nispi temsil seçim sisteminin temsilde adaleti hedefleyen yapısı Türkiye’de uygulanan yüksek ülke barajı nedeniyle bir türlü istenilen yüksek temsiliyeti sağlayamamıştır. Uygulanan nispi temsil sistemleri içinde en yüksek temsiliyet gücünü sağlayan sistem ise milli bakiye seçim sistemidir. 1965 seçimlerinde ilk kez uygulanan ve bir daha hiçbir genel seçimde uygulanmayan milli bakiye sistemi, dayandığı artık oylarla neredeyse kullanılan her oyun mecliste temsilini sağlamıştır. Bu yönüyle milli bakiye seçim sistemi diğer seçim sistemleri ile karşılaştırıldığında en düşük orantısızlık oranına sahip seçim sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun bir sonucu olarak 1965 genel seçimleri ortaya koyduğu meclis aritmetiği ve sağladığı yüksek temsiliyet gücü ile çok partili hayata geçtiğimiz tarihten günümüze siyasi tarihimizde uygulanan en demokratik seçim sistemi olarak yerini almıştır.

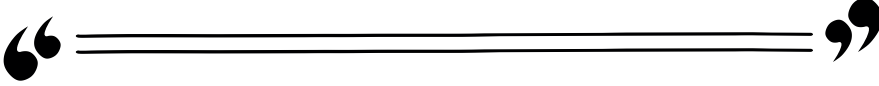
KAYNAKÇA

- Akgümüş, M. (2024). Adalet gazetesi, Cumhuriyet gazetesi ve Milliyet gazetesi ekse-
ninde 1965 genel seçimleri. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 14(2), 25-40.
- Akyıldız, A. (2016). Demokrasinin sayılarla sınavı: Seçim sistemleri. *Uyuşmazlık Mah-
kemesi Dergisi*, (7): 127-148.
- Alkan, M. Ö. (2006). Türkiye’de seçim sistemi tercihinin misyon boyutu ve demokratik
gelişime etkileri. *Anayasa Yargısı*, 22(1), 133-165.
- Aydın, S., Taşkın, Y. (2020). *1960’tan günümüze Türkiye tarihi*. İstanbul: İletişim Ya-
yınları.
- Baldini, G., Pappalardo, A. (2009). *Elections, electoral systems and volatile voters*. New
York: Palgrave Macmillan.
- Bilgin, H. D. (2016) Karşılaştırmalı siyaset: Temel konular ve yaklaşımlar. Sabri Sayarı,
Hasret Dikici Bilgin (Ed.), *Seçimler ve Seçim Sistemleri* (145-169), İstanbul: İs-
tambul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cop, B. (2011) Extreme instability in electoral system changes: The Turkish case, *Tur-
kish Studies*, 12(1), 5-13.
- Çınar, M. (2012). *Türk parlamento tarihi 1965-1969 I*. Cilt, Ankara: TBMM Kültür,
Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Dahl, R. A. (2019). *Demokrasi üzerine*. (Betül Kadioğlu Çev.). Ankara: Phoenix Ya-
yınları.
- Demirel, A., Durgun, S. (2017). Siyaset: Kavramlar, kurumlar, süreçler. Yüksel Taşkın
(Ed.), *Temsiliyet ve Seçimler* (355-381), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirkol, Ö. (2023). Demokrasi: Kavram, kurum, süreç. Menderes Çınar (Ed.), *Seçim
Sistemleri* (267-291), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, C. (2018). 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçiminde uygulanan “ittifak
esaslı % 10 ülke barajlı d’hondt hesap yöntemi” üzerine değerlendirme. *Journal
of Institute of Economic Development and Social Researches*, 4(15), 769-782.
- Erkmen, A. (2018). Türkiye’de 1950 ile 2002 yılları arasında uygulanan genel seçim sis-
temlerinin halk iradesine etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,
17(3), 1225-1247.
- Güvenir, M. (2015). Seçim sistemleri ve ülkemizdeki uygulama. *Ankara Üniversitesi
SBF Dergisi*, 37(1), 215-250.
- Haydaroglu, C., Çevik, G. (2016). Türkiye’de seçim sistemlerinin demokrasi ve ekono-
mi ilişkisi çerçevesinde incelenmesi. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*,
2(1), 51-63.
- Kırmıt, Ö. F. (2022). 1965 seçimlerinde siyasi partiler arası çekişmelerin Akis dergi-
si’ne yansımaları. *İnsan ve İnsan*, 9(34), 45-60.
- Ünlükaplan, A. (2003). 1950 sonrası Türkiye’de uygulanan genel seçim sistemlerinin

- bireysel tercihlerin kolektif tercihlere yansımaları açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(11), 45-60.
- Özbudun, E. (1995). Seçim sistemleri ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 44(1), 521-539.
- Özbudun, E. (2016). *Türkiye’de parti ve seçim sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Teknaz, M. D. (2023). Adalet partisi iktidarında seçimler. *Tarih ve Tarihçi*, 2(1), 1-17.
- Toktaş, Ş., Görür, S. (2020). Türk siyasal hayatından görünüm: 1965 genel seçimleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemi (10/10/1965-11/10/1969). *Yüzüncü Yılında TBMM* (331-350), Ankara: TBMM.
- Tosun, T. (2022). Liberal perspektif rapor. *Türkiye’de seçim sistemleri sorunlar ve reform önerileri*. <https://oad.org.tr/yayinlar/rapor/turkiyede-secim-sistemleri-sorunlar-ve-reform-onerileri>.
- Tuncer, Erol. (2018) “Çok partili dönemde seçimler ve seçim sistemleri.” TESAV, <https://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/18.-cokpartilidonemdese-cimlervesecimsistemleri>.
- Türk, H. S. (2006). Seçim, seçim sistemleri ve anayasal tercih. *Anayasa Yargısı*, 22(1), 75-113.
- Yüzbaşıoğlu, N. (2011). Türkiye’de uygulanan seçim sistemleri ve bunlara ilişkin anayasa mahkemesi kararlarına göre nasıl bir seçim sistemi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 55(1-2), 103-150.

ULUSLARARASI NORM ÖĞRETİCİSİ OLARAK BİRLEŞMİŞ MİLLETLER MÜLTECİLER YÜKSEK KOMİSERLİĞİ: TÜRKİYE VE ALMANYA'DAKİ UYUM FAALİYETLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Merve Burcu EROL ŞATIR²
Volkan ŞEYŞANE³

1 Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Volkan Şeyşane danışmanlığında Merve Burcu Erol Şatır tarafından "Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin sosyal ve kültürel uyum faaliyetlerinin karşılaştırmalı analizi: Türkiye ve Almanya örnekleri" başlığı ile tamamlanarak 29.07.2024 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

2 Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Mezunu, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, merveburcurol@gmail.com, ORCID: 0009-0007-2806-1154

3 Doktor Öğretim Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, vseyssane@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0990-604X

1. Giriş

Mültecilerin uluslararası düzeyde korunmasında taraf devletler açısından hukuken bağlayıcı niteliğe sahip 1951 Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, mülteciyi; ırkı, dini, uyruğu, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşleri nedeniyle zulüm göreceği yönünde haklı bir korku taşıdığı için ülkesinin dışında bulunan ve geri dönemeyen kişi olarak tanımlamaktadır (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2011 s.14-17). Sözleşmenin en temel ilkelerinden biri olan geri göndermeme (*non-refoulement*) ilkesi, mültecilerin hayat veya özgürlüklerinin tehlikede olduğu ülkelere zorla geri gönderilmelerini yasaklamaktadır (UNHCR, 2022b).

Türkiye’de mültecilerin statüsü, 2013 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile düzenlenmiştir. Kanuna göre: “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir” (YUKK, 2013, m. 61). Türkiye’nin 1951 Sözleşmesine koyduğu coğrafi çekince nedeniyle Avrupa dışından gelen uluslararası koruma ihtiyacı içindeki kişiler ise “şartlı mülteci” olarak tanımlanmaktadır (YUKK, 2013, m. 62). Ayrıca Türkiye, kitlesel akın durumlarında geçici koruma sağlayabilmektedir (YUKK, 2013, m. 91). Suriyelilere uygulanan geçici koruma rejimi bu kapsamda oluşturulmuş ancak uzun süreli kalışlar uyum politikaları konusunda tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Gerek 1951 Cenevre Sözleşmesi gerekse 1967 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol, temel olarak “mülteci” statüsüne odaklanmakta ve “sığınmacı” (*asylum seeker*) kavramına yer vermemektedir. Sığınmacı; zulüm veya ciddi zarar tehdidi nedeniyle başka bir ülkede koruma arayan ve mülteci statüsü başvurusunun sonucunu bekleyen kişidir. Bu kişiler süreç boyunca geri göndermeme ilkesinden yararlanır; başvurusunun reddi hâlinde ülkeyi terk etmek zorunda kalabilirler (Redpath-Cross ve Perruchoud, 2011, s.74). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 14. maddesi de zulümden kaçan herkesin sığınma talebinde bulunma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada uluslararası mülteci hukuku ve uygulamaları ile uyumlu olarak “mülteci” terimi tercih edilerek hukuki statüden ziyade insani duruma odaklanılmıştır.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), mültecilerin uluslararası düzeyde korunmasında merkezi bir aktör olup mültecilerin ve

yerinden edilmiş kişilerin temel haklarını korumak, acil insani yardım sağlamak, kalıcı çözümler geliştirmek ve mülteci krizlerine uluslararası düzeyde dikkat çekmek gibi çeşitli görevler üstlenmektedir. Ancak BMMYK, devletlerin üzerinde bir otorite veya hükümetlerin yerine geçen bir yapı değildir. Temel misyonu, devletlerde farkındalık yaratmak ve sığınma ihtiyacı duyan kişilerin korunması için uluslararası normlar doğrultusunda destek sunmaktır. Bu bağlamda bu çalışmada BMMYK'nın mülteci sorununa ilişkin rolüne ve yürüttüğü uyum faaliyetlerine odaklanılmaktadır. Araştırma, uluslararası normların inşasında uluslararası örgütlerin belirleyici olduğu ve bir norm “öğreticisi olarak” devlet davranışlarını şekillendirme etkisine sahip olduğu yönündeki inşacı varsayıma dayanmaktadır (Finnemore, 1993). Buna göre, BMMYK, mülteci hakları, sığınma hakkı, gönüllü geri dönüş ve entegrasyon gibi alanlarda uluslararası normların oluşturulmasına ve yaygınlaştırılmasına katkı sağlayan bir kurumdur. Devletler, bu normlar çerçevesinde sosyalleşerek kendi politika ve uygulamalarını uluslararası standartlara uygun biçimde yeniden yapılandırmaktadır. Bu çerçevede BMMYK, göç yönetimi alanında normatif bir yönlendirici olarak önemli bir rol üstlenmektedir.

Bu doğrultuda, çalışmada BMMYK'nın sosyal ve kültürel uyum faaliyetlerinin Türkiye ve Almanya'nın mültecilere yönelik politikaları üzerindeki etkisi karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede çalışma şu soruya odaklanmaktadır: *BMMYK, göç ve mültecilik alanında bir norm öğreticisi olarak Türkiye ve Almanya'daki sosyal ve kültürel uyum faaliyetlerini nasıl ve ne ölçüde etkilemektedir?* Böylece BMMYK'nın Türkiye ve Almanya'daki sosyal ve kültürel uyum faaliyetleri bağlamında nasıl bir norm öğreticisi işlevi gördüğünün ortaya konması amaçlanmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve: Sosyal İnşacı Bakış Açısıyla Uluslararası İlişkilerde Normlar ve Uluslararası Örgütler

Sosyal inşacılık, uluslararası ilişkileri yalnızca maddi güç ilişkilerine indirgemeyen; normların, kimliklerin ve fikirlerin merkezi rol oynadığı, özneler arası etkileşimlerle inşa edilen toplumsal bir gerçeklik olarak ele alır. Bu perspektife göre uluslararası sistemdeki aktörler -devletler veya uluslararası örgütler- değişmez kimlik ve çıkarlara sahip değildir; bu unsurlar sosyal etkileşimler yoluyla şekillenir. Wendt'e (1992) göre devletlerin kimlik tanımları, çıkar tanımlarını da belirler. Dolayısıyla normlar ve değerler, aktörler arası etkileşimleri düzenleyen temel unsurlardır. Normlar, devletlerin kimliklerini ve politikalarını şekillendirir; belirli kimliklere sahip aktörler için uygun görülen davranış standartlarını tanımlar (Wendt, 1992, s.399). Bunun yanında normlar yalnızca davranışları yönlendirmekle kalmaz; uluslararası kurum ve hukuk sistemlerini de etkiler (McCourt, 2022, s.5). Örneğin göç, ayrımcılık ve diğer küresel sorun alanlarında normlar, devletlerin dış politika tercihlerinde belirleyici olabilir.

Sosyal inşacı perspektife göre uluslararası normlar, devletler arası ilişkileri düzenleyerek uluslararası toplumun işleyişini biçimlendirir. Uluslararası yapı içinde normlar, dünya siyasetinde uygunluk standartlarını, sosyal düzeni ve istikrarı sağlamada merkezi bir rol oynar (Finnemore & Sikkink, 1998, s.888). Normların ortaya çıkışı, küresel düzeyde kabul görmesi ve uluslararası aktörlerin davranışlarını yönlendirmesi belirli bir süreç içerisinde gerçekleşir. Finnemore ve Sikkink (1998), bu süreci normların “yaşam döngüsü” (*life cycle*) olarak adlandırmakta ve üç aşamalı bir mekanizma çerçevesinde incelemektedir: normların ortaya çıkışı (*norm emergence*), yaygınlaşması (*norm cascade*) ve içselleştirilmesi (*norm internalization*). İlk aşamada, norm girişimcileri (*norm entrepreneurs*), yeni davranış kurallarını uluslararası gündeme taşır. Ardından belli sayıda devletin bu normları benimsemesiyle birlikte, “yaygınlaşma” süreci başlar. Bu aşamada sosyal ödüller, yaptırımlar ve uluslararası toplumun beklentileri yaygınlaşma sürecini pekiştirir. Son olarak içselleştirmede, normlar tartışmasız ve geçerli davranış biçimi haline gelir (Finnemore & Sikkink, 1998, s. 888). Adler (2005), norm içselleştirmenin kültür, sosyalleşme ve inançlar gibi faktörlerden etkilendiğini vurgular. İçselleştirilmiş normlar, devletlerin dış politika tercihlerini, uluslararası kurum ve anlaşmalara katılımını ve diğer aktörlerle ilişkilerini yönlendiren bir pusula işlevi görür. Benzer normlara sahip aktörler, iş birliğine gitme, uluslararası hukuka uyum sağlama ve çatışmaları barışçıl yollarla çözme eğilimindedir (Adler, 2005, ss.186–190).

Uluslararası örgütler, yeni normların teşvik edilmesi, uluslararası alanda hangi normların öne çıkarılacağına karar verilmesi, bu normların uygulanmasını sağlayacak kurumsal mekanizmaların geliştirilmesi ve devletlerin bu normları benimsemeye ikna edilmesi süreçlerinde önemli role sahiptir (Finnemore ve Sikkink, 1998, s.900). Finnemore (1993) devletlerin çeşitli politika alanlarında benimsedikleri yeni standartların ve gerçekleştirdikleri değişimlerin sadece kendi iç dinamiklerin değil aynı zamanda uluslararası normlarla sosyalizasyonun bir sonucu olduğunu belirtir. Uluslararası örgütler, basitçe koordine edici değil, norm ve değerlerin içeriğini şekillendiren ve bunların taşıyıcısı olarak devlet davranışlarını etkileyen özerk aktörlerdir (Wendt, 1992, s. 409). Uluslararası örgütler, devletlere normların değerini “öğretir”; çeşitli kurumsal pratikleri devletler için uygun ve gerekli roller olarak tanımlayarak devletlerin uluslararası normları benimsemesini ve bunlara uyum sağlama-sını teşvik eder. Norm öğreticisi, norm ve değerleri belirleyen, tanımlayan ve yaygınlaştıran aktörler olarak tanımlanabilir. Böylece bilgi paylaşımı, politika önerileri geliştirme, iyi uygulamaları yaygınlaştırma yoluyla devletlerin karar alma süreçlerini şekillendirir (Finnemore, 1993).

Göçe ilişkin uluslararası normların içselleştirilmesi; mülteci hakları, göç yönetimi ve insan hakları alanlarındaki bir dizi normun uluslararası örgütler ve devletler tarafından benimsenerek politika süreçlerine entegre edilmesi

olarak tanımlanabilir. Göç normlarının içselleştirilmesi yalnızca yasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda bu normların karar vericilerin ve toplumların değer sistemine yerleşmesiyle mümkün olur. Bu durum, göç konusunda daha istikrarlı, kapsayıcı ve iş birliğine dayalı politikaların geliştirilmesini kolaylaştırır. Örneğin geri göndermeme ilkesi, uluslararası mülteci hukukunun temel normudur ve bireylerin hayat veya özgürlüklerinin tehlikede olduğu ülkelere zorla geri gönderilmesini yasaklar. Bu normun içselleştirilmesi, devletlerin insan haklarını merkeze alan bir göç politikası yürütmelerine imkân tanır.

Göç normlarının benimsenmesi; yük paylaşımı, aile birleşimi, sığınma hakkı ve göçmen hakları gibi ilkeleri de içerir. Yük paylaşımı, mültecilere ev sahipliği yapma sorumluluğunun tek bir ülkeye bırakılmaması gerektiğini vurgular. Aile birleşimi normu, aile bütünlüğünün korunmasını destekler ve toplumsal uyumu güçlendirir. Sığınma normu, zulümden kaçan bireylerin korunmasını esas alır. Göçmen hakları ise temel hizmetlere erişim, adil muamele ve ayrımcılığa uğramama ilkelerini içerir (Carlsnaes, Risse & Simmons, 2012, s. 748). Bu normların içselleştirilmesi ulusal politikaların yalnızca çıkar temelli değil, küresel etik ve hukuk ilkeleri doğrultusunda şekillenmesini sağlar.

Uluslararası örgütlerin göç yönetiminde normların oluşturulması, benimsenmesi ve yaygınlaştırılmasında etkili olduğu açıktır. IOM, küresel göç politikalarının belirlenmesi ve göçmen haklarına ilişkin normların inşa edilmesinde önemli roller üstlenir. Örgüt, araştırma, veri toplama ve bilgi paylaşımı yoluyla devletlerin politika süreçlerini doğrudan etkiler (Berger & Luckmann, 1966, ss. 94–97). Mültecilik alanında ise BMMYK, İkinci Dünya Savaşı sonrasında mültecilere, sığınmacılara, yerinden edilmiş kişilere ve vatansızlara (*stateless*) koruma sağlayarak uluslararası göç politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında kilit bir rol üstlenmiştir. Komiserliğin temel misyonu, mültecilerin korunması ve devletlerin bu alandaki yükümlülüklerini yerine getirmesini teşvik etmektir. BMMYK, yayımladığı raporlar, teknik yardım programları ve politika araçları aracılığıyla devletlerin mültecilere ilişkin normatif çerçeveleri benimsemelerine katkı sağlamaktadır. Böylece devletlerin davranışlarını etkilemenin ötesinde, göç konusundaki kurumsal yapıların oluşumuna da yön vermekte ve dönüştürücü bir rol üstlenmektedir (Loescher, 2001a). Böylece Komiserlik, “norm öğreticisi” rolüyle, mülteci haklarının ve koruma standartlarının küresel ölçekte tutarlı biçimde uygulanmasını teşvik etmektedir.

Bu çalışma, mülteci hakları, göç, sığınma, gönüllü geri dönüş ve entegrasyon alanlarında bir “norm öğreticisi” olarak tanımladığı BMMYK’nın Türkiye ve Almanya’daki sosyal ve kültürel uyum faaliyetlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Devletler, bu normlar çerçevesinde sosyalleşerek kendi politika ve uygulamalarını uluslararası standartlara uygun biçimde yeniden yapılandırmaktadır. Bu bağlamda BMMYK, göç yönetimi alanında normatif bir yönlendirici olarak önemli roller üstlenmektedir.

3. Türkiye ve Almanya’da Göç Yönetimi

3.1. Türkiye’de Göç Yönetimi

Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü’ne coğrafi çekinceyle taraf olarak yalnızca Avrupa’dan gelenlere mülteci statüsü tanımaktadır. Bu nedenle Avrupa dışından gelenler geçici veya şartlı koruma kapsamında değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, Türkiye’nin Batı merkezli ve kontrollü bir göç politikası izlediğini göstermektedir. Zamanla Türkiye, BM ve Avrupa Birliği (AB) mevzuatını temel alan daha kurumsal bir göç yönetimi geliştirmiştir (Danış & Dikmen, 2022, s. 31).

1980–2010 döneminde kapsamlı entegrasyon politikaları bulunmamakla birlikte AB destekli sınırlı projeler yürütülmüştür. 2000’lerden itibaren Türkiye’nin hem transit hem hedef ülke hâline gelmesi, artan düzensiz göç ve uluslararası baskılar, daha sistematik ve insan hakları temelli bir göç yönetimi ihtiyacını doğurmuştur. 2001’de AB uyum sürecinin başlamasıyla göç mevzuatının AB standartlarına uyarlanması gündeme gelmiş; Türkiye göçü güvenlik ekseninin yanında insan hakları, sosyal uyum ve entegrasyon perspektifiyle ele almaya başlamıştır (İçduygu, 2015, s. 12). 2005’te AB müzakereleriyle göç politikalarının kurumsallaşması hızlanmış ve “Ulusal Eylem Planı” ile sığınma ve göç alanında yol haritası oluşturulmuştur. Bu çerçevede, Avrupa’nın liberal ve birey merkezli entegrasyon yaklaşımı Türkiye’ye yansımıştır (Akcan, 2023, s. 75). Orta Doğu olmak üzere komşu ülkelerde yaşanan çatışmalar Türkiye’yi kitlesel göç akınlarının hedefi hâline getirmiştir. Bu süreçte Türkiye, uluslararası yükümlülükler ile iç güvenlik kaygıları arasında denge kurmaya çalışmış; “geçici koruma” rejimi merkezi bir politika aracı hâline gelmiştir. Göç, demografik bir hareket olmanın ötesinde toplumsal bütünlük, kimlik ve vatandaşlık rejimi üzerinde belirleyici bir unsur hâline gelmiş; güvenlik, egemenlik ve uluslararası normlar arasında hassas bir denge ihtiyacını doğurmuştur (Erdoğan, 2022, s. 10).

2011’de Suriye’de Arap Baharıyla başlayan iç savaş, büyük bir kitlesel göçe ve insani krize yol açmıştır. Esad rejiminin protestolara sert müdahalesi çatışmaları derinleştirmiştir (Anderson, 2011, s. 5; Phillips, 2016, ss. 30–47). Türkiye bu süreçte yoğun bir mülteci akınıyla karşılaşmış; bu durum hem iç politikayı hem de AB ile ilişkileri etkilemiştir. Türkiye, krizin başında “açık kapı politikası” ile insani koruma sağlamayı amaçlamış (Erdoğan, 2014, ss. 22–24); ancak coğrafi çekince nedeniyle Suriyelilere mülteci statüsü verememiş, bunun yerine “geçici koruma” uygulamıştır. Bu statü, Suriyelilere yasal kalış ve temel hizmetlere erişim hakkı tanımıştır (Kirişçi, 2014, s. 19).

Suriye kaynaklı kitlesel sığınmacı hareketi, Türkiye’nin göç yönetimindeki kurumsal eksiklikleri görünür kılmış; artan mülteci nüfusu işgücü piyasası, kamu hizmetleri ve altyapı üzerinde ciddi baskılar yaratarak ekonomik kaynakları zorlamıştır (Alfan, 2018, ss. 40–42). Bu gelişmeler, göç politikala-

rının yeniden şekillenmesini zorunlu kılmıştır (Akcan, 2023, s. 71). 2011 tarihli “Afet ve Acil Durum Yönetim Merkezleri Yönetmeliği” ile kitlesel iltica hareketleri “afet ve acil durum” kapsamına alınmış ve koordinasyon AFAD’a verilmiştir. Bu düzenleme, kurumsal kapasite eksikliğini ortaya koyarak daha planlı bir yaklaşım ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda 2013’te yürürlüğe giren 6458 sayılı YUKK ile yapısal dönüşüm başlatılmış; Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021 sonrası Başkanlık) kurulmuştur. Kanun, kayıtlı göçmenlerin haklarını güvence altına alarak keyfi sınır dışı uygulamalarını önlemeyi ve göç yönetimini tek bir çatı altında toplamayı amaçlamıştır (Akcan, 2023, s.76). Böylece hem çok boyutlu göç sorunlarına yönelik kapasite artmış hem de korumaya ihtiyaç duyanlara daha etkin destek sağlanmak hedeflenmiştir.

2011 sonrası çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği, Suriyelilere uluslararası korumaya benzer temel haklar tanımış; 2014 düzenlemesi barınma, sağlık, eğitim ve çalışma gibi alanlarda kapsamlı haklar getirmiştir. Türkiye, barınma merkezleri kurmuş, sağlık hizmetlerini güçlendirmiş ve psikososyal destek mekanizmaları oluşturmuştur (Demirci & Kırdar, 2021, ss. 2–4). Eğitimde geçici eğitim merkezleri kurulmuş, anadilde eğitim sağlanmış ve Türk eğitim sistemine entegrasyon desteklenmiştir (UNHCR, 2023b). Ancak geçici koruma rejiminin uzun süreli hâle gelmesi, entegrasyon sürecinde hukuki, toplumsal ve ekonomik sorunlar doğurmuştur (Danış & Dikmen, 2022, s. 31).

2015 sonrası Türkiye’nin politikaları daha fazla entegrasyon ve uyum odaklı gelişmiştir. 2016’da yürürlüğe giren çalışma izni düzenlemesi, Suriyelilerin yasal işgücü piyasasına dahil olmasını amaçlamış ve ekonomik entegrasyonlarını desteklemiştir (Kirişçi, 2014, ss. 30–33). Türkiye’nin uluslararası iş birlikleri BMMYK, IOM ve sivil toplum kuruluşlarıyla (STK) sürmü; AB’nin liberal göç yaklaşımı ve uluslararası normlar politika yapımını etkilemiştir (Akcan, 2023, s. 75).

2015–2016’da Avrupa’ya artan düzensiz göç AB’de krize yol açmış; bunun üzerine 18 Mart 2016’da Türkiye–AB Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye, Yunan adalarına geçen düzensiz göçmenleri geri kabul etmeyi; AB ise Türkiye’ye mali destek sağlamayı taahhüt etmiştir (İçduygu, 2015, s. 25). “Bir-için-bir” prensibi gereği Yunanistan’a geçen her bir Suriyeliye karşılık AB, Türkiye’den bir Suriyeliyi yasal yollarla kabul etmeyi üstlenmiştir. AB, anlaşma kapsamında Türkiye’ye toplam 6 milyar Euro mali yardım sağlamıştır (Erdenir, 2021, s.462; European Council, 2016, s.2). Anlaşma düzensiz göçü azaltmış, ancak Türkiye’nin mülteci yükü artmaya devam etmiştir. Zamanla artan sığınmacı nüfusu ve ekonomik koşullar, Suriyeli sığınmacılara yönelik toplumsal algıda olumsuz değişimlere neden olmuştur (Kirişçi, 2014, ss. 38–40).

2020 sonrası politikalar gönüllü geri dönüş, entegrasyonun güçlendirilmesi ve uluslararası destekle sürdürülebilirliğin sağlanması odaklıdır. Gö-

nüllü geri dönüş programları güvenli koşullarda dönüşü hedeflemiş; aynı dönemde Türkiye, zaman zaman “kapıları açarız” söylemiyle göçü dış politika aracı olarak kullanmıştır (Demirtaş, 2023). Bu yaklaşım, BMMYK’nın geri göndermeme normuyla çelişmekte ve entegrasyon süreçlerini olumsuz etkileyebilmektedir.

Türkiye, dünyada en fazla sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkelerden biri olarak uluslararası kuruluşlarda da etkinliğini arttırmıştır. Nitekim 2023’te ilk kez, bilgi paylaşımı, kapasite geliştirme ve en iyi uygulamaların yaygınlaştırılmasıyla yenilikçi ve sürdürülebilir göç politikaları geliştirmeyi amaçlayan hükümetler arası bir kuruluş olan Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi (*International Centre for Migration-ICMPD*) Yürütme Kurulu Dönem Başkanlığı’nı üstlenmiştir. Türkiye, bu dönemde göç politikalarını ulusal ve uluslararası gelişmelere uyumlu şekilde güncelleyerek entegrasyon ve yönetim süreçlerinde önemli adımlar atmıştır (Polat, 2021, s. 149; Göç İdaresi Başkanlığı, 2022b).

3.2. Almanya’da Göç Yönetimi

1949’da Federal Almanya Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla göç politikaları, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkım ve işgücü ihtiyacı doğrultusunda yeniden şekillenmiş; Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’nden gelen yerinden edilmiş kişiler ile mültecilerin kabulü ve entegrasyonu hedeflenmiştir (Klusmeyer & Papademetriou, 2009, s.127). 1950’lerin sonlarından itibaren ekonomik kalkınma için yabancı işçi ihtiyacı doğmuş ve Türkiye, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerle yapılan anlaşmalarla “misafir işçi” programları başlatılmıştır. Ancak bu işçiler dil engeli ve kültürel uyum sorunları yaşamış, bu nedenle göçmen çocuklara yönelik eğitim ve dil programları ile kültürel uyum projeleri uygulanmıştır (Kershaw, 2013, s.210-230). Zamanla göçün kalıcı hâle gelmesiyle Almanya, eğitim, istihdam ve sosyal hizmetlerde entegrasyonu destekleyen politikalar geliştirmiştir. 1990’ların başında Almanya’da çok kültürlülük ve göçmen hakları üzerine kapsamlı tartışmalar yaşanmış, göç yasaları gözden geçirilerek ayrımcılığı önlemeye ve göçmenlerin haklarını genişletmeye yönelik adımlar atılmıştır (Soysal, 1994). AB’nin kurulmasıyla birlikte, AB vatandaşlarına yönelik serbest dolaşım ilkesi Almanya’nın göç politikalarını etkilemiş ve entegrasyon süreçlerini yeniden şekillendirmiştir. Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesi, ülke içinde büyük bir nüfus hareketliliğine ve doğudan batıya yoğun bir göçe neden olmuş; aynı dönemde Doğu Avrupa ve Balkanlar’dan gelen göçmenler de Almanya iş gücü piyasasına dahil edilmiştir (Bade, 2003).

2006 yılında çıkarılan Türkiye’deki Yerleşim Yasası ve AB’nin Lahey Programı gibi uluslararası girişimler, düzenli göçün teşviki, sınır güvenliğinin sağlanması ve düzensiz göçün engellenmesi gibi hedefleri içermiştir. Almanya’da göç yönetimi, devlet kurumları (örneğin Göç Yönetimi Genel Müdürlüğü) ve STK’ların katılımıyla çok aktörlü bir yapıya sahiptir. AB düzeyinde ise Frontex,

AB dış sınırlarının güvenliğini sağlamak, düzensiz göçü önlemek ve üye ülkeler arasında koordinasyonu geliştirmekle görevlidir. Frontex ayrıca risk analizi, teknik destek ve ortak operasyonlar yoluyla göç yönetimine katkı sunmaktadır (Klusmeyer & Papademetriou, 2009, s.8).

Almanya'nın entegrasyon politikaları, göçmenlerin sosyal, kültürel ve ekonomik hayata katılımını teşvik etmeye yöneliktir. Bu kapsamda özellikle dil eğitimi, istihdam olanakları, vatandaşlık süreçleri ve eğitim programları öne çıkmaktadır. 1970'lerin sonlarından itibaren göçmen işçilerin kalıcı yerleşimi desteklenmiş, aile birleşimi kolaylaştırılmış ve entegrasyon programları yaygınlaştırılmıştır. Ancak bu çabalar, kültürel farklılıklar, toplumsal ayrımcılık ve uyum süreçlerindeki yapısal engeller nedeniyle zaman zaman sekteye uğramıştır.

2005 yılında yürürlüğe giren Göç Yasası, Almanya'nın göç politikalarında bir dönüm noktası olmuştur. Yabancıların giriş, oturma, entegrasyon, işgücü göçü ve insani göçle ilgili düzenlemeleri tek yasada toplamaktadır. Ayrıca entegrasyon kursları gibi destekleyici mekanizmalar içermektedir. Bu çerçevede Almanya Federal Göç ve Mülteciler Dairesi (*Bundesamt für Migration und Flüchtlinge-BAMF*) dil eğitimi, mesleki uyum ve sosyal destek projeleri ile kilit bir rol üstlenmiştir (Hansen, 2003).

2015 mülteci kriziyle birlikte Almanya, başta Suriye olmak üzere kriz bölgelerinden gelen yüz binlerce mülteciye kapılarını açmıştır. Angela Merkel'in "açık kapı" politikası, insani değerler ve uluslararası sorumluluklar çerçevesinde değerlendirilmiş, ancak aynı zamanda iç siyasette ciddi tartışmalara ve aşırı sağ hareketlerin güçlenmesine neden olmuştur (Kirişçi, 2016). Bu süreçte geliştirilen entegrasyon politikaları, dil öğrenimi, iş piyasasına erişim, mesleki eğitim ve kültürel uyum gibi alanları kapsayan çok boyutlu programları içermiştir. 2016'da kabul edilen Entegrasyon Yasası ise uluslararası koruma statüsüne sahip bireylerin dil eğitimi, iş piyasasına erişim ve mesleki yeterliliklerinin tanınması gibi alanlarda hak ve yükümlülüklerini düzenlemiştir.

Sonuç olarak, Almanya'nın göç politikaları AB'nin göç, iltica ve sınır güvenliği alanındaki direktifleriyle paralel olarak yürütülmektedir. 1990 yılından günümüze kadar hem ulusal güvenlik ve ekonomik çıkarlar hem de insan hakları ve toplumsal uyum ilkeleri arasında bir denge kurma çabası olarak şekillenmiştir. Göç, Almanya'nın sadece iç yapısını değil, aynı zamanda AB düzeyindeki etkisini ve küresel konumunu da şekillendiren bir faktör haline gelmiştir.

4. BMMYK'nın Türkiye ve Almanya'daki Faaliyetleri

4.1. BMMYK: Kuruluşu ve Görevleri

14 Aralık 1950 tarihinde BM Genel Kurulu kararıyla kurulan BMMYK, mültecilerin uluslararası düzeyde korunması için kalıcı çözümler geliştirilmesi amacıyla görev yapan özerk bir BM kuruluşudur (UNHCR, 2024f). Baş-

langıçta İkinci Dünya Savaşı sonrası yerinden edilmiş yaklaşık bir milyon mülteciye yardım amacıyla faaliyete geçen BMMYK, zamanla yetki alanını genişletmiş ve mülteciler dışında vatansızlar, geri dönenler ve yerinden edilmiş kişilerle de ilgilenmeye başlamıştır (Uzun, 2016, s.83).

BMMYK, BM Şartı'nın 7. ve 22. maddelerine göre BM Genel Kuruluna bağlı bir yardımcı organ olarak kurulmuştur. BM Genel Kurulu ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'e karşı sorumludur. BM Mülteciler Yüksek Komiseri, Genel Kurul tarafından seçilmekte; Yüksek Komiser BMMYK'nın çalışmaları ile ilgili olarak BM Genel Kurulu'na ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'e yıllık rapor sunmaktadır. BMMYK'nın faaliyetleri ve bütçesi, Genel Kurul tarafından denetlenmekte ve onaylanmaktadır. Genel Kurul'un BMMYK üzerindeki bu denetleyici rolü, örgütün uluslararası hukuk ve insan hakları normlarına uygun şekilde faaliyet göstermesini sağlamaktadır. Ekonomik ve Sosyal Konsey ise BMMYK'nın mülteci durumlarına yönelik stratejiler geliştirmesinde ve insani yardım faaliyetlerinde çeşitli program ve birimleriyle destek sunmaktadır. BMMYK, kendi bütçesine ve yönetim yapısına sahip özerk bir yapıya sahiptir. İdari harcamaları BM kaynaklarından karşılanırsa da operasyonel giderleri esas olarak gönüllü devlet ve kurum katkılarıyla finanse edilmektedir (Loescher, 2001b, s.52; Weiss ve Daws, 2018, s.345-350).

BMMYK Tüzüğü'nün ilk maddesine göre Komiserliğin görevi; ilgili hükümetin onayıyla Tüzük kapsamında yer alan mültecilere uluslararası koruma sağlamak ve bu mültecilerin isteğe bağlı olarak geri dönüşlerini teşvik etmek veya yeni ülkelerinde topluma entegrasyon süreçlerine destek vermek için hükümetlere ve ilgili kuruluşlara yardım etmektir. Bu çerçevede mültecilerin karşılaştığı sorunlara kalıcı çözümler aramak Komiserliğin temel hedefleri arasında yer almaktadır (Uzun, 2016, s.75). BMMYK, görevlerini yerine getirebilmek için hukuksal dayanağını 1951 Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşmeden almaktadır. Ayrıca, 1967 tarihli Mültecilerin Statüsüne İlişkin Protokol de Komiserliğin yetkilerini destekleyen bir diğer önemli hukuksal metindir. BMMYK, sadece mültecilerle değil, aynı zamanda ülkelerinde yerinden edilmiş kişilerle, geri dönen mültecilerle ve vatansızlarla da ilgilenmektedir. Bu çerçevede, Komiserlik geniş bir sorumluluk alanına sahip olup, uluslararası toplumun desteğiyle bu grupların korunması ve haklarının güvence altına alınması için çalışmalar yürütmektedir (Uzun, 2016, s.83). BMMYK, devletleri ve diğer kurumları insan haklarının korunmasına ve anlaşmazlıkların barışçıl çözümüne yardımcı olacak koşullar yaratmaya teşvik ederek zorla yerinden edilme durumlarını azaltmayı amaçlamaktadır. Çalışmalarını hükümetler, hükümet kuruluşları, bölgesel kuruluşlar, uluslararası ve ulusal sivil toplum kuruluşları da dahil olmak üzere pek çok ortakla iş birliği içinde yürütmektedir. Komiserlik, mültecilerin hayatlarını etkileyecek kararlar konusunda istişare edilmesi gerektiğine inanarak katılım ilkesine bağlı çalışmaktadır (UNHCR, 2023a).

4.2. BMMYK'nın Mülteciler için Sunduğu Kalıcı Çözümler

BMMYK tarafından küresel ölçekte mültecilere yönelik sunulan kalıcı çözümler *gönüllü geri dönüş, yerel entegrasyon ve yeniden yerleştirme* seçeneklerini içermektedir. Kalıcı çözümlere ulaşma süreci, büyük ölçüde yerel koşullara ve kaynaklara bağlı olmakta ve yerel siyasi, ekonomik ve sosyal faktörlerden etkilenmektedir (UNHCR, 2023a).

4.2.1. Gönüllü Geri Dönüş

BMMYK, yerinden edilmiş kişilerin güvenli, onurlu ve sürdürülebilir bir şekilde yeniden yerleştirilmelerini sağlamak amacıyla insanlara evlerine dönme ve normal yaşamlarına geri dönme fırsatı sunan gönüllü geri dönüşü, kalıcı çözümlerden biri olarak öne çıkarmaktadır (Loescher, 2001a, s.101). BMMYK'nın gönüllü geri dönüş programı, insanların kendi rızalarıyla ve güvenli bir şekilde evlerine dönmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çözüm mekanizması; *gönüllülük, güvenlik, dürüst bilgilendirme ve insan haklarına saygı* ilkeleri etrafında şekillenmektedir. Geri dönüş sürecinin temelinde bireyin özgür iradesine dayanan karar alma hakkı yatarken, bu süreçte geri dönen kişilerin güvenliği ve refahı en üst düzeyde korunmak hedeflenmektedir. Ayrıca, geri dönecek kişilere menşe ülkesindeki durum hakkında doğru ve kapsamlı bilgi sağlanarak, bilinçli tercihler yapmaları teşvik edilmektedir.

BMMYK, gönüllü geri dönüş programlarını, danışmanlık ve bilgilendirme, hazırlık ve destek süreci ile geri dönüşün izlenmesi ve değerlendirilmesi olmak üzere üç temel aşamada yürütmektedir. Danışmanlık ve bilgilendirme aşaması, geri dönüş yapacakları yerle ilgili detaylı bilgilendirmeyi ve danışmanlık hizmetlerini içerir. Hazırlık ve destek süreci, seyahat düzenlemeleri, karşılama ve yerleştirme gibi faaliyetlerden oluşmaktadır. Son olarak geri dönüşün izlenmesi ve değerlendirilmesi aşamasında geri dönüşlerin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla süreç izlenmekte ve gerekli görülen durumlarda destekleyici müdahaleler yapılmaktadır. Ayrıca BMMYK, geri dönen mültecilerin topluma yeniden entegrasyonunu desteklemek amacıyla, çeşitli altyapı projeleri de yürütmektedir. Okullar, sağlık merkezleri gibi temel altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi, geri dönenlerin ve yerel toplulukların yaşam kalitesini artırmayı hedeflemektedir. Bu projeler, geri dönenlerin sürdürülebilir bir şekilde topluma katılımını ve toplumsal uyumuna destek sağlamaktadır (UNHCR, 2021a).

Bu kapsamlı yaklaşım, mültecilerin yalnızca fiziksel olarak değil, sosyal ve ekonomik olarak da yeniden yapılanmalarına katkı sunarken, kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik daha geniş bir hedefin de parçası olarak değerlendirilmektedir (UNHCR, 2021a). BMMYK ayrıca, “git ve gör” ziyaretleri, hukuki destek, aile birleşimi gibi araçlarla mültecilerin karar alma sürecini kolaylaştırmaya çalışmaktadır (UNHCR, 2024d).

4.2.2. Üçüncü Ülkeye Yeniden Yerleştirme

Yerinden edilme krizlerinin tırmanmaya devam ettiği, dünya çapında 100 milyondan fazla insanın zorla yerinden edildiği bir dönemde, güçlü yeniden yerleştirme programlarına olan ihtiyaç artmaktadır (UNHCR, 2025a, s. 8). Bu bağlamda BMMYK'nın kalıcı çözüm önerilerinden biri olan üçüncü ülkeye yerleştirme, mültecilerin geçici olarak bulundukları ülkelerden, kalıcı ikamet izni vermeyi kabul eden üçüncü bir devlete güvenli biçimde nakledilmesini içeren bir koruma mekanizmasıdır. Bu süreç, özellikle sığındıkları ülkelerde kalmaları mümkün olmayan ya da menşe ülkeye geri dönüşleri tehlikeli olan mülteciler için kritik bir çözüm sunmaktadır. Yerleştirme, mültecilerin güvenli, onurlu ve sürdürülebilir bir yaşam sürmelerine olanak tanırken, aynı zamanda küresel dayanışmanın ve sorumluluk paylaşımının bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır (UNHCR, 2021a). Bu mekanizma kapsamında, kültürel oryantasyon, dil eğitimi, mesleki beceri kazandırma, eğitim ve istihdama erişim gibi destekleyici hizmetler sağlanmaktadır (UNHCR, 2024d).

BMMYK verilerine göre, 2025 yılında yaklaşık 2,9 milyon mültecinin yeniden yerleşime ihtiyaç duyacağını tahmin etmektedir. Yerleştirme ihtiyaçları her geçen yıl artmaya devam ederken bu yıl 2024 yılına kıyasla yaklaşık yarım milyon, 2021 yılına kıyasla ise iki katından fazla artması beklenmektedir. Küresel Yeniden Yerleştirme İhtiyaçları Değerlendirmesine göre; 2025 yılında da Suriyeliler, yaklaşık 933.000 mülteciyle yeniden yerleştirilmeye ihtiyaç duyan en büyük mülteci nüfusu olmaya devam etmektedir (UNHCR, 2025a, s. 5-6).

Türkiye, çoğunluğu Suriye'den olmak üzere Afganistan, Irak, İran ve diğer ülkelerden gelen yaklaşık 3,5 milyon mülteci ve sığınmacı ile dünyanın en büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Türkiye, Suriye'deki mevcut durum göz önünde bulundurularak Suriyeliler için geçici koruma sağlamaktadır. Gönüllü geri dönüşler gerçekleşse de Suriyeliler uluslararası korumaya ihtiyaç duymaya devam ettiği için büyük ölçekli hareketler henüz öngörülememektedir. Diğer ülkelerden gelen sığınmacılar tarafından yapılan sığınma başvuruları, Eylül 2018'den bu yana ulusal mülteci statüsü belirleme prosedürü aracılığıyla değerlendirilmektedir (UNHCR, 2025a, s.64).

4.2.3. Uyum/Entegrasyon Süreci

BMMYK evine dönmesi mümkün olmayanlar için alternatif bir çözüm olarak bu kişilerin ev sahibi toplumla uyum/entegrasyon sürecine katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede, BMMYK, mülteciler arasında, mülteciler ile ev sahibi toplum arasında ve ev sahibi toplum ile hizmet sağlayıcılar arasında iletişimi ve diyalogu güçlendirme çabalarını yoğunlaştırmaktadır. Ayrıca, mültecilerin topluma entegrasyonunu teşvik etmek amacıyla sosyal uyum çalışmalarını detaylı bir şekilde yürütmektedir. Bu çalışmalar, mültecilerin ihtiyaçlarına yönelik çözümler üretmek ve toplum içindeki yerlerini güçlendirmelerini sağlamak üzerine odaklanmaktadır. Genellikle hem bireye hem

de alıcı topluma önemli talepler getiren karmaşık bir süreç olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, mültecilerin sosyal ve ekonomik olarak katkıda bulunmalarına olanak tanıyan faydaları da olduğu dile getirilmektedir. Son on yılda, dünya çapında 1,1 milyon mülteci, sığındıkları ülkenin vatandaşı olmuştur (UNHCR, 2024d).

Mültecilerin uyum ve entegrasyon süreci, mültecilerin yeni ülkelerinde başarılı bir şekilde hayatlarını sürdürmeleri ve topluma katılmaları için kritik bir öneme sahiptir. Mültecilerin uyum ve entegrasyon süreci genellikle iki ana bileşenle tanımlanmaktadır. Uyum (*adaptation*), mültecilerin yeni çevrelerine, toplumsal normlara ve günlük yaşama alışma sürecini ifade ederken; entegrasyon (*integration*), mültecilerin yeni toplumlarında kendilerini kabul ettirmeleri ve topluma aktif olarak katılmaları anlamına gelmektedir (Ager ve Strang, 2008, s.10). Bu makale de bu tanım doğrultusunda, uyum/entegrasyon sürecinin iki boyutlu olduğu kabulüne dayanmaktadır. Uyum, mültecilerin kendi kültürel kimliklerini korurken aynı zamanda ev sahibi topluluğa entegre olmalarını ve ev sahibi toplumun da kurumları aracılığıyla mültecileri kabul ederek ihtiyaçlarını karşılamasını içeren karşılıklı bir süreç olarak ele alınmalıdır.

Sosyal uyum ve entegrasyon, mültecilerin yeni toplumlarda toplumsal bağlar kurarak sosyal ağlara katılması ve topluluklara aktif biçimde dahil olması süreçlerini kapsamaktadır. Bu süreç, mültecilerin bulundukları toplum tarafından kabul edilmelerini ve toplumsal yaşamın aktif bir parçası hâline gelmelerini amaçlamaktadır. Sosyal entegrasyonun başarılı bir şekilde gerçekleşmesi, mültecilerin yerel halkla ilişkiler kurarak sosyal sermayelerini artırmalarına olanak tanımaktadır. Ager ve Strang (2008), sosyal uyumu üç temel bileşen üzerinden değerlendirmektedir: sosyal bağlar (*social bonds*), sosyal köprüler (*social bridges*) ve sosyal bağlantılar (*social links*). Sosyal bağlar, mültecilerin aileleri ve kendi topluluklarıyla kurdukları ilişkileri ifade ederken; sosyal köprüler, farklı etnik gruplar ve yerel halkla kurulan ilişkileri temsil etmektedir. Sosyal bağlantılar ise mültecilerin kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları gibi resmi yapılarla geliştirdikleri ilişkileri kapsamaktadır. Bu kavramsal çerçeve, mültecilerin sosyal entegrasyon süreçlerinin çok boyutlu doğasını anlamak ve analiz etmek açısından önemli bir analitik araç olarak değerlendirilmektedir (Ager ve Strang, 2008, s.168-169).

Kültürel uyum ve entegrasyon konularında öncü çalışmalarıyla tanınan Berry (1997), bireylerin göç sonrası benimseyebileceği dört temel kültürel uyum stratejisi tanımlamıştır: asimilasyon, entegrasyon, ayrışma ve marjinalleşme. Berry'nin kültürlerarası psikoloji alanındaki çalışmaları, göçmenlerin kültürel kimliklerini nasıl korudukları ya da dönüştürdükleri ve ev sahibi toplumla nasıl etkileşimde bulunduklarına dair kapsamlı bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Buna göre; *asimilasyon* stratejisinde bireyler, kendi kültürel kimliklerinden uzaklaşarak ev sahibi toplumun normlarını ve değerle-

rini tamamen benimsemektedir. *Entegrasyon* ise bireylerin hem kendi kültürel kimliklerini sürdürmeleri hem de ev sahibi toplumla etkileşim kurarak iki kültür arasında bir denge geliştirmelerini mümkün kılmaktadır. Bu strateji, kültürel çeşitliliği korurken sosyal katılımı artırmayı amaçlamaktadır. *Ayrışma* durumunda, bireyler kendi kültürel değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalırken, ev sahibi toplumla etkileşimden kaçınmaktadır. Bu durum, sosyal izolasyon ve entegrasyonun zayıflaması riskini doğurmaktadır. *Marjinalleşme* ise bireylerin hem kendi kültürel kimliklerinden uzaklaşmaları hem de ev sahibi toplumla sağlıklı bir ilişki kuramamaları sonucu ortaya çıkmakta ve ciddi uyum sorunlarına neden olabilmektedir (Berry, 1997, s.10).

Berry'nin yaklaşımı, kültürel entegrasyon süreçlerinin çok boyutlu doğasını anlamak açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Ancak kültürel uyumun yalnızca sosyal ilişkiler üzerinden değerlendirilmesi yetersizdir. Uyum süreci; eğitim, sağlık hizmetlerine erişim, emek piyasasında yer alma gibi yapısal boyutlarla birlikte ele alınmalıdır. Bu boyutlardan birine odaklanıp diğerlerini dışlamak, uyum sürecinde bütüncül yaklaşımları engelleyerek sorunlara yol açabilir. Ayrıca, göçmenlerin geldikleri nedenler de uyum stratejilerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin, ekonomik sebeplerle gelen göçmenlerle, savaş gibi zorlayıcı nedenlerle sığınma talep eden bireylerin uyum dinamikleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle, her uyum sürecinin kendi bağlamı içinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmalıdır (Canbey-Özgüler, 2018, s.1-2). Bu bağlamda BMMYK'nın uyum kavramını nasıl tanımladığı önem arz etmektedir.

BMMYK'ne göre uyum, birbirleriyle ilişkili yasal, ekonomik ve sosyo-kültürel boyutları olan dinamik ve çok yönlü bir süreç olarak görülmektedir. Bu süreç, iki taraflı etkileşim içerisinde gerçekleşmektedir. Komiserlik, mültecilerin kendi kültürel kimliklerini korurken aynı zamanda ev sahibi topluma uyum sağlamalarını ve ev sahibi toplumun kurumları aracılığıyla mültecileri kabul ederek ihtiyaçlarını karşılamalarını teşvik etmektedir. Bu tanım yukarıda bahsi geçen bilim insanlarının sosyal ve kültürel uyum tanımlarına uymaktadır (UNHCR, 2021a).

Mültecilerin başarılı bir şekilde uyum sağlayabilmeleri için, sürecin tüm boyutlarıyla kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Sadece tek bir boyuta odaklanan politika ve uygulamaların uzun vadeli etkilerinin sınırlı kaldığı görülmektedir. Özellikle ekonomik ya da hukuki boyutlara öncelik veren yaklaşımlar, insanî ihtiyaçları ve sosyal gerçeklikleri göz ardı ettiğinde; bireylerin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik alanlarda ciddi uyum sorunları yaşamasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, uyum politikalarının çok boyutlu ve insan merkezli bir perspektifle geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır (Canbey-Özgüler, 2018, s.3). Aynı zamanda ekonomik bütünleşmenin, daha geniş bir sosyal entegrasyon çerçevesiyle dengelemesi gerektiği de ortaya konulmuştur. Bazı ülkelerde, entegrasyon prog-

ramları ağırlıklı olarak mültecilerin kısa sürede istihdama yönlendirilerek ekonomik bağımsızlık kazanmalarına odaklanmaktadır. Ancak bu yaklaşım, diğer entegrasyon boyutlarını arka planda bırakma riskini taşımaktadır. Örneğin Finlandiya’da, yerel ve ulusal düzeydeki bazı paydaşlar, entegrasyonun başlangıç aşamasında sınıf temelli kültürel oryantasyon ve dil eğitiminin vurgulanmasının, mültecilerin iş gücü piyasasına girişini gereksiz yere geciktirdiğini ve bu durumun sosyal entegrasyonu olumsuz etkilediğini gözlemlemişlerdir (UNHCR, 2021a). Bu çerçevede, entegrasyonun yalnızca ekonomik boyutlara indirgenmeden, bireyin çok yönlü ihtiyaçlarını gözeten kapsayıcı stratejilerle desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

BMMYK, yerinden edilmiş insanların ev sahibi toplumla entegrasyon sürecini üç temel ölçüt çerçevesinde tanımlamaktadır. Bunlardan *hukuki ölçüt*, bireyin ev sahibi ülkede yerel vatandaşlarla eşit yasal haklara erişimini sağlamayı hedeflemektedir. *Ekonomik ölçüt*, göçmenin ve ailesinin geçimini sürdürebileceği, ekonomik standartlara uygun bir istihdam alanı bulmasını ifade etmektedir. *Sosyal ve kültürel ölçüt* ise, bireyin ayrımcılık yaşamadan kültürel kimliğini ifade edebilmesi, sosyal ilişkiler kurabilmesi ve toplumla bütünleşmesini esas almaktadır (Canbey-Özgüler, 2018, s.3). Bu çerçevede, *sosyal ve kültürel uyum*; bireyin özel alanında kendi kültürel kimliğini korurken, kamusal alanda ev sahibi toplumun kültürel norm ve değerlerini benimsemesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, göçmenlerin evlerinde geleneksel yemeklerini sürdürmeleri, ancak dış sosyal alanlarda ev sahibi ülkenin yeme alışkanlıklarına uyum sağlamaları bu sürecin bir yansımasıdır. Bu yaklaşım, kültürel kimliğin korunmasını mümkün kılarken, toplumsal entegrasyonu da desteklemektedir.

Bu makale kapsamında sosyal ve kültürel uyum, iki farklı kültürün sentezlenmesi ile ortaya çıkan bir süreç olarak ele alınmaktadır. Türkiye ve Almanya özelinde mültecilerin uyumundan söz edilebilmesi için bazı temel dayanak noktalarının varlığı gerekmektedir. *Dil*, bu noktaların ilkidir. Ev sahibi ülkenin dilini öğrenmek, sosyal uyumu kolaylaştırmanın ve mültecilerin kabulünü sağlamanın ön koşuludur. Dilin, yalnızca iletişim aracı değil, aynı zamanda bireyin psikolojik iyi oluşu üzerinde de önemli etkileri bulunmaktadır. Ortak bir dil aracılığıyla duyguların doğru şekilde aktarılabilmesi hem mülteciler hem de ev sahibi toplum açısından entegrasyonu güçlendiren bir unsurdur. Bu bağlamda, Türkiye ve Almanya’da uygulanan Türkçe ve Almanca dil eğitimi politikalarının, uyum stratejileri içinde öncelikli olduğu görülmektedir.

Uyumun sağlanabilmesi için ikinci önemli unsur, *iki taraflı uyum politikasıdır*. Yani sadece mültecilerin ev sahibi topluma uyum sağlaması değil, aynı zamanda ev sahibi toplumun da mültecileri kabul etmeye yönelik oryantasyonunun sağlanması gerekmektedir. Bu yaklaşım, uyum sürecini daha kapsayıcı ve sürdürülebilir kılmaktadır. Mülteci uyumu sürecinde yal-

nızca göçmenlerin değil, ev sahibi toplumların da sürece aktif şekilde dahil edilmesi gerekmektedir. Başlangıçta “misafir” olarak hoşgörüsüyle karşılanan mülteciler, kalıcılıklarının fark edilmesiyle birlikte ev sahibi toplumda çeşitli uyuşmazlıklara yol açabilmektedir. Bu durum, bireylerin tanımadıkları birini uzun süre yaşam alanlarında misafir etmek istememeleri ile benzeşmektedir. Üçüncü dayanak noktası olarak *kültürel oryantasyon süreci* karşımıza çıkmaktadır. Göç literatürüne göre kültürel oryantasyon, ev sahibi ülkeye dair bilgi edinmek isteyen göçmenlere sunulan eğitim programlarını kapsamakta olup; tarih, coğrafya, dil gibi konuları içermektedir (Redpath-Cross ve Perruchoud, 2011, s. 62). Ancak, bu süreç sadece mültecilere değil, ev sahibi topluma da hitap etmeli; yerel halkın da gelen göçmenleri tanımasını ve anlamasını sağlayacak bir yönü içermelidir.

Uyumun sağlanmasında dördüncü temel dayanak noktası, *insan haklarının evrenselliğine dayanan ve toplum temelli bir yaklaşımla* ele alınması gereken ilkeler bütünüdür. Bu noktada, *kültürel rölativizm* kavramına dikkat çekmek gerekir. Kültürel rölativizm, toplumların değer, inanç ve pratiklerinin kendi kültürel bağlamları içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Ancak, uyum süreçlerinde bu anlayışın aşırı vurgulanması, evrensel insan haklarının göz ardı edilmesine yol açabilir. Bu nedenle, ev sahibi ülkelerin uyum politikalarını şekillendirirken; ırk, renk, cinsiyet, dil, din ve toplumsal köken gibi sebeplerle ayrımcılık yapmaksızın, sosyal ve kültürel uyumu destekleyecek kapsayıcı stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım hem göçmenlerin hem de yerli halkın bir arada barış içinde yaşamasını, birbirlerinin kültürel farklılıklarını birer zenginlik olarak görmesini ve ortak bir toplumsal yapı inşa edilmesini hedeflemektedir (Işıldaklı, 2020, s. 19).

5. BMMYK’nın Türkiye ve Almanya’daki Sosyal ve Kültürel Uyum Faaliyetleri

5.1. BMMYK’nın Türkiye’deki Sosyal ve Kültürel Uyum Faaliyetleri

Türkiye, dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkelerden biri olarak, uluslararası korumaya ihtiyaç duyan bireylere barınma, sağlık, eğitim gibi temel hizmetleri sağlayarak önemli bir sorumluluğu üstlenmektedir. 2011’de Arap ayaklanmaları çerçevesinde Suriye’de iç çatışmaların patlak vermesinin ardından Türkiye, Suriye’den gelen sığınmacılara yönelik, geçici koruma kapsamında sağlık, eğitim ve diğer sosyal hizmetlere ücretsiz erişim sağlayan açık kapı politikasını uygulamaya koymuştur. Türkiye, YUKK ile Geçici Koruma Yönetmeliği aracılığıyla, ülkede bulunan yabancıların yasal statülerini belirleme, kayıt altına alma, belgelendirme ve haklara erişimlerini düzenleyen kapsamlı bir yasal çerçeve sunmaktadır. Bu düzenlemeler, özellikle Suriyeli mülteciler ile uluslararası koruma başvuru sahiplerinin ve koruma statüsünde olanların, Türkiye’deki sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler gibi ulusal sistemlerde sunulan hizmetlere erişimini sağlamayı amaçlamaktadır.

(EU, 2024, s.12-15)

2025 yılı itibariyle Suriye'deki gelişmeler, Suriye'ye gönüllü dönüşlerde artışı sağlamıştır. Küresel olarak en büyük mülteci nüfuslarından birine ev sahipliği yapan ve kapsamlı ve kapsayıcı bir yasal çerçeveye sahip olan Türkiye'den Eylül ayı başlarında 474.000 mülteci geri dönmüştür. Bu süreçte de BMMYK hükümeti destekleyerek mülteci korumasını, kapsayıcılığı, gönüllü geri dönüş de dahil olmak üzere çözümlere erişimi ve sosyal uyumu geliştirmek için sivil toplum da dahil olmak üzere çeşitli paydaşlarla koordinasyon içinde çalışmaktadır. BMMYK'nın 2025 Eylül ayı Türkiye Özeti Raporuna bakıldığında; geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı 2,52 milyon, uluslararası koruma altındaki mülteciler ve sığınmacıların sayısının ise 166.899 olduğu görülmektedir (UNHCR, 2025b, s.1). Bu bağlamda öncelikle BMMYK'nın sunduğu üç kalıcı çözüm önerisini Türkiye üzerinden değerlendirmek gerekmektedir.

Türkiye, geçici koruma altındaki Suriyelilerin daha fazla sayıda isteyerek ülkelerine dönmelerini ve Suriye'de başarılı bir şekilde yeniden entegre olabilmeleri için gerekli koşulların oluşturulmasının önemini vurgularken, güvenli ve insan onuruna uygun bir şekilde gönüllü geri dönüş ilkelerine bağlılığını sürdürmeye devam etmektedir (UNHCR, 2023b). Türkiye'de YUKK ve buna ilişkin ikincil düzenlemeler, gönüllü geri dönüş prosedürlerini düzenleyen hükümleri içermektedir. 2015 yılında Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapan ülkelerin karşılaştığı zorluklarla başa çıkmak için yeni bir yaklaşım olarak oluşturulan Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı (*Regional Refugee And Resilience Plan- 3RP*) ve ortakları, Gönüllü İnsani Geri Dönüş Merkezi'ne sundukları destekle, geri dönüşlerin bağımsız ve bilgilendirilmiş bir tercihle gerçekleştirildiğinden emin olmayı amaçlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ve 3RP ortakları, güvenli ve insan onuruna yakışır şekilde gerçekleştirilen geri dönüşler için nüfus kayıtlarının ve eğitim ile mesleki yeterlilik sertifikalarının belgelendirilmesinde karşılaşılan engellerin çözümü için iş birliği yapmaktadır (UNHCR, 2023b). 28 Mart 2022 tarihinde düzensiz göçmenlerin ülkelerine gönüllü geri dönüşünü ve geri dönüş sonrası ülkelerinde yeniden uyumunu amaçlayan Türkiye'de Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş Mekanizmasının Desteklenmesi (*Supporting the Nationally Supported Voluntary Return Mechanism in Turkey-NAVRR*) projesinin açılış toplantısı yapılmıştır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022a).

Üçüncü ülkeye yerleştirme, Türkiye'deki en kritik durumda olan bazı mültecilere sunulan bir seçenek olarak kalma olasılığı devam etmektedir. Üçüncü ülkeye yerleştirme kontenjanlarının artırılması ve tamamlayıcı yolların genişletilmesi için yapılan savunuculuk çalışmaları hem küresel hem de Türkiye ölçeğinde devam etmektedir. 17 Aralık 2018 tarihinde imzalanan Küresel Mülteci Anlaşması kapsamında üçüncü ülke çözümlerine erişimi genişletme taahhüdü ile uyumlu olarak, dünya çapında üçüncü ülkeye yer-

leştirme programlarının kapsamını genişletmeye ve uluslararası sorumluluk paylaşımı ruhuyla daha sistematik bir şekilde tamamlayıcı yolların erişimini artırmaya yönelik küresel çabalarla uyumlu olmaktadır. Tamamlayıcı yollar, kalıcı çözüm seçeneklerine daha fazla erişim sağlama potansiyeline sahip olsa da mülteciler genellikle bu yollara ulaşımında yasal, idari ve pratik engellerle karşılaşmaktadır (UNHCR, 2023b).

BMMYK, en kırılgan durumdaki bireylerin tespit edilmesi için Göç İdaresi Başkanlığı ile iş birliği içinde çalışarak üçüncü ülkeye yerleştirilmelerinin uygunluğunu değerlendirmektedir. Üçüncü ülkeye yerleştirme kararları, BMMYK tarafından değil, kabul eden ülkeler tarafından verilmektedir. Bu süreç, mültecilerin iltica ettikleri ülkelere koruma ve destek alabilecekleri başka bir ülkeye gitmelerine olanak tanır. BMMYK, iltica ettikleri ülkelere koruma riski altında olan en kırılgan mülteciler için kalıcı çözümler bulmak amacıyla Türk hükümeti ve ilgili üçüncü ülkelerle yakın iş birliği halindedir (UNHCR, 2024e).

Türkiye’de ulusal mevzuat, geçici koruma altındaki çocuklar dahil olmak üzere tüm çocukların eğitim hakkını güvence altına almaktadır. Bu doğrultuda, BMMYK, mültecilerin eğitim hakları konusunda bilgilendirilmesini ve çocukların okula kaydında gerekli desteği almasını sağlamaktadır. Ayrıca, Türkçe dil yeterliliğinin akademik başarı üzerindeki etkisini gözeterek, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ile iş birliği içinde Türkçe dil eğitimi programlarını güçlendirmektedir. BMMYK’nın eğitim stratejisi, mültecilerin örgün eğitimden yükseköğretime kadar çeşitli alanlarda sürekli eğitim olanaklarına erişimini amaçlamaktadır. Bu strateji; gençlerin yükseköğretime geçişini kolaylaştırmak, yetişkinlere yönelik dil ve beceri geliştirme programları sunmak ve eğitimden iş hayatına geçişi destekleyen projeler yürütmek gibi unsurları içermektedir. Yükseköğretim Kurulu ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile yapılan iş birlikleri kapsamında, burs ve destek programları geliştirilmiştir. Albert Einstein Alman Akademik Mülteci Girişimi (*Deutsche Akademische Flüchtlingsinitiative Albert Einstein* - DAFI) burs programı, Türkiye’deki mültecilere yönelik en büyük destek programlarından biridir (UNHCR, 2024e, s.1).

BMMYK ayrıca, yetişkin mültecilere yönelik Halk Eğitim Merkezleri aracılığıyla dil kursları ve mesleki eğitim programlarını yaygınlaştırmakta; bu çabalarla mültecilerin ekonomik ve sosyal hayata entegrasyonu desteklenmektedir. UNICEF ile yapılan iş birliğiyle, 3RP kapsamında yükseköğretim alt çalışma grubu yürütülmekte ve stratejik hedefler doğrultusunda faaliyetler koordine edilmektedir.

Türkiye, 2019 ve 2023 Küresel Mülteci Forumlarına aktif katılım sağlayarak mültecilere yönelik eğitim, altyapı geliştirme ve sosyal hizmet sunumuna dair önemli taahhütlerde bulunmuştur. Bu çerçevede, iyi uygulama örnekleri

BMMYK Türkiye İyi Uygulamalar Portalı'nda paylaşılmaktadır (3RP, t.y.). Ayrıca Gençlik ve Spor Bakanlığı ile ortak yürütülen faaliyetler aracılığıyla sporun sosyal uyum üzerindeki etkisinden yararlanılarak, mülteci gençlerin topluma entegrasyonu desteklenmektedir (UNHCR, 2024e, s.2).

BMMYK, mültecilerin sosyo-ekonomik hayata katılımını desteklemek amacıyla işgücü piyasasına erişim önündeki engellerin kaldırılması yönünde çok aktörlü iş birlikleri geliştirmektedir. Kamu kurumları, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları ile yürütülen ortak çalışmalar, mültecilerin ekonomik yaşama daha etkin şekilde dahil edilmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda, BMMYK ile Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen etkinliklerde Türkiye genelindeki kariyer merkezlerine ziyaretler gerçekleştirilmiş ve kariyer danışmanlığı alanında edinilen iyi uygulama örnekleri ile deneyimler paylaşılmıştır. Ayrıca, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı iş birliğiyle, mültecilere yönelik çalışma izni süreçleri ve yasal haklar konularında bilgilendirme toplantıları düzenlenmektedir. Sosyo-ekonomik entegrasyonun desteklenmesinde yerel kalkınmaya katkı sağlayan projeler de hayata geçirilmektedir. Özellikle depremden etkilenen bazı illerde yürütülen “İş Karşılığı Ücret” projesi, mültecilerin mesleki beceriler kazanarak kendi kendine yeterliliklerini güçlendirmelerine ve yerel ekonomiye katkı sunmalarına imkân tanımaktadır. Ayrıca, özel sektörde sürdürülebilir istihdam olanaklarının artırılması için Uluslararası Finans Kurumu (IFC) ile iş birliği imkânları geliştirilmektedir (UNHCR, 2024e).

5.1.1. BMMYK'nın Türkiye'de Oluşturduğu Kuruluşlar ve Projeler

Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi

Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (*World Academy for Local Governments and Democracy – WALD*), yerel yönetimlerin insan hakları ve demokrasinin yerleşmesindeki rolüne katkı yapmak amacıyla 1993 yılında kurulmuş bir sivil toplum kuruluşudur. BMMYK iş birliği ile Sosyal Koruma, Sosyal Uyum ve Geçim Kaynaklarına Erişim Projesi kapsamında WALD, özellikle İstanbul'daki ilçe belediyeleri aracılığıyla mültecilerin kamu hizmetlerine erişimini ve toplumsal entegrasyonunu artırmayı hedefleyen bir proje hayata geçirmiştir. Proje, mültecilerin beceri geliştirme programlarına, danışma ve katılımcı platformlara katılımını teşvik ederken, kayıtlı ekonomiye entegrasyonlarını da desteklemektedir. Böylece, İstanbul'daki ilçe belediyelerinin mültecilere yönelik mevcut hizmetleri yaygınlaştırma kapasitesinin desteklenmesi ve İstanbul'da dikey ve yatay sosyal uyumun güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

İlçe belediyelerinin mültecilere yönelik hizmetlerinin yaygınlaştırılması, mültecilere doğru bilgilendirme yapılması ve belediyelerin kapasite gelişiminin desteklenmesi; mültecilere verilen Türkçe kursları aracılığıyla sosyal entegrasyonun ve geçim kaynaklarına erişimin güçlendirilmesi; sürdürülebi-

lirlik ve kalkınma odaklı olarak mültecilerin işyeri kayıt ve çalışma izinlerinin desteklenmesi; mültecilerin Kent Konseylerine katılımı, mültecilerle çalışan kurumlar arasında ilçe düzeyinde kurumlar arası koordinasyonun geliştirilmesi ve ev sahibi toplum ile mülteciler arasında sosyal uyum faaliyetlerinin teşvik edilmesi de projenin önemli unsurlarıdır (3RP, t.y.).

Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Destelenmesi

Türkiye’deki Suriyeli mültecilerin büyük bir bölümü, okul çağındaki (5-17) çocuklardan oluşmaktadır. MEB, AB finansmanı ile okul öncesi eğitim, örgün eğitim (1-12. sınıflar) ve Halk Eğitim Merkezleri aracılığıyla sunulan yaygın eğitim programlarına erişimi ve yönetimini desteklemek amacıyla “Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi” (*Project on Promoting Integration of Syrian Kids into the Turkish Education System* - PIKTES) adlı projeyi uygulamaya koymuştur. Projenin genel amacı, Suriyeli çocukların Türk eğitim sistemine erişimine katkıda bulunmak; özel hedefi ise MEB’in Suriyeli çocukların entegrasyonunu ve kaliteli eğitime erişimlerini artırmaya yönelik çabalarına destek vermektir. Bu proje kapsamında, Aralık 2020 itibarıyla 750.350 çocuk eğitime kaydedilmiştir (UNHCR, 2022a).

Sosyal Hizmet Merkezleri

Türkiye’de sosyal korumaya ihtiyaç duyan sığınmacı, mülteci ve göçmenlerin sosyal hizmetlere erişiminde Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM’ler) kilit role sahiptir. Bu kapsamda, Türkiye’de geçici ve uluslararası koruma altındaki bireylerin özel ihtiyaçlarını karşılamak üzere bölgelerde faaliyet gösteren SHM’ler, “Sosyal Hizmet Merkezleri Kapasite Güçlendirme Programı” ile teknik ve insani kapasite açısından desteklenmektedir. Böylece özellikle kırılgan grupların desteklenmesi ve sosyal hizmet erişiminin artırılması amaçlanmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile UNICEF işbirliğinde yürütülen bu sosyal uyum projesi, Suriyeli çocukların topluma entegrasyonunu ve toplulukların dayanıklılığını güçlendirmeyi hedeflemektedir (3RP, t.y.).

Ulusal Uyum Stratejisi ve Eylem Planı

Türkiye, ev sahibi toplum ile yabancı bireyler arasında uyumlu bir yaşamı teşvik etmek amacıyla “uyumlaştırma” kavramını yasal çerçevesine dâhil etmiştir. Bu yaklaşım, geçici ve uluslararası koruma altındaki bireylerin marjinalleşmesini önlemeyi, sosyal kapsayıcılığı güçlendirmeyi ve toplumsal uyumu artırmayı hedeflemektedir. Yabancıların topluma aktif katılımını destekleyen bu politika, yerel aktörlerle iş birliğini de ön plana çıkarmaktadır. Bu doğrultuda, Göç İdaresi Başkanlığı öncülüğünde Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı (2018–2023) hazırlanmış ve uygulanmaya başlanmıştır (UNHCR, 2023b). Söz konusu strateji belgesi, uluslararası koruma gereksinimi olan bireyler, topluluk liderleri, yerel toplum ve hizmet sağlayıcılar arasındaki etkileşimi güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı, uygulama, izleme ve değerlendirme süreçlerinde yedi temel ilkeye dayanmaktadır: Bütüncül Yaklaşım ilkesiyle, farklı hukuki statülere sahip göçmenler ve Türk vatandaşlarının ihtiyaçları gözetilmiştir. Katılımcılık ilkesi kapsamında kamu kurumları, belediyeler, STK'lar, uluslararası kuruluşlar ve göçmenlerin katılımıyla çeşitli düzeylerde toplantılar gerçekleştirilmiş ve görüşler belgeye yansıtılmıştır. Plan, şeffaflık ilkesine bağlı olarak açık hedef ve politikalarla sunulmuş; etkililik ve etkinlik ilkesi doğrultusunda ise iş bölümü, kapasite ve uygulama mekanizmaları ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Ayrımcılık yapmama ilkesi ile her bireyin eşit muamele görmesi hedeflenmiş; ırk, din, dil, cinsiyet gibi unsurlara dayalı ayrımcılığın önüne geçilmesi vurgulanmıştır. Ayrıca plan, ilgili tüm hukuki dayanaklara uyumlu biçimde ve açık bir dil kullanılarak hazırlanmıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020, s. 17).

Bunun yanı sıra, BMMYK, Halk Eğitim Merkezleri aracılığıyla Türkçe dil eğitimini yaygınlaştırma çalışmalarına destek vermektedir. Bu çerçevede tercümanlara ve personele yönelik eğitim programları düzenlenmekte, eğitim ve malzeme giderleri ile öğretmen maaşları finanse edilmektedir. Açılan Türkçe kursları hem dil becerilerinin geliştirilmesine hem de sosyal uyumun güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır (UNHCR, 2020b).

Bölgesel Mülteci Dayanıklılık Planı

Türkiye'deki mültecilere yönelik bir diğer önemli girişim, Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı (*Regional Refugee and Resilience Plan – 3RP*)'dir. BMMYK ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) iş birliğiyle yürütülen bu plan, Türkiye'nin mülteci sorunlarına uluslararası düzeyde destek sağlamak amacıyla temel strateji, koordinasyon ve kaynak toplama platformu olarak faaliyet göstermektedir. Türkiye'nin uyum politikaları, uluslararası koruma ve insani standartlara uygun biçimde, mültecilerin kaygı ve ihtiyaçlarını merkeze alan bir yaklaşımla şekillendirilmiştir. Uyum kavramının yasal çerçeveye entegrasyonu, kamu hizmetlerinin sosyal uyum odaklı sunulmasını mümkün kılmış; bu yaklaşım, özellikle geçici ve uluslararası koruma altındaki bireylerin ekonomik ve sosyal yaşama katılımını artırarak kendi kendine yeterliliklerini güçlendirmiştir (UNHCR, 2022c).

3RP ortakları; geçim kaynakları, mesleki eğitim, resmi eğitim ve yaşam becerileri konularında destek sağlamakta; kayıtlı istihdama erişimi kolaylaştırmakta ve insan onuruna yakışır çalışma koşullarını teşvik etmektedir. Dil engelini sosyal uyuma olumsuz etkisini azaltmak amacıyla Türkçe dil kursları düzenlenmekte; Suriyeliler için sürdürülebilir hizmet sunumlarıyla sosyal uyumun güçlenmesi hedeflenmektedir. 3RP ile BM Sürdürülebilir Kalkınma İş Birliği Çerçevesi, Türkiye'nin 11. Kalkınma Planı (2019–2023) ile uyumlu olarak; güçlü ekonomi, nitelikli insan kaynağı, sosyal uyum ve iyi yönetim gibi stratejik hedeflere katkı sağlamayı amaçlamaktadır. 3RP ortakla-

rı, 2023–2025 döneminde ev sahibi topluluklarda farkındalık artırma, yanlış bilgilendirmeden kaynaklanan sosyal gerilimleri azaltma ve yerel düzeyde kapsayıcı müdahaleler geliştirme hedefiyle çalışmalarını sürdürmektedir (UNHCR, 2024a)

Bu süreçte, hizmet sunumunda “zarar vermeme” ilkesi esas alınmakta; özellikle savunmasız grupların desteklenmesinde sosyal gerilimlerin önlenmesi amaçlanmaktadır. 3RP’nin 2024 yılı güncellemesinde ise, Türkiye’deki geçici ve uluslararası koruma altındaki bireyler için üçüncü ülkeye yerleştirme kotalarının artırılması ve tamamlayıcı yöntemlerin genişletilmesi yönünde savunuculuk faaliyetleri öne çıkmıştır. Planın ortakları, söz konusu grupların sosyoekonomik kapsayıcılığını desteklemek amacıyla kendi kendine yeterlilik ve dayanıklılık kazanımlarına odaklanmakta; bu kişilerin ulusal hizmet sistemlerinden faydalanmasını kolaylaştıracak politikaların geliştirilmesini teşvik etmektedir (UNHCR, 2024b).

5.2. BMMYK’nın Almanya’daki Sosyal ve Kültürel Uyum Faaliyetleri

Almanya Federal Cumhuriyeti, BMMYK’nin en büyük ikinci bağışçısı olarak, küresel ölçekte mültecilerin korunması, insani yardım sağlanması ve yerinden edilmiş kişilere destek sunulması alanlarında BMMYK ile yakın iş birliği yürütmektedir. BMMYK, Almanya’da koruma altında bulunan bireylerin toplumla bütünleşmesini kolaylaştırmak amacıyla çeşitli fırsatlar teşvik etmekte ve bireylerin kendi yaşamlarını kontrol edebilecekleri katılım olanakları sunmaktadır.

Almanya’nın yeniden yerleştirme programları, mültecilerin ülkeye yasal ve güvenli biçimde girişini sağlamaktadır. Süreçte, BAMF ile güvenlik kurumları, ev sahibi ülkelerde doğrudan mülakatlar gerçekleştirmektedir. Almanya’nın BMMYK ile ilişkisi, Cenevre Mülteci Sözleşmesi’ne bağlılık temelinde şekillense de yeniden yerleştirme kararında nihai yetki Almanya’ya aittir (UNHCR, 2021b).

Bu çerçevede 2019’da uygulamaya konan *Neustart im Team* (NesT) adlı pilot proje, devlet ile sivil toplumun iş birliğine dayalı yenilikçi bir yeniden yerleştirme modelidir. Projede, BMMYK tarafından seçilen ve özellikle hassas durumdaki mülteciler, Almanya’da koruma altına alınmakta ve bir mentor grubu tarafından desteklenmektedir. NesT; kilise toplulukları, şirketler, dernekler ve bireylerin yeniden yerleştirme süreçlerine doğrudan katılımını teşvik etmesi bakımından dikkat çekicidir. Projenin destek yapısı içinde yer alan *Zivilgesellschaftliche Kontaktstelle* (ZKS), bilgilendirme, eğitim ve danışmanlık sağlamaktadır. ZKS, *Alman Caritas Derneği*, *Alman Kızıl Haçı* ve *Westphalia Evanjelik Kilisesi*’nin katkılarıyla yürütülmekte; *Bertelsmann Vakfı*, *Mercator Vakfı* ve *Westphalia Evanjelik Kilisesi* tarafından finanse edilmektedir. Projenin kamu ayağı ise Federal İçişleri, İnşaat ve Toplum Bakanlığı, Federal Hükümet Göç, Mülteciler ve Uyum Komiseri ile BAMF tarafından koordine edilmektedir (UNHCR, 2019).

Ayrıca *Save Me* ve *Seebrücke* gibi kampanyalar, yerel yönetimlerin ulusal yeniden yerleştirme programlarının genişletilmesine katkı sağlamış ve sivil toplumun yeni aktörlerini sürece dahil etmiştir. Bu kampanyalar, *Caritas* ve *Diakonie* gibi geleneksel STK'ların ötesinde daha geniş bir katılım zemini yaratmıştır. Yeniden yerleştirme kriterlerinde BMMYK tarafından belirlenen koruma ihtiyacı esas alınmakta; ancak Almanya ek kriterler de uygulamaktadır. Bunlar arasında aile birleşimi, Almanya ile sosyal ve kültürel bağlar, entegrasyon kapasitesi (eğitim düzeyi, mesleki deneyim, dil yeterliliği, dini inanç ve yaş) gibi unsurlar yer almaktadır (UNHCR, 2021b).

BAMF hem yeniden yerleştirme süreçlerini hem de entegrasyon politikalarını desteklemektedir. Kurum, iltica başvurularının değerlendirilmesinden, sığınma sisteminin verimliliğinden ve mültecilere yönelik entegrasyon kursları ile danışmanlık hizmetlerinden sorumludur. Ayrıca yerel yönetimler ve STK'larla iş birliği içinde göçmenlere kapsamlı destek sunmaktadır (Klusmeyer & Papademetriou, 2009, s.258).

5.2.1. BMMYK'nın Almanya'da Oluşturduğu Kuruluşlar ve Projeler

Sürdürülebilir Entegrasyon Uygulamaları

Almanya'da BMMYK, mülteciler için etkili entegrasyon destekleri geliştirmelerine yardımcı olacak el ve çalışma kitabı gibi pratik araçlar tasarlamak amacıyla, Brüksel merkezli düşünce kuruluşu Göç Politikası Grubu ile iş birliği yapmaktadır. AB İltica, Göç ve Entegrasyon Fonu (*Asylum, Migration and Integration Fund* – AMIF) tarafından finanse edilen Sürdürülebilir Entegrasyon Uygulamaları (*Sustainable Practices of Integration - SPRING*) projesi, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde uygulanabilecek etkili entegrasyon uygulamalarından oluşan bir “araç kutusu” geliştirmeyi hedeflemektedir. Program, mülteciler, göçmenler ve yerel topluluklar arasındaki etkileşimi güçlendirmeyi amaçlamakta; genellikle devlet kurumları, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler ve uluslararası kuruluşlar arasındaki iş birliği ile yürütülmektedir (UNHCR, 2021a).

Alman Akademik Değişim Servisi

Alman Akademik Değişim Servisi (*German Academic Exchange Service - DAAD*), Almanya Federal Hükümeti tarafından desteklenen ve mültecilere yönelik yükseköğretim destek programları arasında en kapsamlı girişimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. DAAD tarafından uygulanan “*Suriye için Liderlik*” programı, beş yıl boyunca Suriyeli mültecilere toplam 221 burslu eğitim imkânı sağlayarak, bu alandaki en büyük kapasite geliştirme çabalarından biri olmuştur (UNHCR, 2021a). Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı'nın finansmanı ile yürütülen bu program kapsamında DAAD, yaklaşık 150 yükseköğretim kurumunda mülteci öğrencilerin akademik sistemlere entegrasyonunu desteklemek amacıyla *Integra* ve *Welcome* programlarını da

hayata geçirmiştir. Bu programlar; dil kursları, üniversiteye hazırlık eğitimleri, tanıtım faaliyetleri ve akademik danışmanlık hizmetleri gibi çeşitli destekleri kapsamaktadır.

“Suriye için Liderlik” programının başarısından ilhamla DAAD, 2020 yılında Federal Dışişleri Ofisi iş birliğiyle bu kez “Afrika için Liderlik” programını başlatmıştır. Bu yeni girişim, Doğu Afrika ülkelerinden gelen mülteciler ve vatandaşlara Almanya’da yüksek lisans düzeyinde eğitim alma fırsatı sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, göç, sığınma ve entegrasyon politikalarının bilgi temelli geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla faaliyet gösteren Göç Politikası Enstitüsü Avrupa (MPI Europe), DAAD gibi kurumların yürüttüğü programlara hem araştırma hem de politika geliştirme desteği sağlamaktadır. MPI Europe, göç ve entegrasyon sistemlerinin daha etkili biçimde yönetilmesini ve hem yeni gelenler hem de ev sahibi toplum açısından daha başarılı sonuçlar elde edilmesini amaçlayan, bağımsız ve kâr amacı gütmeyen bir araştırma kuruluşudur (UNHCR, 2021a).

Albert Einstein Alman Akademik Mülteci Girişimi

1992 yılında BMMYK ile Almanya Federal Hükümeti iş birliğinde başlatılan Albert Einstein Alman Akademik Mülteci Girişimi (*Deutsche Akademische Flüchtlingsinitiative Albert Einstein - DAFI*) burs programı, mülteci öğrencilerin yükseköğretime erişimini artırarak toplumsal entegrasyonlarını desteklemeyi amaçlamaktadır. Program, yalnızca akademik eğitim imkânı sunmakla kalmayıp, öğrencilerin kendi potansiyellerini gerçekleştirmelelerine ve ev sahibi toplumlara yapıcı katkılar sunmalarına olanak tanımaktadır. DAFI bursları, öğrencilerin üniversite eğitimlerini tamamlama sürecini desteklerken dil yeterliliğini entegrasyonun temel koşulu olarak ele almakta ve bu doğrultuda kapsamlı dil kursları sunmaktadır. Bu kurslar hem akademik başarıyı arttırmakta hem de öğrencilerin yerel topluma daha hızlı uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır.

Program, akademik ve dil desteğinin yanı sıra, mülteci öğrencilerin karşılaştıkları psikososyal zorluklarla başa çıkabilmeleri için danışmanlık ve destek hizmetleri sunmakta; sosyal ve kültürel etkinlikler aracılığıyla yerel toplumla etkileşimi teşvik ederek kültürlerarası anlayışı güçlendirmektedir.

DAFI’nin bir diğer önemli bileşeni, mezun öğrencilerin iş gücü piyasasına entegrasyonunu kolaylaştırmaktır. Bu kapsamda mesleki eğitim kursları, staj olanakları ve kariyer rehberliği hizmetleri sunularak öğrencilerin profesyonel yaşama geçişleri desteklenmekte ve ekonomik bağımsızlık kazanmaları hedeflenmektedir. Öte yandan, Almanya Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı (*Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung- BMZ*), mültecilerin yerel topluluklara entegrasyonu ve ekonomik kapsayıcılığını artırmaya yönelik çeşitli projelere yatırım yapmak-

tadır. Bu projeler aracılığıyla mülteciler; beceri geliştirme, istihdam ve eğitim alanlarında yeni fırsatlar elde etmektedir (UNHCR, 2020a)

Alman Uluslararası İşbirliği Kurumu (*The Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit-GIZ*) Almanya'nın kalkınma politikalarının uygulanmasından sorumlu ana kurum olarak BMZ'nin stratejik hedeflerini hayata geçirmektedir. BMZ ve GIZ'nin çalışmaları çoğunlukla BMMYK'dan bağımsız yürütülse de belirli durumlarda proje bazlı üçlü ortaklıklar da gerçekleştirilebilmektedir (GIZ, 2024, s.4).

5.3. BMMYK'nın Türkiye ve Almanya'daki Faaliyetlerinin Karşılaştırmalı Analizi

BMMYK'nın Almanya ve Türkiye'deki faaliyetlerini karşılaştırmak, bu iki ülkenin mülteci politikaları ve BMMYK'nın her iki ülkede nasıl çalıştığını anlamak için önemlidir. Her iki ülkede BMMYK'nın amacını net ve öz şekilde ifade etmek gerekirse; gerçekleştirilen her faaliyet, insan onuruna yakışır koşullar sağlamak ve ev sahibi toplum ile yerinden edilmiş insanların bir arada yaşayabilmesini mümkün kılacak, kolaylaştıracak ve olumlu sonuçlar doğuracak şekilde planlanmaktadır.

Yapılan analizde Türkiye ve Almanya'daki BMMYK faaliyetlerini ortaya koymak ve karşılaştırmak için BMMYK'nın kendi internet sitesinde yer alan yıllık raporlar, resmî belgeler ve bölgesel raporlardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda görülmektedir ki, BMMYK'nın ikinci büyük bağışçısı konumunda olan Almanya, kuruluşa önemli mali destek sağlarken Türkiye ise BMMYK'dan insani yardım desteği almaktadır. Almanya'nın bu finansal katkıları, BMMYK'nın dünya genelindeki operasyonlarını sürdürmesine yardımcı olmakta ve Almanya'nın uluslararası insani yardım konusundaki taahhüdünü ortaya koymaktadır. Diğer yandan Türkiye, günümüzde Suriyeli mülteciler konusunda büyük bir yük üstlenmiş durumdadır ve BMMYK'nın sağladığı kaynaklar, bu mültecilere yönelik hizmetlerin sürdürülebilirliğine katkı sunmaktadır. Almanya'nın mali destek rolü, ülke içinde yerinden edilmiş insanlara yönelik sistemini oturtmuş olduğunu ve uluslararası alanda diğer devletlere insani yardım konusunda destek sağlayarak küresel operasyonlarda etkisini artırma yönünde ilerlediğini göstermektedir. BMMYK her iki ülkede farklı roller üstlenmekte ancak bu roller birbirini tamamlamaktadır.

Entegrasyon sürecindeki eğitim programlarına bakıldığında, Almanya'da mülteci çocuklara yönelik geniş kapsamlı eğitim programları yürütülürken Türkiye, son on yılda özellikle Suriye'den gelen yerinden edilmiş çocuklar için eğitim projelerine yoğunlaşmıştır. Almanya'da dil kursları, okula entegrasyon programları ve mesleki eğitim fırsatları konusunda oturmuş ve etkili bir sistem mevcutken; Türkiye, büyük mülteci nüfusuna rağmen eğitim hizmetlerini sağlama konusunda önemli çaba göstermektedir.

Sosyal ve kültürel uyum bağlamında, BMMYK'nın Türkiye'de yaşayan Suriyelileri topluma uyumlaştırmak için daha fazla çaba gösterdiği söylenebilir. Almanya, geçmişten günümüze kendi isteğiyle göç alan bir ülke olduğundan, göçmenleri uyumlaştırma konusunda tecrübe sahibidir. Buna karşın Türkiye, Arap Baharı sonrası yaşanan göç dalgasında yerinden edilmiş insanlara “misafir” gözüyle bakmış ve uyumlaştırma konusunu geri planda bırakmıştır.

Almanya ve Türkiye'deki BMMYK faaliyetleri, her iki ülkenin farklı ihtiyaçlarına ve mülteci profillerine göre şekillenmiştir. Almanya, mültecilerin entegrasyonuna yönelik kapsamlı ve sistematik projeleriyle öne çıkarken; Türkiye'de entegrasyon çabaları daha çok yerel düzeyde yoğunlaşmakta ve BMMYK ile sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenmektedir. BMMYK ve Almanya arasındaki ortak faaliyetler, mültecilerin korunması ve entegrasyonu üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu programlar, mültecilerin yeni yaşamlarında başarılı olmalarına ve topluluklarına değerli katkılar yapmalarına olanak sağlamaktadır. Türkiye ve Almanya özelinde yürütülen tüm programlar ve projeler, insani müdahale olarak hesap verebilirlik, şeffaflık, verimlilik ve esneklik ilkelerini ön planda tutarak uygulanmaktadır. Bu faaliyetler, insan odaklı yaklaşım ekseninde ve “kimseyi geride bırakmama” ile “zarar vermeme” ilkeleri çerçevesinde şekillenmiş, mültecilerin karşılaştığı zorluklara çözümler üretmiş ve çok dilli hizmetlerle destek sağlamıştır. UNHCR, insani yardım sektöründeki ihtiyaçların karşılanması için gerekli teknik iyileştirmeleri başlatarak mevcut sistemin geliştirilmesini ve gerektiğinde farklı bölgelerde daha esnek hale getirilmesini hedeflemiştir.

BMMYK'nın Almanya ve Türkiye'deki faaliyetleri, her iki ülkenin özgün ihtiyaçları ve mülteci politikaları doğrultusunda farklılaşmaktadır. Almanya, BMMYK'nın en büyük mali destekçilerinden biri olarak küresel düzeyde belirleyici bir rol üstlenirken; Türkiye, dünyanın en büyük mülteci nüfuslarından birine ev sahipliği yaparak sahada daha yoğun operasyonel destek almaktadır. Almanya'da uygulanan kapsamlı eğitim ve sosyal uyum projeleri, mültecilerin uzun vadeli entegrasyonunu hedefleyen sürdürülebilir politikalarla uyumlu bir çerçeve sunmaktadır. Buna karşılık, Türkiye'nin Suriye iç savaşının yarattığı ani ve kitlesel göç dalgasıyla karşı karşıya kalması, mülteci politikalarının ilk aşamada acil insani ihtiyaçların karşılanmasına odaklanmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla, iki ülke örneği BMMYK'nın mülteci yaşam koşullarını iyileştirme yönündeki çalışmalarında, bağlama özgü stratejiler geliştirdiğini ve uygulamalarını yerel koşullara uyarladığını göstermektedir.

Almanya ve Türkiye'nin BMMYK ile yürüttükleri iş birlikleri, her iki ülkenin mülteci krizine yaklaşım biçimlerini ve krizle başa çıkma yöntemlerini yansıtmaktadır. Türkiye'de yürütülen projeler, ulusal mevzuat çerçevesinde şekillenmekte ve hükümetin belirlediği yasa ve düzenlemelere uy-

gun olarak uygulanmaktadır. Mültecilerin ve sığınmacıların entegrasyonuna ilişkin temel yönergeler ise BM ve AB tarafından belirlenen uluslararası normlara dayanmaktadır. Bu normlar, ilgili bireylerin topluma etkili bir şekilde katılımını sağlamak için gerekli ilke ve standartları ortaya koymaktadır. Nitekim 1951 Mülteci Sözleşmesi ve 1967 Protokolü, mülteci statüsünü, haklarını ve devletlerin yükümlülüklerini tanımlamaktadır. Sözleşme; mültecilerin ayrımcılığa uğramadan barınma, çalışma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim haklarını güvence altına almakta, ayrıca geri göndermeme ilkesiyle zulüm riski taşıdıkları ülkelere zorla geri gönderilmelerini yasaklamaktadır.

BMMYK'nın entegrasyon normları hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel entegrasyonun bütüncül olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede mültecilere yasal statü kazandırmak, iş gücüne katılımını sağlamak, eğitim fırsatlarına erişimlerini desteklemek ve sosyal uyumu teşvik etmek temel öncelikler arasında yer almaktadır. BMMYK, bir norm öğreticisi olarak, Türkiye'ye bu alanlarda rehberlik etmiş; mültecilerin yerel topluluklarla etkileşim kurmalarını ve toplum yaşamına aktif katılımlarını sağlamak amacıyla çeşitli programlar geliştirmiştir (UNHCR, 2011, s. 288).

BMMYK, norm öğreticisi rolüyle, mülteci haklarının ve koruma standartlarının küresel ölçekte tutarlı biçimde uygulanmasına katkıda bulunmaktadır. Komiserlik, bu çerçevede, Türkiye ve Almanya'daki operasyonlarını şekillendirmiş; bu iki ülke için norm öğreticisi işlevi görmüştür. Bu bağlamda BMMYK, Türkiye'de uluslararası mülteci hukuku normlarının yerleşmesine ve uygulanmasına önemli katkılarda bulunmuş; Türkiye'nin mültecilerle ilgili politikalarının geliştirilmesinde danışmanlık rolü üstlenmiştir. Sosyal inşacılık perspektifinden bakıldığında, BMMYK'nın Türkiye'deki rolü, ülkenin uluslararası normlarla uyumlu bir mülteci politikası benimsemesine ve uluslararası toplumda “insani yardım sunan ülke” kimliğinin inşasına destek olmuştur. BMMYK, Türkiye'de mülteci politikasının şekillendirilmesinde bir “norm öğreticisi” olarak hareket etmiş ve uluslararası normların içselleştirilmesine katkı sağlamıştır.

BMMYK'nın Almanya'daki rolü ise Almanya'nın uluslararası normları benimsemesi ve bunları kendi mülteci politikalarıyla bütünleştirerek kimliğini pekiştirmesine katkı sunması olarak tanımlanabilir. Almanya halihazırda gerek AB gerekse küresel düzeyde insani yardım ile mültecilerin korunması alanlarında öncü bir rol üstlenmiştir. Nitekim, BMMYK'ya insan hakları odaklı politikalarını ve mülteci kabulündeki yüksek standartlarını yansıtarak, uluslararası alanda yeni normların oluşmasına katkıda bulunmuştur. Almanya'nın “*Willkommenskultur*” (hoş geldin kültürü) politikası (Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, 2015) ve açık kapı yaklaşımı, BMMYK ve diğer uluslararası aktörler için örnek teşkil etmiş; Almanya'nın insani normları yeniden tanımlamada etkin bir aktör olma-

sını sağlamıştır. Almanya'nın BMMYK'ya büyük bir bağışçı olarak katkıda bulunması (UNHCR, 2024c), ülkenin küresel mülteci politikalarındaki normatif etkisini artırmasına hizmet etmektedir. Bu durum, Almanya'nın yumuşak gücünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Almanya, BMMYK'ya sağladığı finansal destekle yalnızca maddi yardımda bulunmakla kalmayıp, uluslararası toplumda mülteci hakları ve insani koruma konularında normatif bir lider olarak algılanmasını da sağlamaktadır. Böylece uluslararası alanda prestij kazanmakta ve mültecilerin korunması alanındaki normatif etkisini pekiştirmektedir.

6. Sonuç

Türkiye ve Almanya'da BMMYK'nın sunduğu destek ve iş birliği, mültecilerin uyumu ve entegrasyonu konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır. BMMYK, mültecilerin korunması ve entegrasyonu konusundaki normları teşvik ederek uluslararası toplumun bu alandaki politikalarını etkilemektedir. Komiserlik, mültecilerin haklarına saygı duyulması ve onların sosyal ve kültürel entegrasyonunun sağlanması konusunda uluslararası standartlar belirlediği kabul edilmektedir. BMMYK'nın mülteci haklarına ilişkin normları teşvik etmesi, uluslararası sığınma rejiminin gelişmesine katkı sağlamaktadır. BMMYK'nın sosyal ve kültürel uyum faaliyetleri, mültecilerin ev sahibi toplumlarda uyum ve entegrasyonunu kolaylaştırırken, aynı zamanda uluslararası normların yerel düzeyde benimsenmesine de hizmet etmektedir. Komiserliğin göç yönetimi ve mültecilerin korunması yönündeki koordine edici rolü, devletlerin uluslararası örgütlere ihtiyaç duyduğunu ve bu örgütlerin hukuki, kurumsal ve insani alanlarda belirleyici rol üstlendiğini göstermektedir. BMMYK'nın yıllık raporları ve analizleriyle politika yapıcılara sunduğu veriler, devletlerin karar alma süreçlerinde örgütün norm oluşturma kapasitesinin etkisini ortaya koymaktadır.

Türkiye ve Almanya'nın mülteci politikaları, kendi tarihsel, kültürel ve ekonomik dinamikleri doğrultusunda farklılaşmaktadır. Türkiye'nin insani yardım ve misafirperverlik odaklı yaklaşımı, coğrafi konumu ve bölgesel gelişmelerle şekillenirken; Almanya'nın entegrasyon odaklı yaklaşımı, ülkenin ekonomik kapasitesi ve uzun vadeli göç deneyimleriyle ilişkilidir. Bu çalışma, Suriye krizi sonrası her iki ülkedeki sosyal ve kültürel uyum politikalarının nasıl şekillendiğini ve BMMYK'nın bu süreçlerdeki rolünü inceleyerek uluslararası örgütlerin norm öğreticisi olarak rolünü ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin mülteci politikalarının uluslararası normlardan önemli ölçüde etkilendiği; açık kapı politikası ve insani yardım süreçlerinde BMMYK ile iş birliğinin belirleyici olduğu görülmektedir. Türkiye'nin bu normları benimsemeye yönelik çabaları, "norm basamaklanması" aşama-

sında olduğunu göstermektedir. Bu aşamada geniş kabul görmeye başlasa da normların henüz tam anlamıyla içselleştirildiği söylenemez. Türkiye'nin coğrafi çekince uygulaması, geçici koruma rejimi ve ekonomik-sosyal baskılar, normların içselleştirilmesini zorlaştıran unsurlar arasındadır. Mültecilerin yüksek sayısı, kamu kaynakları üzerindeki baskı ve toplumsal tepkiler, normların uygulanmasında dengesizliklere yol açmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de normların benimsenmesi süreci, ekonomik, siyasi ve sosyal dinamiklerin etkisiyle yavaş ilerlemektedir. Almanya ise insan hakları ve demokrasiye ilişkin uluslararası normlara daha güçlü bir bağlılık geliştirmiş; bu durum BMMYK'nın norm öğreticisi rolünün Almanya'da daha derin bir etki yaratmasını sağlamıştır. Almanya'nın kapsamlı entegrasyon programları, uluslararası normların devlet politikalarına başarıyla entegre edildiğini göstermektedir. Bu nedenle Almanya'nın "norm içselleştirme" aşamasını büyük ölçüde tamamladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- 3RP. (t.y.). *Good practices in the refugee response from Türkiye*. <https://www.refugee-infoturkey.org/goodpractices.html> (Erişim tarihi: 21.11.2025)
- Adler, E. (2005). *Communitarian international relations*. New York, NY: Routledge.
- Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166–191.
- Akcan, L. (2023). The history of Turkey's migration policies. *International Review of Migration and Refugee Studies*, 4(1), 64–80.
- Alfan, R. F. (2018). *Dampak implementasi open door policy terhadap Turki pada tahun 2011–2017* (Yayımlanmamış lisans tezi). Muhammadiyah Malang Üniversitesi, Malang.
- Anderson, L. (2011). Demystifying the Arab Spring: Parsing the differences between Tunisia, Egypt, and Libya. *Foreign Affairs*, 90(3), 1–7.
- Bade, K. J. (2003). *Migration in European history*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York, NY: Penguin Books.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34.
- Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung. (2015). *Willkommenskultur*. <https://www.politische-bildung-brandenburg.de/lexikon/willkommenskultur> (Erişim tarihi: 18.08.2024)
- Canbey-Özgüler, V. (2018). Migration and integration policies. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1(1), 1–14.
- Carlsnaes, W., Risse, T., & Simmons, B. A. (Eds.). (2012). *Handbook of international relations*. London, UK: Sage Publications.
- Danış, D., & Dikmen, H. (2022). Türkiye’de göçmen ve mülteci entegrasyonu: Politikalar, uygulamalar ve zorluklar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Özel Sayı), 24–45.
- Demirci, M., & Kırdar, M. G. (2021). *The labor market integration of Syrian refugees in Turkey* (IZA Discussion Paper No. 14973). Bonn: IZA Institute of Labor Economics.
- Demirtaş, B. (2023). Türkiye’nin mülteci politikasının evrimi: Uzun ince yolda yaşanan çelişkiler yumağı. <https://www.uikpanorama.com/blog/2023/08/05/bd-2/> (Erişim tarihi: 18.08.2024)
- Erdenir, B. (2021). 18 Mart Mutabakatı: Bir hukuki analiz. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20(2), 447–480.
- Erdoğan, M. M. (2014). *Syrians in Turkey: Social acceptance and integration research*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.

- Erdoğan, M. M. (2022). *Suriyeliler Barometresi 2021: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi*. Ankara: Eğiten Kitap.
- European Council. (2016). *EU–Turkey statement*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/> (Erişim tarihi: 23.06.2024)
- European Union. (2024). *Syrian refugees in Türkiye: A state of limbo*. <https://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2024/01/11-Upinion-report-State-of-limbo-Syrian-refugees-Turkiye.pdf> (Erişim tarihi: 06.09.2022)
- Finnemore, M. (1993). International organizations as teachers of norms: UNESCO and science policy. *International Organization*, 47(4), 565–597.
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887–917.
- GIZ. (2024). *Türkiye’deki mülteciler ve ev sahibi toplum için ekonomik fırsatların desteklenmesi*. <https://www.giz.de/de/downloads/giz2024-tr-t%C3%BCrkiye-economic-prospects-refugees.pdf> (Erişim tarihi: 06.09.2022)
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2022a). *Türkiye’de ulusal destekli gönüllü geri dönüş mekanizmasının desteklenmesi projesi açılış toplantısı gerçekleştirildi*. <https://www.goc.gov.tr/turkiyede-ulusal-destekli-gonullu-geri-donus-mekanizmasinin-desteklenmesi-projesi-acis-toplantisi-gerceklestirildi> (Erişim tarihi: 08.06.2024)
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2022b). *Türkiye, 2023 yılında ilk kez uluslararası göç politikaları merkezi yürütme kurulu dönem başkanlığını üstlenecek*. <https://www.goc.gov.tr/turkiye-2023-yilinda-ilk-kez-uluslararasi-goc-politikalari-merkezi-yurutme-kurulu-donem-baskanligini-ustlenecek> (Erişim tarihi: 08.06.2024)
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020). *Uyum strateji belgesi ve ulusal eylem planı*. <https://www.goc.gov.tr> (Erişim tarihi: 08.06.2024)
- Hansen, R. (2003). Migration to Europe since 1945: Its history and its lessons. *The Political Quarterly*, 74(1), 25–38.
- İçduygu, A. (2015). *Syrian refugees in Turkey: The long road ahead*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- İşıldaklı, B. (2020). İnsan haklarının evrenselliği ile kültürel rölativizmin paradoksu. *Tarsus Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), 17–29.
- Kershaw, I. (2013). *The twentieth century: A world history*. New York, NY: Penguin Books.
- Kirişçi, K. (2014). *Syrian refugees and Turkey’s challenges: Going beyond hospitality*. Washington, DC: Brookings Institution.
- Klusmeyer, D. B., & Papademetriou, D. G. (2009). *Immigration policy in the Federal Republic of Germany*. New York, NY: Berghahn Books.
- Loescher, G. (2001a). *The UNHCR and world politics: A perilous path*. Oxford, UK: Oxford University Press.

- Loescher, G. (2001b). The UNHCR and world politics: State interests vs. institutional autonomy. *International Migration Review*, 35(1), 33–56.
- McCourt, D. M. (2022). *The new constructivism in international relations theory*. Bristol, UK: Bristol Policy Press.
- Phillips, C. (2016). *The battle for Syria: International rivalry in the new Middle East*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Polat, Y. (2021). Türkiye'nin uluslararası göç politikasına tarihsel bir bakış. *Journal of Awareness*, 6(2), 145–160.
- Redpath-Cross, J., & Perruchoud, R. (2011). *Göç terimleri sözlüğü* (No. 31). Uluslararası Göç Hukuku.
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- UNHCR. (2011). *UNHCR resettlement handbook*. <https://www.unhcr.org/uk/sites/uk/files/legacy-pdf/46f7c0ee2.pdf> (Erişim tarihi: 24.11.2025)
- UNHCR. (2019). *NesT – Neustart im Team*. <https://www.unhcr.org/dach/de/was-wir-tun/nest-neustart-im-team> (Erişim tarihi: 06.09.2022)
- UNHCR. (2020a). *Albert Einstein Academic Refugee Initiative (DAFI)*. <https://services.unhcr.org/opportunities/education-opportunities/albert-einstein-academic-refugee-initiative-dafi> (Erişim tarihi: 08.06.2024)
- UNHCR. (2020b). *Stratejik yönelim ve müdahaleler*. <https://www.unhcr.org/tr/genel-bakis-2> (Erişim tarihi: 08.06.2024)
- UNHCR. (2021a). *Refugee resettlement and complementary pathways*. <https://www.unhcr.org/media/refugee-resettlement-and-complementary-pathways-opportunities-growth> (Erişim tarihi: 06.09.2022)
- UNHCR. (2022b). *The 1951 refugee convention*. <https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-are/1951-refugee-convention> (Erişim tarihi: 06.09.2022)
- Uzun, E. (2016). Uluslararası hukuk çerçevesinde BMMYK'nın yapısı, görevleri ve uluslararası mülteci hukukunun gelişimindeki yeri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4, 60–85.
- Weiss, T. G., & Daws, S. (2018). *The Oxford handbook on the United Nations*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425.
- YUKK. (2013). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* (Resmî Gazete No. 28615). <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim tarihi: 23.06.2024)

İSRAİL VE İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI

“

Mehmet Erkan KILLIOĞLU¹

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, mehmeterkan@comu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3146-2609.

1. Giriş

İsrail, Amerika Birleşik Devletleri ile (ABD) birlikte İnsansız Hava Araçlarını (İHA) askeri açıdan ilk kullanan ülkelerden biridir (Arnett, 2015; Çağlar ve Gülmez, 2023, s. 24). İsrail, insansız askeri teknolojiyi 1970’li yıllardan beri üretmekte ve kullanmaktadır (Skinner, 2019, s. 3). Bu yüzden askeri amaçlı İHA’lar İsrail’in buluşu ve askeri havacılık alana getirdiği bir yenilik olarak kabul edilmektedir (Sanders, 2002/2003, s. 114). Ancak İsrail’in İHA’lardan saldırı aracı olarak faydalanması konusu hala büyük bir gizlilik içerisinde devam etmekte ve bir inkâr perdesi ardında gizlenmektedir (Currier ve Moltke, 2016; Skinner, 2019, s. 3, 5). İsrail’in bu ketum tutumu sebebiyle ülkenin İHA programı hakkında çok fazla bilimsel çalışma yoktur. Bu noktada önemli kaynaklar olarak ortaya Thomas P. Ehrhard, David Rodman ve Eyal Weizman’ın çalışmaları çıkmaktadır (Ehrhard, 2000; Rodman, 2013; Weizman, 2017). Tüm ketumluğuna rağmen İsrail, bu araçların ihracatından önemli bir gelir elde etmektedir (Skinner, 2019, s. 3).

İHA teknolojisinin gelişmesine katkıda bulunan İsrail’in ilk İHA’larının hemen hepsi silahsızdır ve ana görevleri hedef üzerinde uzun süreli gözlem yoluyla istihbarat toplamak olmuştur (Tabrizi & Bronk, 2018, s. 11-12). Yani İsrail’in İHA tecrübesinin de göstermiş olduğu üzere bu platformlar ilk başlarda bir saldırı aracından ziyade istihbarat, keşif, hedef tespiti ve gözlem amaçlı olarak düşünülmüş, bu amaca yönelik olarak geliştirilmiş ve kullanılmışlardır. Bu sayılan faydalarına ek olarak İHA’lar İsrail’e personelini asgari derecede riske ederek yavaş ve daha az yoğunlaşmış ama sürekli bir saldırı ve savaş yapma imkânını sağlamıştır (Borg, 2021, s. 402).

İsrail’in İHA teknolojisindeki gelişmelerin kronolojik bir metot izlenerek incelendiği bu çalışmanın hazırlanması aşamasında öncelikle konu ile ilgili İngilizce kaynaklar kullanılmıştır. Bu kaynak taraması Türkçe kaynaklarla da desteklenmiştir. Ancak çalışmanın hazırlanması sırasında karşılaşılan kısıtlayıcı nokta, konu ile ilgili araştırmaların çoğunlukla İHA’larının kullanımlarının meşruiyetine odaklanmış ve diğer hususları ihmal etmiş olmaları olmuştur. İHA’ların saldırı amaçlı kullanımı ve bu kullanımın etik ve hukuk açısından ne derece meşru olduğu öncelikli tartışma konusu olduğu için yapılan çalışmaların çoğu bu konuya odaklanmıştır. Ancak zamanla araştırma konuları çeşitlenmeye başlamıştır. Bu noktada ortaya çıkan bu çalışmada İHA’ların güvenlik konusunda kullanımı özelinde, İsrail’deki ortaya çıkış ve gelişim süreci ve 2000’li yılların başına kadar olan dönemdeki kullanımları incelenecektir.

2. Tarihi Arka Plan

İHA’ların askeri amaçlı olarak başlayan ve gelişen teknolojinin de etkisi ile 2000’li yıllarda yaygınlaşan sivil amaçlı kullanımları sonucunda hayatımızın hemen her alanına girmeleri sonucunda yaygın kullanılır hale gelmişlerdir.

Ancak geliştirilmeleri ve ilk kullanımları çok daha eskiye gitmektedir. Öyle ki ilk kez 19. yüzyılda kullanıldıkları ifade edilmiştir. Bu kullanım 1849 yılında cereyan etmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Venedik arasında yaşanan savaşta, Avusturya-Macaristan, Venedik şehrinin bombalanması için iki yüz kadar insansız sıcak hava balonunu kullanmıştır. İnsansız balonların Venedik şehrinin bombalanmasında kullanılmasının ilk İHA saldırısı olduğu iddia edilmiştir (Johnson, 1966; Kılıçoğlu, 2021, s. 89). Bu durumda C. Woods'un İHA'ların saldırı aracı-silahlı İHA olarak ilk kez 2002 yılındaki ABD'nin Afganistan'ı işgali sırasında kullanıldığı iddiası geçersiz hale gelmektedir (Woods, 2015). Bu noktadan bakıldığında J. E. Johnson'un iddiası da tartışmaya açıktır zira onu da Bartsch, Coyne ve Gray'ın 2017 tarihli çalışması da tartışmalı hale getirmektedir. Bartsch ve arkadaşlarının güncel bilgileri de içeren çalışmasına göre 1849 savaşında İHA'ları ilk kez kullananlar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu değil de Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti Venedik kuşatması sırasında rakip tarafla ilgili istihbarat toplamak için insansız hava araçları kullanmıştır (Bartsch, Coyne & Gray, 2017, s. 20). Yani İHA'ları ilk kullananlar arasında ilk uçuş deneyiminde de payı bulunan Osmanlı Devleti bulunmaktadır. Bu savaştan sonra, uçağın icadı ve Birinci Dünya Savaşı sırasında silah olarak kullanımı dünya tarihinde ve savaş stratejilerinde değişimi beraberinde getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında İHA kapsamında değerlendirilebilecek uzaktan kumandalı ilk hava aracı ise Ruston Proctor Aerial Target'tır. Royal Flying Corps tarafından geliştirilen ve bir çeşit güdümlü füze olarak tarif edilebilecek bu aracın ilk uçuşu 1916 yılı olmuştur (Johnson, 1966; Bartsch, Coyne & Gray, 2017, s. 24; Borg, 2020, s. 187; Kılıçoğlu, 2021, s. 89).

Birinci Dünya Savaşı'nda geliştirilen yeni silahlar olan tank ve uçağa rağmen sıcak hava balonlarının da kullanımı devam etmiştir. Buna ek olarak uçaktan atılabilen bomba ve torpidolar gibi silahlar da geliştirilmiştir. Bu sayılan silahlara örnek olarak 1911 yılında ABD'de Elmor Sperry tarafından geliştirilen jiroskoplu insansız uçak verilebilir. Yine bu dönemde Carl Norden ve Glenn Curtiss radyo dalgaları ile yönlendirilen bir torpido üzerinde çalışmışlardır ama başarısız olmuşlardır. Bu iki girişimi takiben yine ABD'de de 1918 yılında başka bir proje ortaya çıkmıştır: Uçan bomba. Charles Kettering tarafından geliştirilen ve "Kettering Bug" adı verilen bu silah geliştirme girişimi de başarısız olmuştur (Keane & Carr, 2013, s. 558-571; Borg, 2020, s. 87; Kılıçoğlu, 2021, s. 89). Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan ancak başarısız olan bu denemelere rağmen İHA'ları geliştirme çalışmaları iki savaş arasındaki dönemde de devam etmiştir. Radyo teknolojisinde yaşanan gelişmeler İHA geliştirme çalışmalarına da destek vermiştir. O dönemde savaş pilotlarının eğitiminde hedef olarak kullanılan radyo kumandalı insansız hava araçlarını tanımlamak için ilk kez 1936 yılında "Drone" tabiri geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır (Johnson,

1966; Kılıoğlu, 2021, s. 89).

İki savaş arası dönemde yaşanan bu gelişmeler İkinci Dünya Savaşı sırasında devam etmiş, savaş döneminin ortaya çıkardığı ihtiyaç sebebiyle silah teknolojisinde yaşanan gelişme, İHA'lar konusundaki gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Almanya'da gelişen roket teknolojisi, pilotları riske etmeden özellikle İngiltere'yi vurmak için V-1 ve V-2 roketlerinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. İngiltere de Hitler Almanyası'na mukabele etmek istemiş ancak Almanya'nın elindeki ile boy ölçüşebilecek bir roket teknolojisi olmadığı için tercihlerini uzaktan kumanda edilen uçaklar kullanma yönünde olmuştur. Bu amaçla "Operation Aphrodite" planı hazırlanmış ve uygulanmaya çalışılmıştır (Boyne, 2010; Larson, 2020). İngiliz planının temelini İngiltere'deki üslerinden bombardıman uçaklarının pilotlu olarak kalkması, ancak daha sonra pilotların Manş Denizi'ni geçerken uçaktan atlamaları oluşturmıştır. Mürettebatın terk ettiği uçakların kendilerini uzaktan yönlendiren komuta uçakları ile hedeflerine ulaştırılması öngörülmüştür. Ancak bu plan başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Olsen, 1970, s. 308; Cook, 2007; Kılıoğlu, 2021, s. 89).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişen teknolojinin de etkisiyle, İHA'lar konusunda da ilerlemeler yaşanmıştır. 1950-1953 yılları arasında yaşanan Kore Savaşı'nda ilk insansız döner kanatlı hava aracı QH-50 geliştirilmiş ve savaş esnasında da araçtan yararlanılmıştır (Bloom, 2010). Kore Savaşı'nda İHA'la konusunda yaşanan bu sıçrama sınırlı olmuş, 1960'lı yıllarda İHA'ların savaş pilotların eğitiminde hedef olarak kullanılması uygulamasına geri dönmüştür (Borg, 2020, s. 187). 1960'lı yılların ortalarından sonra şiddetlenen Vietnam Savaşı'nda hava gücünün savaş kazanmada öncelikli güç olarak görülmeye başlanması sonucunda, hava gücünün gelişmesi ve artan kullanımını yüzünden İHA kullanımı da dikkate değer derecede artmıştır. Bu dönemde İHA'lar artık sadece savaş pilotlarının eğitiminde hedef uçak olarak kullanılan hava araçları olmaktan çıkmış, pilotları riske atmadan düşman hava sahasında keşif ve bilgi toplamak için kullanılan alternatif hava araçları halini almıştır. Bu dönemde İHA geliştiren ve kullanan önde gelen ülkelerden birisi olan ABD, askeri kayıplarını azaltmak için Ryan Model 147/Lightning Bug İHA'sını yaygın olarak kullanmıştır. Lightning Bug İHA'yı diğer İHA'lardan farklı kılan nokta yerden de kontrol edilebilen bir İHA olmasıdır. Vietnam Savaşı sırasında 3.425 keşif görevine çıkan bu İHA, ABD tarafından Çin'i izlemek için de kullanılmıştır (Scheve, 2008; Keane & Carr, 2013; Kılıoğlu, 2021, s. 89-90). İHA'ların tarihi seyri konusundaki bu bilgilendirmeden sonra çalışmanın da konusu olan İsrail'in İHA'larının gelişimi ve kullanımları sürecine değinmek uygun olacaktır.

3. İsrail ve İHA'lar

İsrail İHA programının hareket noktası ve ortaya çıkış sebebi Sovyet

yapımı Sa-2 füzeleri ve bu füzelerin 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı sırasında İsrail Hava Kuvvetleri'ne (İHK) vermiş olduğu zarardır. Mısır-Suriye tehdidini ciddiye almayan İsrail, Mısır-Suriye saldırısına hazırlıksız yakalanmış, ülkenin genel seferberliği tamamlayana kadar ihtiyacı olan zamanı kazanmak için kullanılan Hava Kuvvetleri gücünün 1/4'ini savaşın başlarında kaybetmiş (100 uçak) ve bozguna uğramanın eşiğinden dönmüştür (Ehrhard, 2000, s. 183; Bar Joseph, 2005; Borg, 2020, s. 187; Borg, 2021, s. 406). İsrail Hava gücüne ciddi zarar veren SA-2 hava savunma füzelerini Mısır 1960'lı yılların ortalarında Sovyetler Birliği'nden tedarik etmeye başlamıştır. Kısa sürede de faydasını görmüştür zira İHK Sina Yarımadası üzerinde keşif uçuşu yapamaz hale gelmiştir. SA-2'lerin varlığı İHK'nın askeri doktrinini de işlevsiz hale getirmiştir. Bu dönemde Mısır ve Suriye hava üslerine baskın saldırılar düzenlemek üzerine kurulmuş olan doktrin, SA-2'ler yüzünden işlevsiz hale gelmiştir (Brun, 2011, s. 155). Zira 1970'lerin başlarına denk gelen dönemdeki bu keşif görevleri sırasında yaşanan uçak kayıpları üzerine ABD, keşif görev ve faaliyetlerinde kullanılması amacıyla İsrail'e Teledyne Ryan Lightning Bug ve maliyeti daha düşük olan Chukar İHA'larını vermiştir. İHK da bu İHA'ları Mısır hava savunma sistemlerini yanıltmak için sahte hedef olarak kullanmıştır. Yeni gelen bu İHA'ların bakımı, idame ve idaresi için de İsrail'in ilk İHA filosu (200'üncü Filo) kurulmuştur (Borg, 2021, s. 406).

İHA'ların savaş alanında elde ettiği bu başarı üzerine İsrail İHA'larla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. İHA konusuna olan ilgiyi arttıran ise yukarıda da ifade edilmiş olduğu üzere 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı olmuştur. Ramazan/Yom Kippur Savaşı sırasında İsrail, ABD'den 1971 yılında almış olduğu Firebee İHA'larını Mısır hava savunma mevzileri ve uçaksavar bataryalarını ortaya çıkarmak için sahte hedef olarak kullanmıştır (Kreis, 1990). Savaşın başındaki bozgun hali bir süre sonra değişse de genel olarak bu savaş İsrail istihbaratının başarısızlığı ve 1967 Savaşı ile inşa etmiş olduğu yenilmezlik mitinin iflası olarak görülmüştür (Bar Joseph, 2005). 1973 Savaşının istihbaratın önemini bir kez daha göstermesinin yanında düşman hava savunmasının baskılanmasının (SEAD) öneminin de anlaşılmasını sağlamıştır. Bu sayılan konular sebebiyle İsrail askeri doktrini ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara ve şartlara göre revize edilmiştir (Ehrhard, 2000, s. 211).

Kısacası 1973 Savaşından sonra İHAların geliştirilmesi konusunda önemli dersler çıkarılmıştır. Bunlardan ilki Sovyet yapımı hava savunma sistemlerinin ölümcüllüğüdür. Bu sistemlere karşı insanlı hava araçları yerine İHA'ların kullanılması ise personelin hayatının riske atılmasını önlediği için önemlidir. Bu hem uçaklar ve onların pilotları gibi beşerî ve mali sermayenin kaybının önüne geçecektir (Ehrhard, 2000, s. 189). Bir diğer önemli ders de Lightning Bug İHA'larının kullanımından elde edilmiştir. Bu İHA'lar yüksek çözünürlüklü hava fotoğrafları üretmiştir. Ancak elde

edilen hava fotoğrafın baskı ve değerlendirmesi için iki günlük bir zaman dilimine ihtiyaç vardır. Bu da İHA'ların kullanımının zayıf noktası olmuştur. Zira izlenen ve bilgisi elde edilen hedeflerin iki günlük zaman dilimi içerisinde yer değiştirmesi durumunda tüm çabalar boşa çıkmaktadır. Bu duruma çözüm bulmak ve tepki süresini kısaltmak için dönemin İHK Komutanı ve mühendis kökenli bir subay olan Benjamin Peled, Ramazan/Yom Kippur Savaşı'ndan elde edilen tecrübeleri gerek muharebe sahasına gerekse askeri doktrinine uygulamayı uygun bir çözüm olarak görmüştür. İki günlük zaman kaybını ortadan kaldırmayı öncelikli amaç olarak kabul eden Peled, bu durumun ortadan kaldırılması için muharebe alanından anlık ve gerçek zamanlı görüntü almanın tüm sorunları ortadan kaldıracağını iddia etmiştir. Ancak bu bilgiyi Lightning Bug elde edememektedir. Bu ihtiyaca cevap verebilmek adına yeni bir platforma, İHA'ya ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaca cevaben ise Mastiff İHA ortaya çıkmıştır (Brun, 2011, s. 157; Rodman, 2013, s. 84; Borg, 2021, s. 406). Mastiff, ilk operasyonel modern ve mini İHA olarak tarif edilmektedir. Üretim ve faaliyeti sırasında dönemin tüm modern imkânlarından faydalanan Mastiff bu haliyle, İsrail silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçlarına cevap verebilmek adına geliştirilen özel bir İHA olmuştur. Bu teknolojik dönüşümde ABD eğitilmiş bir mühendis olan Alvin Ellis'in büyük payı vardır. Ellis'in yaklaşımına göre gerçek zamanlı görüntü aktarma imkânına sahip bir kameranın radyo kontrollü bir model uçağa yerleştirilmesi, istenilen yerden görüntü alma ve bilgi toplamada etkin ve uygun bir çözüm olacaktır (Lindsey, 1983; Borg, 2021, s. 407). Bu yeni hava aracının ilk prototipini Ellis evinin garajında imal etmiştir (Sanders, 2002/2003, s. 115). Aracın seri üretimi için o dönemde devlet destekli bir şirket olan Israel Aerospace Industries'e (IAI) başvurmuştur ancak IAI, Ellis'in başvurusunu reddetmiştir. Bunun üzerine Ellis, Tadiran isimli elektronik firması ile iş birliğine gitmiş ve ikinci prototip bu sayede yapılmıştır. Tadiran tarafından desteklenen bu ikinci prototip 1973 yılında ilk uçuşunu yapmıştır. 5 yıl sonra da Mastiff İHK'da görev yapmaya başlamıştır. Aynı dönemde IAI, her ne kadar Ellis'in projesini reddetse de kendisi de İHA geliştirme çalışmaları ile meşgul olmuş ve kendi modelini geliştirmiştir. Bunun sonucunda IAI Scout (Zahavan) ortaya çıkmıştır (Rodman, 2013, s. 84; Borg, 2020, s. 187). Scout, Mastiff'e göre daha gelişmiş bir araçtır. Mastiff gibi elle kontrol edilmemekte, önceden planlanan noktalara uçmaya programlanmaktadır. Yer istasyonu ile irtibatının kopması halinde ise otonom olarak kendi üssüne geri dönebilmektedir. Scout imalatı sırasında ABD tarafından geliştirilen uçak gövdesi, data linkleri ve görev yükü daha sonra teknoloji transferi ile İsrail'de üretilmiş ve birleştirilmiştir (Ehrhard, 2000, s. 212). Üretimlerinden sonra Mastiff ve Scout ABD teknolojisi ile donatılmıştır ancak bu teknolojiler İsraillilerin ihtiyaçlarına göre modifiye edilmiştir. Bunlara gece ve gündüz her türlü hava şartında çekim yapabilen stabilize kameralar, elektronik istihbarat toplama ekipmanları, lazer işaretleyicileri gibi ekipmanlar dahildir

(Ehrhard, 2000, s. 195-196). Bu dönemde İHK ve İsrail ordusunun önceliği SAM bataryalarının yerlerinin tespiti olduğu için bu durum İHA'ların kullanımını teşvik eden ana motivasyon kaynağı olarak öne çıkmıştır (Borg, 2021, s. 407). İsrail İHA'larının gelişimindeki bir diğer önemli dönüm noktası 1980'li yıllar olmuştur (Borg, 2021, s. 407). Bu dönemde yapılan çalışmalar sonucunda Pioneer gibi üzerinde uçulan alandan gerçek zamanlı görüntü aktarabilen İHA'lar geliştirilmiştir (Scheve, 2008; Bloom, 2010). Ek olarak, İsrail 1982 yılında Lübnan'ı işgale başladığı zaman, hava kuvvetleri elindeki İHA'lardan Lübnan hava savunmasını yok etmede faydalanmıştır (Cook, 2007; Kılıçoğlu, 2021, s. 90). Bu başarının da etkisi ile takip eden dönemde İsrail'de İHA kullanımının geliştirilmesinin savunucularından biri de İsrail Genel Kurmay Başkanlığı ve Başbakanlığı da yapan Ehud Barak olacaktır. Barak, İsrail'in en büyük İHA programlarından birinin hayata geçmesi için gereken şartları hazırlamıştır. Resmen 1994 yılında başlayan bu program, Lavi savaş uçağı projesinin iptalinden sonra serbest kalan mali kaynaklar sebebiyle mümkün olmuştur. İsrail'in o dönemdeki ana İHA vizyonu ise konvansiyonel bir savaşta kullanılabilecek büyük ve gelişmiş otonom İHA'lar üretilmesidir (Borg, 2021, s. 408).

İsrail de İHA geliştirme ve kullanımı noktasında yukarıda sayılan olaylar vuku bulurken diğer ülkelerde de 1960-1980 yılları arasında kalan dönemde bir dizi İHA geliştirme programı uygulamaya konmuştur. Bu programların büyük kısmı başarısızlıkla sonuçlanmış ve kaynak yetersizliği gibi sebepler öne sürülerek iptal edilmiştir. Bu duruma en güzel örnek ABD'nin 1975 yılında geliştirmeye başladığı "Aquila-Kartal" İHA'sıdır. Aquila İHA'sının geliştirilmesi sürecinde İHA'dan beklenen, uçaktan atılan bombalar için hedefi lazerle işaretlemesi ve bombayı atan uçak ve pilotunun alacağı riskin asgariye indirmesidir (Kılıçoğlu, 2021, s. 90). Aquila'nın geliştirilme süreci başarılı olduğu ilan edilmiştir ancak yine de proje iptal edilmiş ve seri üretime geçilmemiştir. Projenin iptali noktasında gösterilen sebep; İHA'nın görev sırasında kullanılacağı ekipmanın (data link ve görev yükü) hava aracına sığmamasıdır (Bloom, 2010; Kılıçoğlu, 2021, s. 90). Ancak bu durumda aracın testlerinin nasıl başarılı olduğu veya bu şekilde değerlendirildiği de bir tezat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun sonucunda geri plana itilen İHA'ların tekrar dikkatleri üzerine toplamasına sebep olan olay 1990 yılında başlayan Birinci Körfez Savaşı olmuştur. Bu savaş esnasında o sırada fazla popüler olmayan İHA'lar da sıklıkla kullanılmıştır. Birinci Körfez Savaşı'nda en yaygın olarak kullanılan İHA ise ABD'nin 1986 yılında İsrail'den tedarik ettiği Pioneer olmuştur. Ancak bu kullanım Körfez bölgesi ve Birinci Körfez Savaşı ile sınırlı kalmamış, ABD Pioneer İHA'dan Bosna, Haiti ve Somali'de de yararlanmış (Keane & Carr, 2013, s. 558-571; Kılıçoğlu, 2021, s. 90). Pioneer İHA'nın gösterdiği başarı sonrasında ABD 1996 yılında yine İsrail'den Hunter İHA'larını almıştır (Borg, 2020, s. 188). Pioneer ve Hunter

İHA'larının kullanımı ile bu konuda tecrübe kazanan ve yeni taktikler geliştiren ABD, İHA'ların savaş alanında kullanımı konusunda elde ettiği bu bilgi birikiminden 11 Eylül sonrasında Afganistan'ın işgalinde faydalanmış, Afganistan ve Pakistan'da bu hava araçlarını keşif, izleme, istihbarat toplam ve saldırı amaçlı olarak artan şekilde kullanmaya başlamıştır. Bu kullanım sonucunda uluslararası siyaset "Hedef Gözeterek Öldürme/Targeted Killing" adı verilen yeni bir kavramla tanışmıştır (Bloom, 2010). İHA'ların bu kullanım tarzı etik, egemenlik ve uluslararası hukuk alanlarında bir dizi tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Ancak 2001 yılındaki Afganistan ve 2003 yılındaki Irak işgalinin ilk yıllarında, ABD ordusu İHA'lardan çok fazla faydalanmamıştır. Anlayıştaki değişim ve dönüşüm daha sonraki yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu yüzden 2001 yılında ABD'nin o dönemdeki İHA gücünün temeli olan Predator filosunda toplam 10 İHA vardır. Bu İHA'lar daha önce de ifade edilmiş olduğu üzere sadece keşif aracı olarak görülmüş ve bu niyetle kullanılmıştır (Singer, 2009, s. 37). Ancak Afganistan'ın işgali ile başlayan süreç ve ülkenin zorlu coğrafyası daha önce keşif aracı olarak kullanılan İHA'ların hem keşif yapan hem de anlık saldırıların düzenleyen araçlar haline dönüşmesini beraberinde getirmiştir (Vogel, 2010, s. 104). Gerek Afganistan gerekse de Irak'ta İHA'lar keşif aracı olarak kullanılmaya devam etse de eklenen silahlar sayesinde anlık saldırı yapabilen araçlar halini almışlardır. Bu durum uluslararası hukuk açısından çok tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu dönemde en çok kullanılan İHA'lar ise İsrail yapımı IAI RQ-5 Hunter, Amerikan yapımı General Atomics MQ-1 Predator ve Northrop Grumman RQ-4 Global Hawk'tır (Bloom, 2010; Kılıoğlu, 2021, s. 90). Bu durumun ve İHA'ların etkinliğini ispatlamasının bir sonucu olarak, pek çok ülke İHA sistemleri ile ilgilenmekte, kullanmakta ve üretmeye çalışmaktadır. Uçaklar ve helikopterler gibi hava araçlarına kıyasla, İHA'ların daha düşük olan üretim, kullanım ve işletme maliyetleri ve daha ulaşılabilir olarak teknolojileri sayesinde pek çok ülke için uygun ve makul bir çözüm haline gelmektedirler. Bu yüzden günümüzde İHA'ların geliştirmesi ve kullanımı artık ABD ve İsrail'le sınırlı kalmamaktadır (Bloom, 2010; Kılıoğlu, 2021, s. 90). Dünya üzerinde halihazırda 100'den fazla ülkede İHA'lar kullanımdadır (Frew 2018). Bunların arasında Türkiye'nin de bulunduğu 20'den fazla ülke ise İHA üretebilmektedir (Davis vd., 2014).

3.1. İHA'ların Yaygın Kullanımı

İHA'lar temelde yerdeki bir komuta ve kontrol istasyonundan yönlendirilen ve uçurulan pilotsuz uçaklardır.¹ Uçaklarla kıyaslandıklarında dizaynları değişiklik gösterebilse de kullanım amaçları aynıdır: keşif,

1 "İHA'lar en basit tabirle pilotun aracın içinde olmayan, uzaktan kumanda ile yönlendirilebilen veya otonom olarak kendisini yönlendiren ya da her ikisi bir arada yapabilen, faydalı yükleri ana gövdesine yüklenip çıkarılabilen ve görev sonunda geri dönerek iniş yapabilen araçlardır. Bu sistemlere insansız uçuş sistemleri, insansız hava aracı sistemleri gibi farklı isimler verilmiş olsa da en bilinen ve genel kabul gören adı İnsansız Hava Aracı-İHA'dır" (Kurt ve Ün, 2015, s. 197).

istihbarat toplama ve saldırı. Silah taşıyanlarına yeni bir isimlendirme olarak SİHA adını veren ve kullananlar da bulunmaktadır. Havada uçaklara ve helikopterlere kıyasla daha fazla ve daha uzun süre kalabilen bu araçlar hedef izleme ve takip için kullanılmakta, uygun an yakalandığında takip edilen hedefin vurulması için de genellikle hassas vuruş gücüne sahip, lazer güdümlü havadan-karaya füzeler veya bombalarla donatılmaktadır. İHA'lar ve silahlandırılmış versiyonu olan SİHA'lar hedefe izleme, tespit ve takip ve bilgi toplamak için TV kamerası, infrared görüntü veya radyo alıcıları donatılmakta ve elde edilen bilgiyi yer istasyonundaki pilotuna anlık olarak iletmektedir. Silahsız versiyon olan İHA'lar, SİHA'lara göre daha uzun süredir kullanılmaktadır ancak İHA'ların silahlandırılması ve saldırı görevlerine gönderilmesi 2000'li yılların başından itibaren rutin bir hale gelmiştir bu da İHA/SİHA ayrımını anlamsız hale getirmiştir. Bu kullanımın yaygınlaşması ve bilinir hale gelmesini sağlayan ise ABD ve onun MQ-1 Predator İHA'sı sayesinde olmuştur. (Bradley & Goldsmith, 2005, s. 2047-2133; Vogel, 2010, s. 102, 105; Kılhoğlu, 2021, s. 90). SİHA'nın ilk kullanımı ise 2002 yılında olmuştur. Bu tarihte ABD SİHA'sı Yemen'de El-Kaide'nin üst düzey yöneticilerinden birisinin öldürülmesinde kullanılmıştır (Walsh, 2013, s. 5-6; Kılhoğlu, 2021, s. 89-91).

İHA'ların kullanımı denildiği zaman ilk akla gelen ülkelerden olan ABD, Vietnam Savaşı sırasında bu araçları yaygın bir şekilde kullanmaya başlamış ve özellikle Kuzey Vietnam hava sahasında İHA'ları kullanarak sayısız keşif uçuşu gerçekleştirmiştir. Bu konuda 2000'li yıllarda Türkiye ve Çin gibi ülkeler de yatırım yapmaya ve kendi İHA'larını geliştirmeye ve üretmeye başlamıştır. Ancak bu ülkelerin İHA pazarına girene kadar bu alanda öne çıkan ülkelerden biri İsrail olmuştur (Rodman, 2010, s. 77). İsrail, 1970'li yılların başından itibaren İHA'ları keşif ve gözlem amaçlı, 1980'li yıllardan itibaren de hedef tespit ve gözetleme amaçlı kullanılmıştır (Rodman, 2013, s. 83-92; Borg, 2020, s. 185; Kılhoğlu, 2021, s. 90). İHA'ların değerinin anlaşılmasını sağlayan 1982 yılında yaşanan Lübnan İşgali ve bu işgal sırasında Suriye'nin Bekaa Vadisi'ne SAM füze bataryaları yerleştirmesi nedeniyle yaşanan Mole Crickett 19 operasyonu olmuştur (Kılhoğlu, 2025, s. 145-182). 2000'li yıllardan sonra ise 2006 İsrail-Hizbullah Savaşı ve 2008-2009 İsrail-Hamas çatışması olan Cast Lead'te artan bir şekilde kullanılmışlardır. Uluslararası silah pazarında kendi üretimi İHA'ları satsa da İsrail bu silahları ürettiğini gündemde tutmaktan kaçınmıştır. Ancak son yıllarda bu yeni silah artan bir şekilde savaş alanında ve çatışma sahalarında kullanılmakta ve sayıları da artmaktadır. Bu yüzden geleceğin hava gücünün de bu insansız ve otonom sistemlerden oluşacağı genel kabul gören bir görüş haline gelmiştir (Rodman, 2010, s. 77). Öyle ki, İsrail silah firması Rafael Advanced Systems'in Başkan Yardımcısı Giora Katz 2025 yılı itibarıyla İsrail askeri ekipmanının 1/3'ini insansız sistemlerin oluşturacağını iddia etmiştir (Benjamin, 2013). IAI Başkanı Harel Locker de

önümüzdeki 10-15 yıllık zaman diliminde İHA'ların insanlı hava araçlarının yerini alacağı iddiasında olmuştur. Locker'a göre yapay zekanın da gelişmesi ve kullanımının artması sebebiyle artık pilotlara ihtiyaç olmayacaktır. Hemen her şey; hava-deniz araçları ve denizaltıların hepsi insansız olacaktır (Aitoro, 2018; Skinner, 2019, s. 6).

4. Arap-İsrail Anlaşmazlığı ve İHA'lar

Daha önce de ifade edilmiş olduğu üzere İsrail Hava Kuvvetleri İHA'ları geniş ölçekli olarak ilk kez 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı sırasında kullanmıştır. Savaşın başlarında İsrail Hava Kuvvetleri, Mısır ve Suriye hava savunması sebebiyle ağır kayıp vermiştir. Bu sistemlerin yok edilmesi konusunda tecrübesi olmayan bu yüzden de başarısız olan İsrail Hava Kuvvetleri öncelik olarak kara birliklerinin desteklenmesi ve Mısır ile Suriye ordularının ilerlemesinin durdurulmasını öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Burada hava kuvvetlerinden beklenen genel seferberlik tamamlanana kadar mevcut birliklere zaman kazandırması olmuştur (Rodman, 2010, s. 78). İsrail Hava Kuvvetleri, ABD'den malzeme hatta bazı iddialara personel desteği gelip, uğradığı kayıpları telafi edene kadar İHA'lardan da yararlanma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda ABD yapımı Firebee ve Chukar İHA'ları hava kuvvetlerince özellikle Sina Cephesi'nde kullanılmıştır (Borg, 2020, s. 187). Bu dönemde İsrail'in kendi dizaynı ve üretimi olan İHA'ları yoktur. İsrail, ABD yapımı olan bu İHA'lardan özellikle Sina cephesinde, düşman hava savunması ve hava kuvvetlerini yanıltmak için sahte hedef olarak yararlanma yoluna gitmiştir. İddialara göre İHA'ların kullanılmaya başlanmasından sonra İsrail Hava Kuvvetleri'nin uçak kayıpları da azalmıştır. İsrail ayrıca SAM bataryalarına saldırı için gereken hava fotoğraflarının temininde de İHA'ları kullanmıştır. Tüm tecrübelerin sonucunda İsrail Hava Kuvvetleri, İHA'ların da savaş alanında kullanılabilecek etkili araçlar olduğunu fark etmiştir.

1970'li yılların sonlarında İsrail kendi dizaynı olan ilk İHA'ları envanterine almıştır. Bunlar IAI Scout ve Tadiran Mastif İHA'larıdır. Nispeten küçük ve çok gelişmiş olmayan bu modeller çift kuyruklu, küçük ve pervaneli bir motorla donatılmıştır. Bu yüzden de faydalı yük taşıma kapasiteleri oldukça kısıtlı olmuştur. Elektronik sistemleri de basittir; taşıdıkları ekipman ise genelde TV-video kamerası olmuştur. Bazı durumlarda infrared kameralar da ek yük olarak İHA'lara takılmıştır. Ekipmanlar basit olsa da gayet etkili oldukları görülmüştür. 1982 Lübnan işgali öncesinde bu araçlar, İsrail Hava Kuvvetleri'nin keşif uçakları ile birlikte Lübnan'daki (özellikle Bekaa Vadisi'ndeki) Suriye SAM bataryalarını izlemiş, kesintisiz bilgi ve görüntü akışını İsrail, Tel Aviv'deki komuta merkezine ulaştırmıştır (Lambeth, 1984, s. 4-8; Kreis, 1990, s. 47-49; Sanders, 2002/2003, s. 115).² Elde edilen bu

2 "Mastiff İHA üzerinde jiroskoplara stabilize edilmiş bir TV kamerası ve yüksek çözünürlüklü panoramik kamera vardır. İHA bu sayede olay yerinden gerçek zamanlı görüntü ve hava fotoğrafı

bilgilerin ışığında Negev Çölü'nde 13 ay kadar yapılan eğitim sonucunda ise Mole Cricket 19 harekât planı ortaya çıkmış ve hazırlıksız yakalanan Suriye Hava Savunması ve Hava Kuvvetleri İsrailiiler karşısında kayıp vermiştir. Operasyon esnasında hedef İHA'lar uçaksavar ateşini üzerlerine çekerken, diğer İHA'lar ve keşif uçakları yerleri açığa çıkan SAM bataryaları ve radarlarının konumları ve radar frekanslarını tespit etmiştir. Elde edilen bu bilgiler anlık istihbarat olarak kullanılmış ve operasyon kapsamındaki İsrail saldırısı gerçek zamanlı bilgiye göre yeniden yönlendirilmiştir (Rodman, 2010, s. 78).

1982 yılı yaz aylarında Lübnan'da taraflar arasındaki gerginliğin artması sonucunda yaşanan bu olayda İHA'lar SAM bataryalarının imha edilmesinde etkili olmuştur. İsrail Hava Kuvvetleri İHA'ları Operation Mole Cricket 19'da birkaç farklı görevi yerine getirmiştir. İlk olarak hedef olarak kullanılan İHA'lar, özellikle İsrail üretimi olan Samson İHA, Suriye Hava Savunma radarlarını taciz etmiştir. Suriye Hava savunması ve radarları faal hale geçince ve yerleri açığa çıkınca güdümlü füzeler, anti radyasyon füzeleri, yine İsrail yapımı olan Keres Kachlilit gibi satıhtan satıha füzelerle vurulmuştur. Keza İsrail yapımı TV güdümlü Tadmit, yine TV güdümlü ABD yapımı GBU-15 bombalarının da hedefi olmuşlardır. Radarları yok edilince körleşen SAM bataryaları da serbest düşümlü bombalar ve msket bombaları kullanılarak yok edilmiştir. Bu saldırıda Kamikaze İHA'lar da ilk kez denenmiş, savaş başlığı yüklü bir İHA, SAM bataryalarından birinin vurulmasında kullanılmıştır. Bu örnekten yola İsrail'in daha sonraki yıllarda Harpy kamikaze İHA'yı geliştirdiği iddialar arasındadır (Gabriel, 1984, s. 99). Tüm bu sayılanlar yaşanırken video kamerası taşıyan İHA'lar sayesinde muharebe alanının gerçek zamanlı görüntüsü de alınmış ve hedef tespiti ve teyidi sağlanmıştır. Bu yöntem daha sonra hasar tespitinde de kullanılmıştır (Rodman, 2010, s. 78).

Yine Lübnan Savaşı sırasında İHA'lar İsrail Ordusuna destek vermeye devam etmiş; Suriye Hava Kuvvetleri ve hava üsleri hakkında sürekli ve gerçek zamanlı görüntü ve bilgi sağlamışlardır. Suriye uçaklarının hareketleri İsrail Hava Kuvvetleri komuta merkezine bildirilmiş ve İsrail Hava Kuvvetleri uçaklarının onları karşılamaları sağlanmıştır (Lambeth, 2011, s. 111). Yukarıda da ifade edilmiş olduğu üzere, İHA'lar sadece hava kuvvetlerine destek için kullanılmamış, onlardan kara birliklerine destek için de faydalanılmıştır; İHA'lar Suriye ordu birlikleri ve Filistin Kurtuluş Örgütü güçlerinin yerleri ve hareketlerini de kendi komuta merkezlerine anlık olarak aktarmıştır. Bu bilgi kara operasyonları ve baskınların planlanması ve icrasında kullanılmıştır. Bu duruma en güzel örneklerden biri de Karun Gölü yakınlarında Suriye zırhlı birliklerinin İsrail tankları tarafından pusuya

aktarabilmektedir. Scout ise daha ziyade elektronik istihbarat (ELINT) operasyonları için dizayn edilmiş bir İHA'dır. Hava Savunma radarlarının elektromanyetik izlerini toplayan ve frekanslarını tespit eden ise Scout olmuştur" (Clary, 1988, s. 8).

düşürülmesidir (Rodman, 2010, s. 79). Bu başarıları sonrasında dikkatleri üzerlerine çeken İHA'lar Lübnan İşgali sırasında toplam olarak 1.350 sorti yapmıştır (Lambeth, 2011, s. 110-126).

Lübnan Savaşı sırasında İHA'ların elde ettiği başarıdan sonra cesaretlenen İsrail daha sofistike, büyük ve özelleşmiş İHA'lar geliştirme yoluna gitmiştir. Bu kapsamda 1990'lı yıllarda Searcher 1 ve 2 İHA'ları geliştirilmiştir. Bunlar Mastiff ve Scout İHA'larından daha büyük ve yeteneklidir. Bu İHA'lar daha gelişmiş elektronik sistemlerle teçhiz edilmiştir. Buna ek olarak Harpy İHA'larının da hava savunma ve radar sistemlerinin imhasında kullanılması planlanmıştır (Rodman, 2010, s. 79). Bu dönemde İsrail füzeleri düşürmek için de bir İHA geliştirmeye çalışmıştır ancak maliyeti nedeniyle bu program iptal edilmiştir (Sanders, 2002/2003, s. 117).

Toparlamak gerekirse; 1980 ve 1990'lı yıllarda İsrail Hava Kuvvetleri İHA'larının ana görev gücü Güney Lübnan'da görev yapmıştır (Gordon, 1998, s. 57). İHA'lar 1993 yılındaki Operation Accountability ve 1996'daki Operation Grapes of Wrath'da aktif olarak kullanılmıştır. Hizbullah'a karşı girişilen bu operasyonlar öncesinde İsrail Hava Kuvvetleri İHA'larını kullanarak Hizbullah kampları, silah ve cephane depoları ve sığınakları, komuta merkezleri ve roket rampalarının bulundukları yerleri tespit etmiş ve izlemiştir. Operasyon başladıktan sonra ise İHA'lar, aynen 1982'de olduğu gibi savaş alanından gerçek zamanlı görüntü aktarmış ve bilgi sağlamıştır. Elde edilen bu bilgiler sonucunda füze rampaları ve Hizbullah mensuplarını taşıyan araçlar tespit edilmiş ve vurulmuştur. Ancak İHA'ların hedef işaretlemesi yapıp yapmadığı konusu muallaktır (Rodman, 2010, s. 79).

2000'li yılların başlarında İsrail Hava Kuvvetleri envanterine Hermes 450, Hermes 900, Heron, Heron TP gibi bir dizi İHA girmiştir. Bunlardan Hermes 900 her türlü hava şartında uçabilen, 15 m kanat açıklığı olan ve 300 kg faydalı yük taşıma kapasitesi olan bir İHA'dır. Heron TP büyük bir hava aracıdır; kanat açıklığı bir Boeing 737 ile aynı (25 m) boyuttadır. 40 saat kadar havada kalabilen Heron TP'nin menzili ise 7.500 km'dir. Bu büyük İHA bir dizi özel sensörler ve elektronik savaş sistemleri taşımak için özel olarak dizayn edilmiştir. Bu İHA'lardan bir kısmı silahlandırılmıştır; ABD yapımı Hellfire ve İsrail yapımı olan Spike tanksavar füzeleri taşıyabilmektedirler. Heron TP de silahlandırılabilen ve 1 tonluk bomba taşıyabilmektedir (Skinner, 2019, s. 6). İsrail Havacılık Endüstrisi (IAI) büyük İHA'lara ek olarak mikro İHA'lar da üretmiştir. Bunlarda kara birliklerine muharebe esnasında görüntü ve enformasyon temin edebilmektedir (Rodman, 2010, s. 79).

İsrail, İHA'ların geliştirilmesi ve kullanılmasından elde ettiği bilgileri yeni nesil İHA'ları geliştirilmesinde kullanmaktadır ancak bu bilgi birikimini başka ülkelerle paylaşmamaktadır. Ancak gerekli görülen yerlerde sınırlı da olsa bilgi paylaşımı yoluna da gidebilmektedir. Örneğin ABD, Irak

ve Afganistan işgalleri sırasında İsrail'in bilgi birikimi ve tecrübesinden faydalanmaya çalışmıştır. İHA konusunda bilgi paylaşımı konusuna sıcak bakmayan İsrail başka ülkelere, kısmi kontrolü kendisinde olmak şartıyla İHA satışı yapmaktadır. ABD, Hindistan, (Türkiye de bir dönem İsrail'den Heron İHA'ları almıştır), İngiltere, Almanya, İsrail'den ya doğrudan ya da ortak/lisans altında üretim yoluyla İHA temin etmiştir (Rodman, 2010, s. 79). Bunun sonucunda 2013-2018 yılları arasında kalan dönemde askeri amaçlı olarak İHA kullanan ülkelerin sayısı 4 kat artmıştır (Frew, 2018).

İsrail'de İHA'ların kullanımı El-Aksa İntifadası, 2006 Lübnan İşgali, Hizbullah'la çatışma ve 2009 yılındaki Cast Lead ile artmış, İHA'lar daha yaygın şekilde keşif, gözetleme, izleme ve saldırı için kullanılmış, İntifada sırasında İHA'lar olay yerlerinden gerçek zamanlı görüntü aktarmıştır (Currier & Moltke, 2016; Skinner, 2019, s. 3). Zira İsrail İç İstihbarat Servisi Şin Bet şüphelilerin fark edilmeden izlenmesinde İHA'lardan faydalanılabileceğini fark etmiş ve bu araçlardan yana tavır koymuştur (Libel & Boulter, 2015, s. 71). Keza İHA'lar sağladıkları görüntülerle kamuoyuna duyurulması istenen operasyonlar için görsel propaganda malzemesi de sağlamıştır (Rodman, 2010, s. 79).

İHA'ların daha etkin kullanımı 2006 Lübnan İşgali ve 2009 Cast Lead operasyonunda olmuştur. 2006 Lübnan İşgalinin ilk gecesinde İsrail Hava Kuvvetleri Hizbullah'ın elindeki uzun menzilli füze cephaneliğini 30 dakikada yok etmiştir (Cordesman, 2006; Ophir, 2006, s. 18-23; Makovsky & White, 2006; Antebi, 2017, s. 84). Zira 2004 yılından beri İHA'ları kullanan Hizbullah'ın elde edeceği bilgilerle bu füzeleri kullanmasının önlenmesi öncelikli amaç olmuştur (Plaw & Santoro, 2017). Hizbullah'la İsrail arasında cereyan eden bu çatışmada ilk kez İHA'lar insanlı hava araçlarından daha fazla havada kalmış, uçuş saatleri onları geçmiştir (Antebi, 2018, s. 75).³ İsrail İHA'ları 2006 Lübnan İşgali sırasında 16.000 saatten fazla havada kalmışlardır (Antebi, 2017, s. 83). Bu da Lübnan hava sahasında en az 21 İHA'nın sürekli olarak havada olduğu anlamına gelmektedir (Cordesman, Sullivan & Sullivan, 2007, s. 124; Antebi, 2017, s. 84). Tüm bu sayılanlar ise İsrail'in Lübnan işgalini o döneme kadar İHA'ların en yaygın ve yoğun olarak kullanıldığı çatışma haline getirmiştir (Lambeth, 2011, s. 113). Saldırının ilk anlarından itibaren çatışma bölgesinde havada sürekli İHA'lar olmuştur (Ben-Israel, 2007, s. 46).

Daha önce İHA'lar da kullanılarak elde edilen hedef bilgilerine ek olarak, saldırı sırasında da İHA'lardan etkin şekilde faydalanılmış; İHA'lar uçaklar için hedefleri işaretlemiş, yeni hedefleri tespit etmiş ve saldırı sonrasında da hasar tespiti yapmıştır. Orta ve kısa menzilli füzelerin ve mevzilerinin saldırı sırasında İHA'lar tarafından tespiti, hedef tespit sürecini ve reaksiyon süresini kısaltmıştır. Öyle ki İHA'lar tarafından tespitinden 2 dakika sonra

3 Haaretz Gazetesinde çıkan haberlere göre 2016 yılında İHK'nın uçuş saatlerinin %70'ini İHA uçuşları oluşturmuştur. (Haaretz, 2016).

yeri açığa çıkan hedefler uçaklar ve helikopterler tarafından vurulmuştur (Lambeth, 2011, s. 113). Keza İHK bu konuda bir açıklama yapmasa da SİHA'lar da saldırıda kullanılmıştır (Rodman, 2010, s. 80; Liebel & Boulter, 2015, s. 71). Cast Lead Operasyonunda ise İHA'lar, 2006 yılındaki Lübnan İşgalindekinden daha farklı şekilde kullanılmışlardır. Cast Lead'de İsrail Hava Kuvvetleri İHA'ları, Hamas'la yaşanan çatışmalarda kara birliklerine gerçek zamanlı görüntü sağlamıştır. İHA'lardan kara birliklerine gerçek zamanlı görüntü aktarımı yoluyla çatışma sahası hakkında yüksek farkındalık temini girişimi en son yaşanan Aksa Tufanı Harekâtı sırasında da İsraililer tarafından kullanılmıştır. Cast Lead sırasında İHA'lar silah da taşımış ve Amerikan yapımı Hellfire tanksavar füzeleri ve bunun İsrail üretimi muadili olan Spike füzeleri ile tespit edilen hedeflere aynı anda saldırıda bulunmuştur. Yine bu saldırı sırasında iddialara göre İsrail İHA'ları uzun menzilli keşif ve saldırılarda da kullanılmıştır. Örneğin İsrail İHA'ları İran üzerinde balistik füze denemelerini izleme ve telemetre sistemlerini sabote etmede kullanılmıştır. Bu konu ile ilgili bir diğer iddia ise Sudan'a yapılan hava saldırıları sonrasında hasar tespiti ve izleme amacıyla İsrail İHA'larından faydalanmıştır. Heron ve Heron TP, 24-36 saat arasında havada kalabilmektedir ve bu türden operasyonlarda kullanılmaya müsait araçlardır. (Rodman, 2010, s. 80; Antebi, 2017, s. 85).

İHK, 2012 Kasım ayında Gazze'ye düzenlenen Operation Pillars of Defence, İsrail'in İHA kullanımında önemli bir dönüm noktası olmuş, bu harekatta ilk defa karada büyük askeri birlikler bulundurulmamış ana saldırılar İHA'lar vasıtasıyla yapılmaya çalışılmıştır. Yani İsrail sadece hava gücü kullanarak savaşı kazanma düşüncesini sahada denemiştir (Barbati, 2013). Bu gelişmeden sonra 2014 yılında İHA'lar bu sefer de Operation Protective Edge'de de yaygın şekilde kullanılmıştır (BBC, 2014). Artan kullanımları ise 2024 yılında başlayan Hamas'ın Aksa Tufanı Harekâtı sonrasında devam etmiştir. 2014 yılındaki saldırıda %70'i sivil toplam 2.100 Filistinli ölmüşken 10 yıl sonraki harekatta sürekli İHA kullanımı sonucunda büyük kısmı sivil 50.000 Filistinli öldürülmüştür (BBC, 2014; Skinner, 2019, s. 5).

5. Sonuç

Bilindiği üzere İsrail, İHA'lar konusunda önde gelen ve kullanımının yaygınlaşmasına sebep olan ülkelerden biridir ve elindeki İHA filosunu da teknolojik açıdan geliştirmek için de çalışmaktadır. İsrail bu konuda ABD ile aynı düzeyde olmaya çalışmaktadır. Taktik açıdan İHA'ların kullanımı konusunda da çalışmaktadır zira İsrail Hava Kuvvetlerine göre İHA'lar personeli riske atmadan güç çarpanı olarak kullanılabilen faydalı ve değerli ancak maliyet açısından da uygun hava araçlarıdır. Bu yüzden de bu filoyu insanlı hava araçları ile eş düzeye getirmeyi amaçlamaktadır. İsrail Hava Kuvvetleri hazırlanan raporla göre mevcutta üç İHA filosuna sahiptir. Aynı raporlara göre İsrail Hava Kuvvetleri 15 avcı-bombardıman, 4 savaş

helikopteri filosuna sahiptir. Ek olarak nakliye, eğitim, istihbarat, keşif ve elektronik savaş filolarına da sahiptir. Bunlara ek olarak 3 adet yeni F-35 filosu da envanterine girmiştir. Görüldüğü üzere insanlı hava araçları hala hava kuvvetlerinin büyük kısmını oluşturmaktadır. Zira İHA'lar hala insanlı hava araçlarının sahip olduğu yeteneklerinin büyük kısmına hala haiz değildirler. Her ne kadar gözlem ve saldırı gibi görevlerde kullanılsalar da çoğunlukla insanlı sistemleri desteklemek için kullanılmakta ve tali görevlerin yükünü almaktadırlar. İHA'lar henüz hava savunması görevi yapamamaktadır. Keza insanlı sistemlerin yaptığı derecede istihbarat toplama ve elektronik savaş ortamında kullanılmamaktadırlar. Ancak bu durum gelecekte İHA'ların bu alanda hâkimiyeti ele geçireceğini gerçeğini değiştirmemektedir. Keza İHA'lar insanlı hava araçlarına kıyasla çok daha hızlı gelişmekte ve yaptıkları görevlerin sayısı ve kapsamı da artmaktadır. İHA'lar insanlı hava araçlarına göre imalatı, işletmesi ve kullanımı daha uygun bir çözüm olsa da cazip hale gelmelerinin tek sebebi bu sayılanlar değildir. Bu noktada insan hayatının riske atılmaması önemli bir tercih sebebidir. Ek olarak İHA'lar insanlı hava araçlarına kıyasla hedefleri üzerinde daha uzun süre kalabilmektedir. Bu sayede daha fazla bilgi toplayabilmektedirler. İsrail Hava Kuvvetleri 1948'den buyana, Arap-İsrail anlaşmazlığı sebebiyle aşırı derecede güvenlik odaklı bir askeri örgütlenme olmuştur. Uzun vadeli planları arasında İHA gücünün yeteneklerinin ve araç sayısının artırılması vardır. Ancak bu ketum yapısı sebebiyle hem planlarını hem de eldeki İHA gücünü bir sır gibi saklamaktadır.

Kaynakça

- Aitoro, J. (2018, 08 Eylül), "IAI chief talks international security, makes a bold prediction for unmanned tech", Defense News, <https://defensenews.com/top-100/2018/08/09/iai-chief-talks-international-security-makes-a-bold-prediction-for-unmanned-tech/> (Erişim: 22.09.2025).
- Antebi, L. (2017), "Unmanned Aerial Vehicles in asymmetric warfare", Memorandum No. 167. Institute for National Security Studies, <https://www.inss.org.il/publication/unmanned-aerial-vehicles-asymmetric-warfare-maintaining-advantage-state-actor/> (Erişim: 22.09.2025).
- Antebi, L. (2018). Global changes in the proliferation of armed UAV's: Risks, challenges, and opportunities facing Israel. *Cyber, Intelligence, and Security*, 2(3), 73-90.
- Arnett, G. (2015, 16 Mart), "The numbers behind the worldwide trade in drones", The Guardian, <https://www.theguardian.com/news/datablog/2015/mar/16/numbers-behind-worldwide-trade-in-drones-uk-israel> (Erişim: 22.09.2025).
- Barbati, G. (2013), "Drones, warriors or robots? Israel debates tomorrow's conflicts", International Business Times, <https://www.ibtimes.com/drones-warriors-or-robots-israel-debates-tomorrows-conflicts-1326949> (Erişim: 22.09.2025).
- Bar Joseph, U. (2005). *The watchman fell asleep: The surprise of Yom Kippur and its sources*. Albany: State University of New York Press.
- Bartsch, R., Coyne, J. & Gray, K. (2016). *Drones in society: exploring the strange new world of unmanned aircraft*. New York: Routledge.
- BBC, (2014), "Gaza crisis: Toll of operations in Gaza", Erişim adresi: <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-28439404>
- Ben-Israel, I. (2007). *The first missile war*. Tel Aviv: Tel Aviv University.
- Bloom, J. D. (2010). *Unmanned Aerial Systems: A historical perspective*. Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute Press.
- Borg, S. (2020). Below the radar: Examining a small state's usage of tactical Unmanned Aerial Vehicles. *Defence Studies*, 20(3), 185-201.
- Borg, S. (2021). Assembling Israeli drone warfare: Loitering, surveillance and operational sustainability. *Security Dialogue*, 52(5), 401-417.
- Boyne, W. J. (2010), "The Remote Control Bombers", *Air Force Magazine*, <https://www.airforcemag.com/article/1110bombers/> (Erişim: 22.09.2025).
- Bradley, C. A. & Goldsmith, J. L. (2005). Congressional authorization and the War on Terror. *Harvard Law Review*, 118(7), 2047-2133.
- Brun, I. (2011), "Israeli air power", *Global air power*, (Ed. J. A. Olsen), Potomac Books: Washington, DC: 137-172.
- Clary, D. E. (1988). *The Bekaa Valley-A case study*. Alabama: Air Command And Staff College Air University Maxwell AFB.
- Cook, K. L. B. (2007). The silent force multiplier: The history and role of UAV's in warfare. 2007 IEEE Aerospace Conference içinde (1-7). Garden City.
- Cordesman, A. H. (2006). Preliminary "lessons" of the Israeli-Hezbollah war. Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies.

- Cordesman, A. H., Sullivan, G. & Sullivan, W. D. (2007). Lessons of the 2006 Israeli-Hezbollah war. Significant Issues Series, 29(4), Washington, D.C.: CSIS Press.
- Currier, C. ve Moltke, H. (2016), "Spies in the sky: Israeli drone fleet hacked by British and American intelligence", The Intercept, <https://theintercept.com/2016/01/28/israeli-drone-feeds-hacked-by-british-and-american-intelligence> (Erişim: 22.09.2025).
- Çağlar, M. T. ve Gülmez, L. (2023). Savaşın yeni araçları: Silahlı İnsansız Hava Araçları'nın (SİHA) yayılması ve büyük güçlerden devlet dışı aktörlere SİHA kullanımı. Social Review of Technology and Change, 1(2), 23-47.
- Davis, L. E., McNerney, M. J., Chow, J., Hamilton, T., Harting, S. & Byman, D. (2014). Armed and dangerous? UAVs and U.S. security. California: RAND Corporation.,
- Ehrhard, T. P. (2000). Unmanned aerial vehicles in the United States armed services: A comparative study of weapon system innovation (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Johns Hopkins University.
- Frew, J. (2018), "Drone wars: The next generation", Drone Wars UK, <https://dronewars.net/wp-content/uploads/2018/05/dw-nextgeneration-web.pdf> (Erişim: 22.09.2025).
- Gabriel, R. A. (1984). Operation Peace for Galilee: The Israeli-PLO war in Lebanon. New York: Hill and Wang.
- Gettinger, D. (2019), "The drone databook", Bard College Center for the Study of the Drone, <https://dronecenter.bard.edu/files/2019/10/csd-drone-databook-web.pdf> (Erişim: 22.09.2025).
- Gordon, S. (1998). The vulture and the snake: Counter guerrilla air warfare, the war in Southern Lebanon. Ramat Gan: Begin-Sadat Center for Strategic Studies.
- Ha'aretz (2016), "Israel's conspiracy of silence over its use of drones", <https://www.haaretz.com/opinion/.premium-israel-s-conspiracy-of-silence-over-its-use-of-drones-1.5452815> (Erişim: 22.09.2025).
- Johnson, J. E. (1966). *Guerra no ar: História da aviação de Caça*. Porto Alegre: Editora Globo.
- Keane, J. F. & Carr, S. S. (2013). A brief history of early unmanned aircraft. Johns Hopkins APL Technical Digest, 32(3), 558-571.
- Killoğlu, M. E. (2021). İnsansız Hava Araçları'nın (İHA) gelişimi, hukuki statüleri ve güvenlik amaçlı kullanımları. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 12(2), 88-101.
- Killoğlu, M. E. (2025). Bekaa Vadisi hava muharebesi ve Danaburnu (Mole Cricket) 19 operasyonu. Harp Tarihi Dergisi, (11), 145-182.
- Kreis, J. F. (1990). Unmanned aircraft in Israeli air operations. Air Power History, 37(4), 47-49.
- Kurt, Ş. Ve Ün, O. (2015). İnsansız Hava Araçları (İHA) üzerine hava hukuku açısından bir değerlendirme. Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(2), 195-213.
- Lambeth, B. S. (1984). Moscow's lessons from the 1982 Lebanon Air War. Santa Monica: The Rand Corporation.
- Lambeth, B. S. (2011). Air Operations in Israel's war against Hezbollah: Learning from Lebanon and getting it right in Gaza. Santa Monica, CA: RAND Corporation.

- Larson, C. (2020), "Operation Aphrodite: How the Allies turned old planes into flying bombs World War II", *The National Interest*, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/operation-aphrodite-how-allies-turned-old-planesflying-bombs-during-world-war-ii-155796> (Erişim: 22.09.2025).
- Libel, T. & Boulter, E. (2015). Unmanned Aerial Vehicles in the Israel Defense Forces. *The RUSI Journal*, (160), 68-75.
- Lindsey, R. Al Ellis: Have drone, will travel, *New York Times*, 9 Ekim 1983.
- Makovsky, D. & White, J. (2006). Lessons and implications of the Israel-Hizballah war: A preliminary assessment. Washington, D.C.: The Washington Institute for Near East Policy.
- Olsen, J. (1970). *Aphrodite: Desperate mission*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Ophir, N. (2006). Look not to the skies: The IAF vs. surface-to-surface rocket launchers. *Strategic Assessment*, 9(3), 18-23.
- Plaw, A. & Santoro, E. (2017). Hezbollah's drone program sets precedent for non-state actors. *Jamestown Foundation Terrorism Monitor*, 15(21), <https://jamestown.org/program/hezbollahs-drone-program-sets-precedents-non-state-actors/> (Erişim: 22.09.2025).
- Rodman, D. (2010). Unmanned Aerial Vehicles in the service of the Israel Air Force: "They will soar like eagles", *Middle East Review of International Affairs*, 14(3), 77-84.
- Rodman, D. (2013). *Sword and shield of Zion: The Israel Air Force in the Arab-Israeli Conflict, 1948-2012*. Eastbourne: Sussex Academic Press.
- Sanders, R. (2002-2003). Israeli military innovation: UAVs. *Joint Forces Quarterly*, (33), 114-118.
- Scheve, T. (2008), "How the MQ-9 Reaper Works", *HowStuffWorks.com*. <http://science.howstuffworks.com/reaper.htm> (Erişim: 22.09.2025).
- Singer, P. W. (2009). Military robots and the laws of war. *The New Atlantis*, (23), 25-45.
- Skinner, C. (2019), "Israel's drone wars: An update, 'precise' strikes: Fractured bodies, fractured lives", *Drone Wars UK*, <https://dronewars.net/wp-content/uploads/2019/11/dw-fractured-web.pdf> (Erişim: 22.09.2025).
- Tabrizi, A.B. & Bronk, J. (2018). *Armed drones in the Middle East proliferation and norms in the region*. Londra: Royal United Services Institute for Defence and Security Studies (RUSI) Occasional Paper.
- Walsh, J. I. (2013). *The effectiveness of drone strikes in counterinsurgency and counterterrorism campaigns*. Carlisle Barracks, PA: United States Army War College Press.
- Weizman, E. (2017). *Hollow land: The architecture of Israel's occupation*. London: Verso Books.
- Woods, C. (2015). *Sudden justice: America's secret drone wars*. Oxford: Oxford University Press.
- Vogel, R. J. (2010). Drone warfare and the law of armed conflict. *Denver Journal of International Law and Policy*, 39(1), 101-124.

ULUSLARARASI HUKUKTA KORUMA SORUMLULUĞUNUN DOĞAL AFETLERE UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

“ ”

Hasan YİĞİT²

1 Bu çalışma, 2024 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Doç. Dr. Mehmet Halil Mustafa Bektaş danışmanlığında Hasan YİĞİT tarafından hazırlanan “Uluslararası Hukukta Koruma Sorumluluğu Kapsamında İklim Değişikliği ve Ekokırım Suçunun Analizi” isimli Doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın özet metni 27-29 Kasım 2025 tarihleri arasında düzenlenen III. Uluslararası Artuklu İktisadi, İdari ve Siyasi Bilimler Bilimler Kongresi’nde yayınlanmıştır.

2 Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Dış İlişkiler ve Uluslararası Öğrenci Koordinasyon ve Araştırma Merkezi, Öğretim Üyesi, Kütahya, Türkiye, hasan.yigit@dpu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0916-0223>.

Koruma Sorumluluğunun Genel İçeriği

Koruma Sorumluluğu (Responsibility to Protect-R2P-) kavramı ilk kez 2001 yılında Kanada hükûmeti tarafından kurulan Müdahale ve Devlet Egemenliği Üzerine Uluslararası Komisyon (ICISS) tarafından kullanılmıştır. Kavramın merkezinde “sorumluluk olarak egemenlik” anlayışı yer almaktadır. Bu egemenlik anlayışında devletler sahip oldukları bu haktan dolayı halklarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar gibi önlenabilir felaketlere karşı korumakla sorumludur. Bu bağlamda devletler için egemenlik kazanılmış bir hak olmaktan ziyade sorumluluk bilincine yakın bir olgudur. Kavramın arka planında egemenlik olgusunun yanında insan hakları, haklı savaş, insancıl müdahale ve kuvvet kullanımı yer almaktadır.

R2P’nin ortaya çıkmasında 1990’lı yıllarda dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen iç savaş ve çatışmalar etkili olmuştur. Yaşanan bu insani trajediler karşısında uluslararası toplumun başarısız tutumu, gelecekte bu tür krizleri önleyecek şeffaf, etkin ve tarafsız bir müdahale etme formülünü elzem hale getirmiştir. İnsancıl müdahalenin sahip olduğu kötü şöhreti (büyük güçlerin Truva atı söylemi), BMGK’nın kronikleşen veto sorunu ve uluslararası hukukta devletleriniç işlerine karışmama prensibi ile kuvvet kullanımı arasındaki gerilim hattı yeni bir müdahale etme formülünü gerekli hale getirmiştir. Bu bağlamda R2P’nin uluslararası hukuktaki insancıl müdahale kavramının yeni bir türevi olduğu da sıklıkla dile getirilmektedir. Diğer taraftan iki kavram arasındaki temel ayrışma noktası insancıl müdahalede ana teme askeri müdahale iken R2P’de çatışmaların önlenmesinde üç aşamalı bir süreç söz konusudur.

R2P kavramının temelinde devletlerin vatandaşlarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar gibi önlenabilir felaketlerden koruma yükümlülüğü yatmaktadır. Söz konusu suçlara karşı R2P birincil derecede egemen devletlere, ikincil derecede ise uluslararası topluma aittir. R2P, en temel ve yalın hali ile devlet egemenliğinin ön planda tutulduğu, geleneksel iç işlerine karışmama prensibi ile ağır insani trajedilere kayıtsız kalmama düşüncesi arasında bir denge kurulmasıdır (Kaşıkçı 2015). Temelde kavramın ortaya çıkış noktası ise 21. yüzyılda uluslararası insan hakları alanında meydana gelen gelişmeler ve buna bağlı olarak ulus devletlerin aşınan egemenliği arasında beliren paradoksal evrilme etkili olmuştur. Bir taraftan 90’lı yıllarda etnik kökenli devlet içi çatışmalarda meydana gelen ağır insan hakları ihlalleri diğer taraftan uluslararası hukukun önemli bir ilkesi olan devletlerin iç işlerine karışmama prensibi söz konusu paradoksun iki temel ayağını oluşturmaktadır.

Koruma Sorumluluğu ve Doğal Felaketler

Uluslararası toplumun gerek ahlaki olarak gerek vicdani olarak tüm dünya halklarını doğal ve yapay tehlikelerden koruma yükümlülüğü olduğu gibi gelecek nesiller için potansiyel tehlike oluşturan doğal felaketlerden de koruma sorumluluğu bulunmaktadır. Bu bağlamda uluslararası toplumun bu koruma görevi HIV/AIDS'ten nükleer silahların kullanımına, küresel terörizmden iklim değişikliği ile mücadeleye, soykırımdan gezegeni tehdit eden çevresel tehditler ile savaşmaya kadar değişmektedir. Bu sorumluluk ayrıca kitle imha silahlarının yayılmasının engellenmesi, mayın ve parça tesirli bombaların kullanımının engellenmesi gibi yeni başlıkları içerecek şekilde de düşünülmelidir. Bu konu ve temaları bir araya getirmek için kapsayıcı, şemsiye bir kavram aranıyorsa, bu başlıkların “R2P” normunun yeni uygulama alanları olduğunu ifade etmektense “insani güvenlik”¹ gibi ortak bir kavramın kullanılması daha uygun olacaktır (Evans 2009). Böylece hem R2P normu 2005 BM Dünya Zirvesinde kabul edilen dört suç başlığı bağlamında kullanılmaya devam edilecek hem de uluslararası toplumun koruma misyonu bu dört başlık ile sınırlanmamış olacaktır.

2001 ICISS raporu 90'lı yıllarda meydana gelen insani trajedileri kastederek “bir daha asla” dediği noktada ilgili olayların devlet eylemi ya da eylemsizliğinin sonucu olarak meydana gelmesinde ayırım gözetmemiştir. ICISS raporu kasıtlı devlet eylemi, devlet ihmali, eylemsizliği ya da başarısız bir devlet durumunun ürünü olan, soykırım niyeti olsun ya da olmasın, gerçek veya yakalanan büyük ölçekli can kayıplarını” kapsayan bir eşik kavramına odaklanmıştır. R2P'nin geliştirilmesinin ve uygulanmasının başlangıç noktasının ve gerekçesinin mağdurların büyük felaketlerden veya zulümlerden korunmasını sağlamak olduğu düşünüldüğünde, meydana gelen doğal felaketlerin devlet ihmali mi yoksa insan kaynaklı mı olduğu önemini kaybetmektedir. Meydana gelen doğal felaketlerin etkilerini azaltmak, yaşanan kayıplarda ihmali bulunan sorumluları adalet önüne çıkarmak ve hesap verebilir önleme mekanizmaları oluşturmak önem arz etmektedir (J. Grove 2010).

Diğer taraftan R2P'nin tüm insani güvenlik unsurları ile ilişkilendirilerek muhteviyatının genişletilme girişimi R2P'yi modern dönemin müdahale etme aracı olarak gören grubu daha da haklı bir konuma taşıyabilir. Her ne

1 “İnsani güvenlik” kavramı 1994 yılında UNDP tarafından ortaya atılmıştır. Kavram geleneksel anlamda güvenlik kavramının merkezini devlet merkezli olmaktan insan (birey) merkezliliğe çevirmiştir. Bu doğrultuda İnsani Güvenlik Komisyonu bireyin güçlendirilmesinin altını çizerek insani güvenlik kavramını geliştirmiştir. Bu kavramsallaştırmadan hareketle insani güvenlik, “öncelikle devletlerin askeri saldırılara karşı güvenliğine odaklanan geleneksel, devlet merkezli güvenlik anlayışından uzaklaşarak bireylerin güvenliğine, korunmasına ve güçlendirilmesine odaklanan bir güvenlik anlayışına geçiş” olarak tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız; United Nations Trust Fund for Human Security, Human Security Unit, “Human Security In Theory And Practice, Application of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security”, report, p. 6

kadar R2P'nin merkezinde “zorlayıcı askeri müdahale” amacı güdülmese de şartların insani trajediye evrilmesi ve vahşet suçlarının işlenmesi sonucu son çare olarak müdahale etme seçeneği vardır. Dolayısıyla müdahale etme eylemi ile yakından tanışan Güney ülkeleri için R2P'nin içeriğinin genişletilmesi Kuzey ülkelerine her durumda müdahale etme daveti gönderme olarak yorumlanmaktadır. R2P'nin kapsamının genişletilmesi, askeri hareket yapma olasılığını barındırdığı için bazı kesimlerce sahip olduğu kötü şöhretinin artması, Batı'nın daha fazla müdahale etmesi olarak görülmektedir (Evans 2009, 27-32)

Sonuç itibari ile R2P'nin barındırdığı dört spesifik suç dışında yeni küresel tehdit alanlarını içerecek şekilde revize edilmesi özellikle gelişmemiş 3. Dünya ülkeleri tarafından reddedilmektedir. Normun aşırı durumlarda askeri müdahale etme seçeneğini barındırması bu devletlerin endişelerinin kaynağını oluşturmaktadır. Bilhassa iç savaşlarda yaşanan insani trajedilerin önüne geçmeyi planlayan R2P'nin doğal afetlerde de yaşanabilecek insan ölümlerinin önüne geçecek şekilde genişletilmesi müdahale etme karşıtı olan devletler tarafından reddedilmektedir.

Koruma Sorumluluğu ve 2008 Myanmar Nergis Kasırgası

3-4 Mayıs 2008 tarihleri arasında Myanmar'da meydana gelen Nergis Kasırgası ülkenin Irrawaddy delta bölgesini vurmuş, on binlerce insanın ölümüne veya kaybolmasına neden olmuştur. Yaklaşıl 1.5 milyon insan ise bu felaket sonucu yerinden edilmiştir. Yaşanan bu ağır felakete karşı Myanmar'da yönetimi elinde tutan askeri cunta felakete ilişkin uluslararası kuruluşların yaptığı yardım ve destek çabalarını reddetmiştir (Haacke 2009, 156). Bu da felaketin etkilerinin yayılmasına ve insani trajedi haline gelmesine neden olmuştur. Kasırga ülkede devasa yıkımlara sebep olmuş, küresel düzeyde gıda ve petrol fiyatlarında dalgalanmalara bile sebep olmuştur. Kasırgadan dolayı tahminen 43.000'den fazla insanın öldüğü öne sürülse de bazı bağımsız gözlemci kuruluşların raporlarına göre ölü sayısı 100.000'e yaklaşmış, etkilenen insan sayısının ise 2,5 milyon dolaylarında olduğu ifade edilmiştir. Karşı karşıya kalınan insani felaketin devasa boyutuna rağmen Myanmar/Burma hükümeti, felaket karşısında yapılan uluslararası yardım çağrılarına etkili ve zamanında yanıt verememiş, ülkede var olan askeri rejim yalnızca sınırlı insani yardımın ülkeye girmesine izin vermiştir. Felaket 10 Mayıs'ta yapılması planlanan anayasa referandumundan kısa bir süre önce meydana gelmiş ve rejim, ülkenin güneyindeki bu insani krize rağmen referandumu sürdürmeye karar vermiştir. Bu kritik dönemde, Myanmar/Burma ordusunun Irrawaddy deltası bölgesine yardım ulaştırmaktan çok anayasa referandumuna odaklandığı görülmüştür (Asia-Pacific Centre for Responsibility to Protect 2008).

Yardım çalışmalarında istenen ilerleme sağlanamamasından dolayı dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner, 7 Mayıs'ta BM Güvenlik Konseyi'nin Myanmar/Burma hükümetinin rızası olmadan yardımın ulaştırılmasına izin vermek için R2P'e başvurulmasını önermiştir. Bu öneri Fransa'nın BM Büyükelçisi tarafından tekrarlanmış ve başta Avrupa ve Kuzey Amerika olmak üzere çeşitli uzmanlar, analistler ve politikacılar tarafından tekrarlanmıştır. Kouchner'ın önerisi, R2P'nin doğal afetler için geçerli olmadığını savunan Çin hükümeti tarafından açıkça reddedilmiştir. Benzer şekilde, BM'nin İnsani İşler Genel Sekreter Yardımcısı ve Acil Yardım Koordinatörü John Holmes, Kouchner'ın bu çağrısını "gereksiz yere tahrik edici" olarak nitelendirmiştir. İngiltere Uluslararası Kalkınma Bakanı Douglas Alexander da bu çağrıyı "kışkırtıcı" olarak nitelendirmiş ve kesin bir dille reddetmiştir. İngiltere'nin BM büyükelçisi John Sawers, R2P'nin doğal afetler için geçerli olmadığı yönündeki Çin görüşüne katıldığını açıklamıştır. İngiltere daha sonra bu tutumundan geri adım atmış ve söz konusu kriz özelinde R2P'nun "tartışılmasını" memnuniyetle karşılayacağını belirtmiştir (Asia-Pasific Centre for Responsibility to Protect 2008).

Fransa R2P kapsamında Myanmar'a müdahale edilmesi gerektiği önerisinin dayanağını ise "askeri hükümetin uluslararası insani yardımlara yönelik engellemesinin devam ettirmesinin daha fazla insan hayatının kaybına neden olduğu ve bunun insanlığa karşı suç oluşturduğu" şeklinde açıklamıştır (Bellamy 2010, 152). Fransa'nın bu olay özelinde R2P'ye başvurmak istemesinin temelinde yaşanan doğal felaketin sonucundan ziyade askeri hükümetin doğal felaketin etkilerini ortadan kaldırmak istememesi ve bu niyetin söz konusu felaketi insani trajedi boyutuna taşımasıdır (Reinold 2010, 57).

Mayıs 2008'de Myanmar'da iktidardaki askeri rejim, yıkıcı Nergis Kasırgası'nın ardından uluslararası yardım tekliflerine yanıt vermede ayak sürtünce uluslararası toplumun gündemine "doğal afetler R2P'yi gerektirir mi?" ikilemi yeniden gelmiştir. Kasırga, Irrawaddy deltasını harap edip 130.000'den fazla insanın doğrudan ölümüne sebep olmuş ve binlerce kişinin de hastalık, açlık ve yerinden edilme riski oluşturan bir gelgit dalgası ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Bu olay açık bir şekilde gerekli yardımın sağlanması amacıyla zorlayıcı askeri müdahaleyi haklı çıkaracak bir "R2P" konusu muydu, değil miydi? Bu konuda genel kanı doğal afetlerin kendi başına "R2P"yi gerektirecek vakalar olmadığı, ancak toplu vahşet suçları söz konusu olduğunda R2P'nin gündeme gelebileceği yönündedir (Evans 2009, 30). Aslında doğal felaketlerin ağır ve yaygın bir şekilde insan hayatını tehlikeye attığı kesinleştiğinde R2P'ye başvurulabileceği 2001 ICISS raporunda belirtilse de 2005 yılındaki sonuç raporunda bu durum ifade edilmemiştir.

Myanmar Krizi Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations-ASEAN) ve BM Genel Sekreteri'nin diplomatik çabaları ile sonuca ulaşmış, rejim uluslararası yardım çağrılarına cevap vereceğini garanti etmiştir. Bu sayede yardımlar ülkenin pek çok yerine ulaşmış insan ölümleri azalmış ve ülkede hayat normale dönmüştür (Steinberg 2009).

Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı Bağlamında 2008 Myanmar Nergis Kasırgası Krizi

Uluslararası hukukta kuvvet kullanımı konusu her zaman tartışmalı olmuştur. Temel tartışma konusu kuvvet kullanımına hangi şartlar altında hangi otorite tarafından karar verileceği ile ilgilidir. 1999 Kosova müdahalesinden sonra İngiltere Dış İşleri Bakanı Robin Cook, insancıl müdahalenin gerçekleşmesi için gerekli şartları şöyle sıralamıştır; Aşırı insani acil bir durumun varlığı, tüm barışçıl çözüm yollarının tüketilmesi, insani bir felaketi önlemek için gücün tek araç olduğuna dair 'objektif bir tespit' ve askeri operasyonların uluslararası insani hukuka uygun olarak, orantılılık gerekliliklerini karşılayacak şekilde yürütülmesi. Nicholas Wheeler da kuvvet kullanımı hakkında benzer bir formül önermiştir: müdahale 'üstün bir insani acil duruma' yanıt olarak yapılmalı, son çare olmalı, tehditle orantılı olmalı ve güç kullanımının olumlu bir insani sonuca ulaşma olasılığı yüksek olmalıdır (Barber 2009). Burada "aşırı insani acil bir durum" teriminden doğal felaketlerin de kastedilip edilmediği, bu bağlamda da R2P'ye başvurulup başvurulamayacağı sorunsalı ortaya çıkmaktadır.

2008 yılında Myanmar'da meydana gelen Nergis Kasırgası ve akabinde başlayan R2P kapsamında askeri cunta yönetimindeki hükümete insancıl müdahalede bulunulabilir mi tartışmaları uluslararası toplumu ikiye bölmüştür. Fransa liderliğindeki bazı Avrupa devletleri Myanmar askeri hükümetinin uluslararası toplumdan gelen yardım çağrılarını özel kasıt gözeterek cevapsız bıraktığını ve doğal felaketin trajedi boyutuna gelmesine yardım ettiğini iddia ederek ülkeye R2P kapsamında müdahalede bulunulmasını savunmuştur. Yapılacak müdahalenin gerekçesi olarak da ölümlerin artmasının fırtına sebebi ile değil, yardımların yardıma muhtaç kesime ulaşmasını engelleyen hükümetin davranışları ile ilgili olduğu ve hükümetin bu ihmalkâr tutumunun insanlığa karşı suç oluşturduğu olarak ileri sürülmüştür (Cohen 2009, 254). Bu noktada belirtmek gerekir ki, insani yardımları keyfi olarak reddetmek suretiyle gerçekleşen ölümler konusunda ve doğal afetler sonucunda insanların yaşam için gereken minimum düzeye ulaşamamaları durumunda devletin fiilleri zalimane, insanlık dışı ve küçük düşürücü muamele yasağının da ihlalini teşkil edebilir. Bu bağlamda yaşam hakkı ile bağlantılı olarak bu yasağın ihlali de insan hakları bağlamında tartışılabilir. Söz konusu devlet fiilleri çerçevesinde insanların bulunacağı durumun insanlık dışı bir muamele teşkil edeceğini ifade etmek gerekir.

Ayrıca bu yasağın *jus cogens* nitelikte bir norm olarak Myanmar'ı da bağlayacağı açıktır (Albayrak 2020, 65).

Buna karşılık Çin başta olmak üzere birçok ülke R2P'nin vahşet suçları olarak kabul edilen dört spesifik suç kapsamında gündeme gelebileceğini, R2P'nin doğal afetlere yönelik kullanılamayacağını ifade etmiştir. Bu tartışmaların temelinde R2P'nin doğal felaketler halinde kullanılması halinde son çare kapsamında içinde barındırdığı askeri müdahale seçeneği yüzünden sahip olduğu kötü şöhretinin artacağı, R2P karşıtı tarafların en büyük endişesinin gerçekleşeceği, kitlesel vahşet suçlarıyla ilgili olmayan bir insani güvenlik meselesinde bile askeri müdahalenin gerçekleşeceği ileri sürülmüştür. Dolayısıyla R2P'nin geçmişte kullanılması ya da kullanılmaması gereken yerlerdeki tartışmalı rolüne bir yenisi daha eklenecektir (Asia-Pasific Centre for Responsibility to Protect 2008).

Myanmar rejiminin Nergis Kasırgası sonrasında insani yardım kuruluşlarının ülkeye giriş yapmalarına izin vermemesinin R2P ilkesini tetiklediğini iddia etmek yersizdir. Bu nedenle R2P bu vb. krizlerde devreye sokulmamalıdır. Genel Sekreter Özel Danışmanı Edward Luck'ın da belirttiği gibi:

“R2P ilkelerini şu anda Myanmar’da yaşanan trajediye uygulamak yanlış bir uygulama olacaktır... 2005 [Dünya] Zirvesi Sonuç Belgesi bu ilkelerin uygulanmasını dört suç ihlali ile sınırlandırmıştır: soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve etnik temizlik. Koşullar ne kadar rahatsız edici ve üzücü olursa olsun, üye devletler arasında bu ilkenin diğer durumlara uygulanması konusunda bir mutabakat bulunmadığından, odak noktamızı bu dört suça yoğunlaştırmalıyız” (Asia-Pasific Centre for Responsibility to Protect 2008) şeklinde bir açıklama yaparak R2P'nin doğal felaketler sonucunda meydana gelen trajedilere uygulanamayacağını teyit etmiştir.

Myanmar krizinde R2P konusunda yaşanan fikir ayrılıkları uluslararası toplum açısından R2P konusunda henüz oturmuş bir uzlaşının olmadığını da göstermiştir (Reinold 2010). Myanmar krizinde yaşanan tartışmalara benzer bir tartışma devletler düzeyinde olmasa da akademik düzeyde Zimbabwe için de yapılmıştır. 2008 yılının sonlarına doğru Zimbabwe’de meydana gelen kolera salgını ülkeyi ekonomik, siyasi ve insani krize sürüklemiştir. Meydana gelen salgın ülkenin sağlık altyapısını çökertmiş, binlerce insan aç kalarak evini terk etmek zorunda kalmış, sınırlara doğru büyük bir göç dalgası başlamıştır. Devletin kontrol altına almakta zorlandığı bu tarz durumların Roma Statüsü gereği insanlığa karşı suç olarak kabul edilmesi ve statüye dâhil edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Fakat tüm bu gelişmelere rağmen bölgesel örgütler müdahaleden yana bir tavır sergilememişlerdir (Steinberg 2009).

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Afet Durumunda Kişilerin Korunmasına İlişkin Taslak Maddeleri Ve Koruma Sorumluluğu

Stockholm Bildirgesi'nin 21. ilkesinde de kabul edilen, sınır ötesi çevresel zararlarda devletin sorumluluğu temel ilkesi, birçok uzman ve bilim insanı tarafından geleneksel uluslararası hukukun bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu ilke ulusal egemenliğin sınırlarını belirleyip devletlerin ekonomik büyüme ve kalkınma çabalarının sınırını çizer. Ulusal egemenlik ve çevresel sorumluluk arasındaki dengeye dikkati çekerken Stockholm Bildirgesi'nin 21. ilkesi şöyle demektedir:

“Devletlerin... kendi çevre politikalarına uygun olarak, kaynaklarını kullanmaları egemenlik haklarındandır (Pallemerts 1997, 617).”

Devletin uluslararası sorumluluğunu doğuran davranışlar, yalnızca icrai eylemleri (acts) değil, ihmali eylemleri (omission) de kapsar (Aksar 2013, 179). Uluslararası sorumluluğun hem icrai hem de ihmali fiillerle doğabileceği hususu UHK tarafından 2001 yılında kabul edilen Uluslararası Haksız Fiiller Dolayısıyla Devletlerin Sorumluluğu Hakkındaki Taslak Maddeler madde 2'de de belirtilmiştir (International Law Commission 2001). Devletlerin çevreye karşı negatif yükümlülükleri –kirletmeme, önleme vb.- olduğu gibi pozitif sorumlulukları –çevrenin korunması, onarılması, zarar verildiğinde tazminat ödenmesi vb.- da bulunmaktadır. Devletlerin çevreye verdikleri zararlar neticesinde oluşan sorumlulukları konusunda çevre hukuku kuralları içerisinde açık ve net düzenlemeler olmadığı için bölgesel ve uluslararası dayanışma kuralları çerçevesinde çözüme gidilebileceği düşünülmektedir (Kiss 1991, 7).

Uluslararası afet hukuku (international disaster law) ya da diğer adıyla uluslararası afet müdahale hukuku (international disaster response law) uluslararası hukukun görece yeni alanlarından biridir. Uluslararası afet hukuku, doğal afetler ve insan kaynaklı afetlere ilişkin olarak bu afetlere hazırlık aşamasında, afet sırasında ve sonrasında devletlerin fiilleri hakkındaki hukuki meselelerle ilgilenen bir hukuk alanıdır (Centre for Criminal Justice & Human Rights, School of Law, University College Cork & the Irish Red Cross Society 2018). Günümüz uluslararası afet hukuku alanında meydana gelen gelişmelerde bilhassa 2000'li yıllardan itibaren ortaya çıkan ve küresel yankı oluşturan bir dizi doğal afet etkili olmuştur. Japonya ve Nepal depremleri, Hint Okyanusu Tsunamisi ve Katrina Kasırgası gibi hadiseler, afet yönetimi, yardımı ve telafisinde uygulanabilecek uluslararası hukukun eksikliklerini gün yüzüne çıkarmıştır. Esasında 2001 yılında Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu ilgili alandaki bu boşluğu doldurmak amacıyla başlattığı özel bir programla, tıpkı silahlı çatışmalar için konu olabildiği üzere, sadece konuya özgü çerçeve bir anlaşma üzerinde anlaşmak isteğini ortaya koymuştur. Söz konusu program International Disaster Response Laws

(IDRL) olarak adlandırılmaktadır (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC) 2017). Ancak bu girişim devletler tarafından beklenen ilgiyi görmemiştir. İlgili programın çalışmaları, oldukça önem arz etmekle birlikte, görece teknik ağırlıklı ve devletlere rehber niteliğinde iki farklı yönerge ile sınırlı kalmıştır.² Tam bu noktada bu yarım kalan girişimi gerçekleştirmeye yönelik en kritik adımlardan biri UHK'nın potansiyel bir sözleşmeye ilişkin kaleme aldığı Taslak Maddelerdir (Çelik 2023).

Taslak Maddeler'in ortaya çıkması uluslararası afet hukukuna olan ilgiyi artırmış ve konu hakkında çeşitli uluslararası çalışmaları başlatmıştır. Konu ilk olarak UHK'nın gündemine 2006 yılında gelmiş, hemen akabinde 2007 yılında da Komisyon 59. oturumunda bu konu hakkında çalışma kararı almış ve hazırlanacak taslak maddeler için Eduardo Valencia-Ospina'yı özel raportör olarak atamıştır (United Nations, Report of the International Law Commission 2007). Komisyonun uzun çabaları sonucunda Taslak Maddeler 2016 yılında son halini almış ve BM Genel Kurulu'na konu hakkında bir uluslararası sözleşme metninin hazırlanması için sunulmuştur (United Nations, Report of the International Law Commission 2016).

Sözü edilen Taslak Maddeler bir yumuşak hukuk kaynağı teşkil etmekle birlikte, belgede ortaya konulan meselelerin teamül kurallarını kodifiye etme ve konu hakkında dağınıklık gösteren mevzuatın sistemleştirilmesi rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda diğer pek çok yumuşak hukuk kaynağı gibi sözü edilen Taslak Maddeler de bir bakıma yumuşak-sert hukuktur. Bir diğer ifade ile Maddeler mevcut ve dağınık uluslararası hukuk kaynaklarının bir kodifikasyonu olarak görülebileceği kadar henüz düzenlenmemiş noktaları da içermesi bakımından bu hukuk dalının ilerlemesi yönünde bir adım olarak da görülebilmektedir (Bartolini 2017).

UHK'nın bu çalışmasının önsöz kısmında BM Şartının 13. Maddesinin 1 (a) bendi olan "BM Genel Kurulu uluslararası hukukun aşamalı olarak geliştirilmesi ve kodifiye edilmesini teşvik etmek amacıyla çalışmalar başlatmayı ve tavsiyelerde bulunmayı" göz önünde bulundurarak;

-Doğal ve insan kaynaklı afetlerin sıklığı ve şiddeti ile bunların kısa ve uzun vadeli zarar veren etkilerinin dikkate alınması,

-Afetlerden etkilenen kişilerin temel ihtiyaçlarının tamamen farkında olarak ve bu kişilerin haklarına bu tür durumlarda da saygı gösterilmesi gerektiğinin bilincinde,

-Uluslararası ilişkilerde dayanışmanın temel değerinin ve bir afetin tüm aşamalarında uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesinin öneminin bilincinde olarak,

2 Söz konusu iki belge; "Guidelines for the Domestic Facilitation and Regulation of International Disaster Relief" ve "Initial Recovery Assistance ve Model Act for the Facilitation and Regulation of International Disaster Relief and Initial Recovery Assistance" belgeleridir.

- Devletlerin egemenliği ilkesini vurgulayarak ve afetten etkilenen devlete afet yardımı sağlamadaki birincil rolünü yeniden teyit edilmesini sağlayarak gerekli yardım ve teşviklerde bulunur ifade edilmektedir (International Law Commission 2016).

Taslak Maddelerin Koruma Sorumluluğu Kapsamında Değerlendirilmesi

UHK'nın 2016 yılındaki 68. oturumunda kabul ettiği ve Genel Kurul'a sunduğu "Afet Durumunda Kişilerin Korunmasına İlişkin Taslak Maddeler" devletlerin doğal afetlerden etkilenen ülkelere insani yardım sağlamaları için yasal bir dayanak oluşturmaktadır. Mayıs 2016'da taslak bir önsöz ve 18 madde ile son şekli verilen çalışma BM Genel Kurulu'na sunulmuştur. Taslak metin afet durumundaki kişilerin korunmasına ilişkin bir sözleşme oluşturulmasına yönelik bir tavsiye niteliğindedir (International Law Commission 2016). Bu taslak metnin ilgili maddelerinde doğal afetlere maruz kalan insan topluluklarının R2P'nin 3 temel bileşeni kapsamında değerlendirilmesine ilişkin çeşitli hükümler yer almaktadır. Bu kısımda UHK'nın bu taslak metninde R2P ile ilgili maddeleri yorumlanacaktır.

UHK'nın taslak sözleşmesinin üçüncü maddesinde "afet" tanımı şu şekilde yapılmıştır. "Yaygın can kaybına, büyük insani acı ve sıkıntılara, kitlesel yer değiştirmelere veya büyük ölçekli maddi veya çevresel hasara yol açarak toplumsal hayatın işleyişini ciddi şekilde bozan felaket niteliğindeki bir olay veya olaylar zinciri (International Law Commission 2016)". Burada yapılan "afet" tanımına göre afet eylemini R2P kapsamındaki suçlardan olan insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları ile bağdaştırmak mümkündür. Her üç suçta da geniş can kayıpları, yaşam şartlarının ölüme yol açacak şekilde kötüleştirilmesi ve büyük insani ıstırap ve acılara yol açmak ortak noktadır. Dolayısıyla afet ve R2P kapsamındaki dört spesifik suç arasında konu itibari ile bir ilişki bulunmaktadır.

UHK'nın "Afet Durumunda Kişilerin Korunmasına İlişkin Taslak Maddeleri"nin ikinci maddesinde; "mevcut taslak maddelerin amacı, ilgili afetzedelerin haklarına tam saygı gösterilerek temel ihtiyaçlarının karşılanması için afetlere yeterli ve etkili bir şekilde müdahale edilmesini ve afet riskinin azaltılmasını kolaylaştırmaktır" denilmektedir. Burada R2P'nin üçüncü bileşeni olan tepki verme sorumluluğu kapsamında uluslararası toplumun doğal veya insani unsurların sebep olduğu felaketlerin yaşanması, devletin halkını koruyamadığı ya da korumakta başarısız olduğu durumlarda ilgili devlete insani yardım etme sorumluluğuna dikkat çekilmektedir. (Örneğin 2008 Myanmar Krizi). Burada dikkat çekilen "etkili (effective) ve yeterli (adequate)" terimi örtük olarak, herhangi bir afet durumunda, kısıtlı bir zaman diliminde yapılacak yardımların sahada gerçekçi ve uygulanabilir

faktörlere bağlı olması gerektiğini ifade etmektedir (International Law Commission 2016).

UHK taslak sözleşmesinin altıncı maddesi olan insani ilkeler kısmında “afetlere müdahale, insancıl, tarafsızlık ve yansızlık ilkelerine uygun olarak ve ayrımcılık yapılmaması temelinde, özellikle hassas durumdaki kişilerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmelidir” denilmektedir. Yine sekizinci maddede afetlere müdahalede işbirliği biçimleri kısmında “afetlere müdahalede işbirliği, insani yardımı, uluslararası yardım faaliyetlerinin ve iletişimin koordinasyonunu, yardım personelini, ekipman ve mallar ile bilimsel, tıbbi ve teknik kaynakların kullanıma sunulmasını içerir” denilmektedir (International Law Commission 2016). Burada uluslararası toplumun, hükümet-dışı kuruluşların ve STK’ların afet zamanlarında R2P’nin iki bileşeni olan tepki verme sorumluluğu ve yeniden inşa etme sorumluluğu kapsamında insani yardımda bulunma sorumluluklarına dikkat çekilmektedir.

UHK’nın “Afet Durumunda Kişilerin Korunmasına İlişkin Taslak Maddeleri”nin dokuzuncu maddesi olan “afet riskinin azaltılması” kısmı R2P’nin birinci bileşeni olan önleme sorumluluğu ile yakından ilişkilidir. Bu 9. madde ile devletlerin afet risklerini önlemede sahip oldukları yükümlülükler ele alınmıştır. Bu bağlamda devletlerin doğal afet durumlarında sahip oldukları yükümlülükler;

1. Her devlet afetleri önlemek, azaltmak ve afetlere hazırlanmak için mevzuat ve düzenlemeler başta olmak üzere uygun tedbirleri alarak afet riskini azaltmakla yükümlüdür.

2. Afet riskini azaltma tedbirleri, risk değerlendirmelerinin yapılmasını, risk ve geçmiş kayıp bilgilerinin toplanmasını, yayılmasını ve erken uyarı sistemlerinin kurulmasını ve işletilmesini içerir (International Law Commission 2016).

Taslak maddelerin dokuzuncusu afet riskinin azaltılması görevini düzenlemekte ve iki alt maddeden oluşmaktadır. Birinci maddede belirli tedbirlerin alınması sureti ile afet riskinin azaltılmasına ilişkin temel yükümlülüğü, ikinci alt madde ise alınabilecek tedbirlerin bir listesini sunmaktadır. Bu iki alt maddeleri R2P’nin önleme sorumluluğu ile tepki verme sorumluluğu kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Taslak maddelerin on birincisinde afetten etkilenen devletin dış yardım talep etme sorumluluğuna değinilmiştir. Bu durum şu şekilde özetlenmiştir; “Bir afet bir devletin ulusal müdahale kapasitesini açıkça aştığı zamanda afetten etkilenen devlet uygun gördüğü ölçüde diğer devletlerden, BM’den ve diğer bölgesel aktörlerden yardım istemekle yükümlüdür (International Law

Commission 2016)” denilmektedir. Burada belirtmek gerekir ki afete uğrayan devletin R2P kapsamında halkını koruması, insan kayıplarının minimum düzeye çekilmesi için gerekli yardım tekliflerinin değerlendirilmesi ve egemenliğin gerektirdiği koruma sorumluluğunu yerine getirmesi beklenmektedir. Aksi takdirde insani yardımları keyfi olarak kabul etmemek suretiyle gerçekleşen ölümler sonucunda devletin fiil/fiilleri zalimane ve insanlık dışı olarak nitelenebilecektir. Bu bağlamda jus cogens nitelikte olan yaşam hakkı ihlal edilmiş olacaktır (International Law Commission 2016).

Afetten etkilenen devlet ulusal hukuku çerçevesinde dış yardımın hızlı ve etkili bir şekilde sağlanmasını kolaylaştırmak için;

(a) Yardım personeli için ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar, vize giriş koşulları, çalışma izinleri ve hareket etme özgürlüğü gibi alanlarda,

(b) Ekipman ve malların gümrük gereklilikleri ve tarifeleri, vergilendirme, nakliye ve bunların elden çıkarılması gibi alanlarda düzenlemeler yapmakla sorumludur (International Law Commission 2016).

Bu maddeler ışığında afetten etkilenen devletin halkını koruyabilmesi adına çeşitli hukuki, mali ve sosyal düzenlemeler yapma sorumluluğu bulunmaktadır. Böylece devletlerin doğal afetlerde R2P’nin önleme sorumluluğu ve tepki verme sorumluluğu kapsamında neler yapabileceği açıklığa kavuşturulmuş olacaktır.

Yine Taslak Maddelerin on altıncısı olan “yardım personelinin, ekipmanının ve mallarının korunması” başlığında belirtilen “afetten etkilenen devlet dış yardım sağlamak amacıyla kendi topraklarında, kendi yargı yetkisi veya kontrolü altındaki topraklarda bulunan yardım personeli ile teçhizat ve malların korunmasını sağlamak için uygun önlemleri almalıdır (International Law Commission 2016)” ifadesini R2P’nin önleme sorumluluğu kapsamında ilgili devletin alması gereken önlemler olarak düşünebiliriz.

Taslak Maddelerin sonuncusu olan on sekizinci maddede “diğer uluslararası hukuk kurallarıyla ilişkisi” başlıklı kısımda işbu taslak maddelerin uygulanabilir diğer uluslararası hukuk kurallarına halel getiremeyeceği ve dolayısıyla mevcut taslak maddelerin bir afete müdahale etmede uluslararası insancıl hukuk kurallarına uygun olduğu ölçüde uygulanabileceği ifade edilmiştir (International Law Commission 2016). Bu noktada afet durumlarına yapılacak müdahale ya da yardım kampanyalarının R2P kapsamında yapılması mümkün olan “askeri müdahale” seçeneğinden farklı olabileceğini söyleyebiliriz. R2P’nin doğal afetleri kapsayacak şekilde genişletilmesi kısa vadede pek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte doğal afetlerin yıkıcı etkilerinin daha da şiddetlenmesi ve hissedilebilir bir seviyeye çıkması, insani trajedilere yol açması durumunda hukuki ve

politik anlamda nasıl bir uluslararası tepki verileceği ya da ne tür önleme mekanizmalarının kurulacağı önemli bir soru başlığıdır.

Söz konusu Taslak Maddeler metninden çıkan önemli bir sonuç uluslararası hukuk alanında ağırlığı giderek artan bir görüş olan devlet egemenliğinin sadece bir yetkiden ibaret olmadığı ayrıca bir sorumluluk gerektirdiği cihetle R2P ile afetten etkilenen devletlerin durumu arasında bir kesişim noktası bulunmaktadır (Albayrak 2020, 69).

Taslak Maddelerin 13. Maddesi ile Koruma Sorumluluğu Arasındaki İlişki

2008 Myanmar’da meydana gelen Nergis Kasırgası’nda Myanmar hükümetinin tutumu ile ilgili olarak Komisyon’un hazırladığı “Afet Olaylarında Kişilerin Korunması Hakkındaki Taslak Maddeler”den 13. madde R2P kapsamında özel olarak incelenmeye değerdir.

İlgili maddede afetten etkilenen devletin dış yardım isteme rızasına değinilmiştir. İlgili maddede;

Afetten Etkilenen Devletin Dış Yardım Konusunda Rızası

1. Dış yardım sağlanması, etkilenen devletin rızasını gerektirir.

2. Dış yardıma ilişkin rıza keyfi olarak reddedilemez.

3. Bu taslak maddelere uygun olarak bir dış yardım teklifi yapıldığında afetten etkilenen devlet mümkün olan en kısa zamanda, teklifle ilgili kararını zamanında bildirmekle yükümlüdür (International Law Commission 2016)” ifade edilmektedir.

Bu madde Myanmar’da yaşanan Nergis Kasırgası sonrası yaşanan kriz ile yakından ilişkilidir. Taslak maddeler Myanmar krizi benzeri vakalar yaşandığında, devletlerin halklarını koruyamadıklarında, ilgili devletin uluslararası toplumun insani yardım çağrılarına cevap vermekle yükümlü olduğunu perçinleştirmiştir. Bu bağlamda doğal afetler sonucunda meydana gelen yıkım ve yaşanan insani trajedinin R2P kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmasında Taslak Maddeler ile alternatif bir yol oluşturulmuştur denilebilir.

Yaşanan doğal afet sonucunda bir devletin dış yardım alıp alamayacağı meselesi ilgili devletin egemenliği kapsamında kendi rızası ile verebileceği bir karardır. Bir devletin rızası olmadan insani amaçlarla dâhil olsa o devletin ülke topraklarına girmek ve yardım malzemesi sağlamak uluslararası hukuk kapsamında haksız fiil olarak değerlendirilir (International Law Commission 2001). Bunun yanında ilgili devlet rızasını hiçbir baskı altında olmadan kendi hür iradesi ile açık bir şekilde kendisini temsil eden yasal

bir organı ile vermelidir (Crawford 2013). Diğer taraftan devlet rızasının bu şekilde kutsanması bazı çevrelerce eleştirilmiştir. 1980'li yıllarda meydana gelen doğal afetlerde afetten etkilenen sivil halka yardım etmek isteyen bazı devlet ve sivil toplum kuruluşları savunmasız sivillere yardım etmenin bir hak olduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüşün arkasında tıpkı 2008 yılında meydana gelen Myanmar Krizi'nde olduğu gibi Fransız sivil toplum örgütleri ve dönemin Fransa başkanı Mitterrand bulunmaktaydı. O dönem için Fransız kamuoyuna göre bu tarz olaylara el atmak ilgili devletin rızasından bağımsız olarak insani ve ahlaki bir yükümlülüktü (Focarelli 2013).

Doğal felakete uğramış bir devletin insani yardım tekliflerini keyfi olarak reddetmesi ve bunun sonucunda felaketin insani bir trajediye dönüşmesi uluslararası hukukta haksız bir fiilin oluşmasına sebebiyet verebilecektir. Ancak buradaki keyfilik hususunun da yoruma açık olduğunu ve içinde belirsizlikler barındırdığını belirtmek gerekir. Bazı devletler de Taslak Maddeler metninde yer alan bu hususa dikkat çekmişlerdir (Sivakumaran 2015, 516). Keyfilik hususunu vaka özelinde, olayın bütünlüğü içerisinde devletin mesnetsiz, ölçüsüz, bilimsellikten uzak, akla dayanmayan, bulunduğu çağın gereklerine uygun olmayan eylem ve fiilleri için kullanabiliriz. Konuya örnek vaka olarak yine Myanmar Krizini gösterebiliriz. Myanmar hükümeti kasırga sonrası insani yardım taleplerini uzun bir süre boyunca kabul etmemesinin nedenleri arasında ulusal egemenliğini ve yabancı güçlerin ülke içindeki manipülasyonlarını engelleme gibi hususları göstermiştir. Ancak insani yardım talepleri ile ileri sürülen bu hususlar arasında akla dayanan, ispatlanabilir, doğrudan bir ilişki kurmak pek mümkün değildir. Hükümet teklif edilen uluslararası yardım taleplerini kabul etmeme ile ulusal egemenliği arasında nasıl bir ilişkinin var olduğunu mantıklı bir şekilde ortaya koyamamıştır. Açıkça ulusal kapasitesinin afetin yol açtığı ve acil bir şekilde kapatılması gereken yaraları sarmaya yetmeyecek bir ülkenin bu hususlara dayanması keyfi bir tutum olacaktır (Albayrak 2020, 68).

Taslak Maddeler metninden de anlaşıldığı üzere devletlerin doğal afet durumlarında insani yardımlara rıza gösterme noktasında sınırsız bir egemenliğinin olmadığı aşikârdır. Metin bu hali ile Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün insani yardımlara ilişkin önceden aldığı kararla benzerlik taşımaktadır. Söz konusu kararda da uluslararası insani yardıma ihtiyaç duyan devletin iyi niyetli yardım taleplerini keyfi ve haksız olarak ret edemeyeceği belirtilmiştir (Institute of International Law 2003).

Koruma Sorumluluğunun Doğal Afetlere Uygulanabilirliği

R2P'nin hangi insan hakları ihlalleri halinde ve ne zaman devreye sokulacağı tartışmalı bir konu başlığıdır. Bilhassa yaşanacak doğal afetler durumunda R2P'nin uygulama alanı bulup bulamayacağı bazı çevrelerce

halen tartışılmaktadır. Her ne kadar R2P'nin ilk kaynağı olan 2001 ICISS raporunda yapılan geniş yorumlama ile R2P'nin doğal afetleri de içerecek şekilde uygulanabileceği ifade edilmişse de (International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS) 2001, 33) 2005 yılındaki Zirve toplantısında uluslararası toplum tarafından kabul gören tanımında kavramın kapsamı soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve etnik temizlik suçu ile sınırlandırılmıştır. Bu şekilde 2005 BM Zirve toplantısında 2001 ICISS raporundan farklı olarak dar bir yorumlamaya gidilmiştir. Bu dar yorumda dahi, doğal afetler neticesinde insanların yardıma muhtaç kalması halinde devlet yönetiminin insani yardımlara izin vermemesi halinde insanlığa karşı suç işleyebileceği hakkında tartışmalar mevcuttur (Barber 2009).

Bir fiilin insanlığa karşı suç kapsamına girebilmesi için sivil bir halka karşı yaygın veya sistematik bir şekilde gerçekleştirilen öldürme, imha, köleleştirme, zorla yerinden etme, hapsedme, işkence, tecavüz ve benzer diğer insanlık dışı eylemler içine girmesi gerekmektedir (Azarkan 2003). UCM'nin kurucu statüsü hükmünde olan Roma Statüsü'nün 7. maddesinde insanlığa karşı suç oluşturabilecek fiiller sayılırken tüketici bir yaklaşım benimsenmemiş, "diğer benzeri insanlık dışı eylemler" ifadesi zikredilerek madde dışında kalan daha farklı eylem ve fiillerin de ilgili suçun kapsamına dâhil edilebileceği ifade edilmiştir (International Criminal Court 1998). Buradan yola çıkarak, doğal afetler sonucunda hükümetin halkına karşı olan eylem, tutum ve fiilleri de insanlığa karşı suç kategorisi içerisinde değerlendirilebilecektir. İnsanlığa karşı suçların önemli bir özelliği bu suçların işlenmesi için silahlı bir çatışma ortamının aranmaması, yani barış zamanında da bu tür suçların işlenebiliyor olmasıdır (Tezcan, Erdem ve Ön 2017, 507-508).

İnsanlığa karşı suç sadece savaş zamanında değil, barış zamanında da işlenebilir. Ayrıca bu suç türü kasıt gözetilerek icrai veya ihmali fiillerle de işlenebilir (Willis 2012, 147). Buradan yola çıkarak yaşanan doğal afetler sonucunda devletin yapılan uluslararası yardım tekliflerini reddetmesi, afetzedelerin hayatlarını daha da riske atarak durumun insani bir trajediye dönüşmesine sebep vermesi insanlığa karşı suç olarak kabul edilebilir. Bu duruma en iyi örnek 2008 yılında Myanmar'da meydana gelen Nergis Kasırgası felaketi gösterilebilir. Yaşanan kasırga sonrası Myanmar'da yönetimde olan askeri cuntanın afetten hemen sonra yapılan insani yardımları kabul etmemesi, yardım ve ekipmanları ülkeye sokmaması, kabul edilen yardımları da etkili bir şekilde afetten etkilenen bölgelere ulaştıramaması sonucunda insan kayıpları trajedi boyutuna ulaşmış ve bu durum bazı çevrelerce insanlığa karşı suç olarak kabul edilmiştir (Ford 2010). Bu görüşü savunanlar sebep olarak da askeri yönetimin takındığı tutumun sivil nüfusa yönelmiş bir devlet politikası olduğunu, bunun sonucunda da binlerce insanın ölüme ve benzer nitelikte insanlık dışı fiillere maruz kaldığı belirtilmiştir (Albayrak 2020).

Diğer taraftan Myanmar hükümetinin yardım taleplerini kabul etmemesinin nedeni olarak sunduğu “yardım bahanesi ile ülkesine yapılacak uluslararası müdahalenin” bir bahane olarak kabul edilemeyeceği, insan yaşamının her zaman en önde yer aldığı, dolayısıyla askeri yönetimin bu olayda takındığı tutumun insanlığa karşı suç teşkil ettiği ileri sürülmüştür (Mclachlan-Bent ve Langmore 2011).

Myanmar krizinde belirlenmesi en zor nokta askeri yönetimin takındığı tutumun özel kasıt içerip içermediğinin belirlenmesidir. Olayda sivillerin yaşadığı acıların ve sivil kayıplarının askeri yönetimin doğrudan hedefi olup olmadığı noktası tartışmalıdır (Albayrak 2020). Myanmar krizinde askeri cuntanın takındığı tutumun insanlığa karşı suç olduğu kabul edilirse R2P gündeme getirilebilir. Bu konuda son mercii yasal organ BMGK’dır. Bu noktada BMGK askeri yönetimin insanlığa karşı suç kapsamında suç işlediğine karar verirse olaydaki sorumluların belirlenmesi için konuyu UCM’nin önüne götürebilir. Bu noktada Myanmar, UCM’nin kurucu statüsü olan Roma Statüsünü imzalamamış bile olsa yaşanan olaydaki eylem ve fiillerinden dolayı uluslararası ceza hukuku kapsamında yargılanabilecektir.

Sonuç

R2P’nin özünde devletlerin halklarını önlenabilir suçlar olan soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve etnik temizlik suçlarına karşı korumakla sorumlu olduğu görüşü vardır. Dolayısıyla R2P’nin temel odak alanı içerisinde çevre ve doğal afetlere ilişkin doğrudan bir hüküm yoktur. Her ne kadar 2001 ICISS raporunda R2P’nin geniş yorumlanması sonucu çevresel felaketlerin de kavramın içerisinde tutulabileceği ifade edilmişse de R2P’nin asıl uluslararası toplum tarafından kabul gördüğü 2005 BM Dünya Zirvesi Sonuç Bildirgesi’nde kapsamı dört suç ile sınırlandırılmıştır.

Çevresel felaketler sonucu yaşanan insani krizlerin R2P kapsamına girip giremeyeceği tartışmalı bir konudur. Bunun en iyi örneği 2008 yılında Myanmar’da yaşanan kasırgadır. Yaşanan doğal felaket sonucunda binlerce insanın ölmesine göz yuman askeri cuntanın takındığı tutumu uluslararası toplum arasında tartışmaya sebep olmuştur. Kasırgadan etkilenen, kaybolan, sağlık, barınma, gıda gibi insani gereksinimlere ihtiyaç duyan Myanmar halkı için uluslararası yardım taleplerini reddeden askeri yönetimin insanlığa karşı suç oluşturup oluşturmadığı tartışılmıştır. Fransa sivil ölümlerinin artmasının temel nedenini kasırgadan ziyade askeri yönetimin takındığı ihmalkâr ve inatçı tutumu olarak görmüş ve R2P kapsamında ülkeye müdahale edilmesini gündeme getirmiştir. Fransa’nın bu fikrine Çin başta olmak üzere pek çok ASEAN üyesi ülke karşı çıkmıştır. Netice itibari ile Myanmar hükümeti uluslararası yardım taleplerini kabul etmiş ve yardım kuruluşlarının ülkeye girmelerine izin vermiştir.

R2P'nin çevresel felaketlerde uygulanıp uygulanamayacağı hakkında önemli bir yasal dayanak da UHK'nın 2016 yılındaki 68. oturumunda kabul ettiği ve Genel Kurul'a sunduğu "Afet Durumunda Kişilerin Korunmasına İlişkin Taslak Maddeler"dir (International Law Commission 2016). Taslak Maddelerin oluşmasında yalnızca insancıl hukuk ve insan hakları değil aynı zamanda uluslararası çevre hukuku gibi alanlar da gözetilmiştir (Bartolini 2017). Bu Taslak Maddeler ayrıca devletlerin doğal afetlerden etkilenen ülkelere insani yardım sağlamaları için yasal bir dayanak oluşturmaktadır. Taslak Maddeler'den özellikle 13. Madde 2008 Myanmar özelinde R2P ile yakından ilgilidir. Bu maddede; dış yardımın sağlanması afetten etkilenen devletin rızasına bağlıdır ve dış yardıma ilişkin rıza keyfi olarak reddedilemez denilmektedir. Bu madde ile Myanmar krizi benzeri vakalar yaşandığında devletlerin halklarını koruyamadıklarında ilgili devletin uluslararası toplumun insani yardım çağrılarına cevap vermekle yükümlü olduğunu perçinleştirmiştir. Sonuç olarak R2P'nin asıl orijinal kimliğini ortaya koyacak iç çatışmalarda (Libya, Darfur, Suriye vb.) uygulanmaması düşünüldüğünde içeriğinin doğal felaketleri kapsayacak şekilde genişletilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

- Aksar, Yusuf. *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*, , Ankara, 2013, s.179. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Albayrak, Gökhan. «Afetten Etkilenen Devletin İnsani Yardımlara Keyfi Olarak Rıza Göstermemesi Sorunu: Uluslararası Hukuk Açısından Myanmar Nargiz Kasırgası Örneği.» *TBB Dergisi* 146 (2020): 65.
- Asia-Pacific Centre for Responsibility to Protect. «*Cyclone Nargis and the Responsibility to Protect*» Myanmar/Burma. Rapor, Queensland: The University of Queensland, 2008.
- Azarkan, Ezeli. «Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar.» *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52, no. 3 (2003): 275-276.
- Barber, Rebecca . «The Responsibility to Protect the Survivors of Natural Disaster: Cyclone Nargis, a Case Study.» *Journal of Conflict & Security Law* 14, no. 1 (2009): 3–34.
- Bartolini, Giulio. «A universal treaty for disasters? Remarks on the International Law Commission's Draft Articles on the Protection of Persons in the Event of Disasters.» *International Review of the Red Cross* 99, 2017: 1103-1137.
- Bellamy, Alex J. «The Responsibility to Protect –Five Years On.» *Ethics&International Affairs* 24, no. 2 (2010): 152.
- Centre for Criminal Justice & Human Rights, School of Law, University College Cork & the Irish Red Cross Society. «International Disaster Law Information Sheet.» *disasterlaw.ifrc.org*. 02 2018. https://disasterlaw.ifrc.org/sites/default/files/media/disaster_law/2020-09/IDL-Information-Sheet-No.1-IDL-February-2018.pdf (erişildi: 07 14, 2024).
- Cohen, Roberta . «The Burma Cyclone and the Responsibility to Protect.» *Global Responsibility to Protect* (1) 2 (2009): 254.
- Crawford, James. *State Responsibility: General Part*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Çelik, Elif. «Doğal Afetler ve Uluslararası Hukuk: Afet Durumunda Kişilerin Korunmasına İlişkin Taslak Maddeler ve İnsan Hakları.» *Ankara Barosu Dergisi* , 2023: 109-110.
- Evans, Gareth. «*The responsibility to protect in environmental emergencies*», in *Proceedings of the ASIL Annual Meeting*. Cilt 103. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Focarelli, Carlo. «Duty to Protect in Cases of Natural Disasters.» *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* içinde, yazar Rüdiger Wolfrum. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Ford, Stuard. «Is the Failure to Respond Appropriately to a Natural Disaster a Crime against Humanity? - The Responsibility to Protect and Individual Criminal Responsibility in the Aftermath of Cyclone Nargis.» *Denver Journal of International Law and Policy Law* 38, no. 2 (2010): 227-276.

- Haacke, Jurgen. «Myanmar, the Responsibility to Protect and the Need for Practical Assistance.» *Global Responsibility to Protect 1*, 2009: 156.
- Institute of International Law. «Sixteenth Commission Humanitarian Assistance.» 02 09 2003. file:///C:/Users/USER/Downloads/I318EN.pdf (erişildi: 07 15, 2024).
- International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS). *The Responsibility to Protect Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. Ottawa: International Development Research Centre, 2001.
- International Criminal Court. «Rome Statute of the International Criminal Court Article 7.» *icc-cpi.int*. 17 07 1998. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (erişildi: 07 16, 2024).
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC). «Introduction to the Guidelines for the Domestic Facilitation and Regulation of International Disaster Relief and Initial Recovery Assistance.» *www.ifrc.org*. 2017. file:///C:/Users/USER/Downloads/1205600-IDRL-Guidelines-EN-LR.pdf (erişildi: 07 13, 2024).
- International Law Commission. «Draft articles on the protection of persons in the event of disasters, with commentaries, 2016.» *legal.un.org*. 2016. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/6_3_2016.pdf (erişildi: 08 02, 2023).
- . «Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001.» *legal.un.org*. 12 12 2001. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (erişildi: 07 13, 2024).
- J. Grove, Kevin. «Insuring “Our Common Future?” Dangerous Climate Change and the Biopolitics of Environmental Security.» *Geopolitics* 15, no. 3 (2010): 536-563.
- Kaşıkcı, Tamer. «Koruma Sorumluluğu Kavramı ve Libya Operasyonu.» *Uluslararası Hukuk ve Politika* 11, no. 44 (2015): 129-156.
- Kiss, Alexandre. *Present limits to the enforcement of state responsibility for environmental damage*. Graham & Trotman, 1991.
- McLachlan-Bent, Ashley , ve John Langmore. *A Crime against Humanity? Implications and Prospects of the Responsibility to Protect in the Wake of Cyclone Nargis*. Global Responsibility to Protect, 2011, 37–60.
- Pallemaerts, March . «Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı?» *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 52, no. 1 (1997): 617.
- Reinold, Theresa . «The responsibility to protect – Much Ado About Nothing?» *Review of International Studies* 36 (2010): 57.
- Sivakumaran, Sandesh. «Arbitrary withholding of consent to humanitarian assistance in situations of disaster.» *International & Comparative Law Quarterly* 64, no. 3 (2015): 501-531.
- Steinberg, Donald. «Responsibility to Protect: Coming of Age.» *Global Responsibility to Protect I*, 2009: 437-438.

Tezcan, Durmuş , Mustafa Ruhan Erdem, ve Rifat Murat Ön. *Uluslararası Ceza Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2017.

United Nations, Report of the International Law Commission. *Report of the International Law Commission*. Report of the International Law Commission, Sixty-eighth session , New York: United Nations, 2016.

United Nations, Report of the International Law Commission. *Report of the International Law Commission*. General Assembly Official Records Sixty-second session Supplement No. 10 (A/62/10), New York: United Nations, 2007.

Willis, Nathan. «Natural Disaster, National Sovereignty and State Negligence: An International Law Analysis of the Denial of Emergency Relief After Cyclone Nargis in Myanmar (Burma).» *The University of Tasmania Law Review* 31, no. 2 (2012): 134-154.

TÜRK DIŞ POLİTİKASI PERSPEKTİFİNDEN 1974 KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI: NEDENLERİ VE SONUÇLARI

“=====”

Fatma Nur GÜVEN¹

¹ Dr., İnönü Üniversitesi, Orcid ID: 0000-0001-5136-8516. fatmanur.ozdemir@inonu.edu.tr

Giriş

Tarihsel süreç boyunca Kıbrıs Adası, sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle siyasal, askerî ve ekonomik açıdan stratejik bir öneme sahip olmuştur. Doğu Akdeniz’de yer alan ada, jeostratejik ve jeopolitik özellikleri sayesinde tarih boyunca bölgesel ve küresel güçlerin dikkatini çekmiş; bu durum Kıbrıs’ın farklı devletler ve imparatorluklar arasında süregelen bir mücadele alanı hâline gelmesine neden olmuştur. Birçok devlet ve medeniyetin hâkimiyetine sahne olan Kıbrıs, 1571 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiş ve yaklaşık 307 yıl boyunca Osmanlı egemenliği altında kalmıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nin zayıflayan askerî ve siyasî kapasitesi ile 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında ortaya çıkan güvenlik kaygıları doğrultusunda, Rus tehdidine karşı adanın güvenliğinin sağlanması gerekçesiyle Kıbrıs, 1878 yılında geçici bir düzenleme çerçevesinde İngiltere’nin yönetimine bırakılmıştır.

Rusya’nın tarihsel yayılmacı hedeflerini gerçekleştirme ihtimali, dönemin büyük devletlerini Doğu Akdeniz’deki varlıklarını ve denetimlerini kaybetme endişesine sevk etmiş; bu durum, bölgedeki güç dengelerinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti ise içinde bulunduğu askerî, siyasî ve ekonomik zafiyetler nedeniyle, varlığını sürdürebilme ve mevcut topraklarını koruyabilme refleksiyle hareket etmiş; imparatorluğun çözülme sürecini hızlandırabilecek gelişmelerden kaçınarak ömrünü uzatma çabası içine girmiştir. Bu çerçevede, Kıbrıs Adası’nın İngiltere’nin kontrolüne devredilmesinin ardından, söz konusu tehdidin ortadan kalkmasına rağmen adanın yönetiminin yeniden Osmanlı Devleti’ne bırakılmaması, Kıbrıs meselesinin tarihsel temellerini oluşturan önemli bir sorun alanı hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Kıbrıs’a ilişkin ortaya çıkan bu sorunlar, imparatorluğun yıkılmasının ardından da devam etmiş ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politika gündeminde yer alan temel meselelerden biri olmuştur.

1974 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kıbrıs Adası’na yönelik olarak gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye’nin söz konusu dönemde izlediği dış politikanın analiz edilmesi açısından merkezi bir öneme sahiptir. Harekât, Türk dış politikasında yaşanan yönelim değişimlerinin ve karar alma süreçlerindeki dönüşümün anlaşılabilmesi bakımından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. 20 Temmuz 1974 tarihinde başlayan Barış Harekâtı sonrasında Kıbrıs meselesine ilişkin bazı sorunlar çözüme kavuşturulmuş olsa da, meselenin tüm boyutlarıyla kalıcı bir çözüme ulaşamamış olması ve sorunların etkilerinin günümüzde de devam etmesi, Kıbrıs meselesinin Türk dış politikası üzerindeki belirleyici rolünü sürdürmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede, Kıbrıs Barış Harekâtı’nın nedenlerinin ve sonuçlarının yeniden ele alınması ve bütüncül

bir değerlendirmeye tabi tutulması, tarihsel bir analiz sunmanın ötesinde özellikle Doğu Akdeniz’de son yıllarda yaşanan gelişmelerin daha sağlıklı anlaşılmasına ve gelecekte ortaya çıkması muhtemel sorunlara yönelik öngörülerin geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır.

Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi

Kıbrıs Adası, 9.251 km² yüzölçümü ile Sicilya ve Sardunya adalarından sonra Akdeniz’in üçüncü büyük adası konumundadır (Tarakçı, 2010, s. 1). Doğu Akdeniz’de stratejik bir noktada yer alan Kıbrıs, sahip olduğu jeostratejik özellikler nedeniyle tarih boyunca birçok imparatorluğun güç mücadelesine sahne olmuş ve farklı medeniyetlerin hâkimiyet alanı içerisinde yer almıştır. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde Kıbrıs’ın bölgesel ve küresel güç dengeleri açısından kazandığı jeopolitik ve jeoekonomik değer, ada üzerindeki rekabetin kalıcı bir karaktere bürünmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin 1571 yılında Kıbrıs Adası’nı fethetmesine kadar geçen süreçte, ada birçok medeniyetin hâkimiyetine girmiştir. Bilinen tarihi M.Ö. 3000’li yıllara kadar uzanan Kıbrıs’ta, Osmanlı egemenliği öncesinde sırasıyla Akalar, Mısırlılar, Hititler, Dorlar, bazı kolonilere sahip Yunan toplulukları, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Büyük İskender, Romalılar, Araplar, Bizanslılar, İngilizler, Cenevizliler, Memlükler ve Venedikliler hüküm sürmüştür (Tarakçı, 2010, s. 2–4). Osmanlı Devleti’nin 1571 yılında adayı fethetmesiyle birlikte Kıbrıs’ta Türk hâkimiyeti resmen tesis edilmiş; bu tarihten İngiltere’nin yönetimi devraldığı 1878 yılına kadar geçen 307 yıllık dönem, adada kesintisiz şekilde devam eden en uzun egemenlik süreci olarak öne çıkmıştır (Vatansever, 2010, s. 1490–1491). Osmanlı hâkimiyeti döneminde Kıbrıs’ta Türkler ve Rumlar uzun süre bir arada ve görece barışçıl bir şekilde yaşamış olmakla birlikte, Yunan milliyetçiliğinin güç kazanmasıyla birlikte bu denge zamanla bozulmaya başlamıştır. Yunanistan’ın, Bizans İmparatorluğu’nu yeniden kurma hedefi doğrultusunda İstanbul’u ele geçirerek Yunanistan, Kıbrıs, Anadolu ve Büyük İskender’in hâkimiyet alanına uzanan toprakları kapsayan bir siyasal birlik oluşturma düşüncesini ifade eden Megali İdea¹, adadaki Türk–Rum ilişkilerinde yaşanan çatışmaların temel ideolojik kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir (Tuncer, 2012, s. 27). Bununla birlikte, Yunanca konuşulan ya da tarihsel olarak Yunanca konuşulmuş tüm toprakları Yunan devlet sınırları içine dâhil etmeyi amaçlayan Panhelenizm düşüncesinin de Kıbrıs meselesinin siyasal ve toplumsal boyutlarının şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir (Türk, 2003, s. 20).

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, dönemin başlıca sömürge imparatorlukları arasında yer alan Çarlık Rusyası ile İngiltere, Orta Doğu’daki

1 Birinci Dünya Savaşı’nda Yunanların Anadolu’yu işgal etme amaçları bu bağlamda değerlendirilebilir.

stratejik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda giderek artan bir rekabet ve çatışma sürecine girmiştir. Çarlık Rusyası, tarihsel yayılma hedefleri çerçevesinde sıcak denizlere ulaşma politikası doğrultusunda İstanbul'a girmeyi ve Boğazlar üzerinde denetim kurmayı amaçlamış; bunun yanı sıra Kafkasya üzerinden İskenderun ve Basra Körfezi'ne inmeyi hedeflemiştir. Osmanlı Devleti'nin güney topraklarında benzer menfaatlere sahip olan İngiltere ise, başta Hindistan olmak üzere Asya'daki sömürgelerinin güvenliğini tehdit eden Rusya'nın güneye doğru genişleme politikasını kendi çıkarları açısından ciddi bir risk olarak değerlendirmiştir. Bu güç mücadelesi bağlamında Çarlık Rusyası, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması üzerine 3 Mart 1878 tarihinde ağır toprak kayıplarını beraberinde getiren Ayastefanos Antlaşması imzalanmak zorunda kalmıştır (Tarakçı, 2010, s. 7–8). Savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ve ardından toplanan Berlin Kongresi neticesinde Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmıştır. Bu gelişmeler üzerine bölgedeki çıkarlarını koruma arayışına giren İngiltere, 4 Haziran 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile gizli bir savunma antlaşması niteliği taşıyan Kıbrıs Antlaşması'nı imzalamıştır. Söz konusu antlaşma uyarınca, Rus tehdidine karşı Kıbrıs'ın idaresi geçici olarak İngiltere'ye devredilmiş; ada hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaya devam etmiştir. Antlaşmanın uygulanma biçimi ve süresine ilişkin hükümlerin belirsizliği nedeniyle, 1 Temmuz 1878 tarihinde bir ek antlaşma imzalanmıştır. Bu düzenlemeye göre Kıbrıs, yıllık 92 bin altın karşılığında İngiltere'ye kiralanmış; Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'dan çekilmesi hâlinde adanın Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi öngörülmüştür. Nitekim 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litowsk Antlaşması ile Rusya'nın söz konusu bölgeleri Osmanlı Devleti'ne geri vermesi üzerine, 1 Temmuz 1878 tarihli ek antlaşma uyarınca İngiltere'nin de Kıbrıs'ı Osmanlı Devleti'ne iade etmesi gerekmiştir. Buna karşın İngiltere, 5 Kasım 1914 tarihinde 1. Dünya Savaşı'nı gerekçe göstererek Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak etmiş ve bu ilhak, Türkiye tarafından 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile resmen kabul edilmiştir (Vatansever, 2010, s. 1494–1495).

Lozan Antlaşması'nın Kıbrıs'ta yaşayan Türk toplumu açısından doğurduğu sonuçlar son derece ağır olmuştur. Antlaşma hükümleri doğrultusunda adadaki Türklere vatandaşlık tercihinin ilişkin iki seçenek sunulmuş ve bireylerin Türk ya da İngiliz vatandaşlığından birini seçmeleri öngörülmüştür. Türk vatandaşlığını tercih edenler için ise on iki ay içerisinde adayı terk etme zorunluluğu getirilmiştir. Bu düzenleme sonucunda Türk nüfusunun önemli bir kısmı Türkiye'ye göç etmiş ve adada kalan Türk nüfusunun sayısal olarak azalması, Rum nüfusu karşısında belirgin bir demografik dengesizliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Maral, 2014, s. 29). Ortaya çıkan bu tablo, Kıbrıs Türk toplumunun adada azınlık konumuna

gerilemesine neden olmuş ve İngiliz yönetiminin dolaylı desteğini alan Rum grupların Türklere yönelik saldırı ve baskılarını artırmalarında etkili olmuştur. Zamanla sistematik bir nitelik kazanan bu saldırı ve yağma eylemleri, Kıbrıs'taki etnik gerilimin derinleşmesine zemin hazırlamıştır.

Kıbrıs'ın 1878 yılında İngiltere'nin yönetimi altına girmesinin ardından, Yunanistan'ın adayı ilhak etmeye yönelik girişimlerinin belirgin biçimde yoğunlaştığı görülmektedir. İngiltere'nin ada üzerindeki hâkimiyetini nihai olarak Yunanistan'a devredeceği yönündeki beklenti, dönemin Yunan siyasal söylemlerinde de açık biçimde yer almıştır. Nitekim Yunanistan Başbakanı Venizelos'un dönemin Yunan basınına yaptığı açıklamada, "*Kıbrıs'ın ilhakı, bu Yunan adasının anavatana katılması için son aşama olarak nitelendirilebilir. Hükümetimizin istihbaratına göre, Kıbrıs'ın anavatanla birleşmesi çok yakın bir gelecekte gerçekleşecektir*" ifadelerine yer verilmiştir (İsmail, 2001, s. 17–29). Bu söylem doğrultusunda, adada yaşayan Rumlar, Kıbrıs'ın İngiltere yönetimine geçmesiyle birlikte uzun süredir benimsedikleri Enosis² hedefini daha sistematik ve örgütlü bir kampanya hâline getirmiştir. Söz konusu kampanya, Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasındaki ilişkileri belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Yunanistan'ın, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını hedefleyen Enosis fikrini ilk kez resmî düzeyde 1828 yılında, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya verdiği bir nota ile dile getirdiği bilinmektedir. Bu tarihten itibaren Enosis, Yunanistan dış politikasının temel unsurlarından biri hâline gelmiş; söz konusu idealin hayata geçirilmesi amacıyla gerek açık gerek örtülü yöntemlerle uzun soluklu bir strateji izlenmiştir. Bu süreçte, zaman zaman İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Yunanistan'a dolaylı destek verdiği de çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Nitekim İngiltere'nin, 1915 yılında Yunanistan'ın kendi safında I. Dünya Savaşı'na katılması hâlinde Kıbrıs'ı Yunanistan'a devretmeyi taahhüt etmesi, bu yaklaşımın somut bir örneğini oluşturmaktadır (İsmail, 1988, s. 12–13).

Yunan isyanının yüzüncü yılına denk gelen 1921'de Kıbrıs Rumları, İngiltere yönetiminden Enosis talebinde bulunmuş ve bu talep, on yıl sonra İngiliz yönetiminin uyguladığı yüksek vergiler gerekçe gösterilerek 1931 yılında silahlı bir ayaklanmaya dönüşmüştür (İsmail, 1998, s. 30). Enosis hedefi doğrultusunda başlatılan söz konusu isyan, kısa süre içerisinde İngiliz sömürge yönetimi tarafından bastırılmış ve ada genelinde sert güvenlik tedbirleri uygulanmıştır. Ancak isyana herhangi bir şekilde katılmayan ve olaylarda doğrudan rol üstlenmeyen Kıbrıs Türk toplumu da Rumlara yönelik olarak uygulanan bu tedbir ve kısıtlamalara maruz kalmıştır (Tarakçı, 2010, s. 22). Bu durum, İngiliz sömürge yönetiminin tarafsızlıktan uzak yaklaşımının bir sonucu olarak Türk toplumunun katılmadığı bir siyasal

2 Enosis kavramı, kelime anlamı olarak "İlhak" demektir. Enosis, Megali İdea hedefi çerçevesinde Kıbrıs adasının Yunanistan'a bağlanmasını, ilhak edilmesini ifade etmektedir. Enosis fikri, Megali İdea haritasının ilk defa çizildiği 1791 yılından beri gündemde olan bir konudur.

hareketin sonuçlarına ortak edilmesi şeklinde tezahür etmiş ve iki toplum arasındaki güven ilişkilerinin daha da zayıflamasına yol açmıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı Öncesi Yaşanan Gelişmeler (1950–1974)

Rum toplumu, önceki dönemlerde yaşanan gelişmelere rağmen Enosis yönündeki taleplerini sürdürmüş ve bu hedef doğrultusundaki ısrarını devam ettirmiştir. 2. Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması yönünde talepler dile getirilmiş, bu süreçte Enosis kavramının yer almadığı ve İngiltere tarafından oluşturulacak herhangi bir uzlaşma girişiminin kabul edilmeyeceği açık biçimde ifade edilmiştir (Maral, 2014, s. 30–31). 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte yalnızca Kıbrıslı Rumlar nezdinde değil, Yunanistan hükümeti düzeyinde de Enosis faaliyetlerinin belirgin biçimde hız kazandığı görülmüştür. Bu doğrultuda Yunan Parlamentosu, 28 Şubat 1947 tarihinde oy birliğiyle Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesini öngören bir karar almıştır. Söz konusu kararın hayata geçirilmesi ve adanın Yunanistan'a bağlanması hâlinde, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'ye Kıbrıs'ta askerî üsler verilebileceği yönünde açıklamalar yapılmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde Rumlar, Enosis talebinin uluslararası alanda meşruiyet kazanması amacıyla 21 Kasım 1949 tarihinde Birleşmiş Milletler'e başvuruda bulunmuşlardır (Vatansever, 2010, s. 1497). Ayrıca başvurunun ardından Rumlar, adanın Yunanistan'a ilhakını sağlamak amacıyla plebisit girişimleri başlatmışlardır.

Plebisit süreci kapsamında Enosis hedefini hayata geçirmek amacıyla Rum Ortodoks Kilisesi öncülüğünde 15 Ocak 1950 tarihinde bir halk oylaması düzenlenmiş ve oylama yüzde 96 oranında Enosis lehine sonuçlanmıştır. Bununla birlikte İngiltere, söz konusu oylamayı tanımamış ve Enosis fikrine açık biçimde karşı çıkmıştır. Yunanistan ise adada yaşayan Kıbrıs Rumlarının kendi geleceklerini tayin etme hakkına sahip olduğunu ileri sürerek, Enosis hedefini dolaylı yollarla gerçekleştirme arayışına yönelmiştir. Bu doğrultuda Yunanistan, 1954 yılında Kıbrıs meselesini Birleşmiş Milletler gündemine taşıma kararı aldığını açıklamıştır. Aynı dönemde Rum gruplar tarafından Kıbrıs Türk toplumuna yönelik şiddet eylemlerinin artış göstermesi, adadaki güvenlik ortamını daha da kırılgan hâle getirmiştir. Ancak Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunduğu self-determinasyon teklifi kabul edilmemiş ve uluslararası düzeyde karşılık bulmamıştır. Bu gelişmelerin ardından Yunanistan'dan gelen Albay Grivas liderliğinde 1955 yılında kurulan Enosis yanlısı EOKA³ örgütü, adadaki silahlı ve şiddet içeren eylemleri belirgin biçimde yoğunlaştırmıştır (İzgi, 2007, s. 15–16).

3 Kıbrıs'ta yaşayan Türk halkını yok edip, Enosis'i gerçekleştirerek Ada'yı Yunanistan'a bağlamak için kurulmuş olan silahlı bir örgüttür. E.O.K.A kısa adıyla bilinen, "Ellenikos Organismos Kypriakon Agoniston" örgütün Türkçe karşılığı "Kıbrıs Mücadelesi İçin Elen Örgütü"dür.

Kıbrıs Rumlarının ve Yunanistan'ın, Kıbrıs Adası'nın ilhakını hedefleyen Enosis tezleri ve bu doğrultuda yürüttükleri girişimler karşısında Türk kamuoyu zamanla daha görünür bir tutum sergilemeye başlamıştır ve İstanbul ve Ankara'da üniversite gençliği öncülüğünde Enosis karşıtı mitingler düzenlenmiştir. Buna karşın dönemin Demokrat Parti Hükümeti, Kıbrıs meselesini öncelikle İngiltere'yi ilgilendiren bir iç sorun olarak değerlendirmiş ve ada üzerinde başka devletlerin hak iddia etmesine karşı çıkmıştır. Başbakan Adnan Menderes ise Balkan Birliği'nin zarar görebileceği yönündeki endişeler nedeniyle, bu dönemde Enosis karşıtı mitinglere mesafeli bir yaklaşım sergilemiştir. Menderes Hükümeti'nin 1951 yılı sonuna kadar dış politika öncelikleri arasında yer alan NATO'ya katılım süreci ve bu süreci olumsuz etkileyebilecek adımlardan kaçınma isteği, söz konusu temkinli tutumun temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Sarıkoyuncu Değerli, 2012, s. 89). 2. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen yeni uluslararası sistem içinde yerini almak ve Batı bloğu ile bütünleşmek isteyen Türkiye, dış politikasını bu stratejik yönelim doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu çerçevede Türkiye, NATO'ya üyelik sürecinde güvenlik ve ittifak ilişkilerini önceleyen bir yaklaşım benimsemiş; 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya üye olarak Soğuk Savaş dönemindeki bloklaşma sürecinde konumunu netleştirmiştir (Erhan & Embel, 2015, s. 155).

İngiltere'de 1955 yılında Muhafazakâr Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, ülkenin dış politika önceliklerinde belirgin değişiklikler yaşanmaya başlamıştır (Kapıcı & Sakin, 2015, s. 140). Bu dönemde Kıbrıs Rumlarının Enosis hedefi doğrultusunda silahlı eylemlere yönelmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin, İngiltere'nin Orta Doğu'daki etkinliğini sınırlamak ve Akdeniz'de nüfuz kazanmak amacıyla Enosis'i destekleyen bir tutum sergilemesi, İngiltere'nin Kıbrıs meselesi karşısında manevra alanını daraltmıştır. Adada giderek derinleşen sorunlara çözüm üretme arayışıyla İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın katılımını sağlayarak 29 Ağustos 1955 tarihinde Londra Konferansı'nı düzenlemiştir (İsmail, 1998, s. 51). Her ne kadar konferans somut bir uzlaşıyla sonuçlanmamış olsa da, Türkiye'nin konferansa davet edilmesi ve müzakerelere dâhil edilmesi, Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin taraf ve söz sahibi bir aktör olduğunu ortaya koymuş; sorunun yalnızca bir sömürge meselesi olmaktan çıkarak uluslararası bir nitelik kazandığını ve Türkiye'nin dâhil olmadığı bir çözümün mümkün olmadığını uluslararası kamuoyuna göstermesi bakımından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (İzgi, 2007, s. 16).

1956 yılında İngiltere Başbakanı Eden tarafından Kıbrıs'a gönderilen anayasa uzmanı Lord Radcliffe tarafından hazırlanan anayasa tasarısı, adanın yönetimine Kıbrıslıların katılımını öngörmekte ve Türk toplumuna ayrı bir özerklik tanınmasını içermektedir. Söz konusu tasarı Rum tarafı tarafından reddedilirken, Türk hükümeti tarafından olumlu karşılanmıştır;

bu gelişme, Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik izlediği dış politikada önemli bir yön değişikliğine gidilmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede Türkiye, daha önce savunduğu statükonun korunması yaklaşımından uzaklaşarak, Kıbrıs'ın iki ayrı yönetim birimine bölünmesini öngören Taksim Tezini⁴ resmî politika söylemi hâline getirmiştir. 1956–1958 yılları arasında Türkiye genelinde düzenlenen ve “ya taksim ya ölüm” sloganıyla öne çıkan kitlesel gösteriler, söz konusu politikanın kamuoyu nezdinde de güçlü bir destek bulduğunu göstermektedir (Tuncer, 2012, s. 53–57).

Enosis hedefini gerçekleştirmeyi amaçlayan Kıbrıs Rumları, Yunanistan hükümetinin maddi ve manevi desteğiyle varlığını sürdüren ve Grivas liderliğinde faaliyet gösteren EOKA örgütü aracılığıyla adada geniş çaplı bir örgütlenme sürecine girmiştir. EOKA, İngiliz yönetimine karşı başlattığı silahlı mücadele sürecinin ilk günlerinde yayımladığı bildiride, “*Karşımızda iki düşman vardır. Birincisi İngilizler, ikincisi ise Türklerdir. Evvela, İngilizlerle mücadele edeceğiz ve onları Ada’dan çıkaracağız. Bundan sonra Türkleri imha edeceğiz. Hedefimiz ilhaktır. Her ne pahasına olursa olsun, bu gayeye ulaşmak vazifemizdir*” ifadeleriyle ideolojik hedeflerini ve izlemeyi planladığı stratejiyi açıkça ortaya koymuştur. Bu doğrultuda EOKA, örgütlü ve sistematik saldırılarına öncelikle İngiliz yönetimine karşı yönelmiş; ancak 1957 yılının Temmuz ayından itibaren Kıbrıs Türk toplumunu doğrudan hedef alan şiddet eylemlerini yoğunlaştırmıştır. Söz konusu saldırılar, adada yaşayan Türklerin ciddi can ve mal kayıplarıyla karşı karşıya kalmasına yol açmış ve toplumlar arası gerilimi daha da derinleştirmiştir (Tarakçı, 2010, s. 26–27).

Rumların Enosis hedefi doğrultusunda destekledikleri EOKA örgütünün artan ve sistematik hâl alan saldırıları karşısında, Kıbrıs Türk toplumunun can ve mal güvenliğini sağlamak amacıyla adada çeşitli savunma ve mukavemet grupları oluşturulmuştur. Bu çerçevede, Kıbrıs Türklerinin öz savunma refleksiyle ortaya çıkan söz konusu yapılanmalar arasında, 1956 yılında kurulan ve ilk örgütlü mukavemet hareketi olma özelliği taşıyan Volkan, en etkili gruplardan biri olarak öne çıkmıştır. Zamanla bu dağınık savunma yapılarının daha koordineli ve merkezi bir yapı altında toplanması ihtiyacı ortaya çıkmış; bu doğrultuda 1 Ağustos 1958 tarihinde söz konusu gruplar Türk Mukavemet Teşkilatı⁵ (TMT) çatısı altında birleştirilmiştir (İsmail, 1998, s. 44).

4 Taksim tezi, Kıbrıs adasının Türk kesimi ve Rum kesimi olmak üzere iki ayrı tarafa bölünmesini taraflar arasında taksim edilmesini, içeren Türkiye tarafından Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik ileri sürülen ve savunulan görüştür.

5 Kısaltılmış adı “TMT” olan bu teşkilat, Rauf Denktaş, Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi’nin öncülüğünde kurulmuştur. Kuruluş amacı EOKA tedhiş örgütü gibi saldırı ve şiddet değil, saldırı ve şiddete karşı koyma ve savunmadır. 1974 Barış Harekâtına kadar olan süreçte adada yaşayan Kıbrıs Türklerinin savunmasını ve EOKA’ya karşı verilen mücadelenin organize edilmesini üstlenmiştir.

EOKA örgütünün artan ve yoğunlaşan saldırıları karşısında, Volkan grubu başta olmak üzere Kıbrıs Türkleri tarafından oluşturulan mukavemet yapılarının küçük ölçekli ve dağınık bir örgütlenme modeline sahip olması, bu grupların savunma kapasitesini sınırlayan önemli bir unsur hâline gelmiştir. Şiddet eylemlerinin kapsam ve yoğunluğunun giderek artması, söz konusu mukavemet gruplarının mevcut yapılarıyla EOKA'nın saldırılarına karşı etkili bir direnç göstermelerini güçleştirmiştir. Bu koşullar altında, Kıbrıs Türk toplumunun güvenliğini sağlamak amacıyla faaliyet gösteren savunma grupları, daha koordineli, merkezi ve sistemli bir yapı oluşturmak üzere Türk Mukavemet Teşkilatı çatısı altında birleşmiş; böylece EOKA'nın saldırılarına karşı daha etkin bir savunma ve direnç kapasitesi geliştirmiştir.

Rumların Enosis hedefini gerçekleştirmeye yönelik girişimleri karşısında Kıbrıs Türk halkının ortaya koyduğu siyasal ve toplumsal direnç, söz konusu ilhak çabalarının hayata geçirilmesini engellemiştir. İki toplum arasında yaşanan çatışmaların ulaştığı boyut, Rum tarafının savunduğu Enosis fikri ile Türk tarafının benimsediği Taksim Tezi arasında bir uzlaşma zemini arayışını beraberinde getirmiş; bu bağlamda Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olarak yapılandırılması fikri ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda, 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih Anlaşması ve 19 Şubat 1959 tarihinde Londra Anlaşmaları taraflar arasında imzalanmıştır (İsmail, 1998, s. 52). Söz konusu anlaşmalarla, iki toplumlu ve iki kesimli bir yapıya dayanan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması kabul edilmiştir.

Zürih ve Londra Anlaşmaları çerçevesinde oluşturulması öngörülen siyasal ve yönetsel yapı, toplumlar arası dengeyi güvence altına almayı amaçlayan ayrıntılı düzenlemeler içermektedir⁶ (Tuncer, 2012, s. 64–65). Bu düzenlemelere göre:

- Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı, Rum seçmenler tarafından seçilen bir Rum olacak ve Cumhurbaşkanı Yardımcılığı görevini ise Türk seçmenler tarafından seçilen bir Türk üstlenecektir.
- Bakanlar Kurulu, yedi Rum ve üç Türk bakandan oluşacak; yasama organı ise Rum ve Türk toplumlarını temsil eden **Temsilciler Meclisi** ve **Cemaat Meclisi** olmak üzere iki kanatlı bir yapıya sahip olacaktır.
- Temsilciler Meclisi üyeliklerinin yüzde 70'i (35 üye) Rumlara, yüzde 30'u (15 üye) Türklere tahsis edilecektir.
- Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Temsilciler Meclisi'nde alınan kararları birlikte ya da ayrı ayrı veto etme yetkisine

⁶ Bu anlaşmaları imzalamak ve Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamak üzere İngiltere'ye hareket eden Türk heyetinin uçağı 17 Şubat'ta Londra yakınlarında düşmüştür. Başbakan Adnan Menderes'in heyetinin içinde bulunduğu uçakta 14 kişi hayatını kaybetmiş, Başbakan Menderes yaralı olarak kurtulmuştur. Ancak yaşanan bu gelişmeler Türk heyetini amaçlarından vazgeçirmemiş, Başbakan Menderes anlaşmayı hastanede hasta yatağında imzalamıştır (Gündüz, 2017, s. 55).

sahip olacak ve Anayasa'nın temel hükümleri dışındaki maddeler, Meclis'in Türk ve Rum üyelerinin ayrı ayrı üçte iki çoğunluğuyla değiştirilebilecektir.

- Lefkoşa, Mağusa, Limasol, Larnaka ve Baf olmak üzere beş büyük şehirde, Türk ve Rum toplumlarının ayrı belediyelere sahip olması öngörülmüştür.
- Kamu hizmetlerindeki kadroların yüzde 70'i Rumlara, yüzde 30'u Türklere ayrılacaktır.
- 2000 kişiden oluşması planlanan Cumhuriyet ordusunun yüzde 60'ı Rumlardan, yüzde 40'ı ise Türklerden oluşacaktır.

Zürih ve Londra Anlaşmaları'nın imzalanmasının ardından, söz konusu düzenlemeleri tamamlayıcı nitelikte Garanti Anlaşması ve İttifak Anlaşması taraflar arasında akdedilmiştir. Garanti Anlaşması uyarınca İngiltere, Türkiye ve Yunanistan; yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, güvenliğini, toprak bütünlüğünü ve Kıbrıs Anayasası'nın temel hükümlerini güvence altına almayı taahhüt etmiş ve bu hususların korunması konusunda garantör devlet statüsünü üstlenmiştir. İttifak Anlaşması ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin iç ve dış tehditlere karşı korunması, bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün sürdürülmesi amacıyla Türkiye ve Yunanistan arasında ortak savunma ve iş birliği mekanizmalarının tesis edilmesini öngörmüştür (İsmail, 1998, s. 54–55).

Taraflar arasında imzalanan anlaşmaların yürürlüğe girmesiyle birlikte, 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, Türkiye açısından hem hukuksal hem de siyasal bakımdan önemli sonuçlar doğurmuştur. Uzun yıllar boyunca taraflar arasında süregelen anlaşmazlıkların çözümüne yönelik olarak, bu gelişme ile birlikte Kıbrıs meselesi ilk kez uluslararası hukuk temelinde kurumsal bir çerçeveye kavuşmuştur. Adada yaşayan Türk ve Rum toplumlarının Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde eşit siyasal statüye sahip aktörler olarak tanınması ise, Yunanistan'ın Enosis hedefinin sınırlandırılması ve Türkiye ile Yunanistan arasında bir güç ve denge mekanizmasının tesis edilmesi bakımından belirleyici bir rol oynamıştır (Tuncer, 2012, s. 67).

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilan edilmesinden sonra adadaki 82 yıllık İngiliz hakimiyeti sona ermiştir. Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması adadaki soranları ortadan kaldırmamıştır. Yunanistan yapılan anlaşmaları geçici olarak kabul etmiş ancak tatmin olmamıştır. Enosis yanlısı EOKA örgütünün şiddet hareketlerinin artmasıyla anlaşmaların ihlalini başlatan gelişmeler, 1961 yılından itibaren tekrar başlamıştır (İzgi, 2007, s. 17). Yapılan Garanti ve İttifak anlaşmaları yok sayılarak 1963 yılı sonlarına doğru Ada'daki Türkleri tamamen yok etmeyi planlayan "Akritas Planı"

Rumlar tarafından uygulamaya konulmuştur.⁷ Bu plana göre, Ada'da yaşayan Türkler yapılacak olan ani bir saldırıyla yok edilecek ve Ada Yunanistan'a bağlanacaktı. Türklerin imha edilmesi eylemi yer altı faaliyetlerini sürdüren EOKA tarafından gerçekleştirilecekti. Bunun ise, "Kıbrıs halkının self-determinasyon hakkına kavuşması" maskesi altında sunularak gerçekleştirilmek istenmesi, Türk halkının yok edilmesi amacına yöneliktir (Çivi, 2004, s. 335). EOKA tarafından başlatılan bu saldırılar sonucunda yüzlerce Türk köyü basılarak katliamlar gerçekleştirilmiş, yüzlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Bu saldırılara karşı en büyük direnişi ise Türk Mukavemet Teşkilatı ortaya koymuş, Rum çetelerinin saldırılarına karşı Türk köylerini ve ailelerini azami düzeyde koruma gayreti göstermiştir.

Kıbrıs'ta Türk toplumuna yönelik artan şiddet ve kitlesel saldırılar karşısında Türkiye, söz konusu gelişmelere kayıtsız kalmamış ve Garanti Anlaşması'nın 4. maddesi uyarınca, tek taraflı müdahale hakkını kullanma yönünde karar almıştır. Her ne kadar bu karar Yunanistan ve İngiltere tarafından olumlu karşılanmamış olsa da, Türk Hava Kuvvetleri'ne ait jetlerin Lefkoşa semalarında gerçekleştirdiği uyarı uçuşları sonrasında, EOKA örgütü ateşkes ilan etmek zorunda kalmıştır (Tuncer, 2012, s. 73).

Yaşanan gelişmelerin ardından adadaki çatışmaların kontrol altına alınması ve sorunların çözümüne katkı sağlanması amacıyla Kıbrıs'a konuşlandırılan Birleşmiş Milletler Barış Gücü, artan şiddet olaylarının önlenmesi ve kalıcı bir çözüm üretilmesi konusunda yetersiz kalmıştır. 1964 yılında EOKA'nın Kıbrıs Türk toplumuna yönelik saldırılarını yeniden başlatması ve bu saldırıların giderek yoğunlaşması üzerine, Türk Hükümeti Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunma yönünde ilk ciddi adımı atmış ve müdahale kararı almıştır. Ancak müdahale için belirlenen tarihten iki gün önce, 5 Haziran 1964'te Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen ve tarihe "Johnson Mektubu" olarak geçen yazı, bu kararın uygulanmasını engellemiştir. Söz konusu mektupta, Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik olası bir askerî müdahalesi hâlinde ABD tarafından sağlanan askerî teçhizatın kullanılamayacağı belirtilmiş; ayrıca Sovyetler Birliği'nin müdahaleye dâhil olması durumunda Türkiye'nin güvenliğinin NATO tarafından garanti edilip edilmeyeceğinin belirsiz olduğu vurgulanmıştır (Akman, 2012, s. 88).

Johnson Mektubu, Türkiye'nin uzun yıllar boyunca ABD ve NATO eksenli olarak şekillendirdiği dış politika anlayışını yeniden değerlendirmesine yol

7 21 Nisan 1966'da Patris Gazetesi'nde yayınlanan bu plana göre, Adadaki Türkler ani bir saldırıyla yok edilecek, kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti yıkılacak ve Ada Yunanistan'a bağlanacaktı. Akritas Planı'nı, Cumhurbaşkanı Makarios, Akritas kod adlı İçişleri bakanı Yorgacis, Çalışma Bakanı Papadopoulos, Temsilciler Meclisi Başkanı Klerides ve Üye Koçis hazırlayıp, aktif olarak yönetmiş ve yönlendirmişlerdir. (Ayrıntı için bakınız: İsmail, S. (1998). 150 Soruda Kıbrıs Sorunu s.72-86. Tuncer, H. (2012). Kıbrıs Sarmalı Nasıl Bir Çözüm?... s.68-74)

açan kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu gelişmenin ardından Türkiye, tek yönlü ve Batı merkezli bir dış politika yaklaşımı yerine, daha çok yönlü ve alternatif iş birliklerine açık bir dış politika çizgisi benimsemeye yönelmiştir. Söz konusu dönüşüm, Türkiye'nin yalnızca geleneksel müttefikleriyle ilişkilerini sorgulamasını değil; aynı zamanda Orta Doğu ve İslam ülkeleri başta olmak üzere farklı bölgesel aktörlerle ilişkilerini çeşitlendirme arayışını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Johnson Mektubu, Türkiye'nin dış politika perspektifinde stratejik bir farkındalık yaratarak, daha dengeli ve çok boyutlu bir dış politika anlayışının benimsenmesinde etkili olmuştur.

Kıbrıs Barış Harekâtı: 20 Temmuz 1974

1967 yılında Yunanistan'da iktidarı ele geçiren Albaylar Cuntası'nın politikaları doğrultusunda, 1974 yılında Kıbrıs'ta adayı fiili bir durum yaratarak Yunanistan'a bağlamayı hedefleyen bir darbe gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'a karşı düzenlenen darbenin ardından, 15 Temmuz 1974 tarihinde Nikos Sampson iktidara getirilmiştir. Söz konusu gelişme, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesi anlamına gelen Enosis hedefinin açık bir biçimde hayata geçirilmesine yönelik bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Bu durum karşısında Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna temel teşkil eden uluslararası anlaşmalara dayanarak ve garantörlük statüsünün kendisine tanıdığı hak ve yükümlülükler çerçevesinde, 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmuştur (Vatansever, 2010, s. 1515).

Türkiye, Kıbrıs'a yönelik askerî müdahalesini 1960 tarihli Garanti Antlaşmasına dayandırmaktadır. Müdahale öncesinde Başbakan Bülent Ecevit, Londra'ya giderek antlaşmanın öngördüğü çerçeve kapsamında İngiltere'yi ortak hareket etmeye ikna etmeye çalışmıştır. Ancak İngiltere'nin, tarihsel olarak Yunanistan lehine tutum sergilediği ve bu doğrultuda Türkiye'nin ortak müdahale çağrısına olumlu yaklaşmadığı görülmüştür. İngiliz hükümetinin bu tutumu karşısında Türkiye, garantörlük statüsünün kendisine tanıdığı hak ve yükümlülükler çerçevesinde Türk Silahlı Kuvvetleri aracılığıyla Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın temel amacı, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesini engellemek, Türk toplumunun güvenliğini sağlamak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve anayasal düzenini korumak ve adada her iki toplum için geçerli olacak barış ve istikrar ortamını tesis etmek olarak ifade edilmiştir. Bu müdahale, Türkiye'nin uzun süre dış politikasında ittifak ilişkilerine bağımlı ve temkinli bir çizgi izlediği bir dönemin ardından, ulusal çıkarlarını önceleyen ve inisiyatif alan bir dış politika yaklaşımına yöneldiğini göstermesi bakımından da önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir (Tuncer, 2012, s. 89–90). Harekâtın ardından, 25–30 Temmuz 1974 tarihleri arasında Türkiye, İngiltere ve Yunanistan dışişleri bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen I.

Cenevre Konferansı'nda, Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik müdahalesinin ilgili uluslararası anlaşmalardan kaynaklandığı kabul edilmiştir. Konferans sürecinde, Kıbrıs'ta oluşturulan Özel Türk Yönetimi tanınmış ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin adadaki varlığı uluslararası düzeyde meşruiyet kazanmıştır.

8-12 Ağustos 1974 tarihleri arasında, adada düzenin yeniden tesis edilmesi amacıyla toplanan II. Cenevre Konferansı'ndan somut bir sonuç alınamaması üzerine Türkiye, 14 Ağustos 1974 tarihinde Kıbrıs'a yönelik ikinci askerî müdahaleyi gerçekleştirmiştir. Bu müdahale sonucunda adanın kuzey kesimi Türk Silahlı Kuvvetleri'nin denetimine geçmiş; 16 Ağustos 1974'te ise ateşkes ilan edilmiştir. Böylece Karpaz Yarımadası'nın doğu ucundan batıda Yeşilirmak'a kadar uzanan ve günümüzde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin sınırlarını oluşturan hat, fiilen şekillenmiştir. Söz konusu ikinci müdahalenin temel amacı, Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve anayasal düzenini güvence altına almak ile adada kalıcı bir barış ve istikrar ortamının tesis edilmesini sağlamaktır. Bu gelişme, hem Kıbrıs sorununun seyri hem de Türk-Yunan ilişkilerinin geleceği açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Vatansever, 2010, s. 1516).

Türkiye tarafından Kıbrıs'a yönelik gerçekleştirilen askerî müdahaleler, 1960 yılında imzalanan Garanti Anlaşması hükümlerinin uygulanması kapsamında değerlendirilmekte ve hukuksal bir dayanağa oturtulmaktadır. Söz konusu müdahaleler, nedensellikten bağımsız ve keyfî adımlar olarak değil, Kıbrıs'ta anayasal düzenin ortadan kaldırılmasına yönelik gelişmelere verilen bir karşılık olarak ele alınmalıdır. Nitekim Yunanistan destekli darbe girişimi, mevcut hükümeti devirmeyi ve Kıbrıs Adası'nı Yunanistan'a bağlamayı hedeflemiş ve bu durum, adada yaşayan Türk toplumunun güvenliğini ve yaşama hakkını doğrudan tehdit eden bir nitelik kazanmıştır. Bu çerçevede, daha önce imzalanan Zürih ve Londra Antlaşmaları ile Garanti Anlaşması, Türkiye'ye Kıbrıs'a müdahale etme hakkı ve sorumluluğu tanımıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik müdahaleleri, bir işgal amacı taşımaktan ziyade, adada yaşayan toplumların güvenliğini sağlama, anayasal düzeni koruma ve Kıbrıs'ın siyasal bütünlüğünü teminat altına alma hedefi doğrultusunda gerçekleştirilmiş girişimler olarak değerlendirilmektedir (Maral, 2014, s. 49-50).

Kıbrıs Barış Harekâtının Sonuçları ve Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri

20 Temmuz 1974 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Kıbrıs Adası'na yönelik olarak gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı, yalnızca askerî ve güvenlik boyutlarıyla sınırlı kalmamış; öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda çok yönlü sonuçlar doğurmuştur. Bu süreç, aynı zamanda Türkiye'nin dış politika anlayışında ve uygulamalarında önemli bir yeniden değerlendirme

ve revizyon ihtiyacını gündeme getirmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ortaya çıkan yeni bölgesel ve uluslararası koşullar, Türkiye'nin dış politika önceliklerini, ittifak ilişkilerini ve stratejik yönelimlerini yeniden şekillendiren belirleyici bir etki yaratmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemde ve devletlerarası güç dengelerinde meydana gelen değişimler, Türkiye'nin Orta Doğu'da daha aktif ve proaktif bir dış politika izlemesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, 1947 yılı Şubat ayında Yunanistan'ın İtalya'dan Rodos ve On İki Ada'yı devralmasının ardından, Kıbrıs Adası'nın da Yunanistan'a ilhak edilmesi ihtimali Türkiye açısından ciddi bir güvenlik ve dış politika sorunu olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, bir yandan Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını önlemeyi, diğer yandan adada yaşayan soydaşları olan Kıbrıs Türklerinin can ve mal güvenliğini teminat altına almayı amaçlayarak, Ada'nın geleceğine ilişkin gelişmeleri yakından takip etmiş ve Kıbrıs meselesini dış politika gündeminin öncelikli başlıklarından biri hâline getirmiştir (Kuran, 1993, s. 249).

Türkiye'nin Kıbrıs Adası'nda yaşanan gelişmelere ve adanın geleceğine ilişkin izlediği politikaların, tarihsel süreç içerisinde farklılaşarak şekillendiği görülmektedir. Kıbrıs'ın 1878 yılında İngiliz yönetimine bırakılmasından itibaren 1920'li yıllara kadar geçen dönemde, Türkiye'nin temel yaklaşımı adanın “tarihsel olarak Osmanlı egemenliğinde bulunmuş bir toprak” olduğu vurgusu çerçevesinde, Kıbrıs'ın yeniden Türkiye'ye bırakılması yönünde olmuştur. Ancak İngiltere'nin, I. Dünya Savaşı'nı gerekçe göstererek Kıbrıs'ı tek taraflı biçimde ilhak etmesinin ardından Türkiye, 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile adanın hukuken İngiltere'ye ait olduğunu kabul etmiştir. Bu kabul sonrasında Türkiye, Yunanistan'ın Enosis hedefinin doğurabileceği riskler karşısında, İngiliz yönetiminin sürdürülmesini tercih eden; ancak aynı zamanda Kıbrıs Türk toplumunun siyasal, hukuksal ve toplumsal haklarının korunmasını önceleyen bir politika benimsemiştir. Bu çerçevede Türkiye, adadaki Türk varlığının zayıflamasına veya göz ardı edilmesine yol açabilecek tutumlardan bilinçli olarak kaçınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, varlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit edebilecek güvenlik risklerine karşı koruyucu ve önleyici politikalar geliştirmeye yönelmiştir. Bu dönemde Türkiye, dış politikasını büyük ölçüde Batı dünyasıyla bütünleşme hedefi doğrultusunda şekillendirmiş; İngiltere ve Yunanistan ile Kıbrıs meselesi üzerinden doğabilecek açık bir siyasal çatışmadan kaçınmayı tercih etmiştir. Bu nedenle, 1950'li yıllara kadar Türkiye'nin Kıbrıs'a ilişkin açık, kapsamlı ve kurumsallaşmış bir politika çerçevesi oluşturduğunu söylemek güçtür. Söz konusu temkinli yaklaşım üzerinde, Türkiye'nin Batı Bloku içerisinde yer alma arzusu, Batılı devletlerle ilişkilerini güçlendirme isteği ve NATO'ya üyelik hedefinin belirleyici bir rol oynadığı değerlendirilmektedir (Tuncer, 2012, s. 46–47).

1950 yılında gerçekleştirilen Enosis plebisitinin ardından EOKA örgütünün silahlı eylemlere başlaması ve Rum tarafının self-determinasyon taleplerini yoğunlaştırması karşısında, Kıbrıs Türk toplumu da kendi siyasal ve toplumsal haklarını koruma amacıyla self-determinasyon hakkına sahip olduğunu ileri sürmeye başlamıştır. Bu süreçte Türk tarafı, Rumların Enosis hedefi doğrultusunda ileri sürdüğü self-determinasyon söylemine karşılık olarak, adada iki toplumun ayrı siyasal iradelerinin tanınmasını esas alan Taksim Tezini savunmuştur. Buna göre, Kıbrıs'ta uygulanacak olası bir self-determinasyon sürecinin adanın ikiye bölünmesi esasına dayanması ve bu yolla Kıbrıs Türk toplumunun siyasal haklarının güvence altına alınması öngörülmüştür.

1960'lı yıllara gelindiğinde Türkiye, daha önce savunduğu Taksim Tezinden uzaklaşarak, Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olarak yapılandırılması gerektiği yönündeki görüşü benimsemeye başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye, taraflar arasında imzalanan Londra ve Zürih Anlaşmaları sonrasında bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını destekleyen bir politika izlemiştir (Kaya & Yeter, 2018, s. 227). Yaşanan gelişmeler bütüncül biçimde değerlendirildiğinde, kısa bir zaman dilimi içerisinde Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik politikalarında gözlenen bu yön değişiklikleri, dış politikanın sabit ve değişmez bir stratejik vizyondan ziyade, uluslararası ve bölgesel koşullara bağlı olarak konjonktürel biçimde şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin 20 Temmuz 1974 ve 14 Ağustos 1974 tarihlerinde Kıbrıs'a yönelik olarak gerçekleştirdiği askerî müdahaleler, Batı dünyasında ciddi endişelere ve tepkilere yol açmıştır. Bu endişelerin başında, müdahalelerin Türk-Yunan çatışmasını tetikleyebileceği ve Türkiye'nin adanın tamamı üzerinde hâkimiyet kurabileceği ihtimalleri yer almıştır. Türkiye'nin Kıbrıs meselesine ilişkin tutumunu kendi çıkarları açısından uzun süredir olumsuz değerlendiren Amerika Birleşik Devletleri ise, afyon üretimi ve ticareti konusundaki rahatsızlığını da Kıbrıs meselesiyle ilişkilendirerek, Türkiye üzerinde baskı kurma ve yaptırım uygulama yönünde adımlar atmıştır. Bu çerçevede ABD, Türkiye'ye yönelik ambargo sürecini başlatmıştır. Ambargo kararının alınması sürecinde ABD yönetimi temkinli bir söylem benimsemiş olsa da, Amerikan kamuoyunda ve Kongre'de—özellikle Temsilciler Meclisi'nde—Türkiye'ye karşı belirgin bir muhalefet ve olumsuz atmosferin oluştuğu gözlenmiştir (İzgi, 2007, s. 39–40).

Türkiye'nin, 2. Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş koşulları altında şekillenen ve büyük ölçüde ABD yanlısı, NATO merkezli bir çizgide ilerleyen dış politika anlayışı, Kıbrıs'a yönelik askerî müdahaleler öncesinde ve sonrasında müttefiklerinden beklenen düzeyde destek görememesi nedeniyle sorgulanmaya başlanmıştır (Saynur Derman & Kurban, 2016, s. 475). Batı eksenli politikalar izleyen Türkiye, bu süreçte yaşanan hayal kırıklıkları

sonucunda dış politika tercihlerinde tek yönlü bir bağımlılık ilişkisi yerine, daha çok yönlü ve esnek bir yaklaşım benimsemeye yönelmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini tamamen kopardığını söylemek mümkün değildir; aksine, Batı bloğu ile olan bağlarını sürdürürken, ulusal çıkarlarıyla örtüşmeyen durumlarda alternatif politika seçeneklerini devreye sokmaktan kaçınmamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Kıbrıs meselesine ilişkin olarak gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı, Batı ittifakı içinde yer alma hedefi ile ulusal çıkarları doğrultusunda bağımsız hareket edebilme iradesini birlikte yansıtan somut bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 1571 yılında Kıbrıs Adası'nı fethetmesiyle birlikte başlayan egemenlik süreci, Kıbrıs'ın Türk dış politikasında tarihsel bir mesele olarak konumlanmasının temelini oluşturmuştur. Bu tarihten itibaren Kıbrıs'a yönelik politikaların şekillenmeye başlaması, adanın yalnızca Osmanlı döneminde değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da Türk dış politikasında süreklilik arz eden stratejik bir önem kazanmasında belirleyici olmuştur. Kıbrıs meselesi, tarihsel miras, güvenlik kaygıları ve uluslararası dengeler çerçevesinde Türk dış politikasının temel başlıklarından biri olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Türkiye'nin Kıbrıs Adası'na yönelik olarak gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı, uzun yıllar boyunca istikrarsızlık, şiddet ve güvensizlik ortamı içinde yaşamış olan ada toplumları açısından yeni bir siyasal ve toplumsal düzenin tesis edilmesine zemin hazırlamıştır (İsmail, 1988, s. 246). Bu müdahale, Türkiye'nin Kıbrıs meselesine yaklaşımında yalnızca güncel güvenlik kaygılarını değil, aynı zamanda tarihsel sorumluluk bilincini ve adada yaşayan Türk toplumunun varlığına ilişkin duyarlılığını da esas aldığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye'nin tarihsel, siyasal ve toplumsal bağlarının bulunduğu coğrafyalardaki gelişmelere kayıtsız kalan pasif bir dış politika anlayışından ziyade, ulusal çıkarlarını ve sorumluluklarını önceleyen aktif bir dış politika yaklaşımını benimsediğini göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Devletlerin ekonomik, siyasal ve askerî kapasitelere sahip olmaları, bu kapasitelerin fiilen kullanılmadığı ya da kullanılma ihtimalinin bulunmadığı durumlarda tek başına "güç" olarak nitelendirilmelerini yeterli kılmamaktadır. Nitekim kapasite ile güç arasındaki ilişkinin, ancak bu unsurların somut biçimde harekete geçirilmesi ve etkin şekilde kullanılmasıyla anlam kazandığı vurgulanmaktadır (Arı, 2013, s. 137). Bu çerçevede Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik olarak gerçekleştirdiği Barış Harekâtı, ülkenin mevcut kapasitesini ne ölçüde etkin biçimde kullanabildiğini ve bu kapasiteyi güç üretimine dönüştürme potansiyelini test etmesi bakımından önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Aynı zamanda söz konusu harekât, kapasite ile fiilî güç

arasındaki uyumsuzlukların ve eksikliklerin görünür hâle gelmesine de imkân tanımıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin sınırları dışında gerçekleştirdiği askerî müdahaleler ve elde edilen sonuçlar, ülkenin güçlü ve zayıf yönlerinin değerlendirilmesine olanak sağlayan somut birer dış politika ve güvenlik testi niteliği taşımaktadır.

Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik müdahale girişimleri öncesinde ve sonrasında, müttefik olarak konumlandığı Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan silah ambargosu, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin askerî teçhizat ve mühimmat bakımından dışa bağımlı bir yapıya sahip olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur. Bu durum, Türkiye'nin savunma kapasitesinin sürdürülebilirliği açısından yapısal bir zafiyete işaret etmekte; aynı zamanda dış politika ve güvenlik alanlarında stratejik özerkliğin önemini gündeme getirmektedir. Nitekim ambargo süreci, Türkiye'nin savunma politikalarını yeniden değerlendirmesine ve yerli savunma kapasitesinin geliştirilmesine yönelik arayışların hız kazanmasına zemin hazırlayan kritik bir deneyim olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı yoluyla Kıbrıs meselesine müdahalesi, iki temel eksen çerçevesinde ele alınabilir. İlk olarak, Türkiye'nin tarihsel sorumluluk algısı doğrultusunda, adada yaşayan Müslüman Türk toplumunun güvenliğini sağlama yönünde benimsediği koruyucu tutum öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Kıbrıs Türk toplumunun güvenliğinin zayıflaması, yalnızca Kıbrıs'la sınırlı kalmayıp, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel bağlarının bulunduğu diğer coğrafyalardaki Türk ve Müslüman topluluklar açısından da emsal teşkil edebilecek sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla Kıbrıs Türklerinin korunması, dar bir topluluk güvenliği meselesi olmanın ötesinde, Türkiye'nin tarihsel mirası ve bölgesel sorumluluk algısıyla bağlantılı daha geniş bir güvenlik perspektifi içinde değerlendirilmektedir. İkinci eksen ise Kıbrıs Adası'nın sahip olduğu jeostratejik konumdur. Türkiye, Kıbrıs'la yalnızca insani ve toplumsal bağlar nedeniyle değil, aynı zamanda stratejik gerekçelerle de yakından ilgilenmek durumundadır. Doğu Akdeniz'de "yüzer bir üs" niteliği taşıyan Kıbrıs, Anadolu'nun güney güvenliği açısından kritik bir konumda yer almakta; adanın ihmal edilmesi, Türkiye'nin bölgesel güvenlik çıkarları bakımından ciddi riskler barındırmaktadır. Kıbrıs'ın Hazar Havzası, Karadeniz, Boğazlar, Ege, Doğu Akdeniz, Süveyş ve Basra Körfezi'ni kapsayan geniş jeopolitik kuşak içerisindeki merkezi konumu, adanın Türkiye açısından stratejik önemini daha da artırmaktadır (Davutoğlu, 2013, s. 178–180).

Kıbrıs'ta Türk varlığının korunması ve sürekliliğinin sağlanması, Türkiye'nin hem ulusal çıkarları hem de uluslararası saygınlığı açısından dış politikasında merkezi bir konuma sahiptir. Türkiye'nin dış politika hedefleri ile mevcut güç ve kapasitesi arasında uyumun sağlandığı durumlarda, daha etkili ve başarılı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Kıbrıs

mesalesi, Türkiye'nin stratejik hedeflerini somut araçlarla destekleyebildiği ve dış politikada hedef-kapasite uyumunun önemini açık biçimde ortaya koyan örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Türkiye ve Yunanistan'ın yanı sıra Kıbrıs Adası üzerinde etkili olmayı hedefleyen Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin tutumları, büyük ölçüde Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidine karşı bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma arayışıyla şekillenmiştir. Bu çerçevede Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de askerî ve jeopolitik denge açısından önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu tehdidin ortadan kalkmasına rağmen, söz konusu aktörlerin bölgedeki varlıklarını sürdürme çabalarının sona ermediği görülmektedir. Aksine, bu dönemde ABD ve İngiltere'nin Kıbrıs'a yönelik ilgilerinin, Orta Doğu politikalarıyla bağlantılı olarak bölgesel nüfuzlarını muhafaza etme ve stratejik menfaatlerini pekiştirme hedefi doğrultusunda yeniden tanımlandığı söylenebilir.

Kıbrıs Adası, sahip olduğu jeostratejik konum itibarıyla Türkiye açısından büyük bir önem taşımaktadır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'nin güneyinde yer alan ve dünya deniz yollarına açılan Akdeniz havzasında siyasal ve ekonomik varlığını sürdürebilmesi, Kıbrıs'ta Türk varlığının korunmasıyla doğrudan ilişkilidir (Tuncer, 2012, s. 21). Türkiye'nin ulusal stratejisi açısından Kıbrıs, deniz ulaşım hatları üzerinde etkinlik sağlamaya imkân tanıyan kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ege Denizi'nde dengeyi belirleyen adaların büyük ölçüde Yunanistan'ın kontrolüne geçmesiyle birlikte ortaya çıkan jeopolitik tablo, Akdeniz'de benzer bir kaybın yaşanması hâlinde Türkiye'nin çevre denizlerdeki hareket alanını daha da daraltabilecek niteliktedir. Bu durumun, Türkiye'nin dış politika ve güvenlik stratejileri üzerinde olumsuz etkiler doğurabileceği ifade edilmektedir (Tamçelik, 2009, s. 392).

Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında doğal bir bağlantı alanı oluşturan Akdeniz havzası içerisinde yer alan Kıbrıs; Süveyş Kanalı ve Cebelitarık Boğazı gibi küresel deniz ticaretinin en önemli geçiş noktalarına uzanan hat üzerinde bir liman ve gözlem noktası konumundadır. Bu özellikleriyle Kıbrıs, Türkiye açısından yalnızca askerî ve güvenlik boyutuyla değil, aynı zamanda deniz ticareti ve enerji güvenliği bağlamında da stratejik bir değer taşımaktadır. Bu nedenle Kıbrıs'ta Türk varlığının korunması ve adadaki siyasal etkinliğin sürdürülebilir kılınması, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan siyasal ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesi ve Akdeniz'e yönelik politikalarda söz sahibi olabilmesi açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Nitekim son yıllarda Doğu Akdeniz'de tespit edilen doğal gaz ve petrol rezervlerine yönelik yürütülen faaliyetler, Kıbrıs'ın ve çevresinin stratejik önemini daha da artırmış; bu durum, Türkiye başta olmak üzere bölge ülkelerinin siyasal ve ekonomik politikalarını yeniden gözden geçirmelerine yol açmıştır.

Kaynakça

- Akman, H. (2012). Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964). Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi(22), s. 65-98. (Erişim tarihi: 10 11, 2019) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iugaad/issue/34334/381914>
- Arı, T. (2013). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika (10. b.). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Çivi, H. (2004). Dünden Bugüne Kıbrıs. İ. Kalaycı (Dü.) içinde, Kıbrıs ve Geleceği Ekonomi-Politik Bir Tartışma (1. b., s. 331-340). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Davutoğlu, A. (2013). Stratejik Derinlik (91. b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Erhan, Ç., & Embel, E. (2015). Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler. Bilig(72), s. 145-170. (Erişim tarihi: 10 11, 2019) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/25351/267645>
- Gündüz, T. (2017). Büyük Olayların Kısa Tarihi (4. b.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İsmail, S. (1988). Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Nedenleri-Gelişimi-Sonuçları. İstanbul: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.
- İsmail, S. (1998). 150 Soruda Kıbrıs Sorunu (1. b.). İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- İsmail, S. (2001). Kıbrıs'ta Yunan Sorunu (1821-2000). İstanbul: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.
- İzgi, A. (2007). Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında Türkiye'ye Uygulanan Silah Ambargosu ve Sonuçları. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kapıcı, H., & Sakin, S. (2015). Cumhuriyet Arşivi Işığında Yabancıların Bakış Açısıyla Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1955-1959). The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)(34),s137-153. doi:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2821>
- Kaya, Y., & Yeter, B. (2018). Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(2), s. 215-229. (Erişim tarihi: 13/10/2019) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil/issue/39127/407564>
- Kuran, E. (1993). Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorunu (1923-1939). Kıbrıs'ın Düny-Bugünü Uluslararası Sempozyumu (s. 245-249). Ankara: K.K.T.C Doğu Akdeniz Üniversitesi ve T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlükleri Yayınları.
- Maral, B. (2014). Kıbrıs Sorunu ve Annan Planı Çerçevesinde Türkiye, Yunanistan ve Avrupa Birliği İlişkileri. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Erişim tarihi: 12/10/2019) <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Sarıkoyuncu Değerli, E. (2012). Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960). Akademik Bakış Dergisi, 6(11), s. 85-101.
- Saynur Derman, G., & Kurban, V. (2016). Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB ile İlişkiler. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 16(33), s. 455-484.

- Tamçelik, S. (2009). Kıbrıs'ta Güvenlik Stratejileri ve Kriz Yönetimi. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Tarakçı, M. (2010). Kıbrıs Barış Harekâtı. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Tuncer, H. (2012). Kıbrıs Sarmalı Nasıl Bir Çözüm?.. (2. b.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Türk, H. (2003). Kıbrıs Sorunu: Çözüm Zamanı. Ankara: Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV Yayınları).
- Vatansever, M. (2010). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(Özel Sayı), s. 1487-1530. (Erişim tarihi: 15/10/2019) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuhfd/issue/46934/588952>

BAŞKENT ANKARA'DA ÇÖP YÖNETİMİ: 1923-1950

“ ”

Makbule ŞİRİNER ÖNVER¹

Nihal Şirin PINARCIOĞLU OCAKHAN²

¹ Doç. Dr., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Batman Üniversitesi,
makbule.siriner@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5377-7521

² Doç. Dr., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Batman Üniversitesi,
nihalsirin.pinarcioglu@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4444-0783

GİRİŞ

Kentsel varoluşun en temel ve aynı zamanda en karmaşık sorunlarından biri, insan faaliyetlerinin kaçınılmaz bir ürünü olan çöplerle/atıklarla başa çıkmaktır. Tarih boyunca bu sorun, nispeten daha küçük ve dağınık yaşayan topluluklar için yönetilebilir bir düzeyde kalmıştır. Ancak nüfusun ve kentlerin büyümesiyle birlikte, halk sağlığını, çevreyi ve kentsel düzeni ilgilendiren önemli bir altyapı sorunu hâline gelmiştir.

Orta Çağ'daki veba salgınlarından 19. yüzyılın kolera vakalarına kadar yaşanan salgın hastalıkların yol açtığı yıkımlar, çöpün doğrudan bir halk sağlığı sorunu olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur. Kentlerin giderek kalabalıklaşmasıyla birlikte üretim ve tüketimin hızla artması, hem çöp miktarını hem de çöpün niteliğini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu gelişmeler, pis suyun ve çöplerin kentlerden uzaklaştırılmasını zorunlu kılmış; bu işlevi üstlenen çöp yönetimi ve altyapı sistemleri, kent yönetimlerinin halk sağlığını korumaya yönelik en temel görevlerinden biri hâline gelmiştir. Sanayi Devrimi'ni izleyen dönemde sıhhi tesisat sistemlerinin inşa edilmesi ve işletilmesi, doğrudan kent yönetimlerinin sorumluluğuna verilmiş; çöp yönetimi de bu çerçevede belediyelerin başlıca görev alanları arasında yer almaya başlamıştır. Kent yönetimleri, kent sakinlerine düzenli ve sistemli bir kamu hizmeti sunarak temiz ve sağlıklı bir kentsel çevre sağlamakla görevlendirilmiştir. Ancak zamanla kentsel yayılmanın hızlanması ve artan nüfus baskısı, oluşturulan altyapı ve yönetim sistemlerini aşırı yük altına sokmuş; bu durum çöp yönetiminin sürekli bir gelişim ve dönüşüm içinde ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Çöp yönetiminin bu tarihsel seyri içinde başkentler, diğer kentlere kıyasla özel bir konuma sahiptir. Başkentler, bir ülkenin siyasal ve idari merkezleri olmanın yanı sıra, çoğu zaman kültürel ve sembolik anlamların da yoğunlaştığı mekânlardır. Aynı zamanda başkentlerin gelişim süreci, devletin önceliklerinin ve modernleşme çabalarının mekânsal düzlemde somutlaştığı alanlar olarak değerlendirilir. Nitekim başkentlerin tarihinin, büyük ölçüde ülke tarihini aydınlattığı yönündeki yaklaşım, bu kentlerin taşıdığı sembolik anlamı ve varoluşlarındaki ağırlığı ortaya koymaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'nın inşa süreci, yeni inşa edilmeye çalışılan ulus-devletin ve modernleşme projesinin en önemli unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte Ankara'nın başkent ilan edilmesi, köklü bir değişimin ilk habercisi olmuştur. Bu karar, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'un terk edilerek Kurtuluş Savaşı'nın karargâhı olan Ankara'nın yeni devletin merkezi ve kalbi hâline getirilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca bu durum, idari bir merkez değişikliğini değil, yeni kurulan Cumhuriyet'in siyasal, toplumsal ve mekânsal düzenini yeniden kurma iradesini de yansıtmaktadır. Bu süreçte Ankara, Cumhuriyet'in

mekânsal değişim ve ilerleme stratejisinin merkezine yerleştirilmiş, yeni rejimin hedeflerinin somutlaştığı bir alan olarak kurgulanmıştır.

Bu süreçte temel belediyeçilik yasalarının çıkarılmasıyla birlikte, kent yönetimine ilişkin alanlar yeniden tanımlanmış, çöp/atık yönetimi de kamusal bir sorumluluk alanı hâline getirilmiştir. 1950 yılına kadar süren tek partili dönem, merkezi devlet idaresinin kentsel planlama ve belediye hizmetleri üzerinde en etkin olduğu tarihsel kesit olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda 1923–1950 dönemi, Ankara’nın başkent olmasıyla birlikte merkezi idarenin yoğun denetimi altında biçimlendirilmeye çalışıldığı ve kentsel yönetime ilişkin hukuki ve kurumsal çerçevenin oluşturulduğu ilk dönem olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, söz konusu tarihsel bağlam içinde, 1923–1950 döneminde henüz bir “başkent” inşa edilirken Ankara’da çöp/atık yönetiminin nasıl şekillendiğini incelemektedir. Çalışmanın temel savı, bu dönemde Ankara’daki çöp yönetiminin, genel bir belediye hizmeti tanımının ötesine geçerek Cumhuriyet’in “medeni ve sağlıklı kent” idealini hayata geçirmeye yönelik bir modernleşme projesinin parçası hâline geldiğidir. Bu süreçte merkezi devletin doğrudan müdahalesi, planlı şehircilik anlayışı ve başkente özgü kaynak aktarımı, çöp/atık yönetimini salt teknik bir faaliyet olmaktan çıkararak yeni rejimin düzen, ilerleme ve modernleşme iddiasının gündelik hayatta görünür hâle geldiği bir uygulama alanına dönüştürmüştür.

ÇÖP: KAVRAMSAL VE TARİHSEL EVRİM

İnsan var olduğundan itibaren çöp üretmiştir. Ancak tarihsel süreç içerisinde çöp, bir sorun hâline gelmeye başlamıştır. İnsanlar küçük ve göçebe gruplar hâlinde yaşadıklarında sorun teşkil etmeyen çöp, yerleşik hayata geçilmesi, nüfusun artması ve kentlerin büyümesiyle birlikte ciddi bir sorun hâline gelmiştir. Başlangıçta, doğada kaybolan çöplerin konutların bulunduğu alanlardan uzaklaştırılması yoluyla sorun çözülmeye çalışılmıştır. Çöpün nitelik olarak değişmesi ve çeşitlenmesi, doğaya karışma biçimlerinde ve çevreye verdiği zararlarda da farklılaşmalara ve artışlara neden olmuştur. Ayrıca nüfus artışı ile üretim ve tüketimdeki artış, çöpün niteliğindeki değişimlerin yanı sıra nicelik olarak da artmasını beraberinde getirmiştir. Temizlik ve hijyen anlayışındaki dönüşümlerle hastalıkların nedenlerinin anlaşılmasına başlanması, çöpün temel sorunlardan biri olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu gelişmeler, çöpün yalnızca gündelik bir yan ürün değil, toplumsal sonuçları olan bir mesele olarak görülmesine yol açmıştır. Bu bağlamda çöp, temel bir halk sağlığı sorunu olarak değerlendirilmiş, sağlıklı bir çevre ve sağlıklı nesiller için bu alana daha fazla özen gösterilmeye başlanmıştır. Çöp, temel kirlilik yaratan unsurlardan biridir; su, toprak ve havayı kirletmesi nedeniyle halk sağlığı üzerinde doğrudan etkisi

bulunmaktadır. Örneğin Orta Çağ'da, çöplerin su kaynaklarına atılması sonucu suların kirlenmesi ve bu suların kullanılması, nüfusun büyük bir kısmının ölümüne yol açan salgın hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Giusti, 2009: 2228).

Çöpün bir sorun olarak ele alınmaya başlanması, aynı zamanda bu kavramın nasıl tanımlandığına ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çöp, atık, moloz, süprüntü vb. tanımlamalar; temel olarak üretim ve tüketim süreçleri sonrasında, üründen ya da faaliyetten geriye kalan, işe yaramayan ya da daha doğru bir ifadeyle ürünün üretim gerekçesi olan işlev için artık kullanılamaz hâle gelmiş, hedeflenen kullanım açısından bir anlam ifade etmeyen kısımları tanımlar. Başlangıçta bu unsurların tamamını kapsayacak biçimde “çöp” kelimesi kullanılırken, zaman içerisinde çöpe bakış açısının değişmesiyle birlikte farklı tanımlamalar da kullanılmaya başlanmıştır. En yaygın kullanılan kavramlardan biri “atık”tır.¹ Bu kapsamda çöpün çıktığı yere, niteliğine ve içerdiği risklere bağlı olarak atık su, geri dönüştürülebilir atık, elektronik atık, kentsel atık ve tehlikeli atık gibi alt tanımlamalar da geliştirilmiştir.

Bu kavramsal ayrımlar, literatürde de farklı karşılıklar bulmaktadır. İngilizce literatürde çöp, atık ve pislik gibi kavramlar için birden fazla terim kullanılmakta; bu terimler, nesnenin niteliğine ve kullanım değerine göre ayrılmaktadır. “Garbage”, yararsız ve kullanım değerini yitirmiş unsurları; “trash”, kirli ve itici olarak nitelendirilen maddeleri; “rubbish” ise çamur ve moloz gibi kalıntıları ifade etmek için kullanılmaktadır (Beyazıt ve Yarım, 2020: 18-19). “Waste” kavramı ise üretim ve tüketim süreçleri sonucunda artık işe yaramadığı için elden çıkarılmak istenen, ancak başkaları için malzeme ya da hammadde niteliği taşıyabilen unsurları tanımlamaktadır (UNSTATS, 2016). Bu çerçevede çöp, yeniden kullanılabilir unsurlar ayrıldıktan sonra geriye kalan kalıntıları ifade ederken; “waste/atık” kavramı, potansiyel bir yeniden kullanım ya da geri kazanım olasılığını da içermektedir. Türkçede “garbage”, “trash” ve “rubbish” terimlerinin tamamını karşılayacak biçimde “çöp” kelimesinin kullanılması mümkün olmakla birlikte, “waste” kavramı genellikle “atık” olarak çevrilmekte ve yeniden kullanımı mümkün olan çöp anlamında değerlendirilmektedir. Pislik ve iticilik çağrışımları da barındırması nedeniyle, “çöp” ve “çöp yönetimi” ifadeleri yerine; daha çok “işe yarar” ve “kullanılabilir” anlamlarını çağrıştıran “atık”, “atık yönetimi” ve “sıfır atık” gibi kavramların tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, temizlik ve hijyen algısının dilde karşılık bulmasının yanı sıra, sorunun daha kabul edilebilir ve dönüştürülebilir bir çerçevede ele alınmaya çalışıldığını da göstermektedir.

1 Bu çalışmada genel olarak “çöp” kavramı tercih edilmekle birlikte, yaygın kullanıma yerleşmiş olan “atık” kavramı da kullanılmaktadır. Metin boyunca bu iki kavram aynı anlamda ele alınmakta; ancak çöpün ikincil hammadde olarak değerlendirildiği durumlar ayrıca belirtilmektedir.

Bu ayrım, çöpün yalnızca bertaraf edilmesi gereken bir sorun değil, aynı zamanda yönetilmesi gereken bir kaynak olarak da görülmeye başlandığını göstermektedir. Bu noktada çöpün nasıl yönetileceği sorusu ön plana çıkmaktadır. Çöp/atık yönetimi, çöpün oluşumundan bertaraf edilmesine kadar gerçekleştirilen tüm faaliyetleri kapsayan, planlı ve denetimli bir biçimde yürütülen bir süreçtir. Çöp yönetimi, idari olduğu kadar teknik, ekonomik ve politik yönleri olan sistemli bir faaliyeti ifade etmektedir (UNSTATS, 2007:10). Çöp/atık yönetimi; kentsel ve kırsal alanlardaki faaliyetler başta olmak üzere, tüm insan etkinlikleri sonucunda ortaya çıkan atıkların yönetimini kapsamaktadır. Çöp yönetimi sürecinin temel amacı, çöpten kaynaklanabilecek sağlık ve çevre sorunlarının oluşmasını engellemek ve oluşan olumsuzlukları ortadan kaldırmaktır. Aynı zamanda, çöpün neden olduğu estetik bozulmaları gidermeye de çalışır (Rieck and Lundin, 2025:310).

Tarihsel olarak bakıldığında çöp yönetimi, insanların yerleşik düzene geçmesiyle birlikte başlamıştır. Kentlerin varoluşuyla birlikte, çöplerin yerleşim alanlarından uzaklaştırılması amacıyla kent yönetimleri çeşitli kararlar almıştır. Erken dönemlerde üretilen çöpler, büyük ölçüde organik nitelikte ve nicel olarak sınırlı olduğundan, belirli koşullar altında doğa tarafından ayrıştırılabilmiştir. Örneğin denize atılan organik atıklar, deniz tabanına çökerek zamanla tuf taşları oluşturmakta; bu süreçte doğa, organik maddeleri dönüşüme uğratmaktadır (Néolithe, 2025). En eski yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilen Mezopotamya'da çöp çukurlarına rastlanmıştır. Antik Atina'da ise MÖ 320'li yıllarda, çöplerin kent surlarının dışında, en az bir mil uzağa atılmasını zorunlu kılan yasalar çıkarılmıştır. Bu uygulama, resmi çöp yönetimine ilişkin ilk örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Roma İmparatorluğu döneminde ise kanalizasyon sistemleri inşa edilmiştir. Cloaca Maxima olarak adlandırılan kanalizasyon sistemi, bir mühendislik dehası olarak nitelendirilmektedir (Britannica Ed., 2009).

Orta Çağ'da temizlik algısı ve uygulamalarındaki değişimle birlikte temizlik, bireysel bir tercih olmaktan çıkmış ve merkezi otoritenin denetimi altına girmiştir. Kara veba ve kolera gibi salgın hastalıklar, temizlik uygulamalarını teşvik etmiştir (Akoğlan-Kozak, 2020: 581). Çöplerin sokaklara ve akarsulara atılması, salgın hastalıkların yayılmasına zemin hazırlamıştır. 12. yüzyılda Fransa'da kral, pislik birikimini sınırlayabilmek amacıyla sokaklara kaldırım döşetmiştir. Daha sonra ise çöpleri bertaraf edebilmek için kanallar inşa ettirmiştir; ancak altyapı eksikliği ve halk direnci, uygulamada sorunlara yol açmış ve bu girişimlerin başarısız olmasına neden olmuştur. Rönesans ile birlikte tıbbın gelişmesi, salgın hastalıkların yol açtığı yıkımların daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve çöpe ilişkin yeni düzenlemeleri gündeme getirmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda ise kentlerde artan nüfusla birlikte hastalıkların yaygınlaşması, kanalizasyon sistemlerinin inşa edilmesini ve çöplerin bertarafına yönelik düzenlemelerin hayata geçirilmesini gerekli

kılmıştır. 1884 yılında Seine Valisi tarafından her haneye çöplerini belirlenen kaplara atma zorunluluğu getirilerek, modern anlamda çöp toplama yöntemi başlatılmıştır (Néolithe, 2025). Sanayi Devrimi ile birlikte kentlerde nüfusun ve sanayi üretiminin artması, çöp miktarını artırmış ve niteliğini çeşitlendirmiştir. Nüfusun ve çöpün artışı ile birlikte yeterli bir çöp yönetimi ve kanalizasyon sisteminin bulunmaması, pek çok sağlık sorununa yol açmıştır (Hamlin and Sheard, 1998: 590).

Bu dönemde ortaya çıkan salgın hastalıkların temelinde, eksik ve yetersiz kentsel altyapı ile sanitasyon eksikliğinin bulunduğu belirtilmiştir. Kamu sağlığının sağlanabilmesi için entegre su ve kanalizasyon sistemlerinin kurulması ve çevresel koşulların iyileştirilmesi gereği savunulmuş; bu doğrultuda ilgili yasal düzenlemelerin oluşturulması sağlanmıştır. İngiltere’de 1848 yılında çıkarılan Halk Sağlığı Yasası, merkezi hükümetin yerel yönetimleri kentlerin sağlıklı bir altyapıya kavuşturulması, kanalizasyon sistemlerinin kurulması ve temiz su şebekelerinin oluşturulması yönünde teşvik ettiği bir döneme işaret etmektedir (Hamlin and Sheard, 1998: 588). Londra’da inşa edilen kanalizasyon sistemleri, salgın hastalıklarla mücadelede önemli bir rol oynamıştır (Erkan, t.y.). Benzer şekilde Paris’te Haussmann tarafından gerçekleştirilen kentsel dönüşüm çalışmaları; modern kanalizasyon sistemlerinin kurulması ve düzenli çöp toplama uygulamalarının hayata geçirilmesi gibi adımlarla, kent hijyeninin sağlanmasına yönelik önemli girişimler arasında yer almaktadır (Néolithe, 2025).

Benzer bir dönüşüm Amerika Birleşik Devletleri’nde de yaşanmıştır. 19. yüzyıla kadar sistemli olarak işleyen bir çöp yönetimi sistemi bulunmamaktadır. Tekrarlayan salgın hastalıklar nedeniyle çöp yönetimi ve kanalizasyon sistemlerinde düzenlemelere gidilmiştir. Bu kapsamda New York’ta Temizlik Departmanı kurulmuştur. Çöplerin kamyonlarla toplanması, yakma fırınlarında yakılması ya da depolanması gibi, çöp yönetim sisteminin temellerini oluşturan uygulamalar yürürlüğe konulmuştur (Louis, 2004: 10). 1880’li yıllarda çöplerin okyanusa döküldüğü görülmektedir. Bu dönemde çöp yönetimi Polis Departmanı’nın sorumluluğu altındadır. Gübre hâline getirilebilecek organik atıklar ile geri kazanılabilecek kâğıt, metal vb. atıklar ayrıştırılmaya başlanmış; yeniden kullanılamayan çöpler ise depolanmıştır (WCM, t.y.).

Sanayi öncesi dönemlerde çöplerin uzaklaştırılması için kuyular, dereler, göller ve denizler kullanılmıştır. Bu geleneksel yöntemler, teknolojik yeniliklerle birlikte değişmeye başlamıştır. Örneğin katı ve sıvı atıkların çukurlar vb. yollarla bertaraf edilmesi, zamanla bol su kaynaklarının kullanıldığı ve suyla uzaklaştırmaya dayanan su tuvaletlerine bırakmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, su kaynaklarına bırakılan çöpler ve dışkılar için arıtma teknikleri uygulanarak iyileştirmelere gidilmiştir

(Galardo-Albarran, 2024: 570). Sanayi Devrimi ile birlikte kentlerde artan nüfus, çöp sorununu büyütürken; aynı zamanda sistemin sürekli üretim ve tüketime dayanması, çöp miktarını artıran en önemli etkenlerden biri hâline gelmiştir. Sanayi Devrimi öncesinde el emeğine dayalı üretim sonucunda ortaya çıkan atıkların, yeniden kullanılabilir kısımları çoğu zaman tekrar satılabilmekteydi. Ancak yeni ürünlerin üretilip pazara sunulabilmesi, eski ürünlerin atılmasına ve ihtiyaçların sürekli artmasına dayandığından, bu süreç beraberinde bir çöp/atık kültürünü de getirmiştir (Knowlton, 200: 1945).

Osmanlı döneminde temizlik ve çöplerin bertarafına yönelik kurumsallaşmaya bakıldığında, mahalle ölçeğinden 19. yüzyıldaki modern belediyeçilik anlayışına doğru bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Başlangıçta çöpün bertaraf edilmesi ve temizlik konusunda dinî ve geleneksel normlar baskın olmuştur. Çöp yönetimi ve temizlik algısını temel olarak biçimlendiren unsurlar dinî değerlerdir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte abdest alma, kişisel temizliğe dikkat etme ve günlük pratiklerde temizliğe özen gösterme anlayışı yerleşmiştir. Osmanlı dönemi öncesinde Selçuklularla başlayan hamam ve çeşme inşası ise, dinî kuralların yerine getirilebilmesi ve temizlik alışkanlıklarının yerleştirilmesine yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir (Özgür, 1999: 116-117). Modern belediyeçilik dönemi öncesinde şehir temizliği, mahalle bazında gerçekleştirilmektedir. Şehrin genelinden sorumlu olan kadı, temizlik ve çöp sorununa ilişkin düzenleme ve denetimi emrindeki çöplük subaşları aracılığıyla yerine getirmektedir. Mahalle temizliğinden ise imamlar ve bekçiler sorumludur. Büyük caddelerin temizliği acemioğlanlar veya mahkûmlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Çöplerin toplanması, zembele denilen araçlarla ya da yaya olarak arayıcılar tarafından yapılmaktadır. Arayıcı esnafına çöp toplama işi bir yıllıkına verilmektedir (Çekmez, 2022: 3). Sanayileşme öncesi dönemde tarımsal üretimin ağırlıklı olması nedeniyle, organik çöpler yoğunluktadır. Çöplerin büyük bir bölümü yeniden kullanılmakta ve değerlendirilmektedir. Bitkisel atıklar hayvanlara yem olarak verilmekte, hayvan dışkıları gübre olarak kullanıldığı gibi tezek yapılarak yakacak hâline de getirilmektedir. Çöpler için benzer uygulamalar kentlerde de görülmektedir. Modern öncesi dönemde yemek artıkları sokak hayvanlarına verilmekte; tekstil atıkları kilime dönüştürülmekte ya da üstüğü olarak kullanılmaktadır. Ayrıca cam kırıkları çömlek sırrında, kemikler ise öğütülerek tutkal yapımında değerlendirilmektedir (Tanyeli, 2019). Ancak üretim ve nüfus artışına bağlı olarak kentlerde çöp miktarının artması, çeşitli düzenlemelerin yapılmasını ve kurumsallaşma yönünde adımlar atılmasını zorunlu kılmıştır.

Kanalizasyonun yokluğu, çöplerin akarsulara ve denizlere boşaltılması ile salgın hastalıklar konusundaki bilgi eksikliği, Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de halk sağlığını tehdit etmiştir. Lağımın sokaklara taşması,

bazılarının üstlerinin açık olması, yapım hataları ve açılan çukurlara kireç atılmaması gibi nedenler, salgın hastalıkların yayılmasının temel sebepleri arasında yer almıştır. Ayrıca bentlerden gelen suların yollarının çöplerle dolu olması ve su kaynaklarının kuruması nedeniyle çeşmelerden alınan temiz suyun azalması, hastalıkların yaygınlığını ve şiddetini artırmıştır (Özgür, 1999: 119; Çekmez, 2022: 2).

Osmanlı Devleti'nde modern belediyeçilik öncesi dönemde temizlik ve çöp işleri genel olarak mahalle bazında ve halkın iş birliğiyle yürütülmüştür. Tanzimat'ın ilanından sonra gerçekleştirilen yenilikler arasında, belediyenin kurumsallaşması yönünde atılan adımlar da yer almıştır. Tanzimat öncesinde vakıflar, kadılar ve loncalar aracılığıyla yürütülen beledi hizmetler, Tanzimat sonrasında Avrupa örneklerinde olduğu gibi belediyelerin kurulmasıyla birlikte bu kurumlara devredilmeye başlanmıştır.

İlk belediye deneyimi İstanbul Şehremaneti ile başlamış, ardından bu kurumsallaşmanın yasal dayanağı 1876 Kanun-i Esasi ile oluşturulmuştur. İstanbul'da hayata geçirilen 6. Daire uygulamasından hareketle 1868 yılında Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi hazırlanmıştır. 1877 yılında çıkarılan Dersaadet Belediye Kanunu ise kısmi değişikliklerle 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Eryılmaz, 2021: 222).

Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilayet Belediye Kanunu ile belediyelerin yapmakla yükümlü olduğu görevler ve çalışma yöntemleri yeniden düzenlenmiştir. Çevre temizliğinin sağlanması ve halk sağlığının korunmasına yönelik çeşitli önlemler alınmıştır. Örneğin sokakta hayvan kesimi yasaklanmıştır. Ayrıca 1885 yılında İstanbul Şehremaneti bünyesinde Hıfzıssıhha-i Umumiye Komisyonu oluşturulmuştur (Emek, 2021: 509). Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise çöp yönetiminin sağlanması belediyelerin temel görevleri arasında görülmüş ve bu alanda kurumsallaşma süreci başlamıştır.

BAŞKENT ANKARA VE ÇÖP/ATIK YÖNETİMİ

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nden devralınan kurumsal ve yönetsel miras üzerinde yeni bir devlet inşa edilmiştir. Bu süreçte yalnızca belediyeçilik alanında değil, halk sağlığının korunması, toplumsal sorunların çözümü ve kamusal hizmetlerin yeniden örgütlenmesine yönelik kapsamlı kurumsallaşma adımları atılmış, mevcut kurumlar dönüştürülmüş ve bu dönüşümü destekleyen çeşitli yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle birlikte ise kentin modern bir devletin başkenti olarak yeniden kurgulanması, kentsel sorunların çözülmesi ve artan ihtiyaçların karşılanmasına yönelik çok sayıda düzenleme içeren yasalar kabul edilmiştir (Emek, 2021: 511). Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Ankara'nın başkent olarak belirlenmesi, erken Cumhuriyet

döneminde modernleşme hamlelerinin hız kazandığı bir kırılma noktasını ifade etmektedir.

Ankara, 13 Ekim 1923'te başkent ilan edilmiş, on altı gün sonra ise Cumhuriyet'in ilanı gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı, Osmanlı Devleti'nden farklı, yeni bir devletin ve yeni bir siyasal düzenin doğuşunu simgelemektedir. Modern bir ulus-devlet olma iddiasını taşıyan bu yeni siyasal yapı için Ankara, söz konusu dönüşümün mekânsal vitrinini oluşturmuştur. Bu nedenle Ankara'nın başkent ilan edilmesi, yalnızca bir idari merkez ya da başkent değişikliğini değil, sınırlı ve temkinli bir modernleşme anlayışının aşılacağını gösteren bilinçli bir siyasal tercihi de ifade etmektedir. Bu doğrultuda Ankara'nın modern, sağlıklı ve düzenli bir kent olarak inşa edilmesi, Cumhuriyet'in erken dönemindeki temel hedeflerden biri hâline gelmiştir (Tekeli, 2023:17).

Bu çerçevede Ankara'nın modern bir başkent olarak inşa edilmesi, yalnızca fiziksel mekânın dönüştürülmesini değil, aynı zamanda kentin yönetim yapısının da merkezi devlet denetimi altında yeniden örgütlenmesini gerekli kılmıştır. Osmanlı Devleti'nde başkent belediyesinin özel olarak düzenlenmesine dayanan idari yaklaşım, Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti döneminde de sürdürülmüştür. Bu doğrultuda 1924 yılında çıkarılan 417 sayılı yasa ile Ankara Şehremaneti kurulmuş, şehremanetinin bütçesinin onaylanması ve kadroların maaşlarının belirlenmesi gibi temel idari ve mali işlemler doğrudan Dahiliye Vekâleti'ne bırakılmıştır. Böylece Cumhuriyet'in başkentinin inşa sürecinde devlet sorumluluğu yerel düzeyin ötesine taşınarak doğrudan merkezi idare tarafından üstlenilmiştir (Tekeli, 2023: 33).

Ankara'nın başkent ilan edildiği tarihlerde kentin, yaklaşık 25 bin nüfuslu küçük bir kasaba niteliğinde olduğu ve mevcut fiziksel, sosyal ve yönetsel kapasitesiyle bir devlet merkezi olma yükünü taşıyamayacağı bilinmektedir. Bu nedenle Ankara'nın modernleştirilmesi sürecinde öncelikle kent yönetiminde köklü bir değişikliğe gidilmiş, bu değişimin hukuki zemini 417 sayılı yasa ile oluşturulmuştur. Bu süreçte İstanbul Şehremaneti örnek alınmış ve başkente özgü bir belediye modeli geliştirilmiştir (Çapa, 2020: 78).

Bu merkeziyetçi çerçevenin süreklilik kazanan yönlerinden biri de 1961 yılına kadar il idaresi ile belediye yönetiminin tek bir idare altında yürütülmesi olmuştur. Valilik ve belediye hizmetlerinin tek çatı altında toplanması ve aynı kişinin hem vali hem de belediye başkanı olarak görev yapması, Ankara'nın sıradan bir kentten ziyade doğrudan devletin yönlendirdiği bir "örnek kent" olarak ele alındığını göstermektedir. Bu yönüyle Ankara, erken Cumhuriyet döneminde yeni belediyeçilik uygulamalarının denendiği, geliştirildiği ve yaygınlaştırıldığı bir laboratuvar işlevi üstlenmiş; öncü bir belediye niteliği kazanmıştır (ABB, t.y.).

Ankara için geliştirilen bu başkente özgü, merkeziyetçi belediye modeli, erken Cumhuriyet döneminde kent yönetimine ilişkin yeni bir yaklaşımın da habercisi olmuştur. Başkentte uygulanan bu idari ve kurumsal düzenlemeler, kısa süre içinde tüm ülkeye yayılması hedeflenen daha kapsamlı bir belediyecilik rejiminin öncülü niteliği taşımıştır. Nitekim bu geçiş, 1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı Belediye Kanunu ile kurumsal bir çerçeveye kavuşturulmuştur.

1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 1930 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte, 417 sayılı Ankara Şehremaneti Kanunu yürürlükten kalkmıştır. 1580 sayılı Kanun ile belediyelerin hizmet alanları genişlemiş ve Cumhuriyet belediyeciliği yeniden bir yapılanma sürecine girmiştir. Ankara ve İstanbul belediyelerinin valiliklerle bütünleşik idaresi uygulamasına devam edilmiştir. 1580 sayılı Belediye Kanunu ile yerel düzeyde sunulması gereken tüm hizmetler belediyelere devredilmiştir (ABB, t.y.). 1580 sayılı Belediye Kanunu, Ankara'nın tüm Türkiye'de belediyecilik hizmetlerinin standartlaştırılması yönünde yeni bir dönemi başlatmasına da zemin hazırlamıştır (Çapa, 2020: 114). 1930–1935 yılları arasında kapsamlı değişikliklerin gerçekleştirilebilmesi için çeşitli yasalar çıkarılmıştır. 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun ardından kabul edilen 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ise sağlıklı ve modern bir kentin inşa edilmesi için gerekli yasal altyapıyı oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır (Tekeli, 2023: 34).

1580 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelerin görev alanlarının genişletilmesi ve yerel hizmetlerin kurumsal bir çerçeveye kavuşturulması, kentsel altyapı ve temizlik hizmetlerinin de hukuki olarak yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, özellikle halk sağlığıyla doğrudan ilişkili olan çöp ve atık yönetimi, erken Cumhuriyet döneminde belediyelerin öncelikli sorumluluk alanlarından biri hâline gelmiştir.

Çöplerin ve pis suların kent içinden uzaklaştırılması, koku oluşumunun ve hastalıkların önlenmesi amacıyla kent yönetimleri için çıkarılan kanunlarla düzenlenmiştir. Çöp yönetimi, Belediye Kanunu ile 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (Resmî Gazete, 6 Mayıs 1930) çerçevesinde, dönemin mevcut koşulları altında çözülmeye çalışılmıştır. 1580 sayılı Belediye Kanunu (Resmî Gazete, 14 Nisan 1930) da çöp yönetimine ilişkin kapsamlı düzenlemeler getirmiştir. Bu kanunla birlikte belediyeler, kentlerin temizliğinden sorumlu tutulmuştur.

Çöp/atık yönetimine ilişkin olarak kanunda öncelikle çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Buna göre süprüntü, çöp, paçavra, kemik ve umumi temizliği bozacak nitelikteki unsurlar sınıflandırılmış ve tanımlanmıştır. Bu sınıflandırmalar, belediyelerin hangi tür atıklar üzerinde hangi araç

ve yöntemlerle müdahalede bulunacağını belirleyen hukuki bir çerçeve oluşturmuştur.

Bu kanun kapsamında çöp yönetimine ilişkin olarak belediyelerin görevleri şöyle sıralanmıştır:

- Toplama ve İmha: Belediyeler, genel ve özel yerlerin süprüntülerini muntazam ve fennî vasıtalarla toplamak, kaldırtmak ve ifna etmek (yok etmek) ile görevlendirilmiştir.

- Alan Belirleme ve Ruhsatlandırma: “Süprüntülük” olarak adlandırılan çöp döküm yerlerinin ve buraların kullanım şartlarının önceden tespit edilerek ilan edilmesi ve ruhsatlandırılması belediyelerin sorumluluğundadır.

- Teşkilatlanma Hakkı: Belediye sınırları içinde çöplerin, paçavraların ve kemiklerin toplanması için gerekli toplama teşkilatını idare etmek veya ettirmek belediyelerin hak ve salahiyetlerindendir.

- Kamusal Alanların Temizliği: Sokak, meydan, pazar ve iskele gibi yerlerin daima temiz tutulması, yıkanması ve temiz suyla sulanması belediyelerin asli görevidir.

- Sıhhî Tedbirler: Belediyeler, halkın huzur ve istirahatı için çöp birikintilerinin sağlığa zarar vermesini önlemek adına gerekli her türlü sıhhî tedbiri almakla yükümlüdür.

Belediyelere çöp ve atık yönetimi konusunda yüklenen bu görevler, yalnızca kentsel düzenin sağlanmasına yönelik idari sorumluluklar olarak değil, aynı zamanda toplum sağlığının korunmasına yönelik temel kamusal yükümlülükler olarak kurgulanmıştır. Bu yaklaşımın hukuki ve kavramsal dayanağı ise 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’nda açık biçimde ortaya konulmaktadır.

Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, “toplum sağlığının korunması” amacıyla “genel sağlık muhafazası”nın sağlanmasını hedeflemektedir. Toplum sağlığının korunması, yalnızca hastalıkların tedavisini değil; daha da önemlisi, hastalıkların ortaya çıkmasının önlenmesini ve bunun için gerekli tedbirlerin alınmasını gerektirir. Genel sağlığın muhafaza edilmesi, hastalıkların ortaya çıkmasının engellenmesinin yanı sıra toplumun yaşam kalitesinin artırılmasına da yöneliktir. Bu hizmetlerin yerine getirilebilmesi ise farklı alanlarda, farklı hizmet sunumlarının gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

1593 sayılı Kanun’un temel amacı; memleketin sıhhî şartlarını düzeltmek, milletin sağlığına zarar veren tüm hastalıklar ve zararlı etkenlerle mücadele etmek, gelecek nesillerin sağlıklı yetişmesini sağlamak ve halkın tıbbî ve sosyal

yardımlardan yararlanmasını temin etmektir. Sıhhi şartların sağlanmasında kent yönetimlerine de çeşitli görevler düşmektedir. Bu bağlamda 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kapsamında çöp/atık yönetimi, toplum sağlığını korumaya yönelik olarak belediyelerin ve yerel yönetimlerin asli görevlerinden biri olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede çöp/atık yönetimi ve kent yönetimlerine şu görevler yüklenmiştir:

- Muzahrafatın imhası (Belediyeler, her türlü muzahrafatın -atık, çöp ve pisliklerin- kentten uzaklaştırılması ve imha edilmesiyle) yükümlüdür.

- Sokakları temiz (Kentlerdeki ve kasabalardaki sokakların yıkanmak ve süpürülmek suretiyle daima temiz) tutmaları mecburidir.

- Atıkların taşınması (Toplanan çöplerin etrafa yayılmasına ve dökülmesine engel olarak bunları uygun araçlarla nakledilmesi) gerekir.

- İmha ve yakma (Çöplerin, kentin durumuna göre en uygun görülen yöntemlerle imha edilmesi veya yakılması) işleminin yapılması gerekir.

- Birikmenin önlenmesine yönelik (Sokaklarda veya evlerin içinde süprüntü ve çöplerin birikip kalmaması için belediyelerin) gerekli tedbirleri alması zorunludur.

- Tesis kurma zorunluluğu: Nüfusu 50 binden fazla olan şehirlerde, toplanan çöplerden istifade edilmesi veya uygun şekilde imha edilmesi için gerekli tesisatın kurulması zorunlu kılınmıştır.

- Kanalizasyon: Belediyeler, lağım ve çirkef mecralarının (atık su kanallarının) fennî bir sakıncası olmadığı onaylanmadıkça dere, çay veya nehirlerle akıtılmasını engelleyeceklerdir. Ayrıca, kanalizasyon tesisatının mümkün olmadığı yerlerde, içleri sıhhi şartlara uygun çukurlar hazırlamak ve bunları belirli aralıklarla temizlemek için halka uygun tahliye vasıtaları sağlaması gerekir.

- Hayvan Leşlerinin Kaldırılması: Kent ve kasaba belediye sınırları içinde görülen hayvan leşlerinin ortadan kaldırılması ve bunların zararlarının giderilmesi belediyelerin sorumluluğundadır.

- Genel Mahallelerin Islahı: Halkın sağlığına zarar veren her türlü etkenin ortadan kaldırılması belediyelerin görevleri arasındadır.

Toplum sağlığının korunmasını merkeze alan bu yaklaşım, çöp ve atıkların kent yaşamında yarattığı risklerin önlenmesini de belediyelerin temel sorumluluk alanlarından biri hâline getirmiştir. Bu çerçevede belediyeler, çöplerin kent yaşamında bir sorun hâline gelmesini önleme yükümlülüğüne sahip kılınmıştır. Hıfzıssıhha Kanunu, halk sağlığının korunması amacıyla

kentlerde çöp/atık yönetimi kapsamında nelerin yapılması gerektiğini ayrıntılı biçimde düzenlemekte ve belediyelerin bu alandaki görevlerini açık biçimde tanımlamaktadır.

1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu ile 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, dönemin çöp yönetimini hem idari hem de sıhhi açılardan birbirini tamamlayan birer görev seti olarak tanımlamıştır. Her iki kanunun ortaklaştığı en temel nokta, kentsel temizliğin ve atıkların yok edilmesinin belediyelerin asli ve zorunlu görevleri arasında yer almasıdır. 1580 sayılı Kanun, belediyeleri “umumî ve hususî yerlerin süprüntülerini muntazam ve fennî vasıtalarla toplatmak, kaldırtmak ve ifna etmek” (yok etmek) ile görevlendirirken, 1593 sayılı Kanun bu süreci toplum sağlığını koruma perspektifiyle ayrıntılandırarak sokakların yıkanması, süpürülmesi ve çöplerin etrafa dökülmeyecek şekilde nakledilmesi zorunluluğunu getirmiştir. Mali ve hukuki yaptırımlar açısından 1580 sayılı Kanun, belediyelerin bu hizmetleri yerine getirebilmesi için bütçelerinin en az yüzde onunu on beş yıl boyunca bu tesisatların kurulmasına ayırmasını zorunlu kılarak uzun vadeli bir planlama öngörmüştür.

Bu iki kanun, kentleri sürekli temizlenen ve atıklardan arındırılan modern bir yapı olarak kurgulamıştır. Bu bağlamda belediye, yalnızca sokak süpüren bir birim değil, aynı zamanda atık toplama sistemini kuran, bu sistemin yerini belirleyen, nakliye araçlarını seçen ve hatta çöplerin yakılacağı tesisleri inşa eden aktif bir aktör olarak tanımlanmıştır.

Bu yasal ve kurumsal çerçeve, tüm kentler için geçerli olmakla birlikte, uygulamada kentler arasında farklılaşmalar yaratmıştır. Özellikle başkent olarak Ankara, söz konusu düzenlemelerin en görünür, en yoğun ve en simgesel biçimde hayata geçirildiği mekânlardan biri olmuştur. Belediyeye yüklenen temizlik ve atık yönetimi görevleri, Ankara’da salt idari bir zorunluluk olarak değil, yeni rejimin kent düzenine, kamusal yaşama ve modernlik iddiasına dair bir temsil alanı olarak ele alınmıştır.

Ankara’daki çöp yönetimi, salt teknik bir hizmet olmanın ötesinde, Batılı ve medeni bir başkent imajının inşasında önemli bir etken olmuştur. Yabancı ülke elçiliklerinin, devlet dairelerinin ve yeni kentsel seçkinlerin merkezi olan Ankara’da sokak temizliği ve halk sağlığı, çağdaşlık iddiasının yansımaları olarak görülmüştür. Bu nedenle, 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’nun getirdiği hijyen ve temizlik kuralları, Ankara’da diğer birçok kente kıyasla çok daha katı ve sıkı bir denetimle uygulanmaya çalışılmıştır.

Ankara, yoğun bir “gösteri mekânı/vitrin” olmasının yanı sıra, diğer kentlere göre nüfusu hızla artan bir kenttir. 1923–1950 yılları arasında Ankara’da, diğer kentlerde görülmeyen özgün bir kentleşme süreci yaşanmıştır. Başkent olmasıyla birlikte göç hareketliliğinin artması, Ankara’yı

sürekli göç alan bir kent hâline getirmiştir. Böylece genişleyerek kentleşen Ankara'da arazilerin, arsaların ve konutların kiralaları artış göstermiş (İrdem ve Lenger, 2021: 332); nüfusla birlikte çöp ve altyapı sorunları daha görünür hâle gelmiştir.

Ankara'nın başkent ilan edildiği tarihlerde kentin, yaklaşık 25 bin nüfuslu küçük bir kasaba niteliğinde olduğu ve mevcut fiziksel, sosyal ve yönetsel kapasitesiyle bir devlet merkezi olma yükünü taşıyamayacağı daha önce de ifade edilmişti. Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte, bu sınırlı koşullara rağmen kent hızla nüfus artışı yaşamıştır. Nüfusun artmasıyla birlikte barınma, su ve temizlik gibi temel kentsel ihtiyaçlar kısa sürede önemli sorun alanları hâline gelmiştir. Sanayi öncesi dönemden devralınan yaşam ve temizlik alışkanlıklarının, artan nüfusla birlikte kent yaşamında aynen sürdürülmesi; çöplerin kontrolsüz biçimde artmasına, kent içinde birikmesine ve salgın hastalıklar için elverişli bir ortamın oluşmasına yol açmıştır (Çeken ve Yiğitbaşıoğlu, 2018: 47). Bu durum, başkent Ankara'da nüfus artışıyla birlikte kentsel risklerin daha da büyümesine neden olmuştur. Bu nedenle Ankara'nın imarı, modern bir kent olarak planlanması ve yönetilmesi, yalnızca mekânsal bir düzenleme meselesi değil, aynı zamanda sağlıklı bir kent yaratma hedefinin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede özellikle 1580 ve 1593 sayılı kanunlar aracılığıyla çöp sorunu denetim altına alınmaya çalışılmıştır.

İlk yıllarda modern araçların eksikliği nedeniyle temizlik işleri daha ilkel yöntemlerle yürütülmüştür. 1925 yılında 30 adet çöp kamyonu bulunmaktadır ve çöpler kamyonlarla toplanmaktadır. Sokakların çöplerden temizlenmesi amacıyla, İstasyon ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasındaki ana yolda makine süpürgeleri kullanılmıştır (Çapa, 2020: 95). Dönem itibarıyla çöplerin vahşi depolanması, çöp sorununun çözümünde başvurulacak temel yaklaşımlardan biri olmuştur. Kent içindeki çöplerden yayılan koku ile haşerat üremesinin önlenmesi amacıyla çöpler düzenli olarak kent dışına çıkarılmıştır. Bu uygulama, aynı zamanda modern bir kent olmanın gereği olarak kabul edilmiş ve hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Ankara, başkent ilan edildiğinde merkezi bir kanalizasyon sistemine sahip değildir. Pis sular, evlerin civarına kazılan fosseptik çukurlarına ya da doğrudan derelere boşaltılmaktadır. Ankara'nın imarı için hazırlanan Jansen Planı, modern bir atık su sisteminin kurulmasını da içermektedir. Ancak uygulamada, atık su ve yağmur suyunun birlikte toplanmasına dayanan birleşik sistem tercih edilmiştir. Jansen Planı Raporu, kanalizasyon sisteminin ayrı olması gerektiğini vurgulamakta, devamında ise bu sistemin kent dışında bir arıtma tesisine yönlendirilmesini ve atık suların arıtılmasını önermektedir (Köle, 2014: 75).

Ankara'nın 1923–1950 yılları arasındaki çöp ve atık yönetimi stratejisi, Cumhuriyet'in modernleşme projesinin kentsel mekândaki en somut yansımalarından biridir. Hukuki açıdan bakıldığında, 1930 yılından itibaren tüm Türkiye'de geçerli olan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, belediyelere standart görevler yüklemiştir. Ancak Ankara'nın “başkent” sıfatı, bu yasal çerçevenin ötesinde bir uygulama pratiği ve kurumsal ayrıcalık yaratmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Ankara, yalnızca idari bir merkez olarak değil, aynı zamanda yeni kurulan devletin modernleşme idealinin mekânsal ifadesi olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda kentin fiziksel altyapısı ve belediye hizmetleri, diğer kentlere kıyasla niteliksel olarak farklı bir öneme sahip olmuştur. Çöp yönetimi de bu farklılaşmanın en somut göstergelerinden biridir.

Ayrıca hızla büyüyen bir kent için çöp yönetimi, imar faaliyetleriyle de yakından ilişkilidir. Jansen Planı çerçevesinde kanalizasyon altyapısına yönelik planlamaların yapılması ve kısmen hayata geçirilmesi, çöp/atık yönetiminin etkinliği açısından önemli gelişmeler olmuştur. Benzer şekilde Ankara'nın kentleşme sürecindeki önemli düzenlemelerden biri de 1925 yılında çıkarılan 583 sayılı Kanun'dur. Bu yasa, Yenişehir bölgesine yönelik kapsamlı kamulaştırmaları mümkün kılarak Ankara'nın eski dokuyu tahrip etmeden, planlı ve modern bir biçimde genişlemesinin önünü açmıştır (Tekeli, 1991:72). Planlı büyüme anlayışı doğrultusunda, dar sokaklar yerine geniş ve düzenli caddelere sahip yerleşim alanları inşa edilmiştir. Böylece dar sokaklarda eski yöntemlerle yürütülen çöp toplama uygulamalarının yerine, motorlu araçlarla daha sistemli bir çöp toplama düzenine geçilebilmiştir. Nitekim başkent ilan edildiğinde kanalizasyon sistemi dahi bulunmayan Ankara'da (Tekeli, 1991: 30), altyapı eksikliklerinin hızla giderilmesi bir prestij ve halk sağlığı meselesi olarak ele alınmıştır.

1928 yılında çıkarılan 1351 sayılı Ankara Şehri İmar Müdüriyeti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun ile Ankara kentinin imar planları diğer kentlerden daha önce hazırlanmıştır. Bu müdürlük, Lörcher ve Jansen planları aracılığıyla modern çöp yönetiminin altyapısını da oluşturmuştur. Benzer şekilde 1948 yılında kabul edilen 5218 sayılı Ankara Belediyesine Arsa ve Arazisinden Belli Bir Kısmını Mesken Yapacaklara (...) Hakkında Kanun gibi düzenlemelerle, Ankara'nın imar faaliyetleri hukuki olarak da özel bir konuma yerleştirilmiştir (Çay ve Sonel-Kandemir, 2022: 28). İmar konusuna verilen bu önem, çöp yönetiminin daha etkin hâle gelmesini ve altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Çöp toplama faaliyeti, dar ve plansız Anadolu kent sokaklarından farklı olarak Ankara'nın yeni yerleşim bölgelerinde modern bir mühendislik hizmeti olarak planlanmıştır. Yasal görevler tüm kentler için aynı olmakla birlikte, Ankara'nın çöp yönetimine ilişkin yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için sahip olduğu mali

kaynaklar ve teknik donanım dikkat çekicidir. Başkent'in imarı ve temizliği için merkezi yönetim doğrudan ya da dolaylı biçimde destek olmuştur (İrdem ve Lenger, 2021: 341). Elçiliklerin Ankara'da artmaya başlamasıyla birlikte kentin temizliği ve çöplerin düzenli biçimde toplanması, halk sağlığı sorunu olmanın ötesinde, aynı zamanda bir prestij meselesi olarak değerlendirilmiş; bu durum denetimlerin daha sıkı yürütülmesine yol açmıştır.

Ayrıca Ankara, 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun en katı ve disiplinli biçimde uygulandığı kentlerden biridir. Sağlık Bakanlığı merkez teşkilatının Ankara'da bulunması, belediye hizmetlerinin sürekli göz önünde olmasına ve yoğun bir denetim baskısı altında yürütülmesini beraberinde getirmiştir.

SONUÇ

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Ankara'nın çöp/atık yönetimi, salt bir belediye hizmeti olmanın çok ötesine geçerek yeni ulus-devletin mekânsal ve ideolojik inşasının kritik bir parçası hâline gelmiştir. Bu durum, erken Cumhuriyet döneminde kentsel altyapı hizmetlerinin, devletin modernleşme projesiyle doğrudan ilişkilendirildiğini ve gündelik yaşam pratiklerinin siyasal bir anlam kazandığını göstermektedir. 1930 yılında kabul edilen belediye ve hıfzıssıhha kanunları tüm kentleri kapsamasına rağmen, Ankara'nın "başkent" olarak taşıdığı sembolik ağırlık, bu kuralların uygulanışında farklılıklar yaratmıştır. Başkent, bu yönüyle yalnızca yasal düzenlemelerin uygulandığı bir mekân değil; aynı zamanda merkezi iktidarın düzen kurucu kapasitesini görünür kıldığı ayrıcalıklı bir deney alanı olarak işlev görmüştür. Merkezi devletin doğrudan müdahalesi, planlı şehircilik anlayışı ve devlet bütçesinden ayrılan kaynaklar, kent temizliğinin bir modernleşme projesi olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu çerçevede temizlik, yalnızca çevresel bir gereklilik değil; düzenli, sağlıklı ve denetlenebilir bir kentsel yaşamın inşasına yönelik ideolojik bir hedef hâline gelmiştir.

Bu bağlamda Ankara'daki uygulamalarda çöp sorunu, öncelikle bir "sağlık", "görünüm" ve "prestij" meselesi olarak ele alınmıştır. Sağlık boyutu, modern yurttaşın bedensel korunmasıyla; görünüm boyutu, kentsel mekânın estetik ve düzenli bir biçimde yeniden üretilmesiyle; prestij boyutu ise başkent'in ulusal ve uluslararası düzeyde temsil ettiği modernlik iddiasıyla ilişkilidir. Bataklıkların kurutulması, kanalizasyon altyapısının oluşturulması ve çöplerin kent içinden uzaklaştırılmasına yönelik çalışmalar, modern bir başkent inşa etme sürecinde yerine getirilmesi gereken temel adımlar olarak değerlendirilmiştir. Bu müdahaleler, kentsel mekânın yalnızca fiziksel olarak dönüştürülmesini değil, aynı zamanda gündelik yaşamın yeni normlar doğrultusunda disipline edilmesini de beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak 1923–1950 döneminde Ankara'nın çöp yönetimi, genel yasal

çerçevenin ötesinde, fiilen farklı bir uygulama alanı oluşturmuştur. Bu farklılaşma, başkentte yürütülen kentsel hizmetlerin sıradan belediyeçilik faaliyetlerinden ziyade, merkezi devletin modernleşme vizyonunun taşıyıcısı olarak konumlandırıldığını ortaya koymaktadır. Çöp yönetimine ilişkin hizmetler, yeni düzenin, ilerlemenin ve batılılaşmanın gündelik hayattaki en görünür ve somut göstergeleri hâline gelmiştir. Bu yönüyle çöp/atık yönetimi, erken Cumhuriyet döneminde modernliğin yalnızca söylemsel değil, mekânsal ve pratik düzeyde de inşa edildiğini gösteren çarpıcı örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akoğlan-Kozak, M. (2023). Temizliğin sosyal tarihi üzerine. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 7(3), 576–589.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Tarihçe*. (12.12.2025). <https://www.ankara.bel.tr/kurumsal/tarihce>
- Beyazıt, E., ve Yarım, S. (2020). *Kırılğan dünyanın küresel sorunu: Çöp*. Gece Kitaplığı.
- Britannica Editors. (2009). *Cloaca Maxima*. Encyclopedia Britannica. (12.12.2025) <https://www.britannica.com/topic/Cloaca-Maxima>
- Çapa, M. (2020). Devlet merkezinin inşa sürecinde Ankara Şehremaneti ve şehreminleri (1924–1930). *Atatürk Yolu Dergisi*, 67, 75–115.
- Çay, T., ve Sonel-Kandemir, E. (2022). Türkiye’de imar uygulama mevzuatındaki gelişim süreci. *Geomatik Dergisi*, 7(1), 26–40.
- Çeken, G., ve Yiğitbaşoğlu, H. (2018). Sanayi devrimi öncesi çöp ve atık yönetimi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1), 46–49.
- Çekmez, O. (2022). II. Abdülhamid dönemi İstanbul’unda temizlik hizmetleri. *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, 48, 1–48.
- Emek, F. (2021). XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın ikinci çeyreğine Anadolu’da mezbahalar ve mandıralarda hayvansal gıdanın hijyen sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21(43), 505–539.
- Erkan, P. (t.y.). Salgın hastalıklar, kent ve modernizm. *YAPI Mimarlık Tasarım Kültür Sanat Dergisi*. (05.12.2025) <https://yapidergisi.com/salgın-hastalıklar-kent-ve-modernizm/>
- Gallardo-Albarrán, D. (2024). The global sanitary revolution in historical perspective. *Journal of Economic Surveys*, 39(2), 567–598. <https://doi.org/10.1111/joes.12607>
- Giusti, L. (2009). A review of waste management practices and their impact on human health. *Waste Management*, 29(8), 2227–2239. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2009.03.028>
- Hamlin, C., and Sheard, S. (1998). Revolutions in public health: 1848, and 1998? *BMJ*, 317(7158), 587–591. <https://doi.org/10.1136/bmj.317.7158.587>
- İrdem, İ., ve Lenger, A. (2021). 1923–1950 arası dönemde Ankara kentleşmesi ve sorunları. *Akademik Bakış*, 14(28).
- Knowlton, K. (2001). Urban history, urban health. *American Journal of Public Health*, 91(12), 1944–1946. <https://doi.org/10.2105/AJPH.91.12.1944>
- Köle, M. M. (2014). Ankara örneklemini üzerinde Cumhuriyet dönemi su kaynakları yönetim modelleri. *TSA*, 18(1), 69–85.
- Louis, G. E. (2004). A historical context of municipal solid waste management in the United States. *Waste Management & Research*, 22(4), 306–322. <https://doi.org/10.1177/0734242X04045425>

- Néolithe. (2025). *The history of waste: A reflection of how societies have changed*. (12.12.2025) <https://neolithe.com/the-history-of-waste-a-reflection-of-how-societies-have-changed/>
- Özgür, H. (1999). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e temizlik ve halk sağlığı hizmetleri. In Ç. Kemal (Ed.), *Büyük Osmanlı Araştırması* (Cilt 5, ss. 116–128). Yeni Türkiye Yayınları.
- Resmî Gazete. (1930, 6 Mayıs). *Umumi Hıfzısıhha Kanunu (Kanun No. 1593)*. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf>
- Resmî Gazete. (1930, 14 Nisan). *Belediye Kanunu (Kanun No. 1580)*. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>
- Rieck, G., and Lundin, J. (2025). Waste management. In Introduction to health. *LibreTexts*. https://med.libretexts.org/Courses/Chabot_College/Introduction_to_Health/14%3A_Environmental_Health/14.06%3A_Waste_Management
- Tanyeli, U. (2019). Modern çöp tarihi: “Recycle” dünyasında entelektüel ve mimari yaşam. *Mimarlık*. (12.12.2025). <https://www.pressreader.com/turkey/arredamento-mimarlik/20190301/283605286520350>
- Tekeli, İ. (1991). Ankara'da kanalizasyonun gelişimi ve uygulanmakta olan büyük kanalizasyon projesi. *Ankara Dergisi*, 1(2).
- Tekeli, İ. (2023). Bir üst anlatı: Cumhuriyet'in 100 yılında Türkiye'de kent planlamasının ve yaşam kalitesinin gelişme öyküsü. In İ. Tekeli (Ed.), *Cumhuriyet'in 100 yıllık serüveninde yerel yönetimler ve şehircilik: Kentsel altyapı ve hizmetlerin gelişimi (Cilt IV)*. MBB Kültür Yayınları.
- UN Statistics Division. (2016). Session 8:Waste statistics, . [https://unstats.un.org/unsd/environment/envpdf/UNSD_UNEP_ECA%20Workshop/Session%2008-3%20Waste%20Statistics%20\(UNSD\).pdf](https://unstats.un.org/unsd/environment/envpdf/UNSD_UNEP_ECA%20Workshop/Session%2008-3%20Waste%20Statistics%20(UNSD).pdf)
- Weill Cornell Medicine. (t.y.). *A brief history of New York City recycling*. (12.12.2025). <https://sustainability.weill.cornell.edu/waste-management-recycling/brief-history-new-york-city-recycling>

AFET YÖNETİMİ VE DEZENFORMASYON İLE MÜCADELE

“ ”

Seyida ERKEK¹

¹ Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Kemal Akman Meslek Yüksekokulu Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, serkek@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3562-3788

1. GİRİŞ

Günümüzde internet merkezli dijital araçların kullanımının artması toplumsal hayatın birçok yönüne etki etmiş özellikle iletişimin dönüşümünü sağlamıştır. Başlangıçta bireylerin sosyalleşmek üzere daha fazla tercih ettikleri yeni medya araçları zamanla birinci elden haber edindikleri iletişim araçları haline gelmiştir.

Bilgi tarih boyunca her medeniyet için önemli bir güç olmuş, bilgiye sahip olma ve kullanma yetkinliği önemli avantajları beraberinde getirmiştir. Teknolojide meydana gelen gelişmeler ile bilgiye erişim, bilginin dolaşımı daha hızlı ve kolay hale gelmiştir. Bu durum olumlu yönlerinin yanı sıra bazı olumsuzlukları da barındırmaktadır. Bilginin elde edilmesinin kolaylaşması faydalı görünmekle birlikte paylaşımının kolaylaşması kişilerin bilinçlenmesini gerekli kılmaktadır. Zira kişiler arasında doğru bilgiler kadar yanlış bilgilerin de dolaşıma girmesi devlet yönetimlerini bu yanlış bilgilerin yayılımını önlemeye yönelik politikalar geliştirmek zorunda bırakmıştır. Aksi durumda bu bilgilerin paylaşımı toplumda nefret söylemine sebep olarak önemli güvenlik problemlerine yol açabilmektedir.

Kriz yönetim sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin ve verimli kullanımı büyük öneme sahiptir. Özellikle iletişimi daha hızlı ve etkileşimli hale getiren sosyal medya platformlarının varlığı kriz yönetim süreçleri açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Sosyal medya kullanım istatistikleri bu platformların geleneksel medya araçlarına kıyasla haber edinme amaçlı kullanımının gittikçe arttığını göstermektedir. Ancak bu platformlarda doğru bilgiler kadar yanlış bilgiler de hızla yayılmaktadır. Toplumsal birlik ve beraberliğin oldukça önemli olduğu kriz dönemlerinde kriz yönetim süreçlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için halkın yanlış bilgilendirilmemesi oldukça önemlidir. Doğal afetlerin yönetimi sürecinde sosyal medya yoluyla servis edilen yanlış bilgiler afetin oluşturduğu çaresizlik ve panik durumu ile birleşerek kriz yönetimini zorlaştıracı düzeye ulaşmaktadır. Paylaşılan bazı mesajlar halk arasında panik, korku ve karamsarlığa yol açmaktadır. Bu durum kamu kurumlarını krizin etkilerinin yanı sıra dezenformasyon ile mücadele için ayrıca mesai ayırmaya yöneltmektedir.

Kriz dönemlerinde yürütülen algı operasyonları ve manipölasyonlar normal zamanlara kıyasla daha fazla etkili olma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle özellikle afet zamanlarında medyanın nasıl çalıştığını, yalan haberlerin medya ortamlarından nasıl yayıldığını araştırmak öncelikli bir konudur.

Türkiye’de 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş merkezli deprem felaketinin ardından pek çok yalan haber örneklerine rastlanmıştır. Depremlerin ardından yaşanan bilgi kirliliğinin boyutu dezenformasyonun ne kadar büyük bir tehdit olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bu çalışmanın amacı; afet yönetim sürecinde yanlış bilginin yol açtığı zararları ve bu zararları önlemek üzere yürütülen çalışmaları incelemektir. Bu kapsamda afet sonrasında sosyal medya kullanımının dezenformasyon yoluyla risk teşkil eden yönleri ve bu riskler ile nasıl mücadele edildiği 6 Şubat depremleri örneğinde sunulacaktır. Bu kapsamda “Dezenformasyon İle Mücadele Merkezi” tarafından 6 Şubat 2023 tarihinden itibaren yayınlayan Dezenformasyon Bültenlerinden örnek iddialara yer verilecektir.

2. AFET YÖNETİMİNDE İLETİŞİM VE SOSYAL MEDYA

Afet, beklenmedik bir zamanda oluşan ve bazı olumsuz etkilere yol açan olaylardır. Doğal afet olarak nitelendirilen deprem, tsunami, sel, kasırga, fırtına gibi olayların yanı sıra yapay afet olarak nitelendirilen insan yapımı bazı endüstriyel ve kimyasal kazalar afetlere örnek olarak gösterilebilir.

Her toplumun karşı karşıya kalabileceği olaylar olarak afetler (Memiş ve Babaoğlu, 2020: 777), toplumlar için önemli kayıplara yol açan ve gündelik hayatın devamını zorlaştıracak düzeyde olumsuz etkiler doğuran, düzeyine göre ulusal ve uluslararası tüm kaynakların seferber edilmesini gerektiren olaylardır (Akyel, 2005: 15). Afetler insan kayıplarının yanı sıra ekonomik kayıplara da yol açarak yıkıcı bir takım etkiler doğurur (Linardos et. al, 2022).

Beklenmedik bir anda oluşsalar da afetlere hazırlık mümkündür. Afetlere hazırlıklı olmak afet nedeniyle ortaya çıkacak zararların azaltılmasını sağlamaktadır. Kalkınmanın sürdürülebilir kılındığı toplumların en başta gelen özelliği afetlere hazırlıklı yakalanmalarıdır.

Yol açtığı pek çok hasar ile toplum hayatını etkileyen afetlerle mücadele etmek, bu amaçla plan ve program geliştirmek üzere yürütülen faaliyetlere afet yönetimi adı verilmektedir (Sylves’den akt. Akyel, 2005: 18). Özellikle doğal afetlerin sık yaşandığı ülke yönetimlerinin afet yönetiminde uzmanlaşmış olması oldukça önemlidir. Merkezi ve yerel yönetim birimleri birbirlerini tamamlayıcı bir şekilde afet yönetiminde kilit rol oynamaktadır (Memiş ve Babaoğlu, 2020: 777).

Kadioğlu (2017: 55) afet yönetiminin risk ve kriz yönetimi olmak üzere iki unsura sahip olduğundan bahsederken, risk yönetiminin afet öncesi dönemde, kriz yönetiminin ise afet sırasında ve sonrasında uygulanacak olan yönetim türü olduğunu ifade etmiştir.

Etkili bir afet yönetimi için teknoloji kullanımı büyük öneme sahiptir. Özellikle dijital teknolojiler afetlerin önceden tespiti, afet esnasındaki müdahale, destek, yardım faaliyetleri ve afet sonrasındaki arama kurtarma ile hasar tespiti sürecinde önemli fırsatlar sunmaktadır.

Afet bir kriz nedenidir ve kriz yönetim sürecinde iletişim çok önemlidir. Jethwaney (2023) iletişimi, verimli bir afet yönetiminin anahtarı olarak nitelendirmiştir. Özellikle deprem gibi doğal afetlerin yol açtığı krizlerin yönetiminde iletişimin tüm kurumlar arasında koordinasyonu sağlamak üzere etkili şekilde yürütülmesi gerekir. Depremzedelerin arama ve kurtarma çalışmalarının hızla yürütüldüğü depremin ilk saatlerinde afet ile ilgili tüm bilgilerin doğru iletimi, çalışmaların sekteye uğramadan yürütülmesi açısından oldukça önemlidir.

Afet yönetiminin etkin araçlarından biri olan medya, gerek afet öncesinde gerekse afet esnasında ve sonrasında sunduğu bilgilendirme faaliyetleri ile kişilerin afet konusundaki farkındalığını yükseltmekte, afet ile mücadele sürecinde desteklerini artırmakta, bireylere ihtiyaç duydukları duygusal desteği de sunmaktadır (Öztürk ve Demir, 2023: 507-511).

Afet sonrası dönem insanların hızlı bilgi almayı istedikleri dönemdir ve bilgi almak için yetkililerin resmi açıklamalarından önce pek çok veri kaynağından bilgi kendilerine hızla ulaşır. Bu nedenle afet sürecinin iletişim aşamasının yönetiminde resmi kurumların geleneksel ve yeni medya araçlarının tamamına hâkim olması, bu medya araçlarını oldukça etkili kullanabilmesi kritik öneme sahiptir.

Sosyal medya araçları özellikle kullanıcı sayısındaki artış nedeniyle büyük kitlelere ulaşmak üzere başvurulmuş iletişim aracı haline gelmiştir (Çanakçı vd. 2022: 883). 2025 yılı Şubat ayında açıklanan “We are Social 2024 Raporu” verilerine göre; Türkiye’de toplam nüfusun %77,3’ü sosyal medya kullanıcısıdır (ww.insight.com, E.T. 09.11.2025).

Afet zamanlarında sosyal medya platformları dakikalar içinde, pek çok veri ile dolar taşar (Nunavath and Goodwin, 2018). Sosyal medya platformları bilgiyi geniş kitlelere mobil cihazlar sayesinde hızlı ve kolay bir şekilde aktarmasından dolayı tercih edilmekte, bu bakımdan kriz yönetimini kolaylaştırıcı işlev görmektedir. Sadece haber vermek ve bilgilendirmek için değil aynı zamanda yardım toplama amaçlı organizasyonların gerçekleştirilmesinde iletişim mecrası olarak özellikle tercih edilmektedir.

Deprem bölgesindeki tanıdıkları kişilere ve yakınlarına ulaşmak isteyen kişiler için sosyal medya platformları ilan görevini görerek büyük fayda sağlamaktadır. Bilgi paylaşımının hızlı yapılabilirdiği bu iletişim ortamları afet esnasında yardım amaçlı olarak kullanılır. Ancak sosyal medyanın yüksek düzeyde etkileşime izin veren gücü kötü niyetli kişilerin faaliyetleri

için de zemin oluşturmuştur. Sosyal medya platformlarında kaos oluşturmak amacıyla asılsız söylentiler yayılmaktadır. Hilary ve Dumebi de (2021), yanlış bilgi ve dezenformasyonun ortaya çıkması ve yayılması için Facebook, Twitter ve YouTube gibi platformların verimli bir zemin sağlayacağını belirtmişlerdir.

3. DEZENFORMASYON VE AFET YÖNETİM SÜRECİNDEKİ ZARARLARI

Yeni iletişim araçları sayesinde iletişimin değişen şekli ve boyutu hayatımıza yeni kavramların girmesine neden olmuştur. Bilginin yanı sıra pek çok görüntü ve ses kayıtları hızlı bir şekilde dolaşıma girmiş ancak bu alanların güvenilirliği konusundaki şüpheleri de akıllara getirmiştir (Aşlalcı, 2022: 89). İyi olan bazı şeyler kötüye kullanım potansiyeline de sahiptir. Bilgiye erişimi kolaylaştıran teknolojilerin faydasının yanında yanlış/yalan bilginin hızla yayılımı gibi zararlı yanları da bulunmaktadır.

Dezenformasyon kavramı, “*bilinçli olarak yalan haber yapma ve bunu yayma*” anlamına gelirken, mizenformasyon, bu “*bilgiyi bilmeden yaymak*” anlamına gelmektedir. Yani üretilen ve yayılan yalan haberin kasıtlı olarak üretilmesi ve yayılması süreci ile bir kasıt olmaksızın üretilmesi ve yayılması süreci birbirinden farklı kavramlar ile ifade edilmektedir. Foridi (2012 : 306), “dezenformasyon” terimini, “*alıcısını yanıltmak amacıyla yayılan yanlış anlamsal bilgi*” şeklinde tanımlamıştır Bu bakımdan yalan haber insanların yanlış inançlara sahip olmasına neden olma olasılığı yüksek olan bilgidir (Fallis 2014: 137). Harris (2025) çalışmasında, dezenformasyonun hedef kitleyi yanıltma isteği ile üretilen yanlışlar olsa da bazen amacının hedef kitlenin doğru bilgiye oluşmasının engellenmesi olduğunu belirtir.

Sosyal medya ortamları günümüzde adeta afet süreci hakkında bilgi edindikleri birincil iletişim aracı haline gelmiştir (Genç, 2008: 163). Bu nedenle bu mecralarda yayılan yanlış haber, video ve fotoğraflar bireylerin afet sürecinde yanlış bilgilendirilmesini ve sürecin zararlı şekilde yönetilmesine yol açmaktadır. Bu yanıltıcı içerikler arama kurtarma esnasında ekiplerin zaman kaybına yol açarak çalışmalarda aksamalara neden olabilmektedir. Hızla yayılan yanlış bilgiler acil müdahale çabalarını engelleyebilmekte, kamuoyunun afetin gerçek boyutuna ilişkin algısını çarpıtabilmektedir (Hilberts et al, 2025). Dezenformasyon tüm bu olumsuz etkilerinden dolayı farklı yollarla mücadele edilmesi gereken bir sorun alanı haline gelmiştir. Yanlış bilgilendirmeyi tespit eden teknolojiler, halkın dijital okuryazarlık oranının yükseltilmesine yönelik projeler dezenformasyon ile mücadele yöntemleri arasında yer almaktadır.

4. AFET YÖNETİMİNDE DEZENFORMASYON İLE MÜCADELE: DEZENFORMASYON BÜLTENLERİ

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçelerinde 7,7 ve 7,6 büyüklüğünde iki deprem yaşanmış, pek çok binanın

yıkılmasına ve can kayıplarına yol açmıştır. Deprem sonrasında afet yönetim sürecinde pek çok kamu ve özel sektör kuruluşu öncelikle arama kurtarma çalışmalarına ardından depremzedeler için yardım çalışmalarına aralıksız devam etmiştir.

Afet yönetim süreci esnasına tüm kriz dönemlerinde olduğu gibi yetkililer depremin etkilerini yok etmeye verdikleri mücadele kadar medyada oluşan yanlış bilgi yayılımını önlemek için de mücadele vermiştir. Çünkü başta sosyal medya platformları üzerinden olmak üzere medyada dezenformasyon yayılmıştı. Arklan ve Koçyiğit (2023: 540) yaptıkları araştırmada, deprem sonrası üretilen dezenformasyonun depremin yıkıcı etkisi ve yardım faaliyetleri hakkında olduğunu tespit etmişlerdir.

Organize bir şekilde üretilen bazı yalan haberler ile mücadele edilmesi için organize bir çaba gerekir. Kurumların sunacağı anlık, güvenilir ve hızlı bilgilendirmeler kişilerin yalan haber veren hesaplar yerine resmi hesapları takip etmesini sağlayacaktır (Arklan ve Koçyiğit (2023: 540). “Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Dezenformasyonla Mücadele Merkezi” Kahramanmaraş merkezli depremlerle ilgili 6 Şubat tarihinden sonra günlük Dezenformasyon Bültenleri yayımlamıştır (Aydın, 2023: 609). Daha sonra bu metinler “Deprem Dezenformasyon Bülteni” ismi ile 448 sayfalık bir metinde birleştirilmiştir.

Görsel 1. Deprem sonrasında bölgede arama kurtarma çalışması yapılmadığına ilişkin manipülasyon haber

“Deprem Bölgesinde Arama Kurtarma Çalışması Yapılmıyor” İddiası

Bazı sosyal medya hesapları tarafından paylaşılan, “Afet bölgesinde arama kurtarma çalışmaları yapılmıyor” iddiaları gerçek dışıdır.

DMM T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı
Dezenformasyonla Mücadele Merkezi

HAKİKAT | Kahramanmaraş merkezli toplam 10 ili etkileyen depremlerin ardından arama kurtarma çalışmaları devam etmektedir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 6 Şubat saat 13:04 itibarıyla 9 bin personelin arama kurtarma çalışması yürüttüğünü ve bu sayının sürekli artmakta olduğunu ifade etmiştir. AFAD’dan yapılan son açıklamaya göre, depremten etkilenen bölgede 15 bine yakın arama kurtarma personeli, yine aynı şekilde 5 bine yakın araç ve iş makinesi görevlendirilmiştir. Ayrıca AFAD gönüllüsü 10 bin 409 kişinin de çalışmalara destek vermektedir.

Bu ekipler 216 araç ve 3 bin 226 iş makinesiyle arama kurtarma faaliyetlerini sürdürmektedir. 10 ildeki ekiplere ve ambulanslara ilaveten il dışından 602 ambulans, 187 UMKE timi, 2 ambulans uçak ile toplam 2 bin 256 acil sağlık personeli hasar gören illere ulaşmıştır.

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı

Kahramanmaraş depremi sonrasında yayınlanan yalan haberlerden biri de deprem bölgesinde arama kurtarma çalışmalarının yapılmadığı iddiası idi. Dezenformasyon bülteni ile bu iddianın gerçek dışı olduğu, hasar gören illere ulaşan personel sayısı ve ekiplerin afet alanına ulaşma sürelerine ilişkin doğru bilgilendirme yapılmıştır.

Görsel 2. Depremde hasar gören Mersin Şehir Hastanesi'nin boşaltılacağına ilişkin manipülasyon haber

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı

Deprem sonrasında depremde hasar gören Mersin Şehir Hastanesi'nin boşaltılacağına ilişkin dezenformasyon yayılmıştı. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı dezenformasyon bülteninde hastanenin tahliye edilmeyeceğini, hastalara hizmet vermeye devam edildiğini belirterek halkı doğru şekilde bilgilendirmiştir.

Dezenformasyon bülteninde sıralanan diğer iddialar arasında aşağıdakiler de yer almaktadır:

- “Samsun’da Bir Saat İçerisinde 6.3 Şiddetinde Deprem Olacak” iddiası.
- “Afet Bölgelerindeki Arama Kurtarma Çalışmalarında TSK Devreye Girmedir” iddiası.
- “Deprem Sonrasında Atatürk Barajı’nda Çatlaklar Oluştur” iddiası.
- “Afet Bölgesine Giden İş Makinaları Engelleniyor” iddiası.
- “Fenerbahçe’nin Depremzedelere Gönderdiği Yardım Tırını Yağmalandı” iddiası.

- “Türkiye’deki Deprem Sırasında Nükleer Santral Patladı” iddiası.
- “Deprem Mağdurlarına Yardım Yapılmadan Önce GBT Yapılıyor “ İddiası

Deprem Dezenformasyon Bülteni incelendiğinde, deprem sonrası üretilen yalan haberler arasında doğrudan kamu kurumlarını yıpratmayı hedefleyen iddiaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Afet yönetim sürecinde görevli kurum ve kuruluşların görevlerini yapmadığı, afetin gerçek boyutu hakkında eksik bilgi verildiğine ilişkin iddialar resmi kurumları yetersiz gösterme amaçlı girişimler olarak ortaya çıkmıştır.

Dezenformasyonla Mücadele Merkezi, asılsız iddiaların gerçeğini kamuoyu ile hızlı bir şekilde paylaşmıştır. Deprem Dezenformasyon Bülteninde sade içerikler ile kamuoyunun hakikatleri öğrenmesi sağlanmıştır.

SONUÇ

Günümüzde yeni medya araçları bir bilgi üretim ve yayım alanı olarak görece avantaj sağlamasının yanı sıra bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Özellikle halkın doğru bilgilendirilmesinin oldukça önemli olduğu afet kaynaklı krizlerin yönetim süreçlerinde ağırlıklı olarak sosyal medya platformları üzerinden yapılan dezenformasyon afet iletişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

Yalan haberler, çarpıtılmış bilgi ile manipülatif bilgilerden, komplo teorilerinden oluşmaktadır. Bu haberlerin oluşturulma amacı genellikle insanlarda panik oluşturmaktır. Yanlış bilginin paylaşım yolu ile yayılması özellikle doğru bilginin kritik öneme sahip olduğu afet sürecinde önemli zararlara yol açmaktadır. İnsanların doğru bilgiye ulaşımını engelleyen bu durum afet yönetiminin tüm aşamalarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Kişilerin haberlerin doğruluğunu sorgulamaksızın bazen iyi niyetli olarak bazen ise kötü niyetle haberi hızla paylaşması sorunun boyutunu büyütmektedir.

6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan deprem felaketi afet dönemlerinde koordinasyonun, etkili iletişimin ve stratejik yönetimin önemini bir kez daha göstermiştir. Bu süreçte medya platformları avantaj ve dezavantajları ile birlikte kriz sürecinde yönetilmesi gereken araçlar olarak öne çıkmıştır.

İletişim Başkanlığı’nın düzenli yayınladığı dezenformasyon bültenleri, sosyal medyada ve televizyonlarda dolaşıma giren yanlış bilgilerin düzeltilmesi konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Dezenformasyonun birincil kaynağını oluşturan sosyal medyada resmi kurumların yer alarak paylaşım yapması, aktif görünürlük sergilemeleri, bu medya araçlarına hâkim bir dil ile uygun içerikleri üretmeleri dezenformasyonun kaynağında yok edilmesi açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Agarwal, N.K, Alsaeedi, F. (2020). Understanding and fighting disinformation and fake news: Towards an information behavior framework. *Proc Assoc Inf Sci Technol*. 57:e327. <https://doi.org/10.1002/pr2.327>
- Akyel, R. (2005). Türkiye kamu yönetiminde afet yönetimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 15-29.
- Arklan, Ü., ve Koçyiğit, İ. (2024). Afet dönemlerinde sosyal medyada dezenformasyonun yayılımı: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 525-546.
- Aşlakcı, F. (2022). Sosyal medyada gösteri ve dijital dezenformasyon üzerine bir değerlendirme, *Injocmer*, 2(2), 88-99.
- Aydın, A. F. (2023). Sosyal medyada dezenformasyon ve manipülasyon: 2023 Kahramanmaraş depremi örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(5), 2603-2624.
- Çanakçı M., Öztürk S. ve Şaşmazlar C. (2022). Afet ve kriz yönetiminde sosyal medyanın kullanımı üzerine bir araştırma: Twitter örneği, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3): 882 – 897
- Fallis, D. (2014). The varieties of disinformation. In L. Floridi, & P. Illari (Eds.), *The philosophy of Information Quality* (pp. 135–161). NY: Springer
- Floridi, L. (2012). Steps forward in the philosophy of information. *Ethics & Politics*, 14(1), 304–310.
- Genç, F. (2008). Kriz iletişimi: Marmara depremi örneği. *Selçuk İletişim*, 5(3), 161-175.
- Harris, K.R. (2025). Beyond Belief: On Disinformation and Manipulation. *Erkenntnis*, 90, 483–503 <https://doi.org/10.1007/s10670-023-00710-6>
- Hilary, I. O., & Dumebi, O.-O. (2021). Social Media as a Tool for Misinformation and Disinformation Management. *Linguistics and Culture Review*, 5(S1), 496-505. <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS1.1435>
- Hilberts S., Govers M., Petelos E., Evers S. (2025). The Impact of Misinformation on Social Media in the Context of Natural Disasters: Narrative Review, *JMIR Infodemiology*, 5:e70413 doi: [10.2196/70413](https://doi.org/10.2196/70413)
- Jethwaney, J. (2023). Introduction: Taking Media and Communication on Board in Disaster Management. In: Singh, A. (eds) *International Handbook of Disaster Research*. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-8800-3_207-1
- Kadıoğlu, M. (2017). Afet yönetimi: Beklenmeyeni beklemek, en kötüsünü yönetmek. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Linardos V., Drakaki M., Tzionas P. & Karnavas Y.L. (2022). Machine Learning in Disaster Management: Recent Developments in Methods and Applications. *Machine Learning and Knowledge Extraction*. 4(2):446-473. <https://doi.org/10.3390/make402020>

- Memiş, L. ve Babaoğlu, C. (2020). Acil durum ve afet yönetiminde süreç yaklaşımı ve teknoloji. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 776-791.
- Nunavath, V. & Goodwin, M. (2018). "The Role of Artificial Intelligence in Social Media Big data Analytics for Disaster Management -Initial Results of a Systematic Literatür Review", 5th International Conference on *Information and Communication Technologies for Disaster Management (ICT-DM)* , Sendai, Japonya, s. 1-4, doi: 10.1109/ICT-DM.2018.8636388.
- Öztürk, M. ve Demir, Y. (2023). Bilgilendirme ve kaos arasında: afet yönetiminde medyanın rolüne yönelik bibliyometrik bir analiz. *TRT Akademi*, 8(18), 506-527.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Deprem Dezenformasyon Bülteni 6 Şubat-10 Mart 2023, [Deprem Dezenformasyon Bültenleri \(6 Şubat 10 Mart\).pdf](#), E.T.: 12.11.2025.
- "We Are Social 2024: Global ve Türkiye Verileriyle Dijital Dünya, <https://insight.clicksus.com/we-are-social-2024-global-ve-turkiye-raporu-ozeti/>, E.T.: 12.11.2025.

DEVLET GELENEĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE, İNGİLTERE VE İRAN'IN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

“ ”

Mehmet Emin GÜVEN¹

Fatma Nur GÜVEN²

¹ Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, Orcid ID: 0000-0001-9863-5212.

mehmetemin.guven@inonu.edu.tr

² Dr., İnönü Üniversitesi, Orcid ID: 0000-0001-5136-8516. fatmanur.ozdemir@inonu.edu.tr

Giriş

Devletin ortaya çıkışı, tarihsel süreç içerisinde insanoğlunun en önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Devletin varlığına zemin hazırlayan insan, aynı zamanda devleti en yüksek örgütlenme ve faaliyet alanı olarak gören bir özne konumundadır. Bu durum, tarihsel geçmişten günümüze uzanan süreçte belirli bir süreklilik içerisinde şekillenen devlet-toplum ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Devlet-toplum ilişkilerinde, devlet ile toplumun tarihsel süreç içerisindeki karşılıklı konumlarının net olmaması, devletin kurumları ile toplum arasındaki ilişkilerde de belirsizliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu belirsizlik, devletin ve kurumlarının toplumla kurduğu ilişkiler çerçevesinde, devlet ile toplumun karşılıklı rollerinin ve sınırlarının nasıl tanımlanması gerektiğine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Devlet-toplum ilişkisinin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bu durum, devletlerin ve onları oluşturan kurumsal yapıların tarihsel süreç içerisinde şekillenmesi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

Devletlerin tarih boyunca farklı dönemlerde ve farklı nedenlerle yaşadığı olaylar ile edindiği deneyimler, kendilerini var eden insan topluluklarıyla kurdukları ilişkiler ya da bu topluluklarla karşı karşıya geldikleri süreçlerle yakından ilişkilidir. Devletlerin toplumlarıyla olan ilişkilerinin biçimlenmesinde, devletin meşruiyetini oluşturma, sürdürme ve yeniden inşa etme süreçleri belirleyici bir rol oynamaktadır. Devletlerin varlıklarını koruma ve sürekliliklerini sağlama yönündeki iradeleri ile meşruiyet zeminini güçlendirme çabaları; buna karşılık toplumun ve bireylerin kendi çıkarlarını koruma ve sürdürme istekleri, devlet-toplum ilişkisini ve dolayısıyla devletlerin yönetim anlayışlarını şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Devlet, insanoğlunun en yüksek örgütlenme ve faaliyet alanlarından biri olarak ortaya çıkmış ve insan toplulukları bu yapıyı tesis edebilmek için tarih boyunca farklı mücadele süreçlerinden geçmiştir. Söz konusu mücadeleler ve yaşanan tarihsel deneyimler, devletin varlık kazanmasında belirleyici olduğu gibi, devletin kurumsal yapılarının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Bu çerçevede devletlerin, toplumlarının tarihsel deneyimlerinden ve yaşantılarından bağımsız bir biçimde oluşmaları mümkün değildir. Devletlerin, kurumlarıyla birlikte bu süreç içerisinde şekillenmesi ve toplumla kurdukları ilişkiler bağlamında egemenlik anlayışlarının gelişmesi ile meşruiyet zeminlerinin inşa edilmesi, devlet geleneğinin oluşmasını ve bu gelenek çerçevesinde süreklilik kazanmasını sağlamaktadır. Devlet geleneği, tarihsel süreç içerisinde devletlerin ve toplumların siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda verdikleri mücadelelerin etkisiyle birlikte geliştirdikleri karşılıklı etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle, tarihsel süreçte devletlerin ve toplumların siyasal deneyimleri ile sosyo-kültürel yapılarındaki farklılıklar, benzer tarihsel koşullar altında farklı devlet geleneklerinin oluşmasına yol açabildiği gibi farklı süreçlerin yaşanmasına rağmen benzer devlet geleneklerinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlayabilmektedir.

Bu çalışmada, birbirinden farklı tarihi süreçlere ve değerlere sahip olan üç devletin, Türkiye, İngiltere ve İran'ın, devlet gelenekleri bakımından karşılaştırmalı siyasal bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Devlet geleneği kavramıyla söz konusu olan devletlerin, devlet yapılanmaları ve kurumlarının oluşum süreçlerinde etkili olan saikler ve devletin toplumla olan ilişkilerinin şekillenmesindeki etkili olan dinamiklerin ortaya çıkardığı durumun, yönetim anlayışları üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada; nitel araştırma yöntemi kullanılmış, ilk olarak devletin kavramsal tanımı üzerinde durularak, devletin yapılarının ve kurumlarının toplumla kurduğu ilişki üzerinden şekillenen devlet geleneği kavramı açıklanmış, daha sonra ise Türkiye, İngiltere ve İran gibi siyasal süreçleri ve devlet gelenekleri birbirinden farklı üç devlet sırasıyla ele alınarak karşılaştırmalar çerçevesinde bir değerlendirme ortaya konmaya çalışılmıştır.

Devlet

Devlet kavramı, tarihsel süreç içerisinde kullanım alanlarının ve bağlamlarının farklılaşmasına bağlı olarak çok sayıda tanıma konu olmuştur. Bu süreçte devlet; toprak bütünlüğü, egemenlik, kurumlar topluluğu, tarihsel bir varlık, felsefi bir düşünce biçimi ve benzeri çeşitli yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Devletlerin güçlü ve kuşatıcı niteliklere sahip olmaları, onların siyasal ve ideolojik mücadelelerin merkezinde yer almalarını da beraberinde getirmiştir (Heywood, 2016: 91). Bu bağlamda devlet, siyasal aktörlerin faaliyet gösterdiği, siyasal etkinliklerin ve mücadelelerin yürütüldüğü temel alan olarak siyaset biliminin inceleme konuları arasında merkezi bir konuma sahiptir (Özipek, 2003, s. 71).

Devletin tanımlanmasına ilişkin olarak düşünürlerin ve düşünce akımlarının devlete dair geliştirdikleri yorumlardaki farklılıklar, devlet kavramına yönelik tanımlamaların çeşitlenmesine ve sayısının artmasına yol açmaktadır. Devleti sınıflar arasındaki mücadelenin bir ürünü olarak ele alan Marksist yaklaşımlar; devleti en üstün değer ve amaç olarak gören Hegelyan görüşler; devleti topluluklar topluluğu şeklinde değerlendiren plüralist yaklaşımlar; devleti bir kötülük olarak nitelendiren anarşist düşünceler ile devleti bir amaçtan ziyade bir araç olarak gören ve sınırlandırılmasını savunan liberal yaklaşımlar, devlet kavramını farklı perspektiflerden yorumlamaktadır (Kapani, 2007, s. 35-37). Bu çerçevede devlete ilişkin tanımlamaların, farklı düşünce akımlarının sahip oldukları

teorik yaklaşımlar doğrultusunda şekillendiği söylenebilir. Tarihsel süreç içerisinde insanlık açısından vazgeçilmez kurumlardan biri olan ve uğruna olağanüstü mücadelelerin verildiği devlet kavramını Max Weber, “belirli bir toprak parçası üzerinde meşru fiziksel güç kullanma tekeline sahip olduğunu iddia eden insan topluluğu” şeklinde tanımlamaktadır (Heywood, 2016, s. 93). Machiavelli ise Prens adlı eserinde, insanlar üzerinde egemenlik kurmuş olan yönetim biçimlerinin devlet olarak nitelendirildiğini ve bu devletlerin geçmişte olduğu gibi günümüzde de cumhuriyetler veya prenslikler şeklinde varlıklarını sürdürdüklerini ifade etmektedir (Machiavelli, 2013, s. 39).

Devlet kavramının Fransızca karşılığı *état*, İngilizce karşılığı *state*, İtalyanca karşılığı ise *statodur*. Bu kavramların tamamı, köken itibarıyla Latince “*status*” kelimesine dayanmaktadır (Cadoux, 1988; akt: Gözler, 2018, s. 7). *Status* kelimesi “durum” ve “vaziyet” anlamlarına gelmektedir. Eski Yunanlarda devlet kavramı, “şehir” ve “site” anlamlarını taşıyan polis ve cité kavramlarıyla ifade edilirken; Romalılarda bu şehir-devletleri tanımlamak üzere *civitas* kavramı kullanılmıştır (Jellinek, 1911; akt: Gözler, 2018, s. 7). Bunun yanı sıra devlet kavramı, kimi yaklaşımlarda emirlerini uygulatacak ölçüde güçlü ve egemen bir hükümet yapısını ifade edecek şekilde de kullanılmaktadır (Roskin vd., 2015, s. 83). Devlet kavramının uluslararası hukuk bakımından tanımı, 1933 yılında kabul edilen Montevideo Konvansiyonu’nda ortaya konulmuştur. Bu tanıma göre, belirli bir ülke sınırına sahip olma, sürekli bir nüfus, etkin bir yönetim ve diğer devletlerle ilişkiye girebilme kapasitesi, devletin dört temel unsurunu oluşturmaktadır (Heywood, 2014, s. 150). Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise devlet, “toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık” şeklinde tanımlanmaktadır (Tdk, 2019). Bu tanımlamalardan hareketle devlet, belirli bir coğrafi sınıra ve insan topluluğuna sahip olan; mevcut yapısı ve kurumları aracılığıyla toplum üzerinde bölünemez bir otorite ve güç kullanma yetkisini elinde bulunduran bir organizasyon olarak ifade edilebilir.

Devlet olgusu, insanlığın yerleşik hayata geçmesiyle birlikte tarımsal faaliyetlerin hız kazanması ve üretim süreçleri sonucunda artı ürünün ortaya çıkmasıyla şekillenmeye başlamıştır. 1648 yılında imzalanan Westfalya Anlaşmaları sonrasında ise devlet, modern (ulus) devlet biçimini almaya yönelmiştir (Yayla, 2017, s. 123). Westfalya Anlaşmaları’nın modern devletin oluşumu açısından taşıdığı önem, toprak ile otorite arasında kurulan bağ sayesinde devletlerin belirli coğrafi sınırlar içerisinde geniş bir özerkliğe kavuşmalarını sağlamış olmasından kaynaklanmaktadır (Philpott, 1999; akt: Bakan & Tuncel, 2012, s. 55). Bu çerçevede modern devletler; ülke sınırlarının belirlenmesi, bu sınırlar içerisinde egemenliğin tesis edilmesi, uluslararası alanda bağımsızlığın sağlanması, mülkiyet sistemlerinin oluşturulması

ile vergi ve maliye politikalarının uygulanması gibi temel niteliklere sahip yapılar olarak tanımlanmaktadır (Çilliler, 2016, s. 419).

Devlet kavramının kullanım alanının oldukça geniş bir alana yayılması, onun tanımlanmasında da çeşitli farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Devlet; belirli sınırlara sahip bir toprak bütünlüğü, kurumlar topluluğu, tarihsel ve felsefi bir düşünce biçimi, üstün bir güç ve egemenlik alanı ya da sivil toplumun dışında konumlanan bir yapı gibi birçok tanımsal özelliği bünyesinde barındıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlete ilişkin geliştirilen bu tanımlamalar, aynı zamanda devlet ile toplum arasındaki ilişkinin niteliğine dair önemli ipuçları da sunmaktadır. Latince karşılığı olan status kavramından da anlaşılacağı üzere, devletlerin temel sorunlarından biri, durağanlığa ve değişime karşı kendini korumaya yönelik statik yapılarıyla statükocu bir eğilim sergilemeleridir. Bu durum, devletlerin ve kurumsal yapıların toplumsal yapılarla kurdukları ilişkilerde kendini göstermekte; siyasal, kültürel ve iktisadi ayrışmalara yol açarak ciddi krizlere ve toplumsal bölünmelere neden olabilmektedir (Bakan, 2019, s. 14).

Devlet Geleneği

Devletlerin varlığı, onları meydana getiren unsurların bir arada tutulması ve bu birlikteliğin korunmasıyla mümkün olmaktadır. Devletin farklı tanımlamalarından hareketle, devletin varlığı; belirli bir toprak parçasına sahip olma, otorite ve güç kullanma yetkisini elinde bulundurma ve bu yapı üzerinde yaşayan bir insan topluluğuna dayanma unsurlarıyla ilişkilendirilmektedir. Devletin varlığını mümkün kılan ve yokluğu hâlinde devletin ortadan kalkmasında belirleyici rol oynayan özne konumundaki insan toplumu, devletin vazgeçilmez unsurunu oluşturmaktadır. Toplumların tarihsel süreç içerisinde ortaya koydukları bir olgu olan devletler, doğal olarak toplumların birlikte verdikleri mücadelelerden, edindikleri deneyimlerden, oluşturdıkları kurallardan ve sürdürdükleri geleneklerden bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda devlet ile toplum arasındaki ilişki, birbirinden ayrı ve bağımsız süreçler olarak ele alınamaz.

Devletin tarihsel süreç içerisinde toplumla karşılıklı etkileşim içinde kurduğu ve geliştirdiği ilişki, devlet geleneğinin şekillenmesinde belirleyici olmaktadır. Bu açıdan devlet geleneği kavramı, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin anlaşılmasını sağlayan temel bir anahtar kavram olarak değerlendirilebilir. Devlet geleneği; devletin ve kurumsal yapılarının toplumsal yaşam içerisindeki konumunun ve üstlendiği rollerin, tarihsel süreçte yaşanan değişim ve dönüşümlere rağmen devletin özünü ve taşıdığı temel değerleri muhafaza ederek süreklilik kazanması şeklinde tanımlanabilir.

Devletlerin ve kurumsal yapılarının tarihsel süreç içerisinde toplumlarıyla kurdukları ilişkiler bağlamında, toplumu önceleyen ve devleti

kendi sınırları içinde tanımlayan bir yaklaşımın benimsenmesi, araçsal bir devlet anlayışının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Buna karşılık, devletin toplumla kurduğu ilişkilerde kendi çıkarlarını toplumsal çıkarların önüne koyduğu ve toplumsal menfaatleri belirleyici bir konumda tanımladığı bir yaklaşım ise aşkın bir devlet anlayışını ifade etmektedir.¹

Tarihsel süreç içerisinde devletlerin toplumlarıyla birlikte oluşturdukları devlet geleneği anlayışı, devletin toplumla kurduğu karşılıklı ilişkideki etkinlik düzeyine bağlı olarak “aşkın devlet” ve “araçsal devlet” olmak üzere farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Devlet geleneğinin “aşkın devlet” anlayışı çerçevesinde şekillenmesinde, devletin hem kendi menfaatlerini hem de toplumun menfaatlerini belirleyici bir konumda olduğu ve devlet varlığının temel amaç ve değer olarak kabul edildiği bir yaklaşım hâkimdir. Bu bağlamda, toplum üzerinde devletin kurumsal yapılarının etkinliğinin yüksek olduğu, merkezîyetçi ve güçlü bir kurumsallaşmanın aşkın devlet anlayışıyla ön plana çıktığı görülmektedir. Buna karşılık “araçsal devlet” anlayışı içerisinde şekillenen devlet geleneğinde, toplumun devlete kıyasla daha fazla öncelendiği; toplumun amaç ve menfaatlerinin bizzat toplum tarafından belirlendiği ve devletin bu amaçların gerçekleştirilmesinde işlevsel bir araç olarak konumlandığı bir yönetim anlayışının hâkim olduğu söylenebilir.²

Devlet anlayışı, bireylerin devlete ve devletin bireylere karşı taşıdığı karşılıklı sorumluluklar çerçevesinde farklılaşmaktadır. Devletin aşkın bir irade olarak konumlandırılması ve sınırsız güç ile otoriteye sahip üstün bir yapı şeklinde kabul edilmesi, devletin toplumla kurduğu ilişkide merkezi ve öncelikli bir konumda yer almasına yol açmaktadır. Bu yaklaşımda devletin varlığının korunması, toplumun varlığının sürdürülebilmesi açısından temel bir amaç olarak görülmektedir. Buna karşılık devletin, sivil toplumun dışında, belirli işlevlerin yerine getirilmesi amacıyla kullanılan bir araç olarak değerlendirilmesi, toplumun devlete kıyasla öncelikli bir konuma sahip olmasını ve devletin daha sınırlı ve pasif bir rol üstlenmesini beraberinde getirmektedir. Bu karşılıklı ilişki biçimi, devletin kurumsal yapıları ile yönetim anlayışlarını da doğrudan etkilemekte ve şekillendirmektedir. Devletin yapıları ve kurumlarının toplumla birlikte karşılıklı olarak geliştirdiği bu etkileşim, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin belirlenmesinde ve dolayısıyla devlet geleneğinin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır.

Devletlerin toplumlarıyla geliştirdikleri ilişkilerin önemli bir bölümünde, “halka rağmen halk için” anlayışı çerçevesinde devletin varlığını koruma ve sürdürme yönelimli bir yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Bireyi ve

1 ‘Transcendentalism/araçsal devlet’ ve ‘instrumentalism/aşkın devlet’ için bkz., Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Doğu Batı Yayınları, (2006).

2 Bkz., Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Doğu Batı Yayınları, (2006).

özgürlükleri önceleyen en liberal devlet anlayışlarında dahi, özellikle kriz dönemlerinde bu eğilimin ortaya çıkabildiği gözlemlenmektedir. Bu durum üzerinde, devletin kendisini koruyucu ve toplumdan farklı bir konumda değerlendirmesi ile bireyin varlığının sürdürülebilmesi için devletin varlığının öncelikli kabul edilmesine dayanan anlayışın etkili olduğu söylenebilir.

Devlet Geleneği Bakımından Türkiye

Türkiye’de devletin ve kurumsal yapılarının toplumla kurduğu ilişkilerin, devlet geleneği çerçevesinde değerlendirilmesinde yalnızca Türkiye Cumhuriyeti dönemiyle sınırlı bir analiz yapılması, değerlendirmeyi yanlış kılmaktan ziyade kapsamını daraltarak devlet geleneğinin bütüncül biçimde anlaşılmasında eksikliklere yol açacaktır. Yeni kurulan Cumhuriyet’in, yıkılan Osmanlı Devleti’nin devamı niteliğinde ortaya çıkması ve pek çok kurumsal yapının mirasçısı olması, devletin yapıları ve kurumlarının geçmişe ait izleri, kültürel kodları ve geleneksel unsurları bünyesinde taşımasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye perspektifinden devleti ve devletin kurumlarını incelerken, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki ayrı tarihsel kesit üzerinden değerlendirme yapılması, devletin ve kurumsal yapılarının toplumla kurduğu ilişkinin niteliğinin daha sağlıklı biçimde ortaya konulmasına ve anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Osmanlılar, kuruluş yıllarında Türk devlet geleneğinin devamı niteliğinde olan Selçuklu Devleti’nin 1243 yılında Moğollara yenilmesinin ardından, diğer Türk beyliklerinden farklı olarak, beyliğini Selçuklu Devleti’ne tâbi biçimde sınır bölgelerinde sürdürmüştür. 1299 yılında Osman Bey’in bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Osmanlı Devleti kurulmuştur (Ahmad, 2006, s. 16–17). Bu çerçevede, Osmanlı topraklarının sınır boylarında yer alması ve sürekli olarak fetih ve gaza anlayışı çerçevesinde bir mücadele alanı olması, devletin varlığının korunmasını ve devamlılığını öncelikli bir konuma taşımıştır. Söz konusu tarihsel mirasın, özellikle Müslüman Türk toplumunun dini ve ideolojik duyarlılıkları üzerinde etkili olduğu; bu etkinin günümüze kadar uzanan pratik sonuçlar ürettiği de görülmektedir (Ahmad, 1995, s. 29).

Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu “cihan hâkimiyeti” anlayışının arka planında Türk devlet geleneğinin ve kültürel kodlarının izlerini görmek mümkündür. Eski Türklerde “kut” inancı çerçevesinde, devlet yönetiminin Tanrı tarafından hükümdara verildiğine ve hükümdarın dünyaya nizam verme görevini üstlendiğine inanılmıştır. Bu anlayış, Osmanlı Devleti’nin fetih politikalarında benimsediği “Nizam-ı Âlem” ideali üzerinde de etkili olmuş; İslam inancıyla birlikte cihat ve gaza anlayışının pekiştirilmesiyle devletin hâkimiyet tasavvurunun şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır (Özçelik, 2014, s. 90–91). Türklerde devlet geleneğinin oluşumunda; yaşanan coğrafyaların (bozkır kültürü) zorlu koşulları, toplumun temeli olarak

görülen aile ve boy gibi toplumsal yapıların devlet teşkilatının çekirdeğini oluşturmaları ve göçebe yaşam tarzı nedeniyle toprağa dayalı aristokrat bir sınıfın gelişmemesi etkili olmuştur. Bu unsurlar, devleti önceleyen ve merkezi otoriteyi güçlendiren bir geleneğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Tekin, 2019, s. 83–88). Ayrıca bu devlet geleneğinin süreklilik kazanmasında ve meşruiyetinin pekiştirilmesinde manevi unsurların, törenin ve dinin önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin yönetimde benimsediği babadan oğula geçen saltanat sistemi, devlet–toplum ilişkilerinin şekillenmesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Weber'in tanımladığı üç otorite tipinden biri olan ve bir patriyarkın ya da patrimoniyal kralın yönetiminin tanrı tarafından kutsallaştırıldığı “geleneksel otorite” anlayışı (Weber, 2004, s. 132–133), patrimoniyal yapı üzerine inşa edilmiş Osmanlı Devleti'nin saltanata dayalı yönetim sisteminde açık biçimde görülmektedir. Bu durum, devlet–toplum ilişkisinin ve egemenlik anlayışının devlet merkezli bir yönde gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu çerçevede İnsel de, Osmanlı'daki patrimoniyal ilişkiler içerisinde devlet adamlarının Osmanlı hanedanını saf dışı bırakacak bir harekete girişemediklerini; böyle bir girişimin gerçekleşmesi halinde kendi meşruiyet zeminlerinin de ortadan kalkacağını vurgulamaktadır (İnsel, 1996; akt. Dinler, 2020, s. 19). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde etkin rol oynayan kadrolar, kendilerini devletin çıkarlarıyla özdeşleştirmiş ve güçlü, özerk bir bürokratik elit haline gelmişlerdir (Dinler, 2003, s. 20). Bu anlayış, miras yoluyla Cumhuriyet dönemine taşınmış; Cumhuriyet döneminde de devlet geleneğinin elitist ve merkezî bir yapı içerisinde şekillenmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ekonomik sistemin, devlet–birey ilişkilerini şekillendirdiği ve devlet geleneğinin oluşumunda önemli etkiler yarattığı söylenebilir. Bu bağlamda sermaye birikiminin sağlanmasında belirleyici unsurların başında, serbest ekonomik ilişkilerin varlığı ve daha da önemlisi devlet tarafından desteklenen bir ekonomik sınıfın, yani burjuvazinin ortaya çıkması gelmektedir. Burjuvazinin ticari alanda kâr maksimizasyonu hedefiyle hareket etmesi, sermaye birikiminin gerçekleşmesinde ve ekonomide etkin bir aktör haline gelmesinde belirleyici olmaktadır (Zengin, 2017, s. 34–35). Ancak güçlü bir merkezi devlet anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti'nde, merkez dışında bir yapının —burjuvazinin— bireysel güç elde edebilmesi yalnızca devletin izin verdiği ölçüde mümkün olabilmektedir. Bu durum, bağımsız bir ekonomik sınıfın ortaya çıkmasının önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'daki mevcut ekonomik sistem, devlet–toplum ilişkisini doğrudan etkileyerek devlet geleneğinin devlet merkezli bir doğrultuda şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu sayede Osmanlı devlet yönetimi, merkez dışında merkezin varlığını tehdit edebilecek ve devlete

karşı alternatif bir güç odağı oluşturabilecek yapıların önünü baştan kesmiştir. Öte yandan toplumun da bu yönde güçlü bir talep geliştirdiğini söylemek güçtür. Nitekim Osmanlı'da yerel eşraf, İngiliz aristokrasisinin aksine merkezi hükümet üzerinde nüfuz oluşturabilen, ticari girişimlerde bulunan ve risk alan bir sınıf niteliği taşımamıştır. Aksine yerel eşraf, merkezi otoriteye bağımlı ve ekonomik açıdan pasif bir yapı sergilemiştir (Heper, 2011, s. 31). Nihayetinde bu durum, ekonomik gelişme açısından bir hantallaşmaya yol açmış ve geri kalmışlığı beslemiştir. Bu çerçevede Halil İnalcık da Osmanlı'daki ekonomik sistem anlayışının, önceki Müslüman devletlerin ekonomik gelenekleri içinde şekillendiğini; toplumdaki bireylerin ve sınıfların sahip olduğu kaynakların, yönetimin gücünün korunması ve pekiştirilmesi amacıyla kullanıldığını belirtmektedir. Üretimin temel amacının ise devlete gelir sağlamak olduğu bir anlayışın hâkim olduğu ifade edilmektedir (İnalcık, 1969, s. 97). Bu nedenle Asya tipi üretim tarzına sahip olan Doğu toplumlarında —Osmanlı dâhil— devletlerin üretim araçlarını ellerinde bulundurması ve toplum üzerinde mutlak denetim kurması, serbest ekonomik ilişkilerin ve sermaye birikiminin gelişmesini engellemiş; kapitalizmin ortaya çıkmasını mümkün kılmamıştır (Marx, 1978; akt. Karakoç, 2020, s. 6). Dolayısıyla bireylerin ve belirli toplumsal kesimlerin ekonomide serbestçe yer alamadığı, etkin teşvik ve koruma mekanizmalarının bulunmadığı Osmanlı Devleti'nin, ekonomik yapı itibarıyla kapitalizm öncesi bir devlet olduğu söylenebilir (Zürcher, 2018, s. 31–32).

Avrupa'daki mevcut yapının aksine Asya'da, hükümdarların mutlak gücüne ve iktidarına karşı durabilecek kurumsallaşmış bir toplumsal yapı ya da bağımsız bir güç odağı bulunmamaktaydı. Osmanlı Devleti'nde; Grekler, Ermeniler ve Yahudiler başta olmak üzere gayrimüslim toplulukların ekonomik, ticari ve idari alanlarda önemli roller üstlendikleri, ancak siyasal iktidar mekanizmaları içinde yer alamadıkları çok etnikli ve çok dinli kozmopolit bir yapı hâkimdi. Bu durum, özellikle Osmanlı Devleti açısından belirgin bir özellik olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, ekonomik işlevleri bakımından Avrupa'daki burjuvaziye benzer şekilde zengin Müslüman tüccarların da var olduğu bilinmektedir. Ancak bu kesimler, hiçbir zaman devleti ve toplumu kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirebilecek —Avrupa burjuvazisinde olduğu gibi— bir güce ve siyasal yetkiye sahip olamamışlardır (Ahmad, 1995, s. 35). Heper de Osmanlı'da yerel eşrafın servet kaynaklarının büyük ölçüde merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerden yararlanmasına dayandığını; bu nedenle yerel eşrafın mevcut iktisadi güçlerini merkezi siyasal güce dönüştürme arayışı içinde olmadıklarını ve böyle bir hedef gütmediklerini belirtmektedir (Heper, 2006, s. 39). Bu durumun, hükümdarın —dolayısıyla devletin— mutlaklığını ve gücünü sınırlayabilecek bir toplumsal yapının ortaya çık(a)mamasına yol açtığı; devlet ile toplum arasındaki ilişkide devletin belirleyici konumda olduğu aşkın bir devlet geleneğinin oluşumuna katkı sağladığı söylenebilir.

Şerif Mardin, merkez-çevre ilişkisi çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan gerilimlerin siyasal kültürü belirleyici biçimde şekillendirdiğini; merkezin çevreyi sürekli olarak dışlayan ve ona karşı şüpheli bir tutum sergilemesinin, çevrenin de merkeze rağmen hareket etme eğilimi geliştirmesine yol açtığını belirtmektedir. Mardin'e göre bu yapı, Cumhuriyet döneminde de merkezi/bürokratik yapının modernleşme politikaları ve bu politikaların uygulanma tarzı aracılığıyla çevre/toplum kesimleriyle olan gerilimi derinleştirmiş; devletin merkezci tutumu, toplum ile devlet arasındaki kopukluğun daha da artmasına neden olmuştur (Mardin, 2016).³ Bu açıdan bakıldığında, Batı'da devlet ile toplum arasındaki ilişkiler uzlaşma ve müzakere temelinde şekillenirken, Osmanlı'da devlet-toplum ilişkilerinin merkezin çevre üzerindeki mutlak hâkimiyeti ve denetimi üzerinden, daha çok çatışmacı bir zeminde geliştiği söylenebilir. Bu yapısal özellik, Cumhuriyet dönemine de yansımış ve Türkiye'de devlet geleneğinin merkezci ve bürokratik bir karakter kazanmasında etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğinde bir imparatorluk mirasçısı olarak ortaya çıkmış olması, siyasal ve kültürel dinamiklerini —günümüze kadar uzanan bir süreklilik içerisinde— etkilemiştir. Yeni kurulan devletin kurumsal yapısında ve yönetim biçiminde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin aynı ölçüde dönüştürülemediği görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı döneminden devralınan devlet geleneği anlayışı, Cumhuriyet dönemine miras kalmış; farklı biçimler altında varlığını sürdürerek Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerinin temel belirleyicilerinden biri olmaya devam etmiştir.

Yeni kurulan modern Türkiye üzerinde günümüzde de etkisi hissedilen ve önemli bir etki gücü oluşturan tarihsel miras, devletin merkezileşmiş ve güçlü yapısını etkin kılarken, aynı zamanda toplumun üzerinde ve toplumdan görece bağımsız bir konumda yer alan aşkın bir devlet anlayışının sürdürülmesinde etkili olmuştur (Ahmad, 1995, s. 29). Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı sonrasında yabancı işgaline karşı verilen mücadelenin, bürokratik yapı içerisinde özellikle askerî bürokrasi başta olmak üzere farklı aktörler tarafından idare edildiği görülmektedir (Çilliler, 2016, s. 424). Bu tarihsel deneyim, Cumhuriyet döneminin ilerleyen yıllarında —özellikle 1960 ve 1980 askerî darbelerinde— silahlı kuvvetlerin devletin ve ulusun cisimleşmiş hali olarak konumlandırılmasına ve “kurtarıcı” rolüyle ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim askerî müdahaleler, devletin ve milletin bölünmesini engellemek ve “kardeş kavgasına” son vermek amacıyla gerçekleştirildiği gerekçesiyle darbe bildirilerinde meşrulaştırılmaya

3 Bkz., Şerif Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. (22. b., s. 35-77). İstanbul: İletişim Yayınları, (2016).

çalışılmıştır (Ahmad, 1995, s. 29). Bu anlayışın düşünsel düzleme de yansıdığı; Türk milliyetçiliğinin çoğu zaman devletin ve milletin bölünebileceği korkusunun bir tezahürü olarak şekillendiği görülmektedir (Mardin, 2017, s. 184).

Türkiye’de siyasal işleyişe yönelik olarak gerçekleştirilen askerî darbeler, patrimonyal Osmanlı devlet geleneğiyle süreklilik gösteren bir çerçevede değerlendirilebilir. Bu bağlamda darbeler, kendisini toplum nezdinde tek meşruluk kaynağı olarak konumlandırmayı amaçlayan ordunun —başta askerî bürokrasi olmak üzere— siyasal gelişmelere verdiği bir tepki olarak açıklanabilir. Ordunun toplumsal sınıfsal dengeleri yeniden şekillendirme kapasitesi ile siyasal ve ekonomik yapının yeniden dizayn edilmesinde üstlendiği rol, patrimonyal bir devlet anlayışı çerçevesinde siyasal alana yönelik müdahalelerin —1960, 1971 ve 1980— temel itici gücünü oluşturmuştur (Dinler, 2003, s. 39).

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte kurulan yeni rejimde siyaset, askerî yapıdan arındırılmaya başlanmış; siyasal alan açık biçimde sivil iktidara tâbi kılınmış ve ordu, sessiz bir sadakat anlayışı içerisinde kendi kurumsal mevkiine çekilmiştir (Lewis, 1993, s. 367). Osmanlı döneminde devletin temsilcisi konumunda bulunan bürokratik yapının yerine ise aşkın devlet geleneği, bu kez meclis denetimi altında sürdürülmüştür. Devlet menfaatlerinin korunması ve bu doğrultuda karar alma yetkisi Meclis’e verilmiş; böylece egemenliğin kaynağı formel olarak sivil siyasal alanda konumlandırılmıştır (Çilliler, 2016, s. 424-425). Bu çerçevede yeni kurulan devletin, aşkın devlet anlayışı geleneğini bütünüyle terk etmediği; ancak devlet geleneği bağlamında aşkın devletten araçsal devlete doğru sınırlı bir yönelimin ortaya çıktığı ve bu sürecin “geçici aşkın devlet”⁴ anlayışı çerçevesinde şekillendirilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Heper de yeni kurulan Cumhuriyet rejiminde devlet geleneğinin esas itibarıyla devam ettiğini ancak bu geleneğin farklı dönemlerde farklı kurumlar aracılığıyla sürdürüldüğüne işaret etmektedir (Heper, 2006).⁵ Bu bakımdan Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte aşkın devlet anlayışının, ilk aşamada Meclis bünyesinde, ilerleyen süreçte ise Cumhurbaşkanlığı makamı üzerinden devam ettirildiği söylenebilir. 1960 darbesiyle birlikte aşkın devlet anlayışı, hazırlanan yeni anayasa çerçevesinde Anayasa Mahkemesi aracılığıyla hukuki güvence altına alınarak kurumsallaştırılmıştır. Bu süreçte bürokratik

4 Osmanlı Devleti’nde yönetimin kişiselleştirildiği, devletin merkezileştiği ve öncelendiği mevcut yapısının Cumhuriyet dönemiyle birlikte yavaş yavaş değişmeye başlamasını ve toplumun genel çıkarlarının öncelenerek millet egemenliğine dayandırılmaya çalışıldığı, bunun ise aşkinci devlet anlayışının kişiselliğinden uzaklaşarak millet iradesinin etkinliğini sağlayacak kurumsal yapılar üzerine yönelimi, devlet anlayışında bir geçişi anlatan ifadedir. Bkz., Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Doğu Batı Yayınları, 2006, ss. 93-123.

5 a.g.e, ss.124-172.

yapının, ağırlıklı olarak yargısal bürokrasiye dönüşerek süreklilik kazandığı görülmektedir. 1970’li yıllardan itibaren ise yargısal bürokrasiyle birlikte askerî bürokrasinin de yeniden artan bir etkinlik kazandığı; özellikle 1971 ve 1973 düzenlemeleriyle bu etkinliğin belirginleştiği söylenebilir. 1980 askerî darbesiyle birlikte askerî bürokrasinin ağırlığını yeniden ortaya koyması ve kendisini devletin asli sahibi ve koruyucusu konumuna yerleştirmesi, aşkın devlet anlayışını Türk siyasal hayatına bir kez daha taşımıştır. Bu çerçevede Türkiye’de devlet geleneğinin, aşkın devlet anlayışı etrafında süreklilik gösterdiği ve tarihsel süreç içerisinde farklı kurumsal biçimler altında kendisini yeniden ürettiği ifade edilebilir.

Türkiye tarihinin farklı dönemlerinde ekonomik alanda sermayenin ve devletin yeniden yapılanmasına bağlı olarak önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Neo-liberal politikaların hayata geçirildiği, serbest piyasa temelli üretim ve sermaye ilişkilerinin yoğunlaştığı 1980’li yıllar, bu dönüşüm sürecinin belirginleştiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır (Karakoç, 2020, s. 9). Ancak yaşanan tüm bu değişimlere rağmen, “Devlet Baba” anlayışının ekonomi üzerindeki etkisi ve belirleyiciliği büyük ölçüde varlığını sürdürmüştür. Osmanlı’dan itibaren gücünü devletten alan ve devlete bağımlı bir biçimde gelişen özel sektör yapısının, 1980’li yıllarda da bu bağımlı karakterini koruduğu görülmektedir. Bu duruma örnek olarak, Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği’nin (TÜSİAD), devlet desteği ve koruması altında, üst düzey bürokratların öncülüğünde kurulmuş olması gösterilebilir (Dinler, 2003, s. 42-44). Bu bağlamda Türkiye’de, Osmanlı Devleti’nden miras kalan güçlü bir devlet geleneğinin ve devletin ekonomi üzerindeki hâkimiyetini sürdürme anlayışının yapısal bir süreklilik arz ettiği söylenebilir (Karpas, 2010, s. 67).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda etkin rol oynayan bürokratik yapı, kendisine hedef olarak Batılılaşmayı koymuş olsa da, temel motivasyonunu içinde bulunan kriz durumundan çıkış ve devleti kurtarma ideolojisi oluşturmuştur. Bazı yazarlar bu durumu, Koçi Bey’den Kemalistlere uzanan bir çizgide Batıcı bürokratların benzer kaygılarla hareket ettikleri; aralarındaki temel farkın ise yalnızca “devlet nasıl kurtarılmalıdır?” sorusuna verdikleri cevaplarda ortaya çıktığı şeklinde değerlendirmektedir. Bu bağlamda Kemalist kadroların, önceki dönemin modernleşmeci bürokratlarının mirasçıları olduğu; devletin hâkimiyetini esas alan, toplumsal ve ekonomik elitlerden ziyade devlet elitlerini ön plana çıkaran ve patrimonial devlet geleneğini sürdüren bir yapı oluşturdukları söylenebilir (Kazancıgil, 1981; akt. Dinler, 2020, s. 29).

2000’li yılların başında başlayan değişim ve dönüşümlerle birlikte Türkiye’de siyasal yapının temel eksenini oluşturan bürokratik merkezilik ve güçlü devlet geleneği anlayışında kurumsal düzeyde önemli dönüşümlerin yaşandığı söylenebilir. Bu çerçevede, güçlü devlet anlayışının askeri ve yargı bürokrasisinin atanmasında merkezi bir konumda yer alan Cumhurbaşkanlığı

makamı, 2007 yılında gerçekleştirilen anayasal değişikliklerle birlikte bu egemen konumunu kısmen kaybetmiştir. Devam eden süreçte yapılan referandumlarla yargı organlarının yapısında değişikliklere gidilerek güç dengeleri yeniden düzenlenmiştir. 2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle birlikte ise siyasal sistem yürütme ve yasama olmak üzere iki temel kurum etrafında yeniden yapılandırılmış; bürokrasi bu iki kurumun çevresinde konumlandırılmıştır. Bu süreçte yargı ve ordu, sivil siyasetin denetimi ve sınırları içerisine alınmış; böylece sistemin ağırlık merkezinin bürokratik vesayetten sivil siyasal alana doğru kaymaya başladığı söylenebilir (Karakoç, 2020, s. 18–21).

Türkiye’de devlet geleneği, Osmanlı Devleti sonrasında Türk devlet geleneğinin mirasçısı olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile süreklilik göstermiştir. Osmanlı yönetim anlayışında etkili olan cihan hâkimiyeti düşüncesi, fetih ve gaza anlayışıyla birlikte devletin varlığını temel amaç olarak konumlandırmış; bu çerçevede devletin güçlü ve merkezi bir yapıya sahip olması öncelikli bir ilke hâline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, bu tarihsel mirasın devamı olarak kuruluş yıllarında devletin varlığının muhafaza edilmesi ve sürdürülmesini temel hedef olarak benimsemiştir. Bu süreçte bürokratik yapı içerisinde özellikle ordunun ön plana çıktığı, devleti kurtarıcı bir misyonla hareket eden yaklaşımlar aracılığıyla devleti merkeze alan aşkinci devlet geleneğinin hâkim kılınmasında belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti’nde devlet yönetiminin patrimonyal yapısı, geleneksel otoritenin etkinliğini artırmış ve bu durum, devletin güçlü ve merkezi bir yapı içinde şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Aynı zamanda bu yönetim anlayışı, devletin ekonomik yapısını da doğrudan etkilemiştir. Ekonominin merkeze dönük karakteri, serbest ekonomik ilişkilerin gelişmesini ve sermaye birikiminin oluşmasını sınırlandırmış ve böylece devlet dışı ekonomik aktörlerin güç kazanmasının önüne geçilmiştir. Bu tarihsel miras, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde de ekonomik yetersizlikler ve kalkınma ihtiyacı gerekçesiyle devletçi anlayışın benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu yaklaşım, devletin ekonomik alandaki belirleyici rolünü pekiştirerek aşkinci devlet geleneğinin sürdürülmesinde etkili olmuştur. 1980 sonrası dönemde devletin ekonomik yapısında yaşanan dönüşümler, serbest piyasa temelli politikalarla birlikte demokrasi ve sivilleşmeye yönelik adımları hızlandırmış, bu gelişmeler devlet yapısında ve kurumlarında belirli değişimler yaratmıştır. Ancak söz konusu dönüşümlere rağmen devletin toplum üzerindeki aşkinci yaklaşımının tamamen ortadan kalkmadığı ve bu yaklaşımın devletin farklı kurumları aracılığıyla varlığını ve etkinliğini sürdürdüğü söylenebilir.

Devlet Geleneği Bakımından İngiltere

İngiltere'nin siyasal tarihi, modern devletin ortaya çıkışında belirleyici olan monarşi, özel mülkiyet sahipleri ve halk arasındaki mücadelenin tarihi olarak değerlendirilebilir. İngiltere'de siyasal otorite ile özel mülk sahipleri arasındaki güç mücadelesinin kökenleri 12. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Sander, 2013, s. 108). Bununla birlikte bu sürecin arka planı daha erken bir döneme dayanmaktadır. 1066 yılında Ada'nın Fransa'da yaşayan Normanlar tarafından istila edilmesi, İngiltere'de siyasal ve toplumsal yapının dönüşümünde kritik bir kırılma noktası oluşturmuştur. Norman istilası öncesinde İngiltere'de hâkim olan yönetim anlayışının, kral ile halk arasında karşılıklı hak ve sorumluluklara dayalı bir ilişki çerçevesinde şekillendiği görülmektedir (Beşe, 2001, s. 7).

Normanlar tarafından istila edilen Ada'da topraklar soylular arasında dağıtılmış ve bu durum feodal sistemin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Böylelikle tarımsal üretime dayalı bir toplumsal ve siyasal yapı ortaya çıkmış, devlet yapısı da bu ekonomik temele dayanarak şekillenmiştir. Toprakların mülkiyeti ve tarımsal üretimin kontrolü bağlamında soylular ile kral arasındaki ilişki belirleyici bir nitelik kazanmıştır. Ancak bu ilişkinin zaman içerisinde, özellikle vergi uygulamaları nedeniyle bozulması, kral ile soylular arasında ciddi çekişmelere yol açmıştır. Bu çekişmelerin bir sonucu olarak, ilk yazılı anayasa niteliği taşıyan belge ortaya çıkmıştır (Şaylan, 1981, s. 37-38). İngiltere'de devlet geleneğinin şekillenmesinde Parlamento'nun doğuşu ve tarihsel gelişimi merkezi bir öneme sahiptir. Kral ile feodal beyler arasında imzalanan 1215 tarihli Magna Carta ile kralın yetkileri ilk kez açık biçimde sınırlandırılmaya başlanmıştır. Bu sözleşme ile krallar, “eşitler arasında birinci” konumuna indirgenmiş ve krallar ile baronlar arasında karşılıklı hak ve yükümlülüklere dayanan bir denge tesis edilmiştir. Böylece İngiltere'de, merkez ile çevre arasında siyasal bir entegrasyon sağlanmıştır (Heper, 2006, s. 24). Bu bakımdan kralın, halkına ve soylulara karşı haklar ve güvenceler tanıyarak kendisini bağlayıcı kurallar koyması, devlet-toplum ilişkisinde uzlaşmaya dayalı bir siyasal düzenin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu süreç, parlamenter sistemin kurumsallaşmasının yanı sıra İngiltere'de devlet geleneğinin araçsal devlet anlayışı doğrultusunda şekillenmesinde de belirleyici olmuştur.

Taraflar arasında imzalanan Magna Carta, kraliyet konseyinin yargıçları ile baronların şövalyeleri arasında kurumsal ve siyasal açıdan yakın ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte yerel kiliseler ve kasabalar da siyasal temsil ve yönetsel kapasite bakımından güç kazanarak belirgin bir siyasal kimliğe sahip yönetim birimlerine dönüşmüştür. Bu durum, İngiltere'de yönetim sisteminin “ulusal sözleşmeye” dayalı bir karakter kazanmasında etkili olmuştur. Ayrıca İngiltere'nin coğrafi konumu

itibarıyla Kıta Avrupası'ndan ayrıışan bir ada devleti olması, onu büyük ölçüde dış tehditlerden korumuş; bu durum siyasal istikrarın sağlanması ve yönetim biçiminin evrimsel bir çizgide şekillenmesi üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır (Heper, 2006, s. 24). İngiltere'de parlamenter sistemin doğuşunda belirleyici olan Magna Carta sonrasında, Parlamento iki kamaralı bir yapı içerisinde kurumsallaşmıştır. Soylular ve kilise mensupları Lordlar Kamarası'nda temsil edilirken şövalyeler ile yükselen orta sınıf unsurlar Avam Kamarası'nda temsil edilmiştir (Yayla, 2017, s. 100). Toprağa dayalı çıkarlar her iki kamara içerisinde de temsil edilmekteydi. Bu bakımdan İngiltere'de siyasal sistemin şekillenmesinde, Kıta Avrupası'ndan farklı olarak, din merkezli çatışmalardan (Katolik-Protestan gerilimi) ziyade özel mülkiyet sahiplerinin ağırlıkta olduğu Parlamento ile Kral arasındaki siyasal mücadele ve çıkar çatışmaları ön plana çıkmıştır (Sander, 2013, s. 109). Kraliyet yönetimi ile toplum arasında, çıkarların elde edilmesi ve korunmasına yönelik olarak sürdürülen bu mücadele, devletin aşkını niteliğinin aşınmasına katkı sağlamış ve böylece İngiltere'de devlet geleneğinin, toplumun talepleri doğrultusunda işleyen araçsal bir çerçevede şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

İngiltere'de kral ile Parlamento arasındaki siyasal mücadele, zaman içerisinde bir iç savaş boyutuna ulaşmıştır. Kralın Parlamento'yu devre dışı bırakarak savaş kararları alması ve vergi yükünü artırması üzerine, Parlamento 1628 yılında Haklar Bildirisi'ni (Petition of Right) yayımlamıştır (Sander, 2013, s. 109). Bu bildiriyle, Kral'ın yetkilerini hukuki sınırlar içinde kullanması gerektiği vurgulanmış, keyfi vergi toplama uygulamaları sınırlandırılmış ve ordunun halka karşı kullanılamayacağı açıkça belirtilmiştir. Siyasal gerilimin tırmanmasıyla birlikte 1642 yılında Oliver Cromwell, halk ordusuna dayanarak Kral'a karşı başlattığı mücadeleyi kazanmış; 1649 yılında Kral yargılanarak idam edilmiştir. Cromwell'in yönetimi kısa süreli olmakla birlikte uyguladığı otoriter ve diktatoryal yöntemler özellikle burjuvazi açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle 1658 yılında Cromwell'in ölümünün ardından monarşi yeniden tesis edilmiştir. Ancak bu süreç, Parlamento'nun siyasal ağırlığının belirgin biçimde artmasına yol açmış ve kral ile Parlamento arasındaki güç mücadelesi yeni bir zeminde devam etmiştir (Şaylan, 1981, s. 42-44). Bu mücadelenin ilerleyen aşamalarında din faktörü belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Kral II. Charles'ın Katolikleri koruyan ve onlara ayrıcalık tanıyan bir yasa çıkarması, Parlamento'da ciddi bir rahatsızlık yaratmış ve bunun sonucunda Kral 1688 yılında tahttan indirilmiştir. Silahlı çatışma yaşanmadan gerçekleşen bu siyasal dönüşüm, literatürde "Şanlı Devrim" olarak adlandırılmıştır (Yayla, 2017, s. 102). İngiltere'de din, tarihsel süreç boyunca siyasal yapı içerisinde önemli bir konumda yer almıştır. Günümüzde dahi yürürlükte olan Act of Settlement yasasında, devletin başında bulunan kral ya da kraliçenin Anglikan Kilisesi'ne mensup olma zorunluluğu açıkça belirtilmektedir (Çatalbaş, 2011, s. 5). Bu

bağlamda tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler, toplumun farklı kesimlerinin kendi çıkarlarını korumak ve sürdürmek amacıyla yönetime karşı verdikleri mücadeleler sonucunda Parlamento'nun, yönetimleri belirleyebilecek bir güç ve konuma ulaştığını göstermektedir. Bu durumun, İngiltere'nin siyasal sistemini ve araçsal devlet anlayışına dayalı devlet geleneğini şekillendiren temel dinamiklerden biri olduğu söylenebilir.

Devlet ile toplum arasında tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylar ve karşılıklı olarak geliştirilen ilişkiler, devletin kurumları ve organlarının işleyişi üzerinde önemli yansımalar doğurmakta ve devlet geleneğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda İngiltere'de devlet geleneğinin oluşumunda ve süreklilik kazanmasında etkili olan kurumların başında, aynı zamanda İngiliz siyasal sisteminin temelini oluşturan Parlamento gelmektedir. Yazılı bir anayasaya sahip olmayan İngiltere'de, klasik anlamda bir anayasa mahkemesi de bulunmamaktadır. Bu durum, Parlamento'nun siyasal sistem içindeki merkezi konumunu daha da belirgin hâle getirmektedir. Parlamentodan çıkan kararlar yasa niteliği taşımakta; Parlamento basit çoğunlukla anayasal düzenlemeler yapabilmekte ve anayasal değişiklikleri hayata geçirebilmektedir. Bu açıdan İngiliz siyasal sisteminde anayasal sınırlar, yazılı metinlerden ziyade tarihsel teamüller ve yerleşik uygulamalar aracılığıyla belirlenmektedir. Parlamenter yapı içerisinde yargı fonksiyonunun tarihsel olarak Lordlar Kamarası tarafından yerine getirildiği ve bu organın en üst yargı mercii olarak işlev gördüğü söylenebilir. 2009 yılından itibaren ise Supreme Court of the United Kingdom, en üst temyiz mahkemesi olarak görev yapmaya başlamış ve mahkeme üyeleri Lordlar Kamarası üyeleri arasından seçilmiştir (Yayla, 2017, s. 105). Buna rağmen bu durumun yargı bağımsızlığına gölge düşürdüğü ya da kuvvetler ayrılığı ilkesini zedelediği yönünde bir algı oluşmamıştır. Aksine, köklü teamüllere dayanan İngiliz siyasal kültürü içerisinde, yargı görevini üstlenen kişilerin önceki kimliklerinden sıyrılarak bağımsız ve tarafsız bir yargısal kimlikle hareket ettikleri kabul edilmektedir. Parlamento'nun özellikle Avam Kamarası aracılığıyla sahip olduğu siyasal güç, üyelerinin doğrudan topluma karşı sorumlu olmalarından ve meşruiyetlerini halktan almalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum, İngiltere'de devlet-toplum ilişkisinin temelinde yer alan halk egemenliği anlayışının kurumsal bir karşılığı olarak değerlendirilebilir (Beşe, 2001, s. 32–39).

İngiltere devlet geleneğinde Parlamento, devlet ve toplum ilişkisi bağlamında toplumun devlet karşısında öncelenmesinde belirleyici bir işleve sahiptir. Bu çerçevede Parlamento, devletin toplumun amaç ve menfaatlerini gerçekleştiren araçsal bir yapı olarak konumlanmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla İngiltere'de devlet geleneğinin şekillenmesinde Parlamento'nun merkezi bir rol üstlendiği söylenebilir. İngiltere, Sanayi Devrimi'nin beşiği

olarak sanayileşme hareketlerine öncülük eden ilk ülke olmuştur. Tarihsel süreçte edindiği deneyimler, liberal ideolojinin ortaya çıkmasına imkân tanımış, Anglosakson kültürün etkisiyle birlikte toplumu güçlendiren ve siyasal iktidarı sınırlandıran evrimsel dönüşüm süreçleri yaşamıştır. Kıta Avrupa'sında hâkim olan toplum anlayışının aksine, Anglosakson yaklaşım toplumu belirli bir plan veya modele göre yeniden inşa etmeyi amaçlamamakta ve devrimci müdahalelerden ziyade, evrimsel değişimi ve sürekliliği esas almaktadır. Bu nedenle toplum, dönüştürülmesi gereken bir yapı olarak değil olduğu haliyle kabul edilmesi gereken bir bütün olarak ele alınmaktadır (Yayla, 2017, s. 99). Toplumun sahip olduğu sosyo-kültürel yapı, devletle ve devletin kurumlarıyla kurulan ilişkiler üzerinde belirleyici olmakta ve bu etkileşim süreci ise İngiltere'de devlet geleneğinin araçsal ve sınırlı devlet anlayışı çerçevesinde şekillenmesine önemli katkılar sunmaktadır.

Badio ve Birnbaum, devletin toplum üzerindeki rolünün asgari düzeyde kaldığı toplumlarda –özellikle Britanya örneğinde– siyasal işlev ile toplumsal işlev arasında doğal bir uyumun ortaya çıkabildiğini ileri sürmektedirler. Bu çerçevede İngiltere'de devletin siyasal işlevinin, toplumda tarihsel olarak kökleşmiş olan bireysel ve müşterek özgürlüklerin korunması üzerine inşa edildiğini belirtmektedirler (Heper, 2006, s. 37). Bu bakımdan İngiltere'de millet egemenliği anlayışının tarihsel derinliğe sahip olması ve bir gelenek haline gelmesi, devletin tarihsel süreç içerisinde toplumla kurduğu ilişkinin, devlet geleneğini nasıl şekillendirdiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. İngiltere'de devlet geleneği, tarihsel süreç boyunca siyasal alanda devlet ile toplum arasında yaşanan karşılıklı mücadelelerin bir sonucu olarak gelişmiştir. Başlangıçta ağırlıklı olarak ekonomik temelli olan bu mücadeleler, zaman içerisinde devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Bu süreçte devletin toplum üzerindeki aşkın konumu, parlamentonun güç kazanması ve yazılı anayasal belgelerin oluşturulmasıyla birlikte aşındırılmış ve böylece araçsal devlet anlayışının gelişmesine uygun bir zemin ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu dönüşüm, serbest ekonomi anlayışının liberal düşünce çerçevesinde kurumsallaşmasına ve Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesine de önemli katkılar sağlamıştır.

İngiltere, Kıta Avrupası ve birçok diğer ülkeden farklı olarak yazılı bir anayasaya sahip değildir ve din, siyasal sistem ile devlet geleneği içerisinde önemli bir referans zemini oluşturmaktadır. Parlamento kararları ve parlamento üyeleri, İngiliz anayasal düzeninin temel kaynakları arasında yer almakta; anayasal nitelik taşıyan tüzük ve düzenlemelerde dini referanslara sıklıkla rastlanmakta ve bu referanslar hukuki ve siyasal süreçlerde dikkate alınmaktadır. Yönetimin konumu ile İngiltere Kilisesi arasındaki ilişki, kilise piskoposlarının atanmasından mezheplere ilişkin mevzuatın onaylanmasına kadar uzanan geniş bir alanda açık biçimde kendini göstermektedir (Holm

& Oliva, 2016, s. 379). Bununla birlikte dinin, İngiltere’de devlet geleneğinin şekillenmesindeki etkisi, diğer bazı devlet örneklerinde olduğu gibi devletin toplum üzerinde merkezîyetçi ve aşkıcı bir konum kazanmasına yol açmamıştır. Aksine, din İngiltere örneğinde devletin yapısının, kurumlarının ve hatta monarşik yapının belirlenmesinde etkili olan araçsal bir unsur olarak işlev görmektedir. Bu yönüyle din, İngiliz devlet geleneğinde devleti toplumun üzerinde konumlandıran bir meşruiyet aracı olmaktan ziyade tarihsel sürekliliği olan kurumsal ve anayasal düzenin bir bileşeni olarak varlık göstermektedir.

Devlet Geleneği Bakımından İran

Ortadoğu’da tarihin en eski dönemlerinden itibaren varlığını sürdüren, köklü bir kültürel ve medeniyet birikimine sahip olan ve dünya sahnesinde siyasal, ekonomik ve coğrafi açıdan önemli bir konumda yer alan İran, tarihsel süreç boyunca güçlü ve merkezi bir devlet anlayışı çerçevesinde hareket etmiştir. Kadim bir geçmişe sahip olan İran, devlet geleneğini büyük ölçüde süreklilik esasına dayandırmış; imparatorluk tecrübelerinden modern döneme uzanan süreçte merkezîyetçi yapısını korumayı başarmıştır. İran, İslam dünyası içerisinde özellikle mezhepsel kimliği (Şiilik) üzerinden özgün bir konuma sahip olmuş ve bu yönüyle yalnızca siyasal bir aktör değil, aynı zamanda dini ve ideolojik bir merkez olarak da öne çıkmıştır. Mezhepsel aidiyetin, devletin meşruiyet zeminini güçlendiren temel unsurlardan biri hâline gelmesi, İran’da devlet-toplum ilişkilerinin ve yönetim anlayışının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu durum, İran devlet geleneğinin diğer Ortadoğu ve Batı devletlerinden farklı bir çizgide gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Arkeolojik bulgular, İran’da kurulan medeniyetlerin tarihinin tarım toplumlarının ortaya çıkışıyla birlikte şekillendiğini ve M.Ö. 2000’li yıllarda bölgeye gelen Ari’ler, Medler ve Perslerin uzun süre ülke yönetiminde belirleyici olduklarını ortaya koymaktadır (İstanbul Ticaret Odası, 1979, s. 7). Günümüzde “İran” adının kökü olarak kabul edilen Ari, Aria, Aryan ve Aryani kavramları, eski İran kavimlerine dayanmaktadır ve İran ismi “Aryan Ülkesi” anlamına gelmektedir (Okyar, 2014, s. 100). Tarihsel süreç içerisinde İran’da çağdaş siyasal tarihin başlangıcı genellikle 19. yüzyıl olarak kabul edilmekle birlikte, devletin ve devlet kurumlarının kendine özgü niteliklerinin oluşumu ile İran toplum yapısının şekillenmesinin anlaşılabilmesi açısından Safeviler Dönemi (1501–1736) özel bir öneme sahiptir (Djalili & Kellner, 2011, s. 8–9). Safeviler dönemi, İran siyasal tarihi açısından önemli bir kırılma noktası oluşturmakta; bu dönemde bir yandan İran’da siyasal birlik tesis edilirken, diğer yandan ülkenin büyük bir kısmı Şiileştirilmiştir (Okyar, 2014, s. 100). İran coğrafyasına İslam, Kadisiye Savaşı (637) sonrasında girmiş; hâkim inanç sistemi olan Zerdüştlük zaman içerisinde toplumsal yapı içerisinde eriyerek

Müslümanlığın nüfus içinde hızla yayılmasına zemin hazırlamıştır. İslam dini, İran'ı siyasal, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla derinden etkilemiş; Pers kültürü ile İslam kültürü tarihsel süreç içerisinde karşılıklı etkileşimle melez bir yapı kazanmıştır (Yayla, 2017, s. 133–134). Arap fetihleri öncesinde İran'da devlet ve kamu idaresi alanında Pers yönetim geleneği ve bürokratik yapının etkileri belirgin biçimde varlığını sürdürmüştür. Bu etki, İslam devletlerinin fetihlerinden sonra da ortadan kalkmamış; Pers bürokrasisi ve Pehlevi dili gibi unsurlar, yüzyıllar boyunca İran'ın temel yönetim kurumları üzerinde etkili olmaya devam etmiştir (Farazmand, 2001, s. 545). Bu bağlamda İran'ın kadim geçmişinden devraldığı miras ve farklı kültürel katmanların bir arada varlığı, İran toplum yapısını şekillendirdiği gibi toplumun devletle kurduğu ilişkinin niteliği üzerinde de belirleyici olmuştur.

1500'lü yıllarda Safevi Hanedanlığı ile birlikte İslam dünyasında yaşanan mezhepsel bölünmeler İran siyasal ve toplumsal yapısını derinden etkilemiştir. Safeviler, İslam içerisindeki azınlık çizgilerinden biri olan Şiiliği benimseyerek onu İran'ın resmî dini haline getirmiştir. Bu gelişmeyle birlikte nüfusun büyük bir bölümü Sünnilikten ayrılarak Şiiliği kabul etmiş, böylece günümüze kadar etkisini sürdüren Sünni-Şii gerilimi tarihsel bir nitelik kazanmıştır (Yayla, 2017, s. 135). Tarihsel süreç içerisinde devlet ile toplum arasında ortaya çıkan krizler ve gerilimler, devlet-toplum ilişkilerinin yönünü ve niteliğini belirleyici biçimde etkilemektedir. Bu tür gerilimler, devlet ile toplumun birbirine karşı konumlanma ve çatışma dinamiklerini derinleştirerek karşılıklı bağımlılığı artırmaktadır. Dolayısıyla söz konusu kriz ve gerilim süreçlerinin, devlet geleneğinin oluşumu ve sürekliliği üzerinde belirleyici etkiler yarattığı söylenebilir.

Köklü bir tarihsel geçmişe sahip olan İran'da, Safeviler dönemi, devlet geleneğinin şekillenmesi bakımından belirleyici bir eşik olarak öne çıkmaktadır. Özellikle dönemin iki karizmatik ve güçlü hükümdarı olan Şah İsmail ve Büyük Şah Abbas ile birlikte güçlü ve merkezi bir hükümet yapısı tesis edilmiş, ilk kez hanedanlık yerine doğrudan devlet kavramının kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Bu dönemde Şiiilik, devletin resmî dini olarak kabul edilerek din adeta millileştirilmiş, böylece ulema ve din adamlarından oluşan güçlü toplumsal ve siyasal gruplar ortaya çıkmıştır (Kemali, 2002; akt. Ahin, 2008, s. 14). Din, İran'da devlet geleneğini şekillendiren temel faktörlerden biri olarak önemli bir konuma sahip olmuş; güçlü ve merkezi devlet anlayışı çerçevesinde aşkın devlet geleneğinin oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır. Safevi Hanedanlığı'nın 18. yüzyılın başlarında yıkılmasının ardından, 1794 yılında Ağa Muhammed Han yönetimi ele geçirerek Kaçar Hanedanlığı'nı kurmuştur. Ağa Muhammed Han'ın haleflerinin güçlü bir bürokrasi ve ordu oluşturma yönündeki girişimleri, büyük ölçüde mali kaynakların yetersizliği nedeniyle başarısız olmuştur. Safevilerin yıkılmasıyla ortaya çıkan siyasal ve

toplumsal karışıklık ortamında, merkezi otoritenin zayıfladığı bir fetret döneminde Şii ulema, düzenin sağlanması ve toplumsal istikrarın korunması adına saygın ve yönlendirici aktörler olarak ön plana çıkmıştır (Okyar, 2014, s. 102–103). Bu süreçte ulema sınıfı giderek özerkleşmiş ve İran siyasal hayatının en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir (Dilek, 2012).

İran’da 1906 yılında yaşanan Meşrutiyet hareketleri, İran modernleşmesinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilebilir ve ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamı üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Osmanlı Devleti’nde yaşanan İkinci Meşrutiyet (1908) süreciyle yakın bir döneme denk gelen bu devrimci hareket sonucunda İran, anayasa ve parlamento ile tanışmıştır (Yayla, 2017, s. 135). Önceki devrim girişimlerinden farklı olarak Meşrutiyet Devrimi, yalnızca monarşik yapıyı sınırlamakla kalmamış, aynı zamanda anayasal bir hükümet oluşturarak siyasal anlamda kurumsal bir dönüşüm sağlamıştır (Ahin, 2008, s. 22). Bu süreçte Kaçar Hanedanı, 1909 yılında yaşanan gelişmelerin ardından ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı ile birlikte İran’ın fiilen işgale uğraması, ülkede derin bir siyasal ve ekonomik istikrarsızlık ortamının oluşmasına yol açmıştır. Artan kargaşa ve otorite boşluğu, toplumda güçlü bir merkezi liderlik arayışını beraberinde getirmiş; bu koşullar altında İran’da son monarşik yönetim olan Rıza Şah dönemi başlamıştır (Okyar, 2014, s. 108–109).

1921 yılında iktidarı ele geçiren Rıza Han, 1926 yılında kendisini “Şah” ilan etmiştir (Çebi, 2019, s. 143). Rıza Han, ülkenin İslam ile olan tarihsel bağlarını zayıflatmak amacıyla, İslam öncesi döneme ait bir kavram olan “Pehlevi” soyadını benimsemiştir (Yayla, 2017, s. 135). Batılı kaynaklarda 1935 yılına kadar ülke “Persia” olarak anılmaya devam etmiş, bu tarihten sonra ise ulus-devlet bilincinin güçlendirilmesi amacıyla ülkenin adı Rıza Şah Pehlevi tarafından İran olarak değiştirilmiştir (Okyar, 2014, s. 99). Bu süreçte toplum, devlet tarafından başlatılan uluslaşma politikaları çerçevesinde yeniden şekillendirilmeye çalışılmış; devlet, toplumu dönüştüren ve yönlendiren merkezi bir aktör olarak konumlandırılmıştır. Dolayısıyla İran’da devlet, güçlü ve merkezi yapısının korunması ve sürdürülmesi hedefi doğrultusunda, aşkın devlet geleneği perspektifinde gelişim göstermiştir.

Rıza Şah Pehlevi dönemi, otoriter modernizasyon dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönemde Meclis, Şah’ın aldığı kararların meşrulaştırıldığı ve yasalaştırıldığı bir merkez haline gelmiştir. Kılık-kıyafet düzenlemeleri, askerlik yasası, devletçilik anlayışı ile iktisadi yaptırımlar ve uygulanan siyaset, toplumun geniş bir kesiminde ciddi tepkilere yol açmıştır (Çebi, 2019, s. 144). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Rıza Şah dönemi sona ermiş; 1942 yılında yerine oğlu Muhammed Rıza Şah geçmiştir. Muhammed Rıza Şah, İran İslam Devrimi’ne (1979) kadar iktidarda kalmıştır (Ahin, 2008, s. 29). Bu süreçte Şah’ın Batı ile ilişkilerini geliştirmesi ve Batı’dan aldığı

yardımlar çerçevesinde yürütülen Ak Devrim uygulamaları, ulema sınıfının toplumsal ve siyasal alandaki etkisinin daraltılması ve “halka rağmen halk için” anlayışıyla sürdürülen modernleşme politikaları, toplumda önemli huzursuzluklar yaratmıştır (Okyar, 2014, s. 116).

1979 yılının Şubat ayında, siyasal tarihin önemli devrimlerinden biri olan İran İslam Devrimi gerçekleşmiş ve dünyanın en eski monarşilerinden biri olan Pehlevi Hanedanlığı sona ermiştir (Arı, 2004; akt. Okyar, 2014, s. 120). Devrim sonrasında İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiş ve ülkenin dini lideri Ayetullah Humeyni olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti siyasal sistemi; liderin ilahi dünya ile bağlantılı olduğu, İslam Peygamberi tarafından tesis edilen düzenin sürdürülmesinin esas kabul edildiği ve gerçek liderin “gaybet” halinde bulunan On İkinci İmam Mehdi olduğu inancına dayanmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde, On İkinci İmam’ın yokluğunda siyasal ve dini otoritenin, âlim ve adil olduğu kabul edilen Velâyet-i Fakih makamı tarafından temsil edilmesi meşru kabul edilmektedir (Yeğin, 2018, s. 41).

Bir devrim sonucunda kurulan İran İslam Cumhuriyeti, siyasal sistem açısından demokrasi ve teokrasinin iç içe geçtiği melez bir yapı ortaya koymaktadır (Gündoğan, 2011, s. 97). İran’da siyasal rejim, din adamları sınıfının (ulemanın) temel karar alıcı konumunda bulunduğu teokratik bir yönetime dayanmaktadır. Teokratik yönetimler dar anlamda, siyasal iktidarın bir din adamına ya da din adamları sınıfına ait olduğu yönetim biçimlerini ifade etmektedir. Geniş anlamda ise teokratik yönetim; anayasal, idari, hukuki, ekonomik, askerî ve kültürel düzenlemeler dâhil olmak üzere devletin tüm kurumsal yapısının ve işleyişinin dini ölçütlere dayanmak zorunda olduğu siyasal sistemleri tanımlamaktadır. Bu çerçevede İran’ın hem dar hem de geniş anlamda teokratik bir yönetim sistemine sahip olduğu söylenebilir (Yayla, 2017, s. 138). Devlet yönetiminin teokratik temellere dayandırılması, devletin meşruiyet zeminini toplum nezdinde daha kolay tesis etmesine imkân tanımış; toplumsal çatışmaların sınırlandırılması yoluyla toplumun devlete bağlılığını güçlendirmiştir. Bu durum aynı zamanda devletin, toplum karşısında aşkın bir konumda yer almasını kolaylaştıran önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Velâyet-i Fakih (Veli-yi Fakih) modelinin temel yaklaşımında, yönetimin meşruiyet zemini hem halk iradesine hem de İslam inancına dayanmaktadır (Gündoğan, 2011, s. 95). Veli-yi Fakih, dini lider ya da rehber olarak da adlandırılmakta; Uzmanlar Meclisi tarafından seçilmekte ve İran siyasal sisteminin en güçlü ve belirleyici aktörü konumunda bulunmaktadır. Bu makamı ilk olarak, İran İslam Devrimi’nin öncüsü olan Ayetullah Humeyni üstlenmiştir. Humeyni’nin ölümünün ardından ise, kendisinden daha alt bir dini mertebeye sahip olan Hüccetü’l-İslam Ali Hamaney, Veli-yi Fakih olarak seçilmiştir (Yayla, 2017, s. 138). Tarihsel süreç boyunca din ile güçlü bağlarını

muhafaza eden İran toplumunda, İslam Devrimi ile birlikte manevi otoritenin aynı zamanda devlet yönetimini de bünyesinde topladığı özgün bir yapı ortaya çıkmıştır (Yeğin, 2013, s. 22). Bu bağlamda İran’da devletin, tarihsel ve kültürel düzlemde zaten güçlü bir konuma sahip olduğu; devletin toplumla kurduğu karşılıklı ilişkilerde ise Velâyet-i Fakih makamının toplum nezdinde yüksek bir meşruiyet ve kabul gördüğü söylenebilir. Bu makamın adeta devletle özdeşleştirilmesi, “güçlü devlet” anlayışını pekiştirmiş; dolayısıyla İran’da devlet geleneğinin aşkın devlet anlayışı etrafında şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Humeyni’nin devrim ideolojisinin temel unsurlarından biri olan müstekbir–mustazaf ayrımı, İran siyasetinin hem dış politika anlayışında hem de devlet tasavvurunda önemli bir yere sahip olmuştur. Bu ayrım, İslam dinindeki hak–batıl karşıtlığından ilham alan ideolojik bir çerçeveye dayanmaktadır. Buna göre; tüm insanlığı sömüren, bireysel ve ulusal varlıklara göz diken ve bu amaçla her türlü kötülüğü meşru gören güçler müstekbirler olarak tanımlanmakta; başta ABD, İsrail ve Rusya bu kategori içinde değerlendirilmektedir. Buna karşılık, sömürülen, varlıkları ve hakları ellerinden alınmış, zayıf bırakılmış ve hakları gasp edilmiş toplumlar ise mustazaflar olarak nitelendirilmektedir. İran kendisini ve benzeri şekilde sömürüldüğü varsayılan ülkeleri bu ikinci kategori içerisinde konumlandırmaktadır (Gündoğan, 2011, s. 97). Bu bakımdan müstekbir–mustazaf ayrımının, İran’da toplumsal konsensüsün sağlanmasında önemli bir işlev gördüğü söylenebilir. “Öteki”nin varlığı üzerinden kurulan bu ideolojik çerçeve, devletin varlığını ve merkeziyetçi yapısını meşrulaştırmakta; devletin kendisini hem içeride hem de dışarıda koruyucu, kollayıcı ve yönlendirici bir aktör olarak konumlandırmasına imkân tanımaktadır. Dolayısıyla bu anlayışın, İran’da güçlü devlet ve aşkın devlet geleneğinin sürdürülmesine ideolojik ve siyasal zemin sağladığı ifade edilebilir.

İran’da devlet geleneği, tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve kadim uygarlıkların mirasçısı olan İran coğrafyasının sunduğu siyasal, kültürel ve stratejik koşullar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu tarihsel birikim, İran’da güçlü ve merkezi bir devlet anlayışını zorunlu kılmış; devletin varlığının korunması ve sürekliliğinin sağlanması düşüncesinin siyasal kültürde temel bir yer edinmesine yol açmıştır. Bu durum, devlet–toplum ilişkilerinde devletin temel amaç ve en yüksek değer olarak konumlandırılmasını sağlayarak aşkın devlet anlayışının oluşmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte İran toplumu, tarih boyunca sahip olduğu kültürel mirasın, kadim uygarlıkların ve görkemli geçmişinin bilincinde olmuştur. Tarihsel deneyimlerden ve geçmiş uygarlıklardan beslenen bu kolektif hafıza, koşullar ne olursa olsun İran toplumunun geleceğe bakışında güçlü ve merkezi bir devlet profilinin süreklilik kazanmasına katkı sağlamıştır (Farazmand, 2001, s. 548–549).

İran’da devlet–toplum ilişkilerinin şekillenmesinde din, tarihsel olarak belirleyici bir unsur olmuştur. Din adamları sınıfının (ulema), farklı dönemlerde siyasal ve toplumsal alanlarda önemli bir aktör olarak ön plana çıkması, ulemayı devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde etkili bir konuma taşımıştır. Bu durum, devlet yapısı içerisinde ulema sınıfına ayrıcalıklı bir alan açmış; devlet–toplum ilişkilerinde devletin meşruiyetini dini referanslar üzerinden inşa eden aşkın devlet anlayışının güçlenmesine katkı sağlamıştır. İran’da İslam Devrimi’nin gerçekleşmesiyle birlikte, dini inanç temelinde şekillenen devlet yönetim anlayışı belirgin biçimde hâkim hâle gelmiş; özellikle velayet-i fakih modeli aracılığıyla devlet yönetimi manevi bir otoriteyle bütünleşmiştir. Bu durum, devletin toplum üzerindeki etkisini artırırken, dinin devlet–toplum ilişkilerindeki belirleyiciliğini de kurumsal bir nitelik kazandırmıştır. Devletin iç ve dış politikalarında dini esasların temel referans noktası hâline gelmesi, toplumun devleti dinin taşıyıcısı ve uygulayıcısı olarak algılamasına yol açmış; bu algı ise güçlü ve merkezi devlet anlayışının meşrulaşmasına ve pekişmesine katkı sağlamıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Karşılaştırmalı siyasal bilim çalışmaları, devletlerin tarihsel süreç içerisinde geliştirdikleri kurumların ve benimsedikleri değerlerin, birbirleriyle olan benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koyma imkânı sunmaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca tekil örnekler üzerinden yapılan analizlerin sınırlarını aşarak, incelenen olguların daha derinlikli biçimde anlaşılmasına ve yorumlanmasına olanak tanımaktadır. Devletlerin siyasal yapılarının, yönetim anlayışlarının ve devlet–toplum ilişkilerinin, ancak farklı örneklerle birlikte ele alındığında daha anlamlı bir çerçevede değerlendirilebileceği söylenebilir. Bu durumu yazar Rudyard Kipling’in, “yalnızca İngiltere’yi tanıyan İngiltere hakkında ne bilir ki?” sözü çarpıcı biçimde özetlemektedir (Newton & van Deth, 2014: 2). Söz konusu ifade, bir siyasal yapının ancak karşılaştırmalı bir perspektifle ele alındığında gerçek anlamda kavranabileceğine işaret etmekte ve karşılaştırmalı siyasal bilim çalışmalarının analitik önemini vurgulamaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde devlet–toplum ilişkileri bağlamında gelişen devlet geleneği, devletlerin ve toplumların sahip oldukları siyasal, ekonomik, kültürel ve coğrafi koşullara bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu farklılıklar, yalnızca başlangıç koşullarından değil, aynı zamanda tarih boyunca yaşanan kırılmaların, krizlerin ve karşılıklı etkileşimlerin yarattığı sonuçlardan da beslenmektedir. Bu çerçevede Türkiye, İngiltere ve İran; devlet yapılanmaları, kurumlarının işleyişi ve devlet–toplum ilişkilerinin niteliği bakımından birbirinden ayrıışan üç farklı örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu farklılıkların oluşumunda, bu devletlerin tarihsel süreçte toplumlarıyla birlikte yaşadıkları siyasal ve toplumsal deneyimlerin, karşı karşıya kaldıkları

meydan okumaların ve geliştirdikleri ilişki biçimlerinin belirleyici olduğu görülmektedir.

Toplumların tarihsel süreç içerisinde yaşadıkları dönüşümleri ve farklı tercihlerin ortaya çıkardığı çatışmaları uzlaşma zemininde yönetebilme ve çözümleyebilme düzeyi, devlet-toplum ilişkilerinde devletin “devletlilik” derecesini belirlemektedir. Uzlaşmanın sağlanamadığı ya da uzlaşma kapasitesinin düşük olduğu toplumlarda, toplum karşısında daha egemen, özerk ve merkezi bir devlet yapısının ortaya çıktığı görülmektedir (Eckstein, 1979; akt: Heper, 2006: 24). Bu çerçevede Batı’da, devlet ve kurumları ile bireylerin ve özellikle burjuvazinin kendi çıkar ve amaçlarını gerçekleştirmeleri doğrultusunda, çatışma alanları üzerinden dahi uzlaşmaya dayalı bir işbirliği zemini oluşturulabilmiştir. Buna karşılık Doğu toplumlarında ise merkezi devlet anlayışının, kendisine rakip olabilecek toplumsal oluşumları ve işbirliği zeminlerini daha başlangıç aşamasında ortadan kaldırdığı; dolayısıyla uzlaşma ve müzakereye dayalı bir devlet-toplum ilişkisinin gelişemediği söylenebilir. Bu nedenle devletin toplumla geliştirdiği ilişkinin niteliği, devlet geleneğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda çatışmanın baskın olduğu Kıta Avrupası ve Doğu toplumlarında devlet merkezli ve aşkın bir devlet anlayışının hâkim olduğu; uzlaşma kültürünün belirleyici olduğu Anglosakson gelenek içinde ise toplum merkezli ve araçsal devlet anlayışının öne çıktığı söylenebilir.

Türkiye’de devlet geleneğinin şekillenmesinde, tarihsel süreç içerisinde gelişen devlet-toplum ilişkileri ile bu ilişkiler çerçevesinde Osmanlı Devleti’nden miras alınan devlet yapısı ve yönetim anlayışı belirleyici olmuştur. Osmanlı’nın devlet yönetim tarzına, kurumlarına ve bürokratik yapılanmasına ait izlerin, Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte gerçekleştirilen yapısal ve hukuki dönüşümlere rağmen büyük ölçüde süreklilik gösterdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren patrimonyal nitelikler taşıyan, güçlü merkeziyetçiliğe dayalı ve geleneksel otoritenin hâkim olduğu bir devlet yapısına sahip olmuştur. Bu yönetim anlayışı, devletin kurumsal yapılanmasıyla birlikte devletin toplumla kurduğu ilişkinin niteliğini de belirleyen temel bir çerçeve sunmuştur. Dolayısıyla Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte devletin öncelendiği, toplumsal alanın ise büyük ölçüde devlet merkezli bir anlayış içinde şekillendiği bir devlet geleneğinin süreklilik kazandığı söylenebilir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde de Osmanlı Devleti’nin yönetim anlayışında etkili olan kurucu bürokratik yapının, siyasal sistem içerisinde belirleyici ve hâkim bir konum edindiği görülmektedir. Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de bürokratik yapı ve özellikle ordu, devletin sürekliliğini ve bütünlüğünü sağlama misyonuyla ön plana çıkmış; bu iki kurum, devletin koruyucusu ve sahibi olarak konumlanmıştır. Bu

durum, aşkın devlet anlayışının Cumhuriyet döneminde de büyük ölçüde bürokrasi ve ordu üzerinden yeniden üretilmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede sivil toplum, merkezi devlet yapısının karşısında konumlandırılmış; toplumsal örgütlenmeler ve siyasal talepler denetim ve kontrol mekanizmaları aracılığıyla sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Sivil toplumun kurumsal ve siyasal açıdan zayıf bir yapıya sahip olması ise, devletin toplum karşısındaki özerkliğini ve üstün konumunu pekiştirerek aşkın devlet anlayışının sürekliliğini destekleyen önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde yaşanan değişim ve dönüşümler, özellikle askeri ve bürokratik yapıların devlet içindeki merkezi konumlarını ve rollerini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Bu süreçte sistemin ağırlık merkezinin giderek sivil kanada doğru kaydığı görülmekle birlikte, devletin aşkın karakterinde belirgin bir kırılma yaşanmamış, aksine bu anlayış farklı araçlar ve kurumsal mekanizmalar üzerinden varlığını sürdürmüştür. Sivil toplumun devletin aşkın yönü karşısında yeterince güçlenememesinde, Osmanlı'dan devralınan merkezîyetçi devlet otoritesinin Cumhuriyet döneminde de korunarak sürdürülmesi belirleyici olmuştur. Bu durum, sivil toplumun toplumsal dinamiklerden beslenen özerk bir yapı olarak gelişmesini sınırlamış; devletin denetimi ve yönlendirmesi altında şekillenen, daha çok yukarıdan aşağıya kurgulanmış bir sivil toplum anlayışının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sonuç olarak bu yapı, devlet-toplum ilişkilerinde devletin belirleyici ve üstün konumunun devam etmesine katkı sağlamıştır.

Türk toplumunun tarihsel süreç içerisinde kendi varlığını neredeyse mutlak biçimde devletin varlığıyla özdeşleştirmesi, devletin Türk siyasal ve toplumsal hayatındaki ayrıcalıklı ve merkezi konumunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Devletin, toplumsal yaşamın sürekliliğini sağlayan vazgeçilmez bir unsur olarak algılanması, onun toplumun merkezinde konumlandırılmasına yol açmıştır. Bu durum, devlet ve kurumları ile toplum arasındaki ilişkide eşitlikçi bir etkileşimden ziyade, ast-üst ilişkisini andıran katı bir hiyerarşik yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu hiyerarşik ilişkinin ortaya çıkmasında; devletin ve kurumlarının merkezîyetçi bir yapıya sahip olması, kurumsal işleyişteki katı hiyerarşik düzenin toplumsal alana yansması ve toplumun bu ilişki biçimini tarihsel olarak içselleştirmesi belirleyici olmuştur. Dolayısıyla devlet-toplum ilişkisi, karşılıklı müzakere ve uzlaşmadan çok, devletin yönlendirici ve belirleyici konumunun baskın olduğu bir çerçevede şekillenmiştir.

İngiltere, dünya siyaset sahnesinde üstlendiği roller ve sunduğu katkılarla—özellikle parlamentarizmin tarihsel gelişimi bağlamında—etkisi ve konumu tartışılmaz bir devlet olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel siyasal kültürünü muhafaza ederken işlevsel bir esnekliği de elden bırakmayan İngiltere'nin, evrimsel, ılımlı ve tedrici değişim anlayışını siyasal

mücadelelerinin her aşamasında sürdürmesi, devlet yapısının ve kurumsal işleyişinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. İngiltere’de siyasal sistem, genel olarak Kıta Avrupa’sının devrimci ve kopuşlara dayalı siyasal gelişim seyrinden farklı bir çizgide ilerlemiştir. İngiliz devlet sistemine ait kurumların büyük ölçüde pratik ihtiyaçların ve tarihsel deneyimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkması, bu kurumların İngiliz toplumuna özgü nitelikleri bünyesinde barındırmasını sağlamıştır. Bu durum, klasik anlamda demokrasiyle bağdaştırılması güç olan kimi yapıların—temsili bir nitelik kazanan kraliyet kurumu gibi—demokratik sistem içerisinde işlerlik kazanabilmesine imkân tanımıştır. Bu çerçevede devlet ile toplum arasında kurulan ilişkinin uzlaşma ve denge temelinde şekillenmesi, farklı ve hatta birbirine zıt özellikler taşıyan toplumsal grupların ve etnik unsurların aynı siyasal yapı içerisinde bir arada var olabilmesini mümkün kılmıştır. Dolayısıyla İngiltere örneğinde uzlaşmacı siyasal kültür, devlet geleneğinin sürekliliğini sağlayan temel unsurlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde devlet ile toplum arasında kurulan ilişkinin niteliği ve sürekliliği, İngiltere’nin geleneksel yapılar ve kurumlarla olan bağını muhafaza etme isteğinin karşılık bulmasını sağlamış; bu çerçevede monarşi kurumunun, tarihsel bir unsur olarak günümüze kadar varlığını sürdürmesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda temsili bir nitelik kazanmış olan monarşik yapının varlığı, güçlü ve etkin bir parlamentonun siyasal sistem içerisindeki belirleyici konumuyla birlikte değerlendirildiğinde, İngiltere demokrasisi açısından olumsuz bir sonuç üretmediği görülmektedir. Aksine, bu durum İngiltere’de devletin ve devlet kurumlarının toplumla kurduğu ilişkide tarihsel ve kültürel sürekliliğin korunmasına katkı sağlamış; siyasal ve toplumsal yapıda keskin kopuşlar ve kırılmalar yaşanmaksızın evrimsel bir değişim ve dönüşüm sürecinin işletilmesine olanak tanımıştır. Devlet, geleneksel kurumlarını muhafaza ederken aynı zamanda toplumsal taleplere uyum sağlayabilmiş; böylece devlet ile toplum arasında karşılıklı meşruiyet ve uyum zemininde şekillenen bir ilişki tesis edilmiştir. Bu tarihsel arka plan, İngiltere’de devletin toplumun amaç ve menfaatlerini gerçekleştirmede araçsal bir konumda tanımlandığı devlet anlayışının kurumsallaşmasına uygun bir zemin oluşturmuş ve söz konusu anlayış, İngiliz devlet geleneğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

İran, tarihsel süreç boyunca sahip olduğu jeopolitik konum –özellikle Ortadoğu’da yer alması– nedeniyle bulunduğu coğrafyada egemenliğini sürdürebilmek için güçlü ve merkezi bir devlet yapılanması inşa etme yönünde sürekli bir çaba içerisinde olmuştur. Bu çabanın doğal bir sonucu olarak İran devleti, içerde ve dışarda egemenliğini meşrulaştırma arayışında ağırlıklı olarak dini, daha özelde ise mezhepsel temellere dayanan bir meşruiyet zemini geliştirmiştir. Devlet ile toplum arasındaki ilişkinin büyük

ölçüde bu dini referanslar üzerinden kurulması, İran'ın devlet yapısının ve kurumsal düzeninin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Tarihsel olarak imparatorluk mirasının taşıyıcısı olan ve birçok medeniyetin izlerini bünyesinde barındıran İran'da, güçlü devlet anlayışı siyasal kültürün temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Doğu toplumlarında yaygın biçimde görüldüğü üzere, bu anlayış İran'da da siyasal gücün merkezileşmesini beraberinde getirmiş; toplumsal sorunların çözümünde uzlaşmacı yöntemlerden ziyade çatışmacı, merkeziyetçi ve tepeden inmeci yaklaşımların tercih edilmesine yol açmıştır. Şah dönemlerinde benimsenen baskıcı ve otoriter yönetim pratikleri, zamanla toplumsal hoşnutsuzlukların artmasına neden olmuş; bu hoşnutsuzluklar, din adamlarının öncülüğünde gelişen hareketler sonucunda devrimle neticelenmiştir. 1979 Devrimi, İran'ın siyasal ve toplumsal yapısında önemli dönüşümler yaratmış olmakla birlikte, değişmeyen temel unsur devletin merkezi konumunun korunması olmuştur. Devrim sonrasında siyasal sistemin niteliği değişmiş olsa da devletin toplum üzerindeki belirleyici ve yönlendirici rolü devam etmiştir. Bu sürekliliğin sağlanmasında, dinin ve özellikle din adamları sınıfının (ulema) devlet-toplum ilişkilerinin şekillenmesindeki etkili konumu belirleyici olmuştur. Böylelikle İran'da devlet geleneği, dinî meşruiyetle beslenen güçlü ve merkezi bir yapı etrafında şekillenmiş ve varlığını sürdürmüştür.

Tarihsel, kültürel ve coğrafi yakınlıkları dikkate alındığında, Türkiye ve İran'ın devlet geleneği bakımından önemli benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Her iki ülkede de devletin toplum karşısında merkezî ve belirleyici bir konumda yer aldığı, devlet geleneğinin bu doğrultuda şekillendiği görülmektedir. Türkiye'de merkezi devlet anlayışının oluşumunda ve sürdürülmesinde ordunun (askeri bürokrasinin) oynadığı rol ön plana çıkarken, İran'da benzer bir işlevin din adamları sınıfı (ulema) tarafından yerine getirildiği söylenebilir. Bu bağlamda, her iki devletin de tarihsel süreç içerisinde imparatorluk mirasından etkilendiği, bu mirası farklı biçimlerde yeniden ürettiği ve devletin toplumun üzerinde konumlandığı aşkını bir devlet anlayışını sürdürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte, İran'da devletin merkeziyetçi ve müdahaleci niteliğinin Türkiye'ye kıyasla daha sert ve belirgin olduğu ifade edilebilir. Bu iki devletin aksine, Anglosakson siyasal geleneğe sahip olan İngiltere'de devlet geleneğinin farklı bir doğrultuda şekillendiği görülmektedir. İngiltere'de parlamenter gelenek çerçevesinde parlamentonun siyasal sistemin merkezinde yer alması, devletin toplum karşısında araçsal bir konumda tanımlanmasına imkân tanımıştır. Burjuva sınıfının ekonomik çıkarlarını korumak ve sürdürmek amacıyla siyasal iktidarla giriştiği mücadeleler, bireysel hak ve özgürlükleri önceleyen liberal siyasal anlayışın gelişmesine katkı sağlamış; bu mücadeleler kurumsal düzeyde parlamentoda cisimleşerek İngiltere'de araçsal devlet anlayışının yerleşmesinde belirleyici olmuştur.

Dinin devlet geleneğinin şekillenmesindeki etkisi, üç devlette de farklı biçimlerde olmak üzere belirgin şekilde görülmektedir. İran’da din, devletin merkezî yapısının ayrılmaz bir unsuru olarak konumlanmakta ve devletin meşruiyet zeminini güçlendirerek aşkın bir devlet anlayışının oluşumunda belirleyici bir rol oynamaktadır. İngiltere’de ise din, devlet geleneğinin şekillenmesinde araçsal bir nitelik kazanmakta; siyasal iktidarın sınırlandırılması, yönetimin meşrulaştırılması ve monarşik yapının belirlenmesi süreçlerinde etkili olmakla birlikte, devletin toplum üzerindeki merkeziyetçi ve aşkın bir konum kazanmasına yol açmamaktadır.

Türkiye’de dinin devlet geleneği üzerindeki etkisi tarihsel süreç içerisinde dönüşüm geçirmiştir. Osmanlı döneminde din, devletin meşruiyetini güçlendiren ve aşkın devlet anlayışını pekiştiren temel unsurlardan biri olarak işlev görürken, Cumhuriyet döneminde din-devlet ilişkisi daha çok çatışma ekseninde şekillenmiştir. Laiklik ilkesinin benimsenmesiyle birlikte dinin devlet işlerinden ayrılması hedeflenmiş; ancak bu düzenleme devletin aşkın devlet niteliğini ortadan kaldırmamıştır. Aksine, devlet din alanını Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumsal mekanizmalar aracılığıyla denetim altında tutarak dinin toplumsal alandaki etkisini kontrol etmeye yönelik bir yaklaşım benimsemiştir. Bu durum, Türkiye’de dinin devlet geleneği üzerindeki etkisinin doğrudan belirleyici olmaktan ziyade, devlet tarafından yönlendirilen ve sınırlandırılan bir unsur haline geldiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Ahin, T. (2008). İran İslam Cumhuriyetinde Kamu Yönetimi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Ahmad, F. (1995). Modern Türkiye'nin Oluşumu (2. b.). (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F. (2006). Bir Kimlik Peşinde Türkiye (1. b.). (S. Karadeli, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bakan, S. (2019). İktisadi Düşünceler ve Devlet. Malatya: Bilsam.
- Bakan, S., & Tuncel, G. (2012). Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi. Birey ve Toplum, 2(3), 51-65.
- Beşe, A. (2001). İngiliz Siyasal Sistemi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Çatalbaş, R. (2011). Anglikan Kilisesi ve Günümüz İngiltere'sinde Yeri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Çebi, T. (2019). İran'da Modernleşme, Ulema ve İktidar: Rıza Şah Döneminde İran Devleti ve Ulema İlişkisi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Çilliler, Y. (2016). Türk Siyasal Hayatında Devlet ve Hikmet-i Hükümet Geleneği. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(34), 416-430.
- Dilek, K. (2012). İran Devrimi ve Dış Politika Dinamikleri. https://www.academia.edu/15539640/%C4%B0ran_Devrimi_ve_D%C4%B1%C5%9F_Politika_Dinamikleri_The_Iranian_Revolution_and_Foreign_Policy_D (20.07.2020)
- Dinler, D. (2003). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. Praksis, 17-54.
- Djalili, M.-R., & Kellner, T. (2011). İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi (1. b.). (R. Uzmen, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Farazmand, A. (2001). State Tradition and Public Administration in Iran: Ancient and Contemporary Perspectives. (A. Farazmand, Dü.) Public Administration and Public Policy(94), 535-550.
- Gözler, K. (2018). Devletin Genel Teorisi-Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gündoğan, Ü. (2011). Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme. Ortadoğu Analiz, 3(29), 93-99.
- Heper, M. (2006). Türkiye'de Devlet Geleneği. Doğu Batı Yayınları.
- Heper, M. (2011). Türkiye'nin Siyasal Hayatı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Heywood, A. (2014). Küresel Siyaset (3. b.). (N. Uslu, & H. Özdemir, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2016). Siyaset Teorisine Giriş (7. b.). (H. Köse, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

- Holm, S., & Oliva, J. (2016). Religion and Law in Twenty-First Century England: Tradition and Diversity. (R. Bottoni, R. Cristofori, & S. Ferrari, Dü) Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism - A Comparative Overview(18), 375-393.
- İnalçık, H. (1969). Capital Formation in the Ottoman Empire. The Journal of Economic History, 29(01), 97-140.
- İstanbul Ticaret Odası. (1979). İran. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Kapani, M. (2007). Politika Bilimine Giriş (19. b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karakoç, Ş. (2020). Türkiye’de Siyasetin Dönüşümü: ‘Güçlü Devlet Geleneği’nden ‘Total Siyaset’e. Journal of Economy Culture and Society, 61(1), 1-28.
- Karpat, K. (2010). Türk Demokrasi Tarihi (1. b.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Lewis, B. (1993). Modern Türkiye’nin Doğuşu (5. b.). (M. Kırıtlı, Çev.) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Machiavelli, N. (2013). Prens (8. b.). (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Mardin, Ş. (2016). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. M. Türköne, & T. Önder (Dü) içinde, Türkiye’de Toplum ve Siyaset (22. b., s. 35-77). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). Türk Modernleşmesi (25. b.). (M. Türköne, & T. Önder, Dü) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Newton, K., & Deth, J. V. (2014). Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri. (E. Saraçoğlu, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınları.
- Okyar, O. (2014). İran ve Demokrasi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özçelik, İ. (2014). Devleti-i Aliyye’nin Kamusal Düzeni ve Kurumları. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özipek, B. (2003). Devlet. M. Türköne (Dü.) içinde, Siyaset (s. 71-102). Ankara: Lotus Yayınları.
- Roskin, M., Cord, R., Medeiros, J., & Jones, W. (2015). Siyaset Bilimi (2. b.). (A. Yayla, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Sander, O. (2013). Siyasi Tarih - İlk Çağlardan 1918’e (26. b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şaylan, G. (1981). Çağdaş Siyasal Sistemler. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Tdk. (2019). Türk Dil Kurumu Sözlüğü: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tekin, Ş. (2019). Türklerde Devlet - Kimlik İlişkisi: Devlet Kimliği. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, 1(2), 78-102.
- Weber, M. (2004). Sosyoloji Yazıları (6. b.). (T. Parla, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yayla, A. (2017). Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler (4. b.). Ankara: Adres Yayınları.
- Yayla, A. (2017). Siyaset Bilimi (5. b.). Ankara: Adres Yayınları.

- Yegin, A. (2013). İran Siyasetini Anlama Klavuzu. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı SETA.
- Yegin, A. (2018). İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Meşruiyet Kaynakları ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Değerlendirilmesi (1979-2014). İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Zengin, H. (2017). İktisadî Gelişme Farklılıklarının Devlet Ve Birey Düzeyinde Analizi: İngiltere Ve Osmanlı Devleti Örnekleri. Öneri, 12(47), 31-48.
- Zürcher, E. (2018). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (4. b.). (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

12 MART REJİMİNİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ'NİN KAPATILMASI (1961-1971)

“ ”

Rengül EKİZCELEROĞLU¹

¹ Doç. Dr. Rengül Ekizceleroğlu Trakya Üniversitesi, İİBE, ORCID: 0000-0001-6958-5607

Giriş

Türkiye İşçi Partisi (TİP), Türkiye siyaset tarihinde sosyalist bir programla meclise giren ilk parti olma vasfıyla çok önemli bir tarihsel dönüm noktasını temsil eder. 1965 genel seçimlerinde elde ettiği %3 oy oranıyla (YSK; 2025) on beş milletvekilini parlamentoya gönderen TİP, parlamenter sistemi yalnızca sermaye gruplarının ve merkez partilerin mücadele alanı olmaktan çıkarmış; işçi sınıfının sesini ve taleplerini ilk kez doğrudan meclis kürsüsüne taşımaya başarmıştır. Sosyalist bir partinin legal yollarla geniş kitlelere sesini duyurabilmesi, farklı toplumsal kesimlerin umutlarını örgütlemesi ve ülke çapında yaygın bir ağ kurması, Türkiye’deki sosyalizm düşüncesinin gelişimine önemli katkılar sunmuştur.

Bu çalışmanın kapsamı, 1961-1971 yılları arasında varlık gösteren ve literatürde “Birinci TİP” olarak adlandırılan dönemle sınırlıdır. Zira 1974 yılında kurulan ikinci TİP ve 2017 yılından bu yana faaliyetlerini sürdüren üçüncü TİP, bu çalışmanın kronolojik odağının dışında tutulmuştur. İnceleme konusu olan Birinci TİP, gerek tek parti döneminde gerekse Demokrat Parti iktidarı süresince baskı altında tutulan sosyalist harekete, 1965 yılındaki seçim başarısıyla toplumsal bir meşruiyet zemini kazandırmıştır. Bu dönemde parti; TBMM, Cumhuriyet Senatosu, sendikalar ve yerel yönetimler gibi pek çok farklı mecrada aktif bir siyasal özne olarak yer almıştır.

Türk siyasi hayatı ve demokrasi kültürü açısından köklü dönüşümlerin yaşandığı 1960’lı yıllarda etkili olan TİP’in faaliyetleri, 12 Mart 1971 muhtırasından kısa bir süre sonra sonuçlanan kapatma davasıyla sekteye uğramıştır. Anayasa Mahkemesi’nin partinin kapatılmasına dair verdiği karar; dönemin hukuk anlayışını, “üniter devlet” yapısının egemen siyasi yorumunu ve çok partili yaşamda “bölücülük” kriterlerinin nasıl şekillendirildiğini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu çalışma, TİP’in kuruluşundan itibaren izlediği stratejiyi, yaşadığı ideolojik yarılmaları ve nihayetinde 12 Mart rejiminin gölgesinde kapatılmasına yol açan hukuki ve siyasi süreci analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1. Kuruluş ve İlk Adımlar

27 Mayıs 1960 tarihinin Türk siyasi hayatının en önemli dönüm noktalarından biri olduğu şüphesizdir. Halihazırda seçme ve seçilme haklarının ötesinde konumlanamayan demokrasi kavramı, Türkiye’de 27 Mayıs 1960 tarihinde bu niteliklerini de yitirmiş, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkiler yönünden köklü dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümler yeni hareketlerin, örgütlerin doğması ve gelişmesinde rol oynamıştır. Bu örgütlerden birisi de Türkiye’de yöneten-yönetilen ilişkilerinin yapısında değişim talep eden TİP olmuştur (İnan, 2023: 21-22).

Türkiye’de kökleri Osmanlı’nın son dönemlerine dek götürülebilecek olan sol hareket 1960’lı yıllara gelene dek büyük ölçüde cılız kalmış, işçi hareketleri gibi ilerici hareketlerle güçlü bir bağ kuramamış, fikirsel anlamda yüzeysel bir anlayış yürütmüş ve toplumsal sınıflarla mesafeli bir aydın hareketi niteliği göstermiştir (Saç, 2022: 306). 1960’lı yıllara gelindiğinde sanayileşmenin ve tarımda makineleşmenin etkisiyle iç göç artmış, emekçiler şehirlerde yoğunlaşmış, sosyolojik dönüşümler yanında sağ- sol çizgisi belirginleşmeye başlamıştır. Dünya konjonktürünün de etkisiyle Türkiye’de anayasal alanda ilk kez bir sosyalist partinin yasal bir zeminde mücadele edebilmesi olanağı ortaya çıkmıştır (Saç, 2022: 306-307).

1960’lı yıllar Türk siyasal yaşamında politik temsilin ve özgürlüklerin en güçlü şekilde kitleselleştiği ve işlevsel bir özellik gösterdiği dönem olarak sadece sol hareket için değil Türk demokrasisi için de özgül bir dönem olmuştur (Arıkoğlu Ündücü, 2022: 82). Türkiye solu 1960’lı yıllardan itibaren 12 Eylül 1980 darbesine dek en hareketli ve kitleselleşmiş dönemini yaşamıştır. (Aydınoglu, 2008: 15; Gençalp, 2018: 212).

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası hazırlanan 1961 Anayasası, Türkiye’de düşünce özgürlüğü ve örgütlenme hakkı açısından nispeten özgürlükçü bir ortam yaratmıştır. Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1961 Anayasası’nın nispeten özgürlükçü ortamında 13 Şubat 1961’de 12 sendikacı tarafından kurulmuştur. Partinin sendikacı kurucuları maden işçisi Kemal Türkler, tekstil işçisi Avni Erakalın, tekstil işçisi Şaban Yıldız, Matbaa İşçisi İbrahim Güzelce, lastik işçisi Rıza Kuas, garson Kemal Nebioğlu, tütün işçisi Hüseyin Uslubaş, matbaa işçisi Salih Özkarabay, nakliyat işçisi İbrahim Denizcier, şoför Adnan Arkın ve daha sonra partiden ayrılan Saffet Göksüzoglu ve Ahmet Muşlu olarak parti tüzüğünde sayılmıştır (TİP Tüzüğü, 1965: 31-32). TİP sadece kurucularını sendikacılardan oluşması bakımından değil, savunduğu ilkeler ve gerçekleştirdiği faaliyetlerle de Türk siyasi tarihinde öne çıkan bir parti olmuştur. TİP ilk kez legal yollarla sesini geniş kitlelere duyurmasının yanında, ülke çapında örgütlenmesi ve meclis kürsüsünü etkili şekilde kullanmasıyla da sosyalizmin Türkiye’deki macerasına büyük katkılar sunmuştur (Yeşilbağ ve Yıldız, 2021: 18).

Kuruluşunun ilk zamanlarında TİP sendikacıların ve işçilerin partisi görünümündedir. Sonrasında Mehmet Ali Aybar, Behice Boran gibi aydınların partiye katılmasıyla birlikte TİP, işçilerin partisinden işçi sınıfının partisine dönüşmüştür (Şener, 2015: 250-255; Arıkoğlu Ündücü, 2022: 109). Aydınların katılımıyla entelektüel bir derinlik kazanan parti, kurulduğu dönemde legal bir sosyalist parti özlemi içinde olan Türkiye’deki sol kesim ve çevrelerce desteklenmiştir. Parti yöneticilerinin kişilikleri, açıklamaları, radyo konuşmaları, partinin programı ve çalışmaları ile seçim sisteminin de etkisiyle meclise on beş milletvekili gönderebilmesi kamuoyunda partiye

olan güveni pekiştirmiştir. Ancak daha sonraları siyasal ve/ veya ideolojik konular üzerinde yöneticiler arasında ya da yöneticiler ile üyeler arasında sert tartışmalara varan görüş ayrılıkları çıkmış, partiden istifalar ve ihraçlar yaşanmıştır (Çelenk, 2003). Partinin başarısı bilhassa 1965-1970 yılları arasında yaşanan parti içi bölünmeler ve görüş ayrılıkları ile gölgelenmiştir.

2. Türkiye İşçi Partisi'ndeki Görüş Ayrılıkları

Türkiye İşçi Partisi'nin ilk kurulduğu dönemde ideolojik çizgisi net bir şekilde ortaya konmuş değildi. Partinin yaşadığı ideolojik belirsizliği sona erdirmek ve yeni bir yol haritası oluşturabilmek için parti yöneticileri aydınlarla görüşme kararı almış, böylece Mehmet Ali Aybar ile TİP birlikteliği ortaya çıkmıştır. Aybar, partinin güçlenmesi amacıyla bağımsızlık, eşitlik ve adalet talebinde bulunan kişilere çağrıda bulunarak, partiye katılmalarını istemiş, bunun üzerine Behice Boran, Sadun Eren ve Nihat Sargın gibi isimler partiye katılmıştır. Ancak bir süre sonra örgüt içinde aydınların egemen olduğu yönünde eleştiriler dile getirilmeye başlanmıştır (Şener, 2015: 253).

Partiye aydınların egemen olduğu yönündeki eleştiriye ele alırken TİP tüzüğünün meşhur 53. maddesini değerlendirmek gerekir. TİP'in 1962 tarihli Tüzüğünde ve takip eden 1965 ve 1967 tarihli Tüzüklerinde yer alan ve yarı yarıya kuralını getiren 53. maddeye göre “partinin bütün organlarında görevli bulunanların yarısının tüzüğün 38. maddesinde (...) listeye kayıtlı veya sendika yöneticisi olan üyeler arasından seçilmiş olmasının gözetileceği” hükmü partinin örgütlenme ilişkin en çarpıcı hükmü olmuştur (TİP Tüzüğü, 1962) Partinin 1965 Tüzüğünde 53. maddenin metni partinin bütün organlarında görevli bulunanların yarısının “kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için emek gücünü üretim araçları sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunan üyeler arasından” seçilmesinin gözetileceği olarak değiştirilmiş, bu değişiklik 1967 Tüzüğünde de korunmuştur (TİP Tüzüğü, 1965; 1967).

Tüzüklerde yer alan bu madde partinin örgütlenmesine ilişkin en çarpıcı içeriğe sahip olmanın yanında, çok sayıda eleştiriye de neden olmuştur. Öyle ki bu düşünce yapısını fazlasıyla uvriyerist (işçici) bulan aydın kesimden sayılabilecek bazı parti üyeleri partiden istifa etmiş, bazıları ise üst yönetim tarafından partiden uzaklaştırılmıştır (Ünsal 2002: 4). Nitekim çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alınacak olan TİP'in kapatılması davasındaki iddianame ve savunmalarda partinin bu yarı yarıya örgütlenme ilkesi; işçi sınıfının ideolojik ve eylemsel önceliğinin her şeyin üzerinde tutulması, hareketin sosyalist niteliğinin temel kanıtı olarak sunulmuştur. TİP'in kapatılma davasında mahkeme, partinin bu “işçici” ve sınıf esaslı yapısını, “işçi sınıfının politik iktidara gelmesi tezi” ile birleştirerek devletin bölünmez bütünlüğüne aykırı bir sınıf hakimiyeti çabası olarak yorumlamıştır (AYM, 1971: 15-16).

TİP'in ilk dönemlerde yaşadığı ideolojik belirsizlik Aybar'ın partiye girişiyle yavaş yavaş çözülmeye başlamıştır. TİP, doğrudan doğruya sosyalist bir modeli hemen inşa etmeyi vadetmemişse de devlet eliyle halkçı bir ekonominin sağlanmasını amaçladığını ortaya koymuştur. TİP, emeğiyle yaşayanlara hizmet edeceğinin altını çizirken zaman içinde ilerici gençlerin, dar gelirli serbest meslek sahiplerinin de partiye dahil olmasıyla da uvriyerist çizgisinde bir kırılma yaşayacaktır. Aybar'ın başarılı liderliği sayesinde parti sol çevrelerde etkisini arttıracaktır (Ünsal, 2002: 4). Ancak Türkiye İşçi Partisi'nin 1965 seçimlerindeki başarısının ardından parlamentoya girmesi, parti içinde hem stratejik hem de ideolojik derin görüş ayrılıklarının da su yüzüne çıkmasını beraberinde getirecektir. Bu ayrılıklar temel olarak partinin sosyalist devrime giden yolda izleyeceği yöntem ve partinin sınıfsal karakteri üzerindeki tartışmalarda düğümlenmektedir.

1965 seçimleri sonrasında TİP içinde Yön, Milli Demokratik Devrim (MDD) gibi muhalif akımlar ön plana çıkmıştır. Parti'nin seçimlerden sonra parlamento faaliyetlerine ağırlık vermesi, ülkenin gündeminden kopmasına ve sol genç akımlar üzerindeki gücünü yitirmesine neden olacaktır. Partinin İkinci Kongresi sırasında açığa çıkan MDD hareketi giderek gücünü arttıracaktır. Bu dönemde TİP'in sokağın gündeminden uzaklaşması, örneğin üniversite işgallerine karşı pasif tutumda kalması ve 15-16 Haziran olaylarının dışında kalması partinin gençler ve işçilerle bağının zayıflamasına yol açmıştır. MDD ise bu olaylara karşı daha radikal bir tutum sergileyerek ön plana çıkmıştır (Saç, 2022: 314).

MDD hareketi, TKP geleneğinden gelen ideolojik formasyonunu aşamalı devrim stratejisi üzerine kuran Mihri Belli'nin önderliğinde kurulmuş oldukça güçlü akımlardan biridir. MDD, "Sosyalist Türkiye" yerine "tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye"yi öne çıkarırken TİP'in anti tezi olarak ortaya çıkmıştır. Mehmet Ali Aybar ve yönetim kademesi, Türkiye'nin "Sosyalist Devrim" aşamasında olduğunu ve parlamenter demokrasi içinde işçi sınıfının iktidara yürümesi gerektiğini savunurken; MDD'ciler aşamalı devrimi savunmanın o dönem için bilimsel sosyalizmi savunmanın bir gereği olduğunu belirtmişlerdir. TİP yönetiminin benimsediği halkın bilinçlenmesi sonucunda seçimlerle iktidara hâkim olarak sosyalizme ulaşma stratejisini pasifist bulan özellikle genç kesimler zaman içinde MDD tezini benimsemişler ve MDD parlamento dışındaki dinamik kitlenin ideolojik kaynağı haline gelmiştir (Güzel, 2021: 475-476).

MDD'ye göre Türkiye'nin henüz yarı-feodal bir yapıdadır ve sosyalizmden önce "anti-emperyalist ve anti-feodal" bir aşamanın geçilmesi gerekmektedir. Bu aşamada ordu ve aydınlar gibi "zinde kuvvetlerle" ittifak yapılması gerekmektedir. MDD, işçi sınıfının öncülüğünde bir sosyalist devrim gerçekleştirilebileceği konusunda ısrar eden TİP'in ülkenin içinde

bulunduğu koşulları kavrayamadığını ve bilimsel sosyalizme uygun bir politika geliştiremediğini, partinin yürüttüğü stratejinin devrimi belirsiz bir geleceğe ertelemekten başka işe yaramadığını ileri sürmüştür (Şener, 2015: 18). Özetle, parti üst yönetimi ile MDD'ciler arasındaki görüş ayrılıkları “devrim”in nasıl gerçekleşeceği, Türkiye’nin mevcut toplumsal yapısı ile ekonomik ilişkilerinin nasıl çözümleneceği ve buna bağlı olarak hangi iktidar stratejisinin izleneceği meselesi noktasında düğümlenmiş ve bu tartışmalar Türkiye’de sol hareketler tarihine adeta damgasını vurmuştur.

TİP içerisinde yaşanan bu kuramsal ve stratejik görüş ayrılığı, partinin yalnızca iç bütünlüğünü sarsmakla kalmamış; aynı zamanda yargı organları tarafından ‘rejim için bir tehdit’ olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır. Parti içi muhalefetin sokak hareketleriyle kurduğu temas ve Kürt meselesine dair geliştirilen yeni sosyolojik perspektifler, 1960’ların özgürlükçü anayasal ikliminin daraldığı bir sürece denk gelmiştir. Neticede, hem parti içindeki bu parçalanmış yapı hem de toplumsal muhalefetin yükselişinden rahatsız olan 12 Mart rejimi, TİP’in parlamenter varlığını sona erdirecek olan hukuki süreci tetiklemiştir. Bu bağlamda, partinin kapatılmasına giden yol; yalnızca iç tartışmaların bir sonucu değil, aynı zamanda 12 Mart müdahalesinin şekillendirdiği yeni otoriter hukuk düzeninin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Türkiye İşçi Partisi’nin Kapatılması

Türkiye İşçi Partisi Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından 20 Temmuz 1971’de temel olarak “Kürt meselesi” ve “bölücülük” iddiasıyla kapatılmıştır. Davanın merkezinde, TİP’in 29-31 Ekim 1970 tarihlerinde yapılan 4. Büyük Kongresi’nde kabul edilen bir karar yer almaktadır. Kararda geçen “*Türkiye’nin doğusunda Kürt halkı vardır... Kürt halkı üzerinde baskı, asimilasyon ve sürgün politikaları uygulanmaktadır*” şeklindeki ifadeler AYM tarafından suç unsuru olarak görülmüştür. Bu ifadelerin 1961 Anayasası’nın 57. maddesine (Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü) ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’na aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

3.1. İddianame ve Savunma Arasındaki Çatışma

AYM’nin kapatma kararı incelendiğinde belgede Cumhuriyet Başsavcılığı’nın iddiaları ile partinin savunmasının geniş yer tuttuğu ve iddianame ile savunma arasında çatışma olduğu göze çarpmaktadır. Savcılık Anayasanın başlangıç bölümü ve 2. maddesi uyarınca Türkiye Devleti’nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu, 54. maddeye göre ise devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin Türk sayıldığını vurgulanmıştır. Türkiye’de tek bir Türk milletinin olduğunu, “Kürt halkı” ifadesini kullanmanın halkı sınıflara veya ırklara bölmek olduğunu, bunun

da doğrudan devletin bütünlüğünü hedef aldığını iddia etmiştir. Savcılık ayrıca, 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. maddesine atıf yapılarak; siyasi partilerin Türkiye'de dil, kültür veya din ayrımına dayalı azınlıklar bulunduğunu ileri sürmelerinin ve bu yolla ulus bütünlüğünü bozmaya çalışmalarının yasak olduğunu iddia etmiştir (AYM, 1971: 3).

Başta Behice Boran olmak üzere parti yönetimi ise "Kürt halkı" tabirinin sosyolojik bir gerçeklik olduğunu, bu terimi kullanmanın bölücülük değil, aksine bu vatandaşların sorunlarını çözerek demokratik birliği sağlamak olduğunu savunmuştur. Ayrıca savunmada, Atatürk ve İsmet İnönü'nün geçmişteki konuşmalarından örnekler verilerek bu ifadenin daha önce de kullanıldığı hatırlatılmıştır (AYM, 1971: 6-7).

Savcılık, partinin geçmiş kongrelerinde "Doğu sorunu"nu ekonomik ve sosyal bir mesele olarak ele alırken, 4. Büyük Kongre'de bu yaklaşımın tam tersine dönerek konuyu bir "Halklar sorunu" (Kürt halkı sorunu) olarak sunduğunu iddia etmiştir. Savcılık ayrıca "milliyetler prensibi" üzerinde durarak "milliyetler" sözcüğü ile "halklar" sözcüğünün eşanlamı olarak kullanıldığına ilişkin açıklamalar yapmış, bu kuramın özerklik düşüncesinin sonucu olarak belirttiğini, partinin "halk" ve "milliyet" gibi terimleri Marksçı-Leninci bir teorik çerçevede kullandığı, bu terimlerin aslında "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ve "ayrılma" ilkelerini gizlemek için seçildiğini ileri sürmüştür (AYM, 1971: 3-4).

Bu iddiaya TİP'in verdiği yanıt ise partinin savunmasının en kritik teorik kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde parti, iddianamede dayanan "milli mesele konusunda" başlıklı yazıda da belirtildiği üzere "milliyetler prensibinin" bilimsel sosyalizmin değil burjuvanın ilkesi olduğunu ve bilimsel sosyalizme bağlı olan bir parti olarak bu ilkenin TİP'e mal edilemeyeceğini ifade etmektedir. Parti, bilimsel sosyalizm çerçevesinde "halk", "milliyet" ve "millet" kavramlarını birbirinden ayırarak bölücülük suçlamasını reddetmektedir (AYM, 1971: 6).

Savunmada, sosyalist terminolojide bu kavramların farklı anlamlara geldiği ve iddianamede bunların birbirine karıştırıldığını ileri sürülmektedir. Savunmaya göre milliyet; dil, ruhsal şekillenme ve toprak birliğinden oluşur. Bir insan topluluğunun "millet" olabilmesi için milliyet öğelerine ek olarak "iktisadi yaşantı birliği" (milli pazar) ögesinin eklenmesi gerekir. İnsan toplulukları millet olmadan önce milliyet halindedir ve her milliyetin mutlaka millet olması zorunlu değildir. Nitekim TİP savunmasında Ulusal Kurtuluş Savaşının kazanılmasıyla Türklerin uluslaşma sürecini tamamladığını, bir tek milli Pazar çevresinde birliğini ve ulus bilincini pekiştirme yoluna girdiğini belirtmektedir. O sırada henüz derebeylikler ve aşiretler halinde yaşayan ve Türk halkıyla birlikte emperyalizme karşı savaşan Kürt halkının ayrı bir milli

Pazar çevresinde birleşerek bir uluslaşma sürecine girmedeği, aksine, Türk milli pazarı çevresinde Türk milletiyle birleşip kaynaşma sürecine girdiği de parti savunmasında ifade edilmektedir (AYM, 1971: 6).

Savunmada “milliyetler meselesi”nin bir bölücülük değil, iktidarın yanlış uygulamalarına bir tepki olduğu, iktidarların baskı ve yıldırma siyaseti uygulamasının bu doğal bütünleşmeyi baltaladığı iddia edilmektedir. Egemen sınıfların ve iktidarların Anayasa’nın millet tanım ve anlayışına aykırı “bağnaz-ırkçı milliyetçiliğe” sapmasının, Kürt şoven milliyetçiliğine malzeme hazırladığını iddia eden parti, TİP’in sadece yasalar emrettiği için değil, ayrılıkçılığın bilime ve gerçeklere de aykırı olması sebebiyle ayrılıkçı olamayacağını kesin bir dille belirtmektedir (AYM, 1971: 6).

Parti, birden fazla halkın tek bir ulusu oluşturabileceğini savunarak “halk” kelimesinin siyasal bir ayrılma anlamında değil, sosyolojik bir gerçek olarak kullanıldığı belirterek, İngiliz ulusunun; İngilizce, İskoçça ve Gal dili konuşan üç ayrı halktan oluştuğu örneğini vererek, bu tür gerçekleri söylemenin bölücülük sayılamayacağını ileri sürmektedir (AYM, 1971: 6). Özetle, TİP’in bu husustaki temel savunması Kürtlerin sosyolojik olarak bir “halk/milliyet” olduğu ancak iktisadi olarak Türk milletiyle bütünleştiği; bu nedenle demokratik hakların tanınmasının bölünmeyi değil, pazar birliği üzerinden gönüllü birleşmeyi pekiştireceği yönündedir.

İddianamede Emek Dergisinde çıkan yazılara da yer verilmekte, Partinin 4. Büyük Kongre kararının Kürt halkıyla ilgili bölümlerinin parti yönetici ve üyelerinin konuşmalarıyla, Partinin yayın aracı durumundaki *Emek Dergisinde* belirtilen düşünceler doğrultusunda hazırlanmış olduğu kanısına ulaşıldığı belirtilmektedir. İddianamede, Parti kararında geçen “Kürt halkının diğer tüm demokratik özlem ve istekleri” ifadesinin, anayasal hakların ötesinde “siyasi bağımsızlık” ve “milli devlet kurma” özemlerini destekleme amacı taşıdığı ve bunun bölücülük olduğu savunulmuştur (AYM, 1971: 4).

Parti bu iddiaya ilişkin savunmasında, 4. Büyük Kongre kararında “Kürt halkı” deyiminin kullanılmasının başlı başına hukuka aykırı bir eylem olarak sayılmadığını, hukuka aykırı sayılan eylemin karardaki yazıların altında yattığı varsayılan gizli anlam, amaç ve niyetler olduğunu ifade etmektedir. Parti 3. Büyük Kongre ile 4. Büyük Kongre’de doğu bölgesinde yaşayan yurttaşlarla ilgili dile getirilen sorun ve çözüm yolları arasında büyük bir değişiklik olduğu iddiasını reddederek, TİP’in kuruluşundan itibaren doğu sorununu tutarlı bir biçimde ele aldığını, iddianamede de Partiyi bağlayabilecek hukuki kanıtların yer almadığını, iddianamede dayanılan konuşma ve yazıların partiyi bağlamadığını ve de yanlış biçimde yorumlandığını, Emek Dergisi’nin TİP’in yayın aracı olmadığını dile getirmiştir (AYM, 1971: 5-6).

TİP ayrıca, partinin kapatılmasına dayanak gösterilen 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun (SPK) bazı maddelerinin bizzat Anayasa'ya aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Parti 648 sayılı SPK'nin 89. maddesinde yer alan "Türkiye'de azınlık bulunduğunu ileri süren partiler kapatılacaktır" şeklindeki düzenlemenin, Anayasanın 57. Maddesinin ancak devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel ilkesine uymayan partilerin kapatılacağı hükmüne aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Savunmada, Anayasa'nın siyasi partileri "demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları" olarak tanımladığı (1961 Anayasası Md. 56), ancak SPK'nin bu özgürlüğü aşırı kısıtladığı belirtilmiştir. Özellikle "bölücülük" kriterinin muğlak yorumlanmasının ifade özgürlüğünü yok ettiği savunulmuştur (AYM, 1971: 7-8).

AYM, Cumhuriyet Başsavcılığınca açılan parti kapatma davasının SPK'nin 89. maddesine dayandırılmış olması nedeniyle, bu maddeyi davada uygulamak durumunda olduğunu belirttikten sonra, Partinin ilgili maddenin Anayasa'ya aykırılığı iddiasına ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme yaparak bu iddiayı reddetmiştir. AYM ayrıca, partilerin sonsuz bir özgürlüğe sahip olmadığını, "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ilkesinin (AY, Md. 57) bu özgürlüğün sınırı olduğunu vurgulamıştır (AYM, 1971: 10).

3.2. Anayasa Mahkemesi'nin Değerlendirmesi

Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye İşçi Partisi'ni kapatma kararının hukuki ve mantıksal temelini "Esasın İncelenmesi ve Gerekçeler" başlığında oluşturmuş, partinin savunmalarını tek tek ele alarak neden geçersiz sayıldıklarını açıklamıştır. Mahkeme bilhassa davanın temel dayanağı olan 4. Büyük Kongre kararının 6. bendini mercek altına almış ve metnin şu mesajları verdiği tespitinde bulunmuştur (AYM, 1971: 11-13):

- Türkiye'nin doğusunda ayrı bir "Kürt halkı" yaşamaktadır.
- Bu halk üzerinde geçmişten beri devlet tarafından baskı, terör ve asimilasyon politikaları uygulanmıştır.
- Kürt halkının yaşadığı bölgenin geri kalmışlığı, kapitalizmin eşitsiz gelişme koşulları yanında, iktidarların kasıtlı ekonomik ve sosyal politikalarının bir sonucudur.
- TİP, bu "halkın" anayasal haklarının ötesindeki "demokratik özlem ve isteklerini" desteklemeyi devrimci bir görev sayar.

Mahkeme, Büyük Kongre kararının 6. bölümünde geçen iddiaların gerçek dışı olduğunu, tarihsel bir takım gerçekleri ters olarak yansıtmakta olduğunu ve bölücülük amacı taşıdığını belirttikten kısaca aşağıdaki tespitlerini dile getirmiştir (AYM, 1971: 12-14):

- Mahkeme, doğudaki geri kalmışlığın sadece o bölgeye özgü olmadığını, İç ve Batı Anadolu'da da benzer mahrumiyetlerin

bulunduğunu; dolayısıyla bunun “Kürt halkına yönelik bir politika” gibi sunulmasının bütünden soğutma amacı taşıdığını savunmuştur.

- Doğu bölgelerinde uygulanan özel güvenlik tedbirlerinin (silah ve kaçakçı aramaları), bölgenin engebeli yapısı ve sınır güvenliği zorunluluklarından kaynaklandığını; bunun etnik bir ayrımcılık olarak sunulmasının gerçekleri saptırmak olduğunu belirtmiştir.
- Mahkeme, kararda geçen “anayasal haklar dışındaki özlem ve istekler” ifadesi üzerinde özellikle durmuştur. 4. Büyük Kongre kararında Kürt halkının demokratik özlem ve isteklerini bildirme ve gerçekleştirme mücadelesinin partice destekleneceğine yer verilmesi, Anayasa dışı birtakım konuları olan özlem ve isteklerin de destekleneceği anlamında yorumlanabilir. Mahkemeye göre, bir vatandaşın anayasal hakları zaten her şeyi kapsamaktadır; bunun ötesinde bir “özlem”den söz etmek, ancak ulus bütünlüğünden kopma veya ayrı bir statü elde etme isteği olarak yorumlanabilir.
- Mahkeme, kararının “Savunmaların Tartışılması” kısmında 4. Büyük Kongre kararının, belgeyi okuyan ya da duyan kişilerin büyük çoğunluğu açısından, yani ortalama bir yurttaş açısından “ayrılıkçılık” olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Zira bu metinler bilimsel bir kurul için değil, halk için yazılmıştır.

Mahkeme, partinin Kürt dilini ve kültürünü koruma isteğini doğrudan bölücülük olarak nitelendirmiştir. Partinin eğitim notlarında geçen “*Kürtler dillerini konuşamazlar, kültürlerini geliştiremezler*” şeklindeki ifadelerin, Türkiye üzerinde bir azınlık yaratarak millet bütünlüğünü bozma amacına hizmet ettiği sonucuna varılmıştır (AYM, 1971: 15-16).

Mahkeme, TİP’in 1964 yılındaki ilk programı ile 1970’teki kongre kararını karşılaştırmış, ilk programda “bölünmez bütünlüğün” açıkça vurgulandığı ve sorunun “anayasal haklardan tam yararlanma” olarak görüldüğü belirtilmiştir. Ancak 4. Kongre kararında, sorunun bir “halklar sorunu” (uluslaşma sancısı) haline getirilerek öz yönünden anayasa dışı bir nitelik kazandığı tespitinde bulunmuştur (AYM, 1971: 14).

TİP, aslında anayasal sınırları savunduğunu iddia etse de AYM metnin içeriğine odaklanmıştır. Mahkeme’ye göre Parti, kınadığını söylediği “burjuva Kürt milliyetçiliği” ile arasına net bir mesafe koyacak ve bu tür yorumları engelleyecek bir dil kullanmamıştır. Mahkemeye göre hukuka uygun eylemlerin varlığı, hukuka aykırı eylemlerin sonuçlarını ve sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Mahkeme, kongre kararının diğer bentlerinin 6. bentteki “bölücü” anlamı yumuşatmadığını, aksine partinin genel stratejisinin bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu metinlerin anayasal sınırları

aşan, ayrılıkçı eylemlere yönelmiş nitelikte olduğu ve bu durumun hukuki sorumluluk doğurduğu sonucuna varılmıştır (AYM, 1971: 13-16).

Mahkeme, 20 Temmuz 1971 tarihinde Türkiye İşçi Partisi'nin Anayasa'nın 57. maddesi ve Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. maddesindeki "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği" ilkesini ihlal ettiğine hükmederek temelli kapatılmasına oy birliği ile karar vermiştir. Parti yöneticilerinin bir kısmına siyasi yasak getirilmiş, mal varlıkları hazineye devredilmiştir.

Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa'nın "milletin bölünmez bütünlüğü" maddesine getirdiği yorum, söz konusu dönemde meşru siyasetin sınırlarını göstermek bakımından önemlidir. 1971 yılında alınmış olan bu karar 12 Mart rejiminin otoriter karakterini de yansıtmakta, Türkiye'de çok partili yaşamın 'özgürlükçü' döneminin sona erdiğini göstermek bakımından önem taşımaktadır.

Sonuç

Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1961-1971 yılları arasındaki Türk siyasal hayatında sadece bir muhalefet odağı değil, yapısal ve ideolojik açıdan dönüştürücü bir aktör olmuştur. Partinin on yıllık serüveni; Türkiye'deki sınıf bilincinin, demokratik mücadelenin ve mevcut hukuk düzeninin sınırlarının bizzat meclis çatısı altında test edildiği bir olgunlaşma sürecidir. TİP, 1965 seçimlerinde elde ettiği başarıyla sosyalist bir programı legal zeminde kitlelere ulaştırarak, parlamenter sistemi sermaye ve merkez partilerinin tekelinden çıkarmayı başarmıştır.

Partinin tüzüğünde yer alan ve yönetim organlarının yarısının işçiler ile sendikacılardan oluşmasını zorunlu kılan "uvriyerist" örgütlenme modeli, parlamenter sistem içinde emeğin sesini duyurma çabasının en radikal ve somut göstergesi olmuştur. Ancak bu sınıfsal vurgu, zamanla parti içindeki aydın-işçi dengesini sarsmış; MDD ve Sosyalist Devrim gibi ideolojik yarılmalarla birleşince örgütün iç dinamiklerini kırılğan hale getirmiştir. Özellikle 1965 sonrası dönemde, parlamenter faaliyetlerin sokağın ve gençlik hareketlerinin dinamizminden kopması, TİP'in toplumsal tabanındaki hegemonyasını zayıflatan temel unsurlardan biri olmuştur.

TİP, 1971 yılında Anayasa Mahkemesi'nin oy birliği ile verdiği kararla kapatılmıştır. Mahkeme, partinin 4. Büyük Kongresi'nde dile getirdiği "Kürt halkı" ifadesini ve bölgeye yönelik sosyolojik tespitlerini, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne" yönelik doğrudan bir tehdit olarak görmüştür. AYM'nin kararı devletin üniter yapısını koruma refleksine odaklandığını göstermektedir. Parti savunmasında sunulan; Kürtlerin sosyolojik bir "milliyet" olduğu ancak iktisadi olarak Türk milli pazarıyla

bütünleştigi yönündeki diyalektik analiz, mahkeme nezdinde karşılık bulmamış ve “azınlık yaratma çabası” olarak değerlendirilmiştir.

TİP, Türk soluna ilk kez kitlesel ve legal bir temsil kabiliyeti kazandırmış bir parti olarak Türk siyasi hayatında bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Her ne kadar iç stratejik ayrışmalar ve 12 Mart rejiminin baskıcı hukuk iklimi nedeniyle kurumsal varlığı sona ermiş olsa da, TİP’in kapatılmasına yol açan “Doğu sorunu”, “sınıf siyaseti” ve “demokratikleşme” tartışmaları, Türkiye’nin siyasal gündemini belirleyen temel meseleler olarak güncelliğini korumaktadır. Birinci TİP’in mirası, kendisinden sonra gelen sosyalist hareketler için bir referans kaynağı olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Anayasa Mahkemesi Kararı.** (1972, 6 Ocak). E. 1971/3, K. 1971/3, K.T. 20.07.1971. *Resmî Gazete* (Sayı: 14064).
- Arıkoğlu Ündücü, C.** (2022). *Siyasal partiler ve Türkiye İşçi Partisi'nin anatomisi*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Aydınoglu, E.** (2008). Sol hakkında her şey mi? *Modern Türkiye'de siyasi düşünce sol üzerine bir değerlendirme* içinde. İstanbul: Versus Kitap.
- Çelenk, H.** (2003). *Türkiye İşçi Partisinde iç demokrasi: Yaşadıklarım*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Gençalp, E.** (2018). Türk siyasal yaşamında ana-akım dışı bir siyasal parti ve propaganda örneği: TİP ve 1965 seçimleri. *Political Communication in Theory and Practice: Non-Western Approaches Proceeding Book* içinde. Ankara.
- Güzel, S. Ç.** (2021). Sosyalist devrimden önce 'zorunlu uğrak': Milli demokratik devrim hareketinin aşamalı devrim stratejisinde Kemalizm ve ordu. *Alternatif Politika*, 13(2), 472-497.
- İnan, E.** (2023). Türkiye İşçi Partisi'nin inşa ve gelişimini tetikleyen koşullar (1960 – 1966). *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 19-33.
- Saç, S.** (2022). Sendikacılıkla parlamentarizm arasında birinci TİP'in uzun on yılı (1961-1971). *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 304-322.
- Şener, M.** (2015). *Türkiye solunda üç tarz-ı siyaset, YÖN, MDD ve TİP* (2. baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Türkiye İşçi Partisi.** (1962). *TİP tüzüğü*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Türkiye İşçi Partisi.** (1965). *TİP tüzüğü*. Ankara: TBMM Kütüphanesi.
- Türkiye İşçi Partisi.** (1967). *TİP tüzüğü*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi.
- Ünsal, A.** (2002). *Türkiye İşçi Partisi (1961—1971): Umuttan yalnızlığa*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yeşilbağ, M., & Yıldız, T.** (2021). 1960'larda bilim dünyası ile ilişkiler bağlamında Türkiye'de sosyalist hareket: Türkiye İşçi Partisi. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 4(1), 18-25.
- Yüksek Seçim Kurulu.** (2025). *1950-1977 yılları arasında yapılan milletvekili genel seçimleri*. Erişim adresi: <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>

KAZAKİSTAN'DA DİJİTALLEŞMENİN GELİŞİMİ VE SİBER GÜVENLİK YAKLAŞIMI

“ ”

Ersoy Yılmaz DİNİZ¹

¹ Dr. Bağımsız Araştırmacı, ORCID ID: 0000-0003-3235-982X, ersoydiniz@gmail.com

Giriş

Orta Asya ülkelerinden Kazakistan’da son on senede hızlanmaya başlayan dijitalleşme hamleleri, kamu hizmetlerinin sunulma şeklini, malî rekabet stratejilerini ve sosyal hayatı eşzamanlı biçimde dönüşüme uğratmıştır. E-devlet planlamalarının kurumsal bir hâle dönüştürerek; özel-kamu sektör iletişiminde veri tabanlı yönetim dinamiklerinin yaygınlaşması; eğitim, sağlık, bankacılık ve mahalli idare hizmetlerinde çevrim içi yolların standart bir hâle gelmesi, “dijital devlet” kapasitesinin Kazakistan’ın kalkınma içinde yerleşik bir şekle geçtiğini göstermektedir. Zaten bu ülke örneğinde dijitalleşme sadece teknik bir modernleşme biçiminde değil; bununla birlikte kamu rejiminin yeni baştan ölçeklenmesi, yurttaş-devlet ilişkisinin tekrardan tanımlanması ve millî rekabet gücünün “dijital ekonomi” amaçları çevresinde kurgulanması mânâsına gelmektedir. Bu eğilim, dijitalleşmenin bir “kalkınma aracı” olarak tasavvur edilmesi siber güvenlik düşüncesini benzer siyaset doğru evrenine taşımış; dijital hizmetlerin çoğalması, siber risk düzlemini büyüttüğü ölçüde siber güvenliği devlet gücü ve millî güvenlik gündemiyle daha şeffaf bir biçimde bağdaştırmıştır.

Bu çalışmanın ana düşüncesi şudur: Kazakistan’da dijitalleşme kullanımının artışı, siber güvenliği sadece teknik bir bilgi güvenliği emniyeti olarak değil; kamu idaresi reformu, sosyal güven, ekonomik devamlılık ve kritik önem taşıyan altyapı yatırımları gibi çok aşamalı boyutları içeren bir “yönetişim” alanı olarak yeniden meydana gelmesidir. Dijitalleşmeyle ve siber güvenlikle ilgili stratejiler, bu sebeple birbirlerini bütünlemektedirler. Dijitalleşme, kamu hizmetlerindeki unsurların işlevlerini çabuklaştırıp erişilebilirliği artırırken, siber güvenlik faktörü olmadan ilgili hizmetlere karşı duyulan güvenin, veri mahremiyetinin ve kritik mânâdaki hizmetlerin devamlılığının kırılma riski kaçınılmaz olabilmektedir. Bu durum, devlette siber güvenlik potansiyelinin toplumsal, hukuki, kurumsal ve teknik zeminlerde eş süreli geliştirilmesini zorunlu kılan bir siyasi mantığa işaret etmektedir.

Ülkede söz konusu dönüşümün somutlaştığı iki başat eksen ön plana çıkmaktadır. Birincisi, Kazakistan’ın dijital dönüşümü ile siber güvenlik yönetişimini benzer çatı altında toplayan stratejik dokümanlar ve kurumsal örgütlenmelerdir. “Kazakistan Siber Kalkanı” (Kazakhstan Cyber Shield) yaklaşımı ve bunu takip eden yeni evre, dijital ekosistem gayeleri, siber emniyeti uzun vadeli ülke kapasitesi amaçlarıyla entegre eden bir örüntü ortaya koymaktadır. Bu entegre durumu, Küresel Siber Güvenlik Endeksi (GCI) sıralamalarındaki hızlı iyileşme söylemiyle de savunulmaktadır. Ülkenin GCI’da 2019 yılında 40. sıraya yükselmesi ve 2021 raporunda 31. sıraya yükselmesi, devlet kurumları, iş dünyası ve sivil toplum arasındaki kolektif çalışmanın neticesi olarak okunmaktadır. İkincisi, siber güvenliğin kamusal karşılığını ölçmeye yönelik farkındalık faaliyetleri ve bu bunlara dair

tavsiye setleridir. 2022 senesi Ekim-Kasım aylarında 18 yaşının üstündeki 6000 bireyle yapılan sosyolojik inceleme, bilgi güvenliği risklerine yönelik kamusal farkındalığın 2018 yılında %62,9 iken 2022’de %77,4’e doğru artış gösterdiğini ortaya çıkartmıştır (Symbat ve Yesseniyazova, 2019: 2).

Eş bulgular, internetin ana bilgi kaynağına dönüşmesi ve ona erişimde mobil cihazların üstün gelmesi gibi yönelimler vasıtasıyla, tehdit yüzeyinin sosyal ölçekte genişlediğini de akla getirmektedir.

Bu inceleme, Kazakistan’ın dijitalleşme-siber güvenlik bağlantısını siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler çerçevesine oturtturarak;

- (i) Dijitalleşmenin yükseliş değişkenlerini,
- (ii) Siber güvenlik gündeminin sosyal hukuki-kurumsal temellerini,
- (iii) Risk manzarasını
- (iv) Kritik alanlarda (bilhassa sağlık) siber güvenlik zaafalarını entegre biçimde araştırmayı hedeflemektedir.

Çalışma, sadece teknoloji-siyasi ara yüzünü değil, bununla beraber itimat, meşruiyet, potansiyel ve düzenleyici faaliyet gibi klasik siyaset bilimi öğelerinin dijital çağ kapsamında nasıl yeni baştan meydana getirildiğini tartışmaktadır.

2. Siber Güvenlik, Dijital Devlet ve Yönetim Sistemi

2.1. Dijitalleşme: Kamu İdaresi Sisteminin Dönüşümü

Dijitalleşme, kamu idaresi veya yönetimi literatüründe çoğu zaman hizmet arzının çevrim içi kanallara taşınması ile birlikte sınırlandırılmış görülsede, pratikte kurumsal aşamaların yeniden kurgulanması, veri tabanlarının standardizasyonu ve yurttaş-devlet etkileşiminin tekrardan tasarlanması mânâsına gelmektedir. Kazakistan örneğinde, e-hizmet organizasyonlarının ve e-devlet düzenlemelerinin erken evrede gündeme gelmesi, dijitalleşmenin “kurumsal tasarım” boyutunu öne çıkarır: 2009 yılında e-hizmetler ve e-devlet için 2010-2014 senelerini içine alan bir planlamanın hazırlanması ve e-devlet ile bilgi güvenliği altyapısına yönelik düzenleyici tarzdaki paketlerin güçlendirilmesi, dijital devlet mimarisi yaklaşımını planlı bir biçimde ele alındığını göstermektedir (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019: 4).

Bu perspektifte dijitalleşme, mali kalkınma stratejileriyle birleştirilen bir devlet kapasitesi tasarımı hâline gelmektedir. “Dijital Kazakistan” (Digital Kazakhstan) gibi projeler, sadece kamu hizmetlerinin dijital şekle dönüşmesini değil; insan gücünün dijital okuryazarlığını, iş aşamalarının teknolojiyle bütünleşmesini ve genel olarak rekabetçiliği gaye edinen bir modernleşme

anlatımı oluşturmaktadır. Zaten söz konusu programın 2018 ile 2022 yılları arasında dijital okuryazarlığı %83'e çıkarma amacı, dijitalleşmenin sosyal kapasite boyutunu stratejik bir hedef şeklinde ele almaktadır (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019: 7).

2.2. Siber Güvenlik: Teknik Prensiplerden Kamusal Yönetim Süreçlerine

Bu kavram en temel şekilde, veri alt yapısının, bilgi yapılarının donanım, yazılım-muhafaza edilmesini ve hizmet devamlılığını izah etmektedir. Fakat ilgili kavramın siyasal yönetim zeminine dönüşmesi, iki sebeple hızlanır: (i) dijitalleşmenin hassas ve kritik hizmetlerde alışkanlık oluşturmaya ve (ii) finansal/kimlik/veri değerlerin hedeflenmesiyle toplumun duyduğu güvenin kırılma hâle gelmesidir. Bu nedenle siber emniyet veya güvenlik, sadece teknik bir risk idaresi değil; kamu otoritesinin planlayıcı kapasitesi, sosyal güven ve siyasal meşruiyetin korunması kapsamında ele alınmalıdır.

Ülkede bilgi güvenliği bağlamında, “gizlilik-bütünlük-erişilebilirlik” (CIA triadı) esasları açık bir şekilde vurgular: bilgiye erişim yetkili kişilere açık olmalı (confidentiality), gereksinim hâlinde erişilebilir durumda olmalı (accessibility) ve bilgi güvenilir/bozulmaya uğramamış olmalıdır (integrity) (Temirbekov, 2025: 66).

Bu üç esas ya da ilkenin herhangi bir tanesinde gerçekleşen zafiyetin diğerlerini de yıpratacağı vurgusu, siber güvenliğin çok yönlü bir kamu siyaset alanı olarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Siber emniyet gündeminin kamusal boyutu, siber saldırı türlerinin günlük yaşam pratikleriyle giderek daha fazla kesişmesi neticesinde belirgin bir hale gelmesidir. Ülkede “son bir yılda maruz kalınan siber saldırı türleri” içerisinde oltalama (phishing) %37,6 ile başta yer alırken; bunu zararlı yazılım (malware) %31,5 ve spam %26,7 takip etmektedir (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019: 5). Bu oran, siber güvenliğin sadece resmî ağları değil, hane bireyleri, kişisel finansal emniyeti ve toplumsal gündeliği amaçlayan bir risk ekosistemi oluşturduğunu göstermektedir.

2.3. Milletlerarası Endeksler ve Siyaset Anlatısı

Kazakistan'ın siber güvenlik alanındaki başarımını tartışırken Küresel Siber Güvenlik Endeksi (GCI) tarzındaki endeksler, sadece teknik kapasite ölçümü değil; bununla birlikte siyasi anlatımın yasallaştırıcı araçları olarak da işlev üstlenir. 2017 senesinde GCI'deki sıralamada 83 olmak, ülke bakımından “kötü sonuç” ve “eylem sinyali” şeklinde değerlendirilmiş; Kazakistan'ın dijitalleşme ile temel olarak siber güvenlik konusuna çok daha fazla odaklanması gerektiği konusu dile getirilmiştir. Bu uyarının sonrasında geliştirilmeye bağlanan “Kazakistan Siber Kalkan” perspektifi, teknik, hukuki, örgütsel ve eğitimsel

çalışmaları içeren bir eylem planıyla 2022 senesine kadar uzayan kapsayıcı bir çerçeve olarak tanımlanmıştır (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019: 5).

Bunun ardından gelen evrede ise devletin 2018’de GCI’da 40. sıraya çıkması ve 2017’ye nazaran gelişme kaydetmesi, siber güvenlik düzenlemesini “Siber Kalkan” (Cybershield) politika tesiriyle ilişkilendirilmiştir (Eurasian Research Institute, 2019).

3. Yöntem

Bu analiz, nitel araştırma kapsamında bir değerlendirme yaparken; doküman inceleme yöntemini temel almaktadır. Çalışmada, söz konusu ülkenin siber güvenlik ve dijitalleşmeyle ilgili siyasi yaklaşımlarıyla beraber toplumsal yansımalarını da ihtiva eden (i) konferans/akademik bildiri niteliğinde tetkik, (ii) resmî kurum tarafından oluşturulan politika belgeleri (iii) enstitü yayınları ile (iv) sektör merkezli siber güvenlik uygulamalarını da birlikte değerlendirmiştir. Küresel Siber Güvenlik Endeksi gibi ikincil veri kaynaklarıyla birlikte çevrim içi verilerin kullanılması, araştırmanın metodolojik dayanağını kuvvetlendirmektedir.

Toplum tarafında ise 2022 yılında meydana getirilen Siber Güvenliğin Sağlanmasına İlişkin Sorunlar ve Öneriler (Issues of Ensuring Cyber Security: Recommendations) belgesi, 6000 kişilik sosyolojik araştırmaya dayanarak kamusal farkındalık eşiği, saldırı çeşitlerini ve kurumsal yapıları şeffaf bir hale getirmektedir (Kohli ve Raina, 2015).

Bunun yanı sıra 2019 ve 2025 yayınlanan bültenler, risklerin türleri, saldırı miktarı, dijital suçların artması ve 2023-2029 dönemi planlamaları gibi konularda dönemsel veri ve politika çerçevesi ortaya koymaktadır (Eurasian Research Institute, 2019: 1).

Bu yönetsel bağlam, “dijitalleşme artışı = siber güvenlik ihtiyacı artışı” doğrusal varsayımını aşarak; kurumsal potansiyel ve stratejik sektörlerin kendine özgü riskler arasındaki etkileşimlere vurgu yapmayı hedeflemektedir.

3. Kazakistan’da Dijitalleşmenin Yükselme Süreci

3.1. E-devletin Kurumsal Hale Gelmesi ve Dijital Hizmetler

E-devlet, kamudaki hizmetlerin bilgi ve iletişim (bilişim) teknolojileri vasıtasıyla çevrim içi alanda, erişilebilir, şeffaf ve hızlı biçimde yurttaşlara sunulmasını ifade eden anlatım yönetim modelidir. Ülkede dijitalleşme sürecinin erken aşamalarında e-devlet altyapısının projelendirilmesi, kamu hizmetlerinin dijital ortama aktarılmasını hızlandırmıştır. 2009 senesinde e-hizmetlere ve e-devlete yönelik planın ilerletilmesi, 2010-2014 dönemi için e-devletin kurumsal kapasitesinin genişlemesini gaye edinen bir hazırlık olarak okunabilmektedir (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019: 4).

Bu evrede bilişim ekosistemine eşgüdüm sağlanmasına dönük kurumların da kurulmasına başlanmıştır. 2008’de hayata geçirilen Ulusal Bilgi ve İletişim Teknolojileri Holdingi “Zerde” (National Infocommunication Holding) örneği, e-devlet ve bilgi güvenliği altyapısına yönelik planlamaların üretilmesi, konferans ve beynelmilel teknoloji faaliyetleri gibi platformlarda görünürlük oluşturulması açısından dijitalleşmenin kurumsal yüklenicilerinden biri olarak ortaya konulmaktadır (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019: 4).

3.2. Dijital Kazakistan (Digital Kazakhstan)

Dijital Kazakistan (Digital Kazakhstan) programı, dijitalleşmeyi ülkenin malî dönüşüm ve rekabet gücünü artırma hedefleri doğrultusunda bir araya getiren çerçevelerden biridir. İlgili program, 2018-2022 için dijital okuryazarlığı %83 oranına yükseltme gibi ölçülebilir hedefler belirlemekte; bundan başka ekonominin hammadde üretmesinden endüstri-hizmet ekonomisine doğru değişimini, dijital ekonominin ilerleyişiyle ilişkilendirmektedir (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019:7).

Buna göre dijitalleşme ile siber güvenlik arasındaki ilişki, “hizmetlerin dijitalleşmesi aynı anda verinin korunmasını gerektirir” düşüncesi üzerinden kurulmaktadır. 2017 senesi siber güvenlikteki düşük performansın dijitalleşme sahasındaki gelişmeyle kıyas edildiğinde “geride” durması, kamu siyasetinde siber güvenliği ön plana çıkaran bir müdahale gerekçesi meydana getirmiştir. Kazakistan’da siber emniyetin kilit aşamalarından biri, 2017’de Kazakistan’ın Siber Kalkanı konseptine onay verilmesidir. Söz konusu konsept, devlet siyasi yaklaşımının elektronik bilgi kaynaklarını, telekom ağlarını ve bilgi sistemlerini muhafaza etmeye dönük temel yönlerini tanımlamakta; ICT’nin güvenli bir şekilde kullanımını, eğitimsel-örgütsel-teknik-hukuki etkinlikleri, içeren bir eylem planı çerçevesine yerleştirmektedir (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019: 5).

2019 tarihinde çıkarılan bülten ise, Siber Kalkan projesinin 2018 senesinde GCI sıralamasındaki gelişmeyle bağlantılandırıldığını ifade etmektedir.

3.3 Kurumsal Oluşum

Siber güvenlikte siyasi yaklaşım hedeflerinin yaşama geçirilebilmesi, kurumsal kontrol yöntemleriyle yakından bağlantılıdır. Bu kapsamda, bilgi güvenliği alanında kamu idaresinde gerçekleştirilen farklı çalışmalar dikkat çekicidir: Bilgi Güvenliği Komitesi’nin meydana getirilmesi, “Devlet Teknik Hizmeti” (State Technical Service) gibi yapıların millî güvenlik ekosistemi çerçevesinde yeni baştan konum alması ve Kazakistan Bilgisayar Olaylarına Müdahale Ekibi’nin (KZ-CERT) vaka müdahale etme gücünün merkezi hale gelmesi, siber güvenlik yönetim tarzını kurumsallaştıran eylemler olarak sunulmaktadır (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019: 5-6).

2022 tarihinde ortaya konan “Recommendations” belgesi, bu kurumsallaşmanın daha ileri bir boyut kazandığını; test yapılan laboratuvarlar, Ulusal Bilgi Güvenliği Koordinasyon Merkezi, sektör ve devlet uygulamaya dönük görev alan güvenlik merkezleri ile olay müdahale veya önleme servislerinin arttığını belirtmektedir. İlgili doküman, daha üst kapsamlı stratejik devamlılığa da işaret ederek Siber Kalkan-2 (Cybershield-2) özelliğine sahip 2023-2027 Dijital Ekosistem Gelişim Konsepti’nin geliştirildiğini kaydetmektedir.

4. Risk Manzarası

4.1. Vaka Sayıları ve Hedefler

Ülkede dijitalleşmenin yükselişi, siber risk hacmini niceliksel olarak da çoğaltmıştır. 2019 yılında çıkarılan bülteni, 2017-2018 arasında kayıt altına saldırı sayılarının 34.014’ten 57.534’e doğru artış gösterdiğini belirterek, siber sahanın gün geçtikçe daha yoğun bir saldırı ekosistemine doğru değişim gösterdiğini ifade etmektedir. Söz konusu metinde, şirketlerin internet sistemine bağımlılık oranlarının yükselmesi (%69,3’ten %76,2’ye) ve kamu yönetimi organlarının %90’dan çoğunun (tahmini olarak 7,6 bin kurum) internete erişim sağlaması, saldırı yüzeyinin genişlemesini yapısal bir şekilde izah eden unsurlar arasında gösterilmektedir (Eurasian Research Institute, 2019: 1-4).

Kazakistan Bilgisayar Olaylarına Müdahale Ekibi’nin olay izleme rolüne dikkat çeken, 2018 senesinin belirlenmiş evrelerinde binlerce siber olayın kayıt altına alındığı ve bunların sadece devlet organlarıyla sınırlı olmadığı açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra ise KZ-CERT’in ulusal boyutta danışmanlık ve teknik katkı sunan bir merkez şeklinde konumlandırıldığı da belirtilmektedir (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019: 6).

4.2. Saldırı Tipleri

2022 yılındaki “Recommendations” dokümanı, son bir yılda karşılaşılan saldırı türlerinin yayılımını vererek siber tehdidin “vatandaş odaklı” düzeyini görünür bir hale getirmektedir: Oltalama (phishing) (%37,6), kötü amaçlı yazılım (malware) (%31,5) ve istenmeyen e-posta (spam) (%26,7) ilk üç sırada yer almaktadır (Eurasian Research Institute, 2019: 1). Bu çizelge, dijitalleşmenin güvenlik gündemini yalnızca ülke ağlarının korunmasıyla sınırlamayı muhafaza edilmesiyle sınırlamayı mümkün olmayan bir hâle getirmektedir; bu nedenle saldırıların büyük bir bölümü kullanıcı tutumlarını, kimlik doğrulamayı ve mali işlem emniyetini hedef almaktadır.

4.3. Çevrim İçi Suç Ekonomisi ve Toplumsal Bedel

Kazakistan’da dijitalleşmenin yaygın bir hale gelmesi, sadece hizmetlere erişilebilirlik ve ekonomik verim artışı yaratmamakta; bununla birlikte suçun

organize olma şeklini, maliyet modelini ve mağduriyet seviyelerini de değişime uğratmaktadır. Dijital suç, genel mânâda “tekil fail-tekil mağdur” ilişkisinin ilerisine geçerek; toplumsal mühendislik, kimlik sahteciliği, taklit platformlar ve gittikçe artan bir biçimde yapay zekâ destekli usullerle işleyen bir “dijital suç ekonomisi” özelliği kazanmaktadır. Bu tip ekonomide değerlerin üretimi; kullanıcı davranışlarına yönelik manipülasyonları, kimlik hakkındaki verisin elde edilmesi, finansal yönetilmesi ve bazı zamanlar da kurumsal aşamaların “güven zincirinin” kırılmaya uğraması üzerinden gerçekleşmektedir. Nitekim 2025 yılına ait bülten, dijital dolandırıcılığın kolay hale gelmesini ve bu davranış pratiklerinin çeşitlenmesini, yalnızca teknik donanımların gelişmesine değil, bununla beraber saldırganların toplumsal ve psikolojik zayıflıkları hedef alan yönetim biçimini sofistیکasyona (gelişim seviyesine) bağlamaktadır (Eurasian Research Institute, 2019). Ortaya çıkmış olan bu büyüklük, siber güvenliğin bundan böyle sadece “teknik risk yönetimi” değil, mali ya da ekonomik güvenlik ve sosyal refah alanlarıyla kesişen bir kamusal siyaset başlığı olduğunu düşündürmektedir. Çünkü dijital suçun giderleri doğrudan doğruya parasal kayıplardan meydana gelmemektedir.

Siyaset bilimi açısından ele alındığında dijital suç ekonomisinin iki kritik neticesi ön plana çıkar. Birincisi, dolandırıcılık vakalarının artması “bireysel güven” seviyesinden “kurumsal güven” düzeyine taşınır; yurttaş, sadece karşısındaki kişiye değil, bankalara, e-devlet hizmetlerine, e-ticarete ve bazen de kamusal otoritenin koruma kapasitesinin gücüne yönelik kanaat geliştirebilmektedir. İkincisi, dijital suçun oranı yükseldikçe, kamu otoritesinin politika perspektifi de yalnızca kolluk uygulamalarıyla sınırlı kalamaz; farkındalık çoğaltma, önleyici düzenlemeler, koordinasyon birimleri ve insan kaynağı oluşturma gibi çok boyutlu kapasite yapılanması araçları gerekmektedir. Yine aynı bültenin 2023-2029 konsepti bağlamında millî koordinasyon kapasitesinin büyütülmesi ve siber eğitim altyapısının kuvvetlenmesi planlanmaktadır (Abazov vd., 2025: 22).

5. Kurumsal ve Hukuki Yapı

5.1. Bilgi Güvenliği Komitesi’nin Fonksiyonu

Ülkenin siber güvenlik yönetiminin odağında, yetki alanı ve işlevleri kapsamlı bir şekilde tanımlanmış kurumsal bir merkez bulunmaktadır. 2016 yılında çıkarılan bir Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan ve “bilgi güvenliğinin sağlanması” amacıyla, sahasında yetki sahibi bir kamu biriminin olduğu da belirtilmektedir (Akorda, 2021).

Bu işlev ya da fonksiyonların analitik ehemmiyeti iki kısımda toplanır. İlki Komite, düzenleyici (regulatory), koordinatör (coordinative) ve denetleyici (supervisory) rollerin bileşeni üzerinden hareket etmektedir: Bir yandan kriter

ve gereklilik tespit edip uyumu kontrol, diğer yandan vaka müdahale planı gibi operasyonel süreçleri denetlemektedir. İkincisinde, Komite'nin bireysel bilgi ihlallerinin araştırılması ve sorumluluk fonksiyonlarının işletilmesi gibi yetkileri, siber güvenliğin sadece "ağ güvenliği" değil; aynı zamanda hak temelli veri muhafazası ve hesap verebilirlik kapsamında konumlandığını göstermektedir (Kubanova vd., 2024).

Görünen bu tablo, Kazakistan'ın siber kapasiteyi yalnızca kendi ağlarını oluşturma amacıyla değil; akreditasyon, eğitim, sertifikasyon ve milletlerarası iş birliği gibi vasıtalarla ulusal düzeyde bir "siber güvenlik ekosistemi" olarak yapılandırılma eğilimine işaret etmektedir. Kurumsal kapasite, böylelikle salt teknoloji yatırımlarının bütünü değil; "düzenleme-uygulama-denetim-toplumsal" bilinçlenme sürecini de çerçeveleyen bir yönetim mimarisi hâline gelmektedir (Kubanova vd., 2024).

5.2. Olay Müdahalesi ve KZ-CERT Yetkinliği

Siber emniyet yönetiminde "olay müdahalesi" (incident response), dijitalleşmenin olgunlaşma ölçeğiyle beraber stratejik bir görev kazanmaktadır. Zira dijital altyapılar genişledikçe, "sıfır risk" gayesi gerçeklikten uzaklaşmaya başlar; bunun karşılığında tespit (detection), hızlı müdahale (response) ve iyileştirme (recovery) potansiyeli tayin edici hâle gelir. 2022 tarihli belge, KZ-CERT'i söz konusu potansiyel ya da kapasitenin temel bileşenlerinden birisi olarak adlandırmakta ve yurttaşların bilgisayarla ilişkili vakalarına dair başvurularını da içeren bir hizmet kapsamı da sunmaktadır (APCERT, 2024: 105). Bu çeşit kanalların açık bir şekilde tanımlanması, "olay müdahalesinin" sadece kapalı ve kurumsal ağ sistemleri için değil, toplum ölçeğinde de erişilebilir bir kamu hizmeti bakış açısıyla ele alınmakta olduğunu göstermektedir.

KZ-CERT'in yeterlilik alanı da operasyonel kapsamın büyüklüğünü ortaya koymaktadır. İlgili dokümanda, hizmetin; şebeke altyapısı ve sunucu sistem kaynaklarına ilişkin performans bozucu ataklar (DoS/DDoS) ve bilgi gizliliğine yönelik saldırılar, yetkisiz erişim, zarar verici yazılım ve spam dağıtımı ve diğer kimlik doğrulama bilgilerine dair saldırı türleri ile ağ emniyeti sistemlerinin sniffer/rootkit/keylogger gibi kötü maksatlı yazılımlarla aşılması gibi olay tiplerinin belirlenmesi ve etkisiz hale getirilmelerinin ihtiva ettiği belirtilmektedir (APCERT, 2024: 47).

Bu perspektifte, devletin siber güvenliği tek başına "önleyici tedbirler" üzerinden değil; beraberinde "olay gerçekleştiğinde kurumsal refleks" meydana getirme, teknik inceleme ve geliştirme kapasitesi bakımından da ele aldığını göstermektedir. Ayrıca, vatandaşın vaka bildirim mekanizmalarıyla sistemin bir parçası hâline getirilmesi, siber güvenlik yönetim fonksiyonunun sosyal boyutunu güçlendirmekte: olay raporlama çoğaldıkça, risk istihbaratı ve tehdit

haritalaması daha sağlıklı bir şekilde yapılabilir; bu da siyaset planlamalarında kanıta dayalı (evidence-based) olan görülleri desteklemektedir.

6. İnsan Gücü, Bilinçlenme ve Siber Kültür

6.1. Kamusal Farkındalık

2022’de gerçekleştirilen 6000 kişilik sosyolojik araştırma, kamuoyunun siber güvenlik risklerine ilişkin farkındalığının yükseliş trendinde olduğunu göstermektedir. 2018-2022 yılları arasındaki farkındalık düzeyleri %62,9’dan %77,4’e doğru artarken, bu çıkışın dijitalleşmenin gündelik hayatta artan merkeziliyle paralel biçimde ilerlediği anlaşılmaktadır (Eurasian Research Institute, 2019: 2).

Bunun yanı sıra 2025 bülteni, daha başka bir sosyolojik incelemede ülkedeki nüfusun %80,4’ünün siber güvenlik ve bireysel veri tehditlerinin bilincinde olduğunu; katılanların %74,64’ünün oltaama/kimlik avının ne olduğunu anlayabildiğini ve %90,52’sinin de sosyal medyada kişisel verileri korumaya yönelik olarak bu konuda bilgi sahibi olduğunu bildirmektedir. Tespit edilen bu bulgular, farkındalığın arttığını ancak “sürdürülebilir koruma” için mekanizmaların devamlı yenilenmesi gerektiğini de ifade etmektedir (Nadirova, 2025: 2).

6.2. Uzman Eksikliği

Siber güvenlik kapasitesinin esas çıkmazlarından biri, nitelikli uzman insan kaynağı açığıdır. 2019 yılı bülteni, bu eksikliği giderebilmek amacıyla hükümetin 2018-2021 arası dönemini kapsayacak biçimde siber güvenlik sahasında 500 kişilik burs tahsis ettiğini; yüksek öğretimde siber güvenlik, büyük veri araştırması ve ağ emniyeti gibi alanlarda eğitim ve kursların hayata geçirildiğini ve 700’den daha fazla devlet görevlisinin Kamu Yönetimi Akademisi’nde ilgili eğitimlere katıldığını belirtmektedir (Eurasian Research Institute, 2019: 2). Bu siyasi yaklaşımlar, siber güvenliğin sadece teknoloji yatırımıyla değil; nitelikli iş gücü ve kurumsal öğrenme (organizational learning) vasıtasıyla ölçeklenebileceğini göstermektedir.

2025 tarihli bülten, yurttaş seviyesinde alınabilecek tedbirleri ayrıntılandırarak “siber hijyen” yaklaşımını somut adımlar hâline getirir: donanım güncellemeleri, güçlü ve özgün parolalar, Çok faktörlü kimlik doğrulama kullanımı (Multi-Factor Authentication) (MFA) kullanımı, şüpheli duyulan bağlantılara karşı dikkat edilmesi, Güvenli hiper metin aktarım protokolü doğrulaması (HTTPS), yedek alma, güven duyulan sitelerden alışveriş, aile içi online güvenlik iletişimi ve dolandırıcılık gibi suçların hızlı bir şekilde raporlanması gibi maddeler tavsiye edilmektedir (Nadirova, 2025: 2).

2022 “Recommendations” belgesi de bilhassa kamu kurumları çalışanlarına dair parola güvenliği gibi ilkeleri somutlaştırır: en az 8 karakterli güçlü şifre, belli sürelerle değişim, müşterek kullanılan parolalardan uzak durma gibi kriterler sıralanmaktadır.

Bu iki doküman beraber okunduğunda, ülkenin siber güvenliği “toplumsallaştırma” politikasının iki ayrı kanaldan ilerlediği görülür: (i) yurttaş ya da vatandaşların davranışsal potansiyellerini artırmak ve (ii) kamu düzenlemelerinde asgari emniyet standartlarını iç süreçlere entegre etmek.

7. Sektörel Bir Analiz: Sağlık Planlamalarında Dijitalleşme

Hayati altyapılar arasında yer alan sağlık sektörü, dijitalleşmenin en çabuk ve en derin şekilde nüfuz ettiği konulardan biri olarak öne çıkmaktadır. Elektronik hasta kabul sistemleri, uzaktan teşhis ve iyileştirme uygulamaları, merkezî veri sistemleri ve yapay zekâdan destek alan klinik karar alma süreçleri, sağlıkta sunulan hizmetlerinin etkinliğini ve erişilebilirliğini çoğaltmakla beraber, bu dönüşüm bununla birlikte oldukça ciddi olabilecek siber güvenlik tehditlerini de yanında getirmektedir. Söz konusu sektörde yaşanan siber saldırılar, diğer alanlardan farklı olarak yalnızca mali kayıplara veya hizmet kesintilerine neden olmakla kalmamakta; doğrudan doğruya hasta güvenliği, yaşama hakkı ve halk sağlığı üzerinde telafi edilemez neticeler doğurabilmektedir.

Kazakistan örneğinde sağlık alanındaki dijitalleşme aşaması, idarenin e-devlet ve dijital kamu hizmetleri planlamalarıyla uyumlu şekilde hızlanmıştır. Fakat bu teknolojik gelişim, siber güvenlik kapasitesinin benzer hızda ilerlemediği bir düzen içinde gerçekleşmektedir. Özellikle sağlık kurumlarında siber güvenlik şuurunun kurumsal bir seviyede yeterli bir biçimde yerleşmediği, veri güvenliği konusunun pek çok zaman teknik bir detay veya ikincil bir resmî sorun olarak ele alındığı görülmektedir. Bu hâl, dijital sağlık sisteminin kırılganlığını yükseltmekte ve ihtimal siber risklere karşı yapısal bir zafiyet yaratmaktadır (Temirbekov, 2025: 68-69).

Alandan alınan bilgilere dayalı değerlendirmeler, sağlık meslek elemanlarının mühim bir kısmının siber güvenlik tehditleri, veri muhafaza sorumlulukları ve kurum içi bilgi güvenliği politikaları konusunda sınırlı bilgi düzeyine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle ortalama saldırıları, yetkilendirilmemiş erişimler ve bilgi sızıntıları gibi risklere karşı kişisel farkındalık düzeyinin düşük seyretmesi, teknik tedbirler alınmış olsa bile sistemlerin kapsamlı güvenliğini zayıflatmaktadır. Bu çerçevede siber güvenlik, sadece donanım ve yapılacak yazılım yatırımlarıyla çözüm bulunabilecek bir teknik problem değil; kurumsal kültür, personel kaynağı ve sürekli eğitimi zorunlu kılan çok yönlü bir yönetim sahası olarak ortaya çıkmaktadır.

Sağlık kuruluşlarında vasıflı bilgi teknolojileri personeli ve özellikle siber güvenlik uzmanı noksanlığı, yapısal bir aksaklık olarak dikkat çekmektedir. Dijitalleşmenin hızına nazaran uzman yetiştirme kapasitesinin kısıtlı kalması, hali hazırdaki çalışanların ise daha çok birden fazla teknik ve idari sayılabilen görevleri eş zamanlı olarak mecburiyetinde olmaları, güvenlik zaaflarının çabuk tespit edilmesini ve etkin müdahaleyi zor bir hale getirmektedir (Li vd., 2025). Bu durum, sağlık sektörünü hedefleyen siber saldırıların hem başarı bir şekilde gerçekleşme ihtimalini hem de potansiyel tesirini çoğaltan bir unsur olarak değerlendirilebilmektedir.

Siyaset bilimi açısından değerlendirildiğinde ise sağlık sektöründeki siber güvenlik sorunu, “kritik hizmet sürekliliği” ve “insan güvenliği” kavramlarının somut bir şekilde birleştiği bir alanı yansıtmaktadır (Nar ve Yüreğir, 2018: 242). Sağlık bilgilerinin ihlali sadece kişisel mahremiyetin zarar görmesi mânâsına gelmemekte; bunun yanı sıra devlete olan güvenin aşınmasına, kamunun hizmet sunma gücünün sorgulanmaya başlamasına ve olağanüstü zamanlarda yönetsel meşruiyetin zayıf düşmesine sebep olabilmektedir. Nitekim sağlık sektöründe siber güvenlik, teknik bir muhafaza probleminin ilerisinde, devlet-halk ilişkilerinin devam edilebilirliği ve resmî otoritenin güvenilirliği bakımından da stratejik bir ehemmiyet taşımaktadır.

Bu perspektifte sağlık sektörü konusu, Kazakistan’da siber güvenliğin standart bir kamu siyaset alanı olarak değil; sektörlerin özgül tehditleri, kurumsal güçleri ve sosyal etkileri ele alınarak çeşitlendirilmesi gereken çok boyutlu bir yönetim alanı biçiminde ele alınması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Kazakistan’da dijitalleşmenin gün geçtikçe yükselmesi, kamu hizmetlerinin erişilebilirliğini ve resmî verimliliği çoğaltma hedefiyle beraber ilerlemiş; fakat dijital dönüşümün oranı arttıkça siber güvenlik, modernleşme gündeminin bütünlüyci bir faktörü olmaktan çıkıp dijital devletin “güvenlik eşiğini” tayin eden temel bir kapasite sahasına doğru değişime uğramıştır. Bu durumun erken uyarı göstergelerinden biri, 2017 yılı itibariyle ülkenin global siber güvenlik verimliliğinin dijitalleşme ölçeklerine kıyasla geri planda kalmasıdır. Küresel Siber Güvenlik Endeksi 2017’de ülkenin 83. sırada olması, literatürde açık bir şekilde “ülke için en kötü sonuçlardan biri” ve “gerekli eylemler için sinyal” biçiminde değerlendirilmiş; dijital teknolojilerin yaygın bir hale gelmesini, aynı zamanda dijital verinin korunmasını mecbur kıldığı ifade edilmiştir (Isabaeva ve Yesseniyazova, 2019, s. 5).

Bu işaretin ardından Haziran 2017’de “Kazakistan’ın Siber Kalkanı” (Cyber Shield of Kazakhstan) siber güvenlik sistemine onay verilmesi,

dijitalleşme-siber güvenlik bağlantısının stratejik seviyede başlatıldığını göstermiş; konseptin yapılanmasına dönük olarak 2022 yılına kadar uzanan eylem planının örgütsel-hukuki-teknik-eğitimsel öğeleri içerdiği belirtilmiştir (CABAR, 2019).

Takip eden yıllarda uygulanan politikalar, kapasite yapılanması ve kurumsallaşma istikametinde bariz bir gelişmeye işaret etmektedir. 2022 tarihli resmî belge, Kazakistan devletinin GCI’da hızlı bir şekilde yükseldiğini ve 31. sıraya çıktığını kayıt altına alırken; ulusal düzeyde “Kazakistan’ın Siber Kalkan” konseptinin 2022 senesine kadar onaylandığını ve sonrasında 2023-2027 yıllarında “Digital Ecosystem Development Concept (Cybershield-2)” bütünüünün geliştirildiğini vurgu yapmaktadır (Gov.kz, 2023).

Mevcut dokümanda, 2019’da GCI sıralamasında aynı zamanda 40. sıraya da yükselmesi de örnek olarak verilmektedir. Bu kriterler, siber güvenliğin “niş” bir alan değil; ülke kapasitesinin milletlerarası ölçekte görünürlüğünü de tayin eden bir performans sahası hâline geldiğini işaret etmektedir. Aynı zamanda, bu performans göstergesi yalnız başına “riskin azaldığı” anlamına da gelmemektedir; bunun aksine, dijitalleşme ilerledikçe saldırı seviyesi de büyümekte, siber güvenlik gündemi daha karışık ve masraflı bir karakter olarak ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu karmaşıklığın en aktüel ve sosyal açıdan en görünür yansıması, dijital suç ekonomisinin artış göstermesidir. 2025 yılına ait bülten, dijital dolandırıcılığın basitleşmesini ve saldırganların teknolojiyle beraber kullandıkları yöntemlerini hızlı bir şekilde çeşitlendirdiklerini vurgular; bundan başka global ölçekte yapay zekâ destekli dolandırıcılığa dair kaygıların arttığını ve ikna edici derin sahte (deepfake) materyal ve verilerin yeni tip suç olanakları yarattığını örneklemektedir (Smanova vd., 2025).

Dolandırıcılık tek başına kişisel mağduriyeti oluşturmaz; bunun yanı sıra e-devlet hizmetlerine, dijital bankacılık uygulamalarına ve platform temelli ekonomilere karşı duyulan güveni zayıf düşürerek dijital dönüşümün toplum nezdindeki meşruiyetini erozyona uğratabilir. Bültenin toplumsal mühendislik, phishing ve türevlerini detaylandırması, riskin temelde “insan faktörü” üzerinden ilerlediğini de teyit etmektedir (Ortikovich vd., 2024: 38).

Bu sebeple siyaset bakımından ana sonuç şudur: Dijitalleşme salt başarı ölçütü değildir. Dijital devlet sisteminin sürdürülebilirliği (Eurasian Research Institute, 2019):

- (i) Yurttaşın güveni,
- (ii) Veri muhafazası,

(iii) Kritik hizmetlerin devamlılığı,

(iv) Siber olaylara müdahale etme gücünün kurumsallaşmasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Resmî belge, bu “ekosistem yaklaşımını” somut hale getiren ilerlemeleri sıralar: bilgi güvenliği test laboratuvarlar ortamlarının oluşturulması, Ulusal Bilgi Güvenliği Koordinasyon Merkezi’nin hayata geçirilmesi, kamu ve sektör operasyonel güvenlik merkezlerinin kurulması, olay müdahale servislerinin çalışmaya başlatılması ve yerli firma ekosisteminin büyümesi yer almaktadır.

Siber güvenlikte “güncellik” tartışmasının temel yaklaşımlarından biri, sektörel nitelikteki kırılğanlıkların idare edilmesidir. Bu bağlamda sağlık sektörü, dijital teknolojilerin hızlı şekilde yaygınlaşmasıyla artış gösteren bilgi yoğunluğu ve hizmet devamlılığı sebebiyle özel bir tehdit alanı meydana getirmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde, dijital sağlık altyapısındaki ilerlemeye rağmen bilhassa eğitim ve farkındalık düzleminde öne çıkan boşlukların sürdüğünü; periyodik olarak sektör genelinde eğitim projeleri, olay bildirim mecburiyeti ve kafi miktarda bilişim personeli, bununla birlikte sağlık sektörüne ilişkin spesifik siber güvenlik kanunu ve uluslararası iş birliği gereğini ifade etmektedir (Temirbekov, 2025: 73-75).

Neticede, Kazakistan’ın siber güvenliği uzun vadeli bir ekosistem planlaması olarak yeni baştan tanımladığı açıkça gözlemlenmektedir. 2025 yılı bülteni, Mart 2023’te idarenin 2023-2029 Dijital Dönüşüm, ICT ve Siber Güvenlik Endüstrisi Geliştirme Konseptini onayladığını; bunun Cyber Shield çerçevesinde başlatılan Ulusal Koordinasyon Merkezi’nin daha da geliştirilmesini ve veri güvenliği uzmanları için bir “siber eğitim sahası” (cyber training ground) oluşturulmasını tasarladığını kaydetmektedir (CYBER TRENDS AND INSIGHTS, 2023).

Özetle, bu ülke örneği dijital devletin güvenlik sınırlarını tespit eden dört öncelikli politika alanını görünür hale getirmektedir:

1. Kurumlar arası yatay koordinasyon ve standartlaşma (Komitenin yetkileri, uygunluk testleri, kritik altyapı izleme),
2. Erişilebilir olay müdahale gücü-kapasitesi ve kamu hizmeti yaklaşımı (KZ-CERT kanalları ve uzmanlık alanı),
3. Sosyal farkındalık ve davranışsal dayanıklılık (6000 kişilik araştırma, farkındalık veya bilinç düzeyi),
4. Sektör-spesifik düzenleme ve kapasite yapılanması (özellikle eğitim ve sağlıkta olay bildirim, insan kaynağı-personel ve mevzuat).

Bu kapsam, Kazakistan’da dijitalleşmenin devamlılığı ile siber güvenlik yönetim sisteminin olgunlaşmasının birbirlerinden ayrı görülemeyeceği; güncel risk ortamında (bilhassa dijital dolandırıcılığın ölçeklendirilmesi ve yapay zekâ destekli usullerin yaygınlaşması) siber güvenliğin, mali güvenlik ve sosyal meşruiyetin merkez unsuru hâline dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

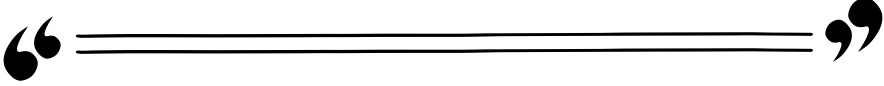
Kaynakça

- Abazov, R., Zhuparova, A., Molchanovskaya, A., & Yeleussizova, B. (2025). *Kazakhstan: Challenges and Strategies Towards Green Transformation and Sustainable Development*. Integrated Policy Strategies and Regional Policy Coordination for Resilient, Green and Transformative Development: Supporting Selected Asian BRI Partner Countries to Achieve 2030 Sustainable Development Agenda.
- Akorda. (2021, Nisan). *Kazakhstan's vision to achieve carbon neutrality presented at high-level conference in Nur-Sultan*. Aralık 20, 2025 tarihinde <https://www.undp.org/kazakhstan/news/kazakhstans-vision-achieve-carbon-neutrality-presented-high-level-conference-nur-sultan> adresinden alındı
- APCERT. (2024). *Annual Report*.
- CABAR. (2019). "Cyber Shield" and Cyber Holes of Kazakhstan. Aralık 20 2025 tarihinde A PROJECT OF THE INSTITUTE FOR WAR & PEACE REPORTING: <https://cabar.asia/en/cyber-shield-and-cyber-holes-of-kazakhstan> adresinden alındı
- CYBER TRENDS AND INSIGHTS. (2023). *Cybersecurity La in Kazakhstan & Best Practices*. Mastercard. Mastercard.
- Eurasian Research Institute. (2019, Nisan 22). Ensuring Cybersecurity In Kazakhstan: Problems And Solutions. (208).
- Gov.kz. (2023). *ISSUES OF ENSURING CYBER SECURITY RECOMMENDATIONS*.20 Aralık 2025 tarihinde https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.gov.kz/uploads/2023/2/17/c06d0fc1fb31b7fe5b66a762a73417c7_original.2052451.pdf&ved=2ahUKEwi-V5uLYgNaRAxXoVvEDHU6LCAMQFnoECBsQAQ&usg=AOvVaw1vcC-mOcAbRPCWzO4uan7go adresinden alındı
- Kohli, A., & Raina, A. (2015). Cyber Security Issues And Recommendations. *Journal of Advance Research in Computer science and Engineering*, 1(3).
- Kubanova, N., Nessipbayeva, I., Dyussebaliev, S., Halibati, H., & Adilgazy, S. (2024). Countering cyber attacks in the Republic of Kazakhstan: Interdisciplinary issues and legal frameworks in the context of social security and economic stability. *Social & Legal Studios*, 8(1), 179-194.
- Li, J., Pan, A., & Zheng, T. (2025, Ocak 1). Cybersecurity of Medical Data Based on Big Data and Privacy Protection Method. *International Journal of Data Warehousing and Mining*, 19(5).
- Nar, M., & Yüreğir, O. H. (2018). İş Sürekliliği Yönetiminde Kritik Başarı Faktörlerinin AHP Yöntemi ile Önceliklendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 33(4), 241-254.

- Ortikovich, R. Q., Xabibulloxonovna, M. Z., & Kabikenkizi, T. N. (2024). Common Phishing Attacks in Kazakhstan and Ways to Protect Citizens from Internet Scammers. *FarDU. Ilmiy xabarlar Scientific journal of the Fergana State University*, 30(3).
- Smanova, A. B., Muratova, A., & Zhumagulova, S. R. (2025). Deepfake technologies and social engineering in online fraud forms, mechanisms, and legal challenges. *BULLETIN of L N Gumilyov Eurasian National University Law Series*, 152(3), 188-211.
- Symbat, I., & Yesseniyazova, B. M. (2019). Cyber Security Issues in Digital Kazakhstan. *Computer Science, Political Science*.
- Temirbekov, Z. (2025). Findings From A Study On Cybersecurity In The Healthcare Sector Of Kazakhstan: Recommendations For Strengthening Legal And Cyber Policy. *Құқық және мемлекет*, 3(108).

AR-GE DİPLOMASİSİ İÇİN POLİTİKA TASARIMI: ARAÇLAR, AKTÖRLER VE KOORDİNASYON SORUNU

Veysel EREN¹
Hasret DUMAN²
Soner AKIN³

1 Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, veysel@mku.edu.tr - ORCID: 0000-0003-3607-1583

2 Araştırma Görevlisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hasret.duman@mku.edu.tr - ORCID: 0000-0002-7187-7729

3 Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sakin77@gmail.com - ORCID: 0000-0002-2403-8041

Giriş

Diplomasi, klasik anlamıyla, devletlerin menfaatlerini çatışmaya varmadan yürütme sanatıdır; fakat yirmi birinci yüzyılda bu sanatın dili, yalnızca notalar ve protokollerle değil, laboratuvarlar, veri altyapıları, ortak araştırma programları ve teknoloji standartlarıyla da yazılmaktadır. Bugün uluslararası sistemde güç dengesi, sadece askeri kabiliyetle değil, araştırma-geliştirme (AR-GE) kapasitesiyle, kritik teknolojilerdeki bağımlılık ilişkileriyle ve bilimsel ağların merkezinde yer alma yeteneğiyle ölçülür. Bu nedenle “bilim diplomasisi” kavramı, bir moda terim olmanın ötesine geçerek, dış politika ile bilim-teknoloji politikalarının kesişimindeki kurumsal bir zorunluluğa dönüşmüştür (Royal Society & American Association for the Advancement of Science [AAAS], 2010; Flink & Schreiterer, 2010).

Bilim diplomasisi literatürü uzun süre üç boyut üzerinden okunmuştur: dış politikayı bilimin beslemesi (“science in diplomacy”), bilimsel işbirliğini diplomasiyi kolaylaştırması (“diplomacy for science”) ve bilimin ülkeler arası ilişkileri yumuşatıcı bir araç olarak kullanılması (“science for diplomacy”) (Royal Society & AAAS, 2010). Bu çerçeve, kavramı açıklamakta hâlâ güçlüdür; ancak günümüzde “AR-GE diplomasisi” dediğimiz alan, bu üçlemeyi daha somut araçlara, daha sert rekabet başlıklarına ve daha karmaşık koordinasyon mimarilerine indirgemeyi mecbur kılar. Çünkü çağımızda AR-GE, salt merakın değil, tedarik zincirlerinin, enerji dönüşümünün, savunma-sanayi kümelerinin ve dijital egemenliğin girdisidir. Avrupa Birliği’nin Ufuk Avrupa (Horizon Europe) gibi programlarıyla bir bilgi alanı kurması, Amerika Birleşik Devletleri’nin CHIPS and Science Act ile yarı iletkenler ve ileri imalat alanında stratejik kapasiteyi içselleştirmeye yönelmesi ve Avrupa Birliği’nin European Chips Act ile arz güvenliği hedeflerini regülasyon ve finansmanla birleştirmesi, AR-GE diplomasisinin artık “yüksek siyaset” düzeyine yükseldiğini açıkça gösterir (U.S. Congress, 2022; European Union, 2023).

Türkiye açısından mesele daha da belirgindir. Bir yanda bölgesel jeopolitik, enerji ve güvenlik kırılmaları; diğer yanda bilimsel kapasiteyi büyütme, nitelikli insan kaynağı geliştirme, Avrupa araştırma alanıyla entegrasyonu sürdürme ve eş zamanlı olarak teknoloji millileşmesi hedeflerini yönetme ihtiyacı vardır. TÜBİTAK’ın 2024-2028 Stratejik Planı, bilim diplomasisini açık bir faaliyet alanı olarak tanımlarken; aynı metin, kritik teknoloji hedefleri, yeşil-dijital dönüşüm ve uluslararası işbirliği gerekliliğini aynı çerçevede birleştirir (TÜBİTAK, 2024). Burada “koordinasyon” kelimesi, bir bürokratik nezaket ifadesi değil, başarının önkoşuludur (Howlett, 2019; Hood, 1983).

Kavramsal çerçeve: Bilim diplomasisinden AR-GE diplomasisine

Bilim diplomasisi, genel olarak bilimsel bilgi üretimi ile dış politika hedefleri arasındaki çift yönlü akışı düzenleyen bir ara yüzdür (Fedoroff,

2009). Ancak AR-GE diplomasisi, bu ara yüzün içinde, daha çok teknoloji üretimi, inovasyon ekosistemi ve rekabetçi kapasite oluşturma boyutunu öne çıkarır. Bilim diplomasisinde çoğu zaman “işbirliği” normatif bir değer olarak yüceltilirken, AR-GE diplomasisinde işbirliği, çoğu zaman “seçici ortaklık” ve “stratejik bağımlılık yönetimi” ile birlikte düşünülür. Bu ayrım, bilhassa yarı iletkenler, yapay zekâ, biyoteknoloji, kuantum, ileri malzemeler ve uzay sistemleri gibi alanlarda belirginleşir. Burada devletlerin dili, yalnızca ortak yayın sayısından ibaret değildir; teknoloji transferi şartları, ihracat kontrolleri, standart belirleme süreçleri ve güvenli veri paylaşımı gibi parametreler, diplomasinin çekirdeğine yerleşir (Ruffini, 2017).

Flink ve Schreiterer’in (2010) önerdiği tipoloji, ülkelerin bilim diplomasisini farklı kurumsallaştırmalarla yürüttüğünü gösterir. Bazı ülkeler dışişleri teşkilatını merkez alırken, bazıları bilim ajanslarını, bazıları da karma modelleri tercih eder. Bu tipoloji, AR-GE diplomasisi açısından kritik bir ders içerir: Kurumsal “sahiplik” net değilse, araçlar dağınık, bütçeler parçalanır, temsil çoklanır ve dış muhatap karşısında devletin tek sesi yerine “çok sesli bir bürokrasi” oluşur. Bu durum, dışarıda güvenilirliği, içeride verimliliği zedeler (Peters, 1998).

Türkiye’nin durumu, literatürde “aday/ilişkili ülke” gerçekliğinin etkisiyle ayrıca ele alınmıştır. Büyüktanır Karacan (2021), Türkiye’nin Avrupa araştırma programları ve Avrupa bilim kuruluşlarıyla ilişkisini, bilim diplomasisinin bir dış politika aracı olarak okurken; bu ilişkinin, iç politika hedefleriyle uyumlu bir kurumsal çerçeveye ihtiyaç duyduğunu vurgular. Bu vurgu, AR-GE diplomasisinin tasarım sorusunu keskinleştirir: Türkiye, dışarıda işbirliğini genişletmek, içeride ise kapasiteyi büyütmek ve stratejik alanlarda bağımlılığı azaltmak zorundadır. Bu üç hedef aynı anda yürütüldüğünde, koordinasyon mekanizmaları “lüks” değil “altyapı” hâline gelir.

AR-GE diplomasisi aynı zamanda, “yumuşak güç” literatürüyle de ilişkilidir; fakat klasik yumuşak güç anlatısındaki kültür ve değerler vurgusuna ek olarak, burada “kapasite gösterimi” ve “teknolojik güvenilirlik” öne çıkar. Bir ülkenin uzay programı, araştırma altyapıları, açık veri rejimi, kriz dönemlerinde bilimsel danışma kapasitesi ve bilim insanı mobilitesi politikası, dışarıda itibar üretir. TÜBİTAK’ın stratejik planında, uzay, yapay zekâ ve araştırma altyapısı yatırımlarının bir kalkınma aracı olarak görülmesi; aynı metinde bilim diplomasisinin küresel işbirliği ihtiyacıyla birlikte anılması, bu itibar ve kapasite ilişkisinin kurumsal düzeyde kabul gördüğünü gösterir (TÜBİTAK, 2024).

Politika tasarımının mantığı: Araçlar ve politika karışimleri

Politika tasarımı, hedef ile araç arasındaki uyumun kurulduğu yerdir. Howlett’in (2019) vurguladığı gibi, modern kamu politikası, yalnızca “ne

yapılacağı” değil, “hangi araç kombinasyonu ve hangi kurumsal süreçle yapılacağı” sorusudur. Hood’un (1983) klasik yaklaşımı ise devletin araç setini bilgi/iletişim kapasitesi, hukuki otorite, mali kaynaklar ve örgütsel kapasite üzerinden düşünmeye davet eder. AR-GE diplomasisi, bu dört araç kümesinin tamamını aynı anda kullanır; çünkü bir yandan uluslararası ortak çağrılar için bütçe tahsis edilir, diğer yandan araştırmacı hareketliliği için vize/oturma rejimi düzenlenir, ayrıca bilim ataşeliği gibi örgütsel mekanizmalar kurulur ve nihayet uluslararası platformlarda ülkenin teknoloji hikâyesi stratejik iletişimle anlatılır (Howlett, 2019; Hood, 1983).

Ancak tekil araçlar, çoğu zaman yeterli değildir. Rogge ve Reichardt’ın (2016) “politika karışımları” yaklaşımı, özellikle dönüşüm politikalarında, araçların birbirini tamamlayan bir paket olarak tasarlanması gerektiğini söyler. AR-GE diplomasisi açısından bu, şuna karşılık gelir: Uluslararası ortak projeleri teşvik ederken yalnızca hibe vermek yetmez; fikri mülkiyet rejimi, veri paylaşım protokolleri, ortak laboratuvarların yönetimi, insan kaynağı bursları, diaspora bağları ve stratejik sektör teşvikleri birlikte tasarlanmalıdır. Aksi halde, dışarıdaki işbirliği içeride kapasiteye dönüşmez; “yayın” artar ama “ürün” artmaz; ağırlar genişler ama teknoloji derinliği oluşmaz.

Burada “araçların diplomasisi” dediğimiz olgu ortaya çıkar. Örneğin Avrupa Birliği, Ufuk Avrupa’yı yalnızca bir fon mekanizması olarak değil, aynı zamanda ortak standartlar, değerlendirme kültürü ve araştırma yönetimi normları üreten bir rejim olarak işletir. Türkiye’nin bu programa ilişkili ülke olarak katılımı, araştırma ekosisteminin kurumsal kapasitesini güçlendirirken, aynı zamanda AB ile bilimsel düzeyde bir “günlük diplomasi” alanı yaratır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2025; Büyüktanır Karacan, 2021).

Benzer biçimde ABD’nin CHIPS and Science Act’i, sadece üretim teşvikleri değil, Ar-Ge ekosistemi, bölgesel inovasyon ağları ve üniversite-sanayi-devlet işbirliği için yeni kurumsal düzenlemeler üretir. Bu yasa, diplomasiyi dolaylı biçimde etkiler; çünkü müttefiklerle tedarik zinciri koordinasyonu, teknoloji güvenliği ve yatırım çekme stratejileri bu çerçevede yeniden şekillenir (U.S. Congress, 2022). Avrupa Birliği’nin European Chips Act’i de benzer şekilde, regülasyon ile finansmanı birleştirerek stratejik otonomi hedefini teknolojik kapasiteyle ilişkilendirir (European Union, 2023). Bu iki örnek, AR-GE diplomasisinin, “dış politika metinleri” kadar “iç sanayi ve teknoloji yasaları” üzerinden de yürüdüğünü gösterir.

Büyük ölçekli bilim altyapıları da araç setinin bir parçasıdır. CERN’in kuruluş mantığı, savaş sonrası Avrupa’nın bilim üzerinden yeniden örgütlenmesi ve bilgi altyapısının kolektif yatırımla kurulmasıdır; bu tür kurumlar, “diplomacy for science” boyutunun klasik örneğidir (Royal

Society & AAAS, 2010). Antarktika rejimi ise bilimi, egemenlik iddialarının yumuşatıldığı bir uluslararası düzenleme alanına dönüştürmüş; kutup araştırmaları, iklim ve çevre siyasetiyle birlikte yeni bir bilim diplomasisi hattı yaratmıştır. Türkiye'nin kutup araştırmalarını kurumsallaştırma girişimleri, hem bilimsel kapasite hem de kamu diplomasisi açısından değerlendirilmiştir (Caymaz & Özsoy, 2022).

Aktörler: Devlet, akademi, sanayi, diaspora ve ara kurumlar

AR-GE diplomasisinin aktör haritası, klasik dış politika aktörlerinden daha geniştir. Dışişleri bakanlığı, elbette temsiliyet ve müzakere kapasitesi bakımından merkezidir; ancak bu alanın sahası, bilim ajansları, üniversiteler, araştırma enstitüleri, teknoparklar, özel sektör Ar-Ge merkezleri, standardizasyon kuruluşları ve hatta teknoloji etkinlikleriyle genişler. Etzkowitz ve Leydesdorff'un (2000) "üçlü sarmal" yaklaşımı, inovasyonun üniversite-sanayi-devlet etkileşimiyle üretildiğini söyler; AR-GE diplomasisi, bu üçlü sarmalın uluslararası boyuta taşınmış hâlidir. Bir ülke yalnızca bilim insanını göndermiyor; aynı zamanda sanayi ortaklıklarını, yatırım rejimini ve devlet kapasitesini birlikte masaya koyuyor.

Türkiye'de bu aktör çeşitliliği, hem fırsat hem risk üretir. TÜBİTAK, fonlama ve araştırma altyapısı koordinasyonu bakımından kilit bir kurumdur ve stratejik planında bilim diplomasisini açık bir hedef olarak ifade eder (TÜBİTAK, 2024). Kalkınma planı, Ar-Ge destekleri, yerlilik ve ticarileştirme süreçlerine dönük politika eksenlerini tanımlayarak üst çerçeveyi belirler (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın stratejik planı ise teknoloji odaklı kalkınma ve sanayi dönüşümü hedeflerini kurumsal düzeyde formüle eder (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Bu üç metin birlikte okunduğunda, AR-GE diplomasisinin "üst politika belgeleri" düzeyinde meşrulaştığı anlaşılır; fakat aktör çeşitliliğinin yönetimi, metinlerdeki hedeflerin uygulamaya dönüşmesi için kritik bir eşiğe işaret eder.

Üniversiteler, bilim diplomasisinin taşıyıcı kolonlarıdır. Olgun ve Erçetin (2024), Türkiye'de yükseköğretim kurumlarının bilim diplomasisi uygulamalarını değerlendirirken, uluslararasılaşma stratejilerinin, ortak proje ve ağ katılımlarının ve kurumsal kapasitenin bu alandaki önemine dikkat çeker. Ne var ki üniversiteler tek başına dış politika yürütmez; yürütse bile sürdürülebilirlik için kamu ile kurumsal eşgüdüm gerekir. Bu noktada "bilim ataşeliği", "teknoloji müşavirliği" ve "sektörel inovasyon temsilciliği" gibi ara roller, hem bilgi akışını hem de ortak proje üretimini kolaylaştırır (Flink & Schreiterer, 2010; Howlett, 2019).

Sanayi aktörü, AR-GE diplomasisini “pazar” ve “kapasite” üzerinden okur. Burada, teknoloji transferi anlaşmaları, ortak test ve sertifikasyon altyapıları, uluslararası patent portföy yönetimi, ortak yatırım fonları ve tedarik zinciri ortaklıkları gündeme gelir. Türkiye’de Ar-Ge yoğun başlangıç firmaları, teknopark ekosistemi ve girişim sermayesi mekanizmaları gibi başlıklar, uzun süredir BTYK kararlarında ve politika belgelerinde yer alır. BTYK’nın 23. toplantısı kararları, aşamalı destek mekanizmaları ve ekosistem yaklaşımı gibi enstrümanların erken dönem bir örneğini sunar (TÜBİTAK, 2011). Buradaki ders şudur: AR-GE diplomasisi, yalnızca “uluslararası ağlara katılmak” değil, bu ağlarda elde edilen temasları girişimciliğe, ticarileşmeye ve ölçeklenmeye çevirecek iç enstrüman setini de hazır tutmaktır.

Diaspora ve ulusötesi bilim insanı ağları, AR-GE diplomasisinin çoğu zaman ihmal edilen fakat etkisi yüksek alanıdır. Özellikle ileri araştırma merkezlerinde çalışan diaspora araştırmacıları, hem bilimsel ağlara erişim hem de ortak proje kurma bakımından “köprü aktör” rolü oynar. Bu rolün etkinleşebilmesi, geri dönüş programlarından daha fazlasını gerektirir; ortak laboratuvar kurma, ikili çağrı tasarlama, eş danışmanlık mekanizmaları, ortak doktora okulları ve kısa dönemli araştırma hareketliliği gibi esnek enstrümanlar gerekir (Rogge & Reichardt, 2016). Türkiye’de DENEYAP, TEKNOFEST gibi girişimler, teknoloji kültürünü yaygınlaştırma ve insan kaynağı tabanını genişletme açısından iç kapasiteyi besleyen sosyal altyapılar olarak okunabilir; Çolak (2025), TEKNOFEST’i bilim diplomasisine katkı sunan bir platform olarak tartışırken, etkinliğin uluslararası katılım ve bilim işbirliği teşvik boyutuna dikkat çeker.

Kalkınma işbirliği kurumları da bu aktör haritasına dâhildir. Nurdun (2024), TİKA’nın Afrika’daki faaliyetlerini, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle bağlantılı bir bilim diplomasisi pratiği olarak değerlendirir ve somut proje örnekleri üzerinden bilimsel kapasite inşasının diplomatik değerini tartışır. Bu yaklaşım, AR-GE diplomasisinin yalnızca “yüksek teknoloji” değil, aynı zamanda “uygulamalı kapasite transferi” üzerinden de işlediğini gösterir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, kalkınma işbirliği projelerinin “yardım” mantığında kalmayıp, ortak araştırma gündemleri ve yerel inovasyon ekosistemleriyle birleşmesidir; aksi halde süreklilik zayıflar ve ilişki tek yönlü algılanır.

Koordinasyon sorunu: Yatay yönetim, temsil çoklanması ve politika tutarlılığı

Koordinasyon, kamu yönetimi literatüründe “yatay yönetim” tartışmalarının merkezindedir. Peters’in (1998) vurguladığı üzere, modern devletin büyük sorunları, tek bir bakanlığın dikey hiyerarşisiyle çözülemez; kurumlar arası koordinasyon, ortak hedef, ortak bütçe mantığı ve birlikte uygulama kapasitesi gerektirir. AR-GE diplomasisi bu açıdan tipik bir yatay

politika alanıdır: Dışışleri temsiliyet sağlar, sanayi/teknoloji otoritesi stratejik sektör önceliklerini belirler, bilim ajansları fonlama yapar, üniversiteler bilgi üretir, özel sektör ticarileştirir, kalkınma kurumları dış saha kapasitesi kurar. Bu kadar çok aktörün olduğu yerde iki risk belirir: birincisi temsil çoklanması, ikincisi araç dağılması.

Temsil çoklanması, dış muhatap açısından muğlaklık üretir. Bir ülke aynı konuda farklı platformlarda farklı kurumlarla konuşuyorsa, güvenilirlik ve süreklilik zedelenir. Araç dağılması ise içeride maliyet üretir; benzer burs programlarının farklı kurumlarda tekrarlanması, veri tabanı uyumsuzluğu, mükerrer protokoller, izleme-değerlendirme zafiyetleri, bütçenin küçük parçalara bölünmesi gibi sonuçlar doğurur. Kalkınma planlarında “izleme-değerlendirme ve koordinasyon sistemleri” vurgusunun yapılması, bu sorunun üst politika düzeyinde fark edildiğine işaret eder (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). TÜBİTAK’ın stratejik planında bilim diplomasisine ilişkin hedeflerin, uluslararası ağlar ve yeni mekanizmalarla ifade edilmesi de benzer biçimde koordinasyon ihtiyacının altını çizer (TÜBİTAK, 2024).

Koordinasyon sorunu yalnızca idari bir mesele değildir; aynı zamanda politika tutarlılığı sorunudur. AR-GE diplomasisi, bir taraftan açık bilim, serbest araştırmacı dolaşımı ve veri paylaşımı gibi işbirliği normlarını taşır; diğer taraftan ulusal güvenlik, kritik altyapı koruması ve dual-use teknolojilerde kontrol ihtiyacını barındırır. Bu ikili yapı, “açıklık” ile “koruma” arasında dengeli bir rejim gerektirir. Avrupa Birliği’nin araştırma programları, açıklık ve etik normlar üretirken; aynı zamanda kritik teknolojilerde stratejik otonomi söylemini güçlendirmiştir. ABD ve AB’nin yarı iletken politikaları, bu gerilimin artık yasa ve regülasyon düzeyinde yönetildiğini göstermektedir (U.S. Congress, 2022; European Union, 2023). Türkiye’nin de benzer bir gerilimi, hem Avrupa araştırma alanıyla entegrasyon hem de millî teknoloji hamlesi söylemi içinde yönetmesi beklenir.

Bu noktada politika tasarımının iki temel ilkesi öne çıkar. Birincisi, hedefler hiyerarşisinin net kurulmasıdır. AR-GE diplomasisinin hedefleri, “bilimsel mükemmeliyet”, “ekonomik değer üretimi”, “stratejik özerklik”, “itibar ve yumuşak güç” ve “küresel sorunlara katkı” gibi başlıklarda aynı anda konuşulur. Ancak her araç her hedefe aynı ölçüde hizmet etmez. Örneğin ikili ortak çağrılar, bilimsel mükemmeliyet ve ağ kurma açısından güçlüdür; fakat stratejik sektör kapasitesi için, yerli üretim teşvikleri ve tedarik zinciri yatırımlarıyla bağlanmadığında etkisi sınırlı kalır. İkincisi, izleme-değerlendirme ve öğrenme kapasitesidir. Bilim diplomasisi programları çoğu zaman “faaliyet” üzerinden raporlanır; oysa AR-GE diplomasisinin çıktısı, ortak patentler, ortak test altyapıları, şirketleşme, ihracat kapasitesi,

standardizasyon etkisi ve insan kaynağı dönüşümü gibi ölçülebilir göstergelerle izlenmelidir (Howlett, 2019; Rogge & Reichardt, 2016).

Koordinasyonu kurumsallaştırmanın en sık yapılan hatası, “komite enflasyonu”dur. Yani her soruna bir kurul kurup, bütçe ve yetki tanımlamadan, koordinasyon beklemek. Peters’in (1998) yatay yönetim tartışması, koordinasyonun ancak yetki, bütçe ve ortak performans çerçevesiyle anlam kazandığını söyler. Türkiye’nin tecrübesi de bunu doğrular: BTYK kararları, stratejik yön belirlemede kıymetlidir; fakat uygulamada, kurumlar arası veri paylaşımı, ortak izleme sistemi ve tek elden temsil gibi mekanizmalar kurulmadığında, hedefler parçalı kalabilir.

Vaka okumaları: İşbirliği rejimleri, platformlar ve Türkiye’nin görünür alanları

AR-GE diplomasisini somutlaştırmanın en iyi yolu, vaka okumalarıdır; çünkü bu alanın başarısı, soyut iyi niyet cümlelerinden çok, kurumların işleyen mekanizmalarına dayanır.

Birinci vaka, çok taraflı büyük bilim altyapılarıdır. CERN, Avrupa’nın bilimsel rekabetçiliğini ortak yatırım yoluyla büyütmüş; aynı zamanda ülkeler arası güven inşasına ve bilim insanı dolaşımına dayalı bir diplomasi alanı yaratmıştır. Bu kurumun tarihsel tecrübesi, iki ders verir: Birincisi, büyük altyapılar “süreklilik” ister; proje döngüleriyle değil, nesiller arası kurumsal hafızayla yürür. İkincisi, katılım yalnızca bilimsel değil, diplomatik bir temsil meselesidir; üyelik rejimleri, katkı payları, yönetim kurullarındaki pozisyonlar, ulusal araştırma topluluklarının uluslararası ağırlığını belirler (Royal Society & AAAS, 2010).

İkinci vaka, kutup bilim diplomasisidir. Antarktika rejimi, bilimi uluslararası düzenlemenin merkezine koyarak, sert egemenlik iddialarını yumuşatmış bir örnektir. Caymaz ve Özsoy (2022), Türkiye’nin kutup araştırmalarını tarihsel ve kurumsal bir çerçevede ele alırken, 2017 sonrası kurumsallaşma hamlelerinin bilim diplomasisi potansiyelini artırdığını belirtir. Bu örnek, AR-GE diplomasisinin yalnızca teknoloji rekabeti değil, iklim, çevre ve küresel müşterekler alanında da güçlü bir araç olduğunu gösterir. Burada “veri” ve “alan çalışması” diplomatik değer taşır; çünkü iklim rejimlerinde söz sahibi olmak, yalnızca müzakere masasında bulunmakla değil, veri üretmekle de ilişkilidir.

Üçüncü vaka, kalkınma işbirliği üzerinden bilim diplomasisidir. Nurdun’un (2024) TİKA örnekleri, tarım, eğitim, mesleki kapasite ve teknoloji altyapısı projelerinin, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir bilim diplomasisi pratiğine dönüşebileceğini gösterir. Burada AR-GE diplomasisi açısından kritik olan, projelerin “bir defalık” olmaktan çıkıp, ortak araştırma gündemleri ve yerel inovasyon ekosistemleriyle bağlanmasıdır. Örneğin

mesleki eğitim merkezleri, yalnızca eğitim faaliyeti değil, uzun vadede teknik standartlar, bakım-onarım kabiliyeti ve yerel üretim kültürü üzerinden ekonomik diplomasiye de kapı aralar.

Dördüncü vaka, uluslararası teknoloji etkinlikleri ve toplumsal seferberlik platformlarıdır. Çolak (2025), TEKNOFEST’i bilim diplomasisine katkı sunan bir platform olarak tartışırken, etkinliğin uluslararası katılım ve bilim işbirliği teşvik boyutuna işaret eder. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Bu tür platformlar, AR-GE diplomasisinin “stratejik iletişim” ayağını güçlendirir; fakat kalıcı etki için, bu görünürlüğün ikili ortak çağrılara, ortak laboratuvar anlaşmalarına, genç araştırmacı değişim programlarına ve somut işbirliği projelerine bağlanması gerekir. Aksi halde etkinlik, bir “imaj vitrini” olarak kalır. Türkiye Bilimler Akademisi’nin “Millî Teknoloji Hamlesi” çalışması, toplumsal seferberlik ve kurum örnekleri üzerinden bu ekosistem anlatısını genişletir (Türkiye Bilimler Akademisi, 2022).

Beşinci vaka, Avrupa araştırma alanıyla kurumsal entegrasyondur. Ufuk Avrupa, Türkiye’nin araştırma topluluğu açısından hem fon hem de kalite rejimi üretir. Büyüktanır Karacan’ın (2021) Avrupa programlarıyla ilişkiler üzerinden yaptığı okuma, bilim diplomasisinin Avrupa ile ilişkilerde bir süreklilik alanı yarattığını gösterir. Buradaki kritik mesele, ilişkili ülke statüsünün teknik bir konu olmaktan çıkıp, Türkiye’nin araştırma öncelikleri, sanayi dönüşümü ve insan kaynağı politikalarıyla entegre edilmesidir. Bu entegrasyon, dışarıdan gelen projelerin içeride ticarileşmeye dönüşmesi, araştırma altyapılarının ortak kullanımı ve araştırmacı hareketliliğinin kurumsal kapasiteyi büyütmesiyle ölçülmelidir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2025).

Altıncı vaka, stratejik teknolojiler ve “teknoloji güvenliği” eksenidir. CHIPS and Science Act ve European Chips Act, yarı iletkenler gibi kritik bir alanda devletlerin hem iç kapasiteyi büyütme hem de müttefiklerle koordinasyon kurma çabasını temsil eder. Bu tür düzenlemeler, AR-GE diplomasisinin artık “yatırım çekme diplomasisi”, “standart diplomasisi” ve “tedarik zinciri diplomasisi” boyutlarını içerdiğini gösterir (U.S. Congress, 2022; European Union, 2023). Türkiye’nin burada iki yönlü bir gündemi vardır: Bir yandan kritik teknolojilerde dışa bağımlılığı yönetmek, diğer yandan uluslararası değer zincirlerinde güvenilir ortak olarak konumlanmak. Bu ikili hedef, ancak tutarlı bir araç seti ve koordinasyonla yürütülebilir.

Türkiye için politika tasarımı: Enstrüman seti ve koordinasyon mimarisi

Türkiye’de AR-GE diplomasisinin politika tasarımı, üç düzeyde ele alınmalıdır: stratejik yön (neden ve ne için), operasyonel mekanizmalar (nasıl), destekleyici kapasite (kim, hangi veriyle, hangi bütçeyle). Bu ayırım,

Büyüktanır Karacan'ın (2021) bilim diplomasisi araçlarını “stratejik, operasyonel ve destekleyici” başlıklarla düşünmesine de paraleldir.

Stratejik düzeyde ilk gereklilik, hedeflerin sınırlı sayıda ve ölçülebilir biçimde tanımlanmasıdır. Türkiye'nin kalkınma planı ve TÜBİTAK stratejik planı, yeşil-dijital dönüşüm, kritik teknoloji alanları, ticarileşme ve uluslararası işbirliği hedeflerini aynı çerçevede taşır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023; TÜBİTAK, 2024). Buradan hareketle AR-GE diplomasisinin stratejik hedefleri, örneğin üç ana hatta odaklanabilir: birincisi bilimsel ağ merkeziliğini artırmak ve araştırmacı hareketliliğini güçlendirmek; ikincisi seçilmiş kritik teknoloji alanlarında ortak Ar-Ge ve ortak test/sertifika altyapısı kurmak; üçüncüsü küresel sorunlar alanında (iklim, afet, sağlık, gıda) ortak veri üretimi ve uygulamalı araştırma kapasitesiyle uluslararası itibarı güçlendirmek. Bu hedeflerin her biri, farklı araç paketleri gerektirir ve karışım mantığı olmadan sürdürülemez (Rogge & Reichardt, 2016).

Operasyonel düzeyde ikinci gereklilik, enstrümanların birbirine bağlanmasıdır. Uluslararası ortak çağrılar, ikili işbirliği anlaşmaları ve ortak laboratuvar protokolleri, tek başına kaldığında “proje sayısı” üretir; fakat bunların ticarileşme ve kapasiteye dönüşmesi için, eş finansman mekanizmaları, fikri mülkiyet rehberleri, teknoloji hazırlık seviyesi (TRL) esaslı program tasarımı ve sanayi ortaklarının projeye dâhil olmasını teşvik eden kurgular gerekir. TÜBİTAK'ın Ar-Ge ve yenilik ekosisteminde birlikte geliştirme yaklaşımını vurgulaması, bu tür bağlayıcı mekanizmaların önemine işaret eder (TÜBİTAK, 2024). Ayrıca araştırma altyapıları rejimi (Türkiye’de 6550 sayılı Kanun çerçevesi) uluslararası ortak kullanım ve ortak işletme modellerine uyarlanabilecek bir hukuki zemin sağlar; fakat bunun için standart sözleşme setleri ve kurumsal kapasite gerekir (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2014).

Destekleyici kapasite düzeyinde üçüncü gereklilik, veri ve izleme sistemidir. AR-GE diplomasisi, kaç protokol imzalandığıyla değil, protokollerin hangi çıktıyı ürettiğiyle ölçülmelidir. Bu nedenle, uluslararası Ar-Ge faaliyetleri için tekil bir “ulusal izleme paneli” (proje portföyü, ortak kurumlar, alanlar, bütçe, çıktı göstergeleri, patentler, şirketleşme, insan kaynağı hareketliliği) tasarlanmalıdır. Kalkınma planının koordinasyon ve izleme-değerlendirme vurgusu, bu ihtiyacı destekler (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Ayrıca bu panelin dış politika ihtiyaçlarına cevap verecek “ülke/ bölge kısıtlımı” ve “tematik öncelik” boyutları olmalıdır; örneğin Afrika’da yürütülen kalkınma işbirliği projeleriyle ortak araştırma çıktıları ilişkilendirilebilmeli; kutup araştırmalarındaki veri üretimi iklim diplomasi gündemine bağlanabilmelidir (Nurdun, 2024; Caymaz & Özsoy, 2022).

Koordinasyon mimarisi bakımından en kritik soru şudur: Merkezî bir koordinasyon birimi mi, yoksa ağ temelli bir model mi? Flink ve Schreiterer (2010), ulusal yaklaşımların farklılaştığını gösterir; Peters (1998) ise yatay yönetimin, yetki ve ortak performans çerçevesi olmadan işlemediğini hatırlatır. Türkiye açısından, karma bir model, yani stratejik yön ve temsil birliğini sağlayan merkezî bir çekirdek ile operasyonel uygulamayı yürüten güçlü kurumların (TÜBİTAK, üniversiteler, ilgili bakanlıklar, kalkınma işbirliği kurumları) ağ yapısı içinde çalışması daha rasyonel görünür. Merkezî çekirdek, dış muhatap karşısında “tek ses”, içeride “tek izleme sistemi” ve “tek öncelik seti” üretmelidir; aksi halde temsil çoklanması kaçınılmazdır.

Bu çekirdeğin somut fonksiyonları, uluslararası programlara katılım stratejisini belirlemek, ikili bilim-teknoloji komisyonlarını ortak performans göstergeleriyle işletmek, bilim ataşelikleri/teknoloji müşavirlikleri ağını proje üretir hâle getirmek ve kritik teknoloji alanlarında ortak altyapı yatırımlarını diplomatik gündemle entegre etmektir. Örneğin yarı iletkenler, batarya teknolojileri, hidrojen, yapay zekâ, siber güvenlik ve uzay sistemlerinde, hem Avrupa ile hem de diğer ortaklarla yürütülen temaslar, yalnızca “iyi niyet beyanı” değil, ortak test merkezleri, ortak sertifikasyon düzenekleri ve ortak yetkinlik programlarıyla somutlaştırılmalıdır. Küresel eğilim, bu alanlarda devletin yalnızca fonlayıcı değil, “stratejik düzenleyici” rol üstlendiğini gösterir (U.S. Congress, 2022; European Union, 2023).

Türkiye’nin güçlü tarafı, geniş ve çeşitlenen bir ekosisteme sahip olmasıdır; zayıf tarafı ise bu ekosistemin kurumlar arası eşgüdümünün sürekli bir sistem hâline gelememesidir. Bu nedenle politika tasarımı, “program mimarisi” ile “kurumsal mimari” birlikte düşünülmelidir. Program mimarisi, hangi araçların hangi hedefe hizmet edeceğini; kurumsal mimari ise hangi aktörün hangi rolde, hangi bütçe ve hangi veriyle çalışacağını tanımlar. Howlett (2019) ve Rogge & Reichardt (2016), bu iki mimarinin birbirinden ayıramayacağını, aksi halde politikanın ya hedefte ya uygulamada çökeceğini farklı bağlamlarda vurgular.

Son olarak, AR-GE diplomasisinin “sosyal temeli” unutulmamalıdır. Bilim ve teknoloji kültürü, uzun vadede insan kaynağı üretir; insan kaynağı da diplomatik kapasiteye dönüşür. DENEYAP gibi programlar, TEKNOFEST gibi platformlar, yalnızca birer eğitim veya etkinlik değil, uzun vadede bilim topluluğu ve teknoloji girişimciliği tabanı üreten altyapılardır. Bu taban büyüdükçe, Türkiye’nin uluslararası ortaklık kurma kapasitesi, proje yazma ve yönetme yetkinliği, diaspora ile bağ kurma gücü ve teknoloji hikâyesini anlatma kabiliyeti de artar (Çolak, 2025; Türkiye Bilimler Akademisi, 2022).

Sonuç

AR-GE diplomasisi, bugün devlet kapasitesinin, bilimsel ekosistemin ve dış politika aklının aynı anda sınındığı bir alandır. Bu alanı başarılı kılan şey, “çok sayıda protokol” değil, hedefle uyumlu araç paketleri, net rol paylaşımı ve sürekli izleme-değerlendirme kapasitesidir. Bilim diplomasisinin klasik üçlemesi (bilim dış politikaya, diplomasi bilime, bilim diplomasiye hizmet eder) kavramsal bir çerçeve sunmaya devam etmektedir; ancak AR-GE diplomasisi, bu çerçevenin içine kritik teknoloji rekabetini, tedarik zinciri güvenliğini, standart siyaseti ve stratejik sanayi politikalarını yerleştirmiştir (Royal Society & AAAS, 2010; Ruffini, 2017).

Türkiye’nin önündeki temel mesele, ekosistemi büyütürken eşgüdümü kurumsallaştırmaktır. TÜBİTAK’ın bilim diplomasisini açık bir hedef olarak benimsemesi, kalkınma planının koordinasyon ve izleme vurgusu, BTYK kararlarının ekosistem yaklaşımı ve Türkiye’nin Avrupa araştırma alanıyla kurumsal temasları, bu alanda sağlam bir zemin sunmaktadır (TÜBİTAK, 2024; T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023; TÜBİTAK, 2011). Şimdi ihtiyaç duyulan, bu zemini, sınırlı sayıda stratejik hedefe odaklı, araçları birbirine bağlayan ve tek bir ulusal izleme sistemiyle ölçen bir AR-GE diplomasisi mimarisine dönüştürmektir.

Kaynakça

- Arnaldi, S. (2023). *Science diplomacy: Foundations and practice*. Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- Büyüktanır Karacan, D. (2021). Science diplomacy as a foreign policy tool for Turkey and the ramifications of collaboration with the EU. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8, 1-12.
- Caymaz, E., & Özsoy, B. (2022). Türkiye'nin kutup bilim diplomasisi. *İletişim ve Diplomasi*, 7, 5-24.
- Çolak, R. (2025). Bilim diplomasisine yenilikçi bir perspektif: TEKNOFEST. *Communicata*, (30), 58-67.
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: From National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of university-industry-government relations. *Research Policy*, 29(2), 109-123.
- European Union. (2023). *Regulation (EU) 2023/1781 (European Chips Act)*. Brussels: Official Journal of the European Union.
- Fedoroff, N. V. (2009). Science diplomacy in the 21st century. *Cell*, 136(1), 9-11.
- Flink, T., & Schreiterer, U. (2010). Science diplomacy at the intersection of S&T policies and foreign affairs: Toward a typology of national approaches. *Science and Public Policy*, 37(9), 665-677.
- Gluckman, P. D., Turekian, V. C., Grimes, R. W., & Kishi, T. (2017). Science diplomacy: A pragmatic perspective from the inside. *Science & Diplomacy*, 6(4), 1-13.
- Hood, C. (1983). *The tools of government*. London: Macmillan.
- Howlett, M. (2019). *Designing public policies: Principles and instruments* (2nd ed.). London: Routledge.
- Nurdun, R. (2024). Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri'ne yönelik uluslararası işbirliği faaliyetlerinde bilim diplomasisinin yeri ve önemi: TİKA'nın Afrika faaliyetlerinden örnekler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 253-263.
- OECD. (2025). *Science, technology and innovation outlook 2025*. Paris: OECD Publishing.
- Olgun, Z., & Erçetin, Ş. Ş. (2024). Türkiye'de yükseköğretim kurumlarının bilim diplomasisi uygulamaları. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(53), 1118-1138.
- Peters, B. G. (1998). *Managing horizontal government: The politics of coordination*. Ottawa: Canadian Centre for Management Development.
- Rogge, K. S., & Reichardt, K. (2016). Policy mixes for sustainability transitions: An extended concept and framework for analysis. *Research Policy*, 45(8), 1620-1635.
- Royal Society & American Association for the Advancement of Science. (2010). *New frontiers in science diplomacy*. London: The Royal Society.
- Royal Society. (2023). *Science diplomacy: Updating the concept for 15 years* (Discussion paper). London: The Royal Society.

- Ruffini, P.-B. (2017). *Science and diplomacy: A new dimension of international relations*. Cham: Springer.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On ikinci kalkınma planı (2024-2028)*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2025). *Ufuk Avrupa programı*. Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). *2019-2023 stratejik plan*. Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2022). *Millî teknoloji hamlesi: Toplumsal yansımaları ve Türkiye'nin geleceği*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2014). *Araştırma altyapılarının desteklenmesine dair kanun (Kanun No. 6550)*. Ankara: Resmî Gazete.
- TÜBİTAK. (2011). *Bilim ve teknoloji yüksek kurulu 23. toplantısı kararları*. Ankara: TÜBİTAK.
- TÜBİTAK. (2024). *TÜBİTAK 2024-2028 stratejik planı*. Ankara: TÜBİTAK.
- U.S. Congress. (2022). *CHIPS and Science Act of 2022 (Public Law 117-167)*. Washington, DC: U.S. Government.

MİLİTARİST YÖNETİMLER BAKIMINDAN TÜRKİYE VE FRANSA’NIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

“ ”

Fatma Nur GÜVEN¹

¹ Dr., İnönü Üniversitesi, Orcid ID: 0000-0001-5136-8516. fatmanur.ozdemir@inonu.edu.tr

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde devletlerin silahlı kuvvetleri olan orduların temel görevleri; siyasal otoritenin emrinde savaşa hazırlanmak, devletin varlığını ve toprak bütünlüğünü korumak, dış tehdit ve düşmanlara karşı savunma sağlamak ve kimi dönemlerde iç düzenin muhafazasına katkıda bulunmak şeklinde tanımlanmıştır. Bununla birlikte, geçmişte olduğu gibi günümüzde de silahlı kuvvetlerin bu klasik görev tanımlarının ötesine geçerek, çeşitli siyasal, toplumsal ve kurumsal faktörlerin etkisiyle siyasal alanda daha görünür roller üstlendiği görülmektedir. Bu bağlamda ordular, zaman zaman siyasal süreçlere doğrudan ya da dolaylı müdahalelerde bulunarak yalnızca güvenlik alanının değil, siyasal iktidar ilişkilerinin de belirleyici aktörlerinden biri hâline gelmiş ve toplumsal yaşam üzerinde etkili olmuştur.

Silahlı kuvvetlerin siyasal alanda farklı dönemlerde etkin roller üstlendiği ülkeler arasında yer alan Türkiye ve Fransa örneklerinde, ordunun siyasal alan ve siyasal yönetimler üzerindeki militarist etkisinin oluşumunda birden fazla yapısal ve tarihsel faktörün etkili olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde ulus-devlet anlayışının tesis edilmesi sürecinde, toplumsal zihniyetin belirli bir amaç etrafında şekillendirilmesi hedeflenmiş; ancak bu süreç çoğu zaman toplumsal uzlaşma mekanizmalarından ziyade merkezîyetçi ve tepeden inmeci (Jakoben) bir yaklaşımla yürütülmüştür. Söz konusu bağlamda ordu, sahip olduğu kurumsal kapasite ve meşruiyet algısı sayesinde, toplumsal ve siyasal alanın yeniden düzenlenmesinde etkili bir araç olarak konumlanmış; siyasal düzenin inşasında belirleyici bir aktör hâline gelmiştir.

Türkiye’de ordu, modern orduların temel işlevi olarak kabul edilen iç ve dış güvenliğin sağlanmasına yönelik faaliyet alanının ötesine geçerek siyasal, iktisadi, kültürel ve ideolojik alanlara uzanan geniş bir etki alanı içerisinde konumlanmıştır. Bu durum, literatürde sıklıkla pretoryen militarizm olarak tanımlanan bir anlayışın gelişmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu anlayış çerçevesinde ordu, kendisini güvenlikten sorumlu bir kurum olmanın ötesinde devletin ve rejimin koruyucusu olarak tanımlamış ve mevcut siyasal iktidar ve yönetsel yapı üzerinde doğrudan ya da dolaylı biçimlerde belirleyici olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda ordu, gerekli gördüğü durumlarda meşruiyet üretme mekanizmalarına dayanarak siyasal sürece müdahil olmuş ve kimi zaman kendisini sivil siyasal yönetimlerin yerine ikame eden bir aktör olarak konumlandırmıştır.

Türkiye’de ordunun etki alanının genişlemesinde, tarihsel süreç içerisinde yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler belirleyici bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ortaya çıkan askerî hegemonyanın, Cumhuriyet döneminde de belirli biçimlerde devam

ettiği görülmektedir. Bu süreklilik, ordunun merkezîyetçi bir anlayış benimsemesine, kendisini devletle özdeşleştiren bir konumda tanımlamasına ve devleti ile rejimi koruma ve kollama sorumluluğunu üstlenen bir aktör olarak hareket etmesine zemin hazırlamıştır. Ordunun zaman içerisinde edindiği bu kurumsal konum ve devletle özdeşleşme pratiği, militarist bir anlayışın kurumsallaşmasına katkı sağlamış; siyasal, toplumsal, iktisadi ve kültürel alanlar üzerinde dolaylı bir hegemonya tesis edilmesini kolaylaştırmıştır. Bu çerçevede ordu, koruyuculuğunu üstlendiği devlet ve rejime yönelik olarak söz konusu alanlardan kaynaklanabilecek gelişmeleri potansiyel bir tehdit olarak algılamış ve bu alanları sürekli bir gözetim ve teyakkuz anlayışıyla takip etmiştir. Söz konusu yaklaşım ise zamanla siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda statükocu bir eğilimin güçlenmesine yol açmıştır.

Fransa'da tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde ortaya çıkan yönetim biçimleri ile toplumsal yapının benimsediği değerler sistemi üzerinde militarizmin belirgin etkilerinin bulunduğu görülmektedir. Bu çerçevede Birinci Cumhuriyet'ten Beşinci Cumhuriyet'e uzanan süreçte siyasal ve toplumsal alanda yaşanan dönüşümler, militarist anlayışın oluşması, gelişmesi ve süreklilik kazanmasında etkili olmuştur. Fransa'nın tarih boyunca toplumsal bütünlüğü sağlama amacıyla sıkça savaş hâliyle iç içe olması ve devrimle birlikte şekillenen uluslaşma sürecinin yarattığı ideolojik çerçeve, Fransız toplumunda ulus-ordu bütünleşmesi anlayışının yerleşmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Fransa'da siyasal yönetim ile toplumsal yapı arasında karşılıklı bir etkileşim alanı oluşmuş; her iki düzey de militarist değerleri besleyen ve yeniden üreten bir zemin üzerinde şekillenmiştir. Sonuç olarak militarizmin, yalnızca devlet aygıtı düzeyinde değil, aynı zamanda toplumsal bilinç ve siyasal kültür düzeyinde de içselleştirildiği bir yapı ortaya çıkmıştır.

Fransa'da militarizmin şekillenme süreci, ülkenin tarihsel deneyimlerinin ortaya çıkardığı siyasal ve toplumsal değişim ve dönüşümler çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda Fransa'nın Ancien Régime olarak adlandırılan devrim öncesi dönemden itibaren sahip olduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik yapının, devrime giden süreci nasıl etkilediği; dünya tarihini derinden etkileyen Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesi ve sonrasında Cumhuriyetler döneminin kurumsal olarak inşa edilmesi sürecindeki rolü, militarizmin gelişimi bağlamında değerlendirilmektedir. Böylelikle Fransa'da militarist anlayışın ortaya çıkışı ve sürekliliği, yalnızca askerî kurumların etkisiyle değil, aynı zamanda devrimci ideoloji, uluslaşma süreci ve siyasal yeniden yapılanma dinamikleriyle birlikte analiz edilmektedir.

Bu çalışma çerçevesinde, birinci bölümde ordu ve militarizm kavramları kuramsal bir çerçeve içinde ele alınarak tanımsal ve kavramsal açıklamalara

yer verilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise sırasıyla Türkiye ve Fransa örnekleri üzerinden, farklı tarihsel dönemlerde ortaya çıkan militarist yönetim pratikleri incelenmiş; siyasal iktidar ve yönetim yapıları üzerinde militarizmin etkili olmasına yol açan dinamikler tarihsel bağlam içerisinde analiz edilmiştir. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise Türkiye ve Fransa’da farklı dönemlerde etkili olan militarist yönetimler ve bu yönetimlerin siyasal ve toplumsal etkileri karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda çalışma sonuçlandırılmıştır.

Ordu

Devletlerin güvenlik ve korunma ihtiyaçlarının karşılanmasında vazgeçilmez bir unsur olan silahlı kuvvetlerin yerine getirmekle yükümlü oldukları temel görev, devletin varlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik olarak içerden ya da dışardan gelebilecek tehdit ve saldırılara karşı savunma sağlamak ve toplumun genel güvenliğini tesis etmektir. Bu işlevi üstlenen ordular, görevlerini yerine getirirken toplumsal yapı içerisinde kazandıkları meşruiyet zeminine ve yüksek düzeyde caydırıcılık ve yaptırım gücüne sahip silahlı araçları kullanma tekeline dayanmaktadır. Orduların bu temel nitelikleri genel olarak benzerlik gösterse de, etkinlik düzeyleri devletlerin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıları ile bireylerin devletle kurdukları ilişki biçimlerine bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Bu çerçevede, bazı devletlerde askerlik hizmeti yasalarla düzenlenen ve belirli bir süre yerine getirilmesi gereken bir vatandaşlık görevi olarak tanımlanırken; bazı ülkelerde ise askerlik, profesyonel bir meslek alanı olarak ücret karşılığında icra edilmektedir. Bu farklılaşma, ordunun toplumsal konumu, siyasal sistem içerisindeki rolü ve sivil–asker ilişkilerinin niteliği üzerinde belirleyici etkiler doğurmaktadır.

Ordu kavramı, Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “bir devletin silahlı kuvvetlerinin tümü” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Büyük Larousse Sözlüğü ise orduyu daha kapsamlı bir çerçevede ele almakta ve şu şekilde tanımlamaktadır: “*Bir devlet ya da devlete özgü bazı niteliklere sahip bir örgüt tarafından, doğrudan ya da dolaylı olarak yönlendirilen; bu devletin ya da örgütün temel çıkarlarına saygı gösterilmesini sağlamak amacıyla savunma ve saldırı harekâtları düzenlemek üzere donatılmış, silahlandırılmış ve askerî disiplin içinde eğitilmiş bireylerden oluşan hiyerarşik bir topluluk*” (Büyük Larousse, 1986, s. 8870). Bu tanımlar birlikte değerlendirildiğinde, ordunun silahlı bir güç olmanın ötesinde; hiyerarşik yapısı, örgütsel niteliği ve devletin temel çıkarlarıyla kurduğu ilişki çerçevesinde siyasal ve toplumsal anlamlar taşıyan kurumsal bir yapı olarak konumlandığı görülmektedir.

Ordu kavramı, etimolojik ve tarihsel kökenleri itibarıyla de oldukça eskiye dayanmaktadır. Literatürde kavramın ilk kullanım örneklerine, en eski Türk

yazılı kaynakları arasında yer alan Orhun Kitabeleri'nde rastlanmaktadır. Söz konusukitabelerde ordu kavramının bazı bağlamlarda “örtü” anlamına gelecek biçimde kullanıldığı, ancak ağırlıklı olarak “ordu karargâhı” ve “hakanın ikamet ettiği merkez” anlamlarını karşıladığı görülmektedir (Öztürk, 2006, s. 14). Orhun Kitabeleri'nden elde edilen veriler, Türk toplumlarının mücadeleci yaşam tarzını ve farklı coğrafyalarda gerçekleştirdikleri askerî faaliyetleri ortaya koymaktadır. Göçerlik olgusuna dayalı yaşam anlayışı ve yeni yaşam alanları bulma çabası, Türk toplumlarının zamanla askerî nitelikleri belirgin olan bir toplumsal yapıya, diğer bir ifadeyle bir “ordu toplumu” karakterine bürünmesinde etkili olmuştur (Pekin & Yavuz, 2014, s. 37–38). Bu tarihsel bağlamda Eski Türklerde ordu kavramı, askerlik ile büyük ölçüde eş anlamlı biçimde kullanılmış; askerlik, bireysel bir meslekten ziyade toplumsal yaşamın doğal ve sürekli bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Bu durum, ordu kavramının Türk toplumunda yalnızca askerî bir yapılanmayı değil, aynı zamanda toplumsal bütünlüğün ve varlığın korunmasına yönelik temel bir işlevi temsil eden merkezi bir kurum hâline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Ordu kavramı, askerî niteliğinin yanı sıra siyasal otoritenin yönetimi altında, devletin güvenlik ve savunma ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak görev ve yetkileri kanunlarla belirlenmiş silahlı bir kurumsal yapıyı ifade etmektedir. Bu yapı, çoğunlukla kara, deniz ve hava kuvvetleri biçiminde örgütlenmiş devletin silahlı kuvvetlerinden oluşmaktadır. Bu çerçevede Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nda; “*Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri subay, askerî memur, astsubay, erbaş ve erleri ile askerî öğrencilerden teşekkül eden ve seferde ihtiyatlarla ikmal edilen, kadro ve kuruluşlarla teşkilatı gösterilen silahlı devlet kuvveti*” olarak tanımlanmaktadır (İç Hizmet Kanunu, m. 1).

Devletlerin silahlı kuvvetleri olan orduların, devletlerin ve toplumların temel ihtiyaçları arasında yer alan savunma ve güvenliği sağlama işlevini yerine getirmesi, bu kurumların toplumsal zemin içerisinde meşruiyet kazanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Savunma ve güvenlik alanında üstlenilen bu işlev, orduların toplumsal algı ve kurumsal imajı üzerinde de olumlu etkiler yaratmakta; ordunun yalnız askerî bir yapı olarak değil, toplumla ilişki kuran ve toplumsal düzenin korunmasına katkı sunan bir kurum olarak algılanmasına zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte, orduların asli ve öncelikli görev alanının, görev tanımlarında da açık biçimde belirtildiği üzere, askerî savunmaya ve güvenlik tehditlerine yönelik faaliyetler olduğu hususunun altını çizmek gerekmektedir.

Huntington da (2004, s. 5), orduların iki temel güç tarafından şekillendirildiğini vurgulamaktadır. Bunlardan ilki, ordunun toplumun varlığını ve güvenliğini korumaya yönelik olarak iç ve dış tehditlerden kaynaklanan işlevsel zorunluluğudur. İkincisi ise ordunun, toplumsal

yapı içerisinde etkili olan güçler, ideolojiler ve kurumsal düzenlemeler tarafından biçimlenen toplumsal bir kurum olma niteliğidir. Bu çerçevede ordunun, toplumsal değerleri yansıtan bir kurum olarak ele alınması, askerî işlevlerinin anlaşılması açısından tek başına yeterli değildir. Benzer biçimde, ordunun yalnızca askerî gereklilikler ve işlevsel zorunluluklar doğrultusunda şekillenen bir yapı olarak değerlendirilmesi de onun toplum içerisindeki konumunun sınırlandırılmasını güçleştirebilecektir. Bu nedenle orduların, hem askerî işlevlerini etkin biçimde yerine getirebilmeleri hem de sivil toplumsal yapı içerisinde denetlenebilir bir konumda bulunabilmeleri açısından, bu iki yönlü yapının işleyişinde dengeli bir yaklaşımın gözetilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Militarizm

Militarizm kavramı, ordu kavramının Fransızca karşılığı olan *militaire* (İng. *military*) sözcüğüne dayanmaktadır. Etimolojik kökeni Latince “askerlik ve savaşa ilişkin” anlamlarını taşıyan *militaris* kelimesine uzanan bu kavram, tarihsel olarak askerî olana atfedilen değer ve pratikleri ifade etmektedir. Bu çerçevede militarizm (Fr. *militarisme*, İng. *militarism*) kavramı Türkçeye “orduculuk” ya da “askercilik” şeklinde çevrilebilmektedir (Altınay, 2005, s. 351).

Militarizm kavramı, Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “bir ülkede ordu gücünün aşırı derecede ağır basması” ve “her türlü sorunun askerî yöntemlere başvurularak çözülmesi, bu nedenle silahlı kuvvetlere öncelik tanınması eğilimi” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Howard (1976, s. 109) ise militarizmi, askerî alt kültüre ait değerlerin toplumun egemen değerleri olarak benimsenmesi süreci üzerinden açıklamakta ve kavrama kültürel bir boyut kazandırmaktadır. Akça (2010, s. 351) militarizmi daha kapsamlı bir çerçevede ele alarak, toplumsal ve siyasal iktidar ilişkilerini düzenlemek ve sosyo-politik güçleri disipline etmek amacıyla içe ya da dışa dönük fiziksel şiddet kullanımı veya bu yöndeki tehdidin yanı sıra, bu pratiği mümkün kılan siyasal, hukuksal, ideolojik ve iktisadi düzenlemelere dayanan bir yönetim tekniği olarak tanımlamaktadır. Belge (2012, s. 150) ise militarizmi, toplumsal yaşamın tamamını kapsayan bir süreç olarak değerlendirmekte; sivillerin, kadınların ve çocukların erken yaşlardan itibaren askerî değer ve normlar doğrultusunda sosyalleştirildiği, askerî zihniyetin askerlik alanının dışına taşarak genel bir yaşam tarzı hâline getirildiği bir yapı olarak ele almaktadır.

Militarizm kavramı, ilk kez 1860’lı yıllarda Fransız anarşist düşünür Pierre Joseph Proudhon tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Altınay, 2005, s. 351). Kavramın teorik ve pratik boyutları, özellikle Fransız Devrimi ve modernite sürecinin yarattığı siyasal ve toplumsal dönüşümlerle birlikte

belirginleşmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Bu çerçevede militarizm, ulus-devletleşme sürecinin temel unsurları arasında yer alan yurttaş orduları ve zorunlu askerlik uygulamalarıyla doğrudan ilişkilendirilmiş; söz konusu uygulamalar aracılığıyla hem kurumsal hem de toplumsal düzeyde güçlenmiştir (Sünbülüoğlu, 2013, s. 10).

Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan yurttaş orduları ve zorunlu askerlik sistemine dayalı yeni askerî yapılanma, Fransa'nın 19. yüzyılda elde ettiği askerî başarılar üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Bu sistemin Fransız ordusuna sağladığı kurumsal kapasite artışı ve operasyonel avantajlar, diğer devletlerin de kendi askerlik ve savunma sistemlerini yeniden değerlendirmelerine yol açmıştır. Bu süreç, militarizmin uluslararası ölçekte yayılabileceği uygun bir zemin oluşturmuştur (Belge, 2012, s. 134–135). Özellikle zorunlu askerlik uygulamasının farklı ülkelerde yaygınlık kazanmasıyla birlikte, her yurttaşın askerlik yükümlülüğüne sahip olduğu yönündeki anlayış güçlenmiş; bu durum, olağanüstü dönemlerin de etkisiyle Fransız ordusunun üst rütbelerden alt kademelere kadar siyasal süreçlerle daha fazla iç içe geçmiş, politize olmuş bir halk ordusu niteliği kazanmasında etkili olmuştur (Özev & Karayazlık, 2009, s. 113).

Genel olarak literatürde militarizmin çoğunlukla ordu merkezli bir olgu olarak ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte militarizm, temellerini askerî kurumdan almakla beraber, sivil alanı da kapsayan ve bu alana nüfuz eden çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu nedenle militarizmin kavramsal çerçevesi oluşturulurken, tek yönlü bir olgu olarak değerlendirilmesinden ziyade, iki boyutlu bir yapı arz ettiği göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Berghahn (2006, s. 73), militarizmin iki temel yönü bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, ordu merkezli bir tasavvur doğrultusunda şekillenen, karar alma süreçlerinin askerî hiyerarşi ve komutanların mutlak otoritesi altında yürütüldüğü toplumsal yapılara ilişkindir. İkinci boyut ise askerî değerlerin, normların ve pratiklerin toplumun geneline ne ölçüde yayıldığı ve sivil toplum tarafından ne derece benimsendiğiyle ilgilidir. Bu yönüyle militarizm, yalnızca askerî kurumların etkisiyle sınırlı olmayan; toplumsal düzeyde askerî zihniyetin içselleştirilmesini ifade eden toplumsal militarizm boyutunu da içermektedir.

Militarizmin tarihsel gelişimine ilişkin en kapsamlı çalışmalardan birini gerçekleştiren Alfred Vagts, militarizmin özellikle toplumsal boyutuna dikkat çekmektedir. Vagts'a göre militarizm, yaygın kanının aksine savaş dönemlerinden ziyade barış dönemlerinde gelişmekte; kültür, ekonomi, kolektif hafıza ve sanat dâhil olmak üzere toplumsal yaşamın hemen her alanına nüfuz etmektedir. Bu çerçevede barış zamanında muhafaza edilen daimî ordular, militarizmin kurumsallaşmasına en fazla katkı sağlayan yapılar olarak öne çıkmaktadır (Vagts, 1959; akt. Altınay, 2005, s. 352).

Vagts, militarizm bağlamında orduların esasen askerî sistemin ya da savaşın kendisine değil, militarist düzenin sürekliliğine hizmet ettiğini ileri sürmektedir. Başka bir ifadeyle modern ordular, var olan siyasal ve toplumsal düzeni koruma amacıyla özellikle barış dönemlerinde yapılandırılmakta; savaş zamanında ordunun yenilgiye uğraması ise kabul edilemez bir durum olarak görülmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda savaş varlığının merkezine yerleştiren devletler açısından ordu, devlet aygıtı içerisinde en merkezi ve stratejik kurumlardan biri hâline gelmektedir (Vagts, 1959; akt. Alkan, 2020, s. 2).

Militarizmin toplumsal boyutu, bu olgunun toplumsal zemin içerisinde inşa edilmesinde eğitim sürecine merkezi bir rol atfetmektedir. Bu bağlamda başta eğitim kurumları olmak üzere çeşitli ideolojik aygıtlar¹ aracılığıyla pekiştirilen değerler—milliyetçilik başta olmak üzere—istenilen vatandaş tipinin yetiştirilmesi için uygun bir altyapı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra militarizmin toplum üzerindeki etkisinin, toplumun tarihsel olarak benimsediği değerler sistemi ve inanç yapısıyla da yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Nitekim Heywood (2013, s. 536), silahlı kuvvetlerin toplum nezdinde yüceltilmesini, aşırı vatanseverlik anlayışının yaygınlaşmasını ve savaşın meşru bir siyasal araç olarak algılanmasını; ataerkil bir kahramanlık ve fedakârlık inancına dayandırmaktadır. Bu çerçevede militarizm, askerî ya da kurumsal bir yapı olarak değil, toplumsal değerler ve ideolojik pratikler aracılığıyla yeniden üretilen bir zihniyet biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte askerî teknolojide yaşanan gelişmeler, önceki savaşlara kıyasla daha yıkıcı ve etkili silahların kullanılmasına yol açmış; bu durum savaşın yöntemini ve etki alanını köklü biçimde dönüştürmüştür. Klasik anlamda cephe hattıyla sınırlı kalan savaş anlayışı yerini, cephe gerisini ve sivil nüfusu da doğrudan etkileyen yeni bir savaş biçimine bırakmıştır. Bu dönüşüm, sivillerin de savaşın bir parçası hâline geldiği topyekûn savaş anlayışını gündeme getirmiştir. Topyekûn savaş koşulları altında, bütün toplumun askerileştirilmesi fikri belirginlik kazanmış ve bu durum militarizmin yaygınlaşması için elverişli bir zemin oluşturmuştur (Belge, 2012, s. 142). Nitekim Mann (1988, s. 124), savaş ve savaş hazırlığını normal ve arzu edilir bir toplumsal etkinlik olarak kabul eden tüm yaklaşım ve kurumsal yapıların militarist bir nitelik taşıdığını ifade etmektedir. Bu çerçevede toplumların sürekli bir teyakkuz hâlinde tutulması ve askerî önceliklerin gündelik yaşamın merkezine yerleştirilmesi, militarizmin kurumsal ve toplumsal düzeyde gelişimine katkı sağlayan temel unsurlar arasında değerlendirilebilir.

1 Louis Althusser'in devletin mevcut düzen ilişkilerini sürdürmesinde ve pekiştirmesinde etkili olduğunu düşündüğü unsurların 'devletin ideolojik aygıtları' ve 'devletin baskıcı aygıtları' üzerinden tanımlandığı kuramlarından biridir. Daha detaylı bilgi için bkz., Louis Althusser, (2019). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (7. b.). (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki Yayıncılık.

Yapılan değerlendirmeler ışığında militarizm; askerî inanç, değer ve davranışların toplumsal yaşama aktarılması, bu değerlerin yüceltilmesi ve toplumsal düzenin meşru ve geçerli referansları hâline getirilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreçte, toplumun mevcut değer sisteminin askerî referanslar etrafında yeniden şekillendirilmesi ve bireylerin dünya görüşlerinin bu çerçevede yönlendirilmesi amaçlanmaktadır (Öztan, 2014, s. 11). Bu yönüyle militarizm, silahlı kuvvetlerin doğrudan sivil toplum üzerinde tahakküm kurma arzusundan ziyade, askerî değerlere atfedilen üstünlük ve doğruluk iddiasına dayanmaktadır. Buna göre toplumsal refahın, düzenin ve istikrarın, askerî disiplinin ve askerî değerlerin içselleştirilmesiyle sağlanabileceği düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, olağanüstü dönemler dışında da sivil iktidarların işlediği normal siyasal süreçler içerisinde ordunun, doğrudan ya da dolaylı biçimde iktidar ilişkilerine dâhil olmaya, bu ilişkileri yönlendirmeye ve siyasal alan üzerinde belirleyici olmaya yönelik tutum ve pratikleri, militarizmin siyasal boyutunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’de Militarist Yönetim Anlayışı

Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk toplumunun tarihsel hafızasında ve siyasal kültüründe güçlü bir meşruiyet zemini edinmiş kurumsal yapılardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu kurumsal konum, silahlı kuvvetlerin yalnızca ülkenin askerî güvenliğini sağlama ve dış tehditlere karşı savunma görevleriyle sınırlı kalmamasına; aynı zamanda siyasal alan üzerinde etkili bir aktör olarak belirmesine de zemin hazırlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren yaşanan askerî müdahaleler ve darbe süreçleri, ordunun belirli dönemlerde siyasal yönetimi doğrudan üstlendiğini ya da siyasal karar alma mekanizmaları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Bununla birlikte ordunun siyasal ve toplumsal yaşam içindeki etkisi, yalnızca Cumhuriyet dönemine özgü bir olgu değildir. İlk Türk devletlerinden başlayarak Osmanlı Devleti’ne ve oradan Türkiye Cumhuriyeti’ne uzanan tarihsel süreklilik içerisinde ordu, siyasal düzenin korunması, toplumsal bütünlüğün sağlanması ve devletin bekasının teminatı olarak algılanmış; bu algı, militarist bir yönetim anlayışının tarihsel ve kültürel temellerinin oluşmasında belirleyici olmuştur.

Ordu, Türk devlet yönetim geleneği içerisinde tamamlayıcı ve kurucu bir unsur olarak değerlendirilmiş; devletin bekasının sağlanması ve toplumsal düzenin korunması bakımından devlet ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek bir yapı taşı niteliği kazanmıştır. Bu bütünlük konum, ordunun devlet aygıtı ve toplumsal yapı ile iç içe geçmesine zemin hazırlamış ve zamanla asker-toplum ilişkisinin güçlü olduğu bir zihniyet dünyasının oluşmasına ve içselleştirilmesine katkı sağlamıştır. Türkiye’de ordunun sivil idareye müdahale etme eğiliminin tarihsel kökenleri, Osmanlı Devleti’nin son

dönemlerinde yaşanan siyasal ve kurumsal zayıflama süreciyle yakından ilişkilendirilmektedir. Bu dönemde Osmanlı ordusunun, yalnızca askerî bir kurum olmanın ötesinde, bürokratik ve siyasal işlevler de üstlenen çok yönlü bir yapı sergilemesi, asker kökenli aktörlerin siyasal süreçlerde daha görünür ve etkili hâle gelmesine neden olmuştur. Devlet otoritesinin zayıfladığı bu bağlamda, ordu mensupları mevcut yöneticilerin değiştirilmesi ya da belirli siyasal aktörlerin iktidara taşınması yönünde verdikleri desteklerle, yönetim değişikliklerinde belirleyici roller üstlenmiş ve bu durum, askerî müdahaleleri meşrulaştıran zihinsel ve kurumsal altyapının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde askerî kurumların siyasal alanla kurduğu ilişkiyi sağlıklı biçimde analiz edebilmek için, öncelikle Osmanlı'nın toplumsal ve siyasal yapısının temel özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Osmanlı siyasal sistemi, yönetenler ile yönetilenler arasında belirgin ayrımların bulunduğu; toplumsal hiyerarşide ekonomik sermayeden ziyade askerî ve bürokratik statünün belirleyici olduğu bir yapı arz etmiştir. Avrupa'daki örneklerden farklı olarak Osmanlı'da devlet ile toplum arasında kilise, lonca ya da özerk şehir yönetimleri gibi aracı ya da dengeleyici kurumların bulunmaması; mülkiyetin büyük ölçüde devlete ait olması ve yerli bir aristokrasinin gelişmemesi, siyasal iktidarın merkezileşmesini ve yetkilerin büyük ölçüde devlet aygıtında toplanmasını beraberinde getirmiştir. Bu yapı, doğal olarak devlet karşısında görece zayıf bir sivil toplumun ortaya çıkmasına yol açmış; sivil iradenin güçlenmesini ve demokratik bir siyasal kültürün kurumsallaşmasını sınırlamıştır (Özbudun, 2011, s. 128–129). Söz konusu koşullar, devletin varlığını ve sürekliliğini merkeze alan güçlü bir merkezî devlet anlayışının yerleşmesine zemin hazırlamış; bu anlayış çerçevesinde devletin korunmasında öncü rol atfedilen kurumların, özellikle ordunun değerlerinin yüceltilmesi ve kutsallaştırılması eğilimi güçlenmiştir. Bu durum ise ordunun yalnızca kendi görev alanıyla sınırlı kalmayan bir konum edinmesine ve zamanla siyasal alana nüfuz ederek siyasallaşmasına imkân tanıyan yapısal bir zemin oluşturmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde ordu, Türkiye'deki en eski ve en süreklilik arz eden toplumsal kurumlardan biri olarak öne çıkmakta; hatta modernleşme öncesi dönemden günümüze ulaşabilmiş nadir kurumsal yapılardan biri olma niteliği taşımaktadır. Ordunun kurumsal kimliği ve gelenekleri, Orta Asya Türk siyasal mirası, İslamî referanslar, Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî-teşkilat yapısı ve Cumhuriyet dönemi deneyimlerinin bir bileşkesi olarak şekillenmiş ve bu miras süreklilik içerisinde korunmuştur (Karpas, 2015, s. 133). Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde ordunun siyasal alanın temel aktörlerinden biri hâline gelmesinde, padişahların tahttan indirilmesi ya da iktidar değişimlerinde askerî unsurların aktif rol üstlenebilmesinde, Türk

yönetim ve idare geleneğinde kökleşmiş merkeziyetçi anlayışın belirleyici etkileri olduğu söylenebilir. Yönetim yapısı içerisinde ordunun devletle özdeşleşmesi ve askerlik mesleğinin toplumsal düzeyde yüceltilmesi, Osmanlı toplumunun ayırt edici ve süreklilik gösteren karakteristik özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir (Hale, 1996, s. 13–16).

Fransız Devrimi sonrasında milliyetçilik akımlarının dünya genelinde hızla yayılması ve bu sürecin Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarıyla eş zamanlı ilerlemesi, özellikle Avrupa'da bulunan Türk aydınlarının ülkenin geleceğine ilişkin meseleleri tartışmak üzere bir araya gelmelerine zemin hazırlamıştır. Bir dönem üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecine kayıtsız kalmayan aydınlar, askerler ve bürokratlar; kendilerini yeni bir kuşağın temsilcileri olarak konumlandırarak örgütlenmiş ve devletin siyasal özerkliği ile coğrafi bütünlüğünü koruyabilmenin yollarını aramaya yönelmişlerdir (Keyder, 2001, s. 75–79). Bu arayış, devleti kurtarma misyonunu üstlenen aydın zümrenin—özellikle askerî bürokrasinin—geleneksel düzenin sürdürülmesini sağlama ve sahip oldukları ayrıcalıklı konumu muhafaza etme çabalarının sembolik bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda ordu, yalnızca askerî bir kurum olarak değil; aynı zamanda siyasal düzenin korunmasında merkezi bir aktör olarak konumlanmış ve bu durum, askerî elitin siyasal alandaki etkisinin meşrulaştırılmasına katkı sağlamıştır (Berkes, 2005, s. 402–403).

Türk siyasal ve toplumsal tarihinde, Osmanlı Devleti'nde ve devamında en azından Cumhuriyet'in ilk dönemlerine kadar uzanan süreçte, toplumsal ve siyasal örgütlenmenin temel dayanaklarından birinin ordu olduğu görülmektedir. Bu kurumsal konumlanma, ordunun siyasal ve toplumsal düzen içerisindeki seçkin statüsünün, toplumun geneline sirayet eden derin etkiler üretmesini kaçınılmaz kılmıştır (Karpas, 2015, s. 130–131). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde patrimonial yönetim ve toplumsal yapı içerisinde devletle özdeşleşen ordu, yalnızca toplumsal alanda değil, yönetim ve siyasal karar alma süreçlerinde de ayrıcalıklı ve öncelikli bir konum edinmiştir. Söz konusu ayrıcalıklı konum, devletin yüceltilmesi, korunması ve sürekliliğinin sağlanmasını merkeze alan bir siyasal zihniyetin yerleşmesine katkı sağlamış; aynı zamanda askerî değerlerin siyasal ve toplumsal alanlara taşınmasıyla militarist nitelikler taşıyan bir toplumsal ve yönetsel yapının dolaylı biçimde oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte kurulan Türkiye Cumhuriyeti, her ne kadar yeni bir siyasal rejim ve yönetim anlayışı inşa etmeyi hedeflemiş olsa da, bakiyesi üzerine kurulduğu Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve yönetsel mirasını belirli ölçülerde bünyesinde taşımaya devam etmiştir. Zaman içerisinde bu mirasa ilişkin çeşitli dönüşümler ve kırılmalar yaşanmakla birlikte, özellikle devlet–toplum ilişkileri ve yönetim anlayışı bakımından

tarihsel süreklilik unsurlarının varlığını koruduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise yeni kurulan devletin varlığının korunması, siyasal bağımsızlığının güvence altına alınması ve rejimin sürdürülebilirliğinin sağlanması, hem devlet elitleri hem de toplum açısından öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Bu bağlamda güvenlik, beka ve istikrar kavramları, erken Cumhuriyet döneminin siyasal zihniyetini şekillendiren temel referans noktaları olarak öne çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreciyle birlikte, geç Osmanlı döneminin askerî-bürokratik kadroları—Osmanlı ordusunun subayları olarak—Millî Mücadele'yi yürütmüş, bu mücadele üzerinden yeni devletin siyasal ve kurumsal temellerini atmış ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Devletin kurucu gücü olarak öne çıkan ordu, bu dönemde yalnızca askerî kapasitesiyle değil, aynı zamanda ideolojik ve düşünsel yönelimleriyle de siyasal alanın başat aktörlerinden biri olmayı sürdürmüştür. Erken Cumhuriyet yıllarında ordu, sosyal, ekonomik ve toplumsal yaşamın düzenlenmesi ile modernleşme hamlelerine öncülük etmeyi hedefleyen bir rol üstlenmiştir. Osmanlı'dan devralınan aşkın devlet anlayışı ve buna eşlik eden zayıf sivil toplum mirası, yeni devletin inşa sürecinde sivil bürokrasi ile askerî elitler arasında örtük bir ittifakın devam etmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda siyasal alanın ve toplumsal yapının askerî-bürokratik elitler tarafından şekillendirilmesi, Osmanlı'dan miras kalan merkeziyetçi ve devlet-merkezli geleneğin sürdürülmesine katkı sağlamış; sonuç olarak Cumhuriyet rejiminin de belirli ölçülerde ordu-devlet karakteri taşıyan bir yapı kazanmasına yol açmıştır (Duman, 2019, s. 153).

Cumhuriyet'in kuruluşuna giden süreçte, Millî Mücadele döneminde millet ve toplumun topyekûn bir seferberlik anlayışıyla harekete geçirilmesi ve silahlı kuvvetlerin bu mücadelenin merkezî unsuru hâline getirilmesi, militarist etkilerin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda ordu, Kurtuluş Savaşı sırasında yalnızca askerî operasyonları yürütmekle sınırlı kalmamış; halktan vergi toplanmasından zorunlu askerlik uygulamalarına, iç isyanların bastırılmasından kamusal düzenin sağlanmasına kadar uzanan geniş bir yetki ve sorumluluk alanı üstlenmiştir. Dönemin olağanüstü koşulları, ordunun dış politikadan iç siyasetin düzenlenmesine kadar pek çok alanda belirleyici bir aktör olarak konumlanmasına imkân tanımış; askerî gücü, yürütülen operasyonların vazgeçilmez unsuru hâline getirmiştir. Bu durum, Genelkurmay Başkanlığı'nın bir bakanlık olarak tasarlanması ve doğrudan Başbakanlığa bağlı biçimde yapılandırılmasıyla kurumsal bir nitelik kazanmış; böylece ordunun siyasal alan üzerindeki etki ve nüfuzunun oldukça geniş olduğu açık biçimde ortaya çıkmıştır (Bayramoğlu, 2004, s. 61).

1909 gibi erken bir tarihten itibaren ordunun siyasal alana müdahalesine ilkesel olarak karşı çıkan Atatürk, askerî personelin siyasal yönetimden

uzak tutulmasını amaçlayan düzenlemeleri 1924 yılında kanunlaştırmış ve bu çerçevede 1960 yılına kadar subayların siyasal süreçlere doğrudan müdahalelerini büyük ölçüde engellemiştir (Karpaz, 2015, s. 137). Bununla birlikte, ordunun siyaset ve yönetim alanına ilişkin konumlanması, Atatürk'ün vefatının ardından kademeli biçimde değişmeye başlamıştır. Bu nedenle Türkiye'de 1923–1938 yılları arasındaki dönem, literatürde “askersiz militarizm” dönemi olarak nitelendirilmektedir (Özdağ, 1991, s. 32). Bu dönemde ordunun siyasal alanın dışında tutulabilmesinde, büyük ölçüde Atatürk'ün kişisel otoritesinin ve karizmatik liderliğinin belirleyici olduğu söylenebilir. Ancak ulusal çıkarlarla ve devletin bekasıyla özdeşleşmiş bir ordu yapısının, kurumsal olarak özerkleşerek siyasetten tamamen uzaklaşmasının yapısal olarak mümkün olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda ordunun yalnızca kendi görev alanıyla sınırlı kalması ve siyasal süreçlerden bütünüyle çekilmesi yönündeki yaklaşım, pratikte tam anlamıyla hayata geçirilememiştir (Çiftçi, 2006, s. 41). Öte yandan toplumun asker ve orduya yönelik olarak tarihsel süreç içerisinde içselleştirdiği militarist zihniyet dünyasının sürekliliği, ordunun siyasal alandaki görünürlüğünü dolaylı biçimde meşrulaştıran bir unsur olarak bu süreçte katkı sağlamıştır.

1923–1946 yılları arasındaki tek parti döneminde ordu, Cumhuriyet'in kurucu değerlerinin ve temel niteliklerinin topluma benimsetilmesinde kurucu bir aktör ve aynı zamanda önemli bir destek unsuru olarak işlev görmüştür. Cumhuriyet'i kuran kadroların büyük ölçüde asker kökenli olması, ordunun tarihsel mirasından devraldığı mevcut düzeni koruma refleksi ile reform süreçlerine öncülük etme anlayışını sürdürmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda ordunun rolü, zamanla kuruculuktan ziyade koruyuculuk misyonuna evrilmiştir (Karadağ, 2015, s. 292). Nitekim 1940'lı yılların ortalarında Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinde ve muhalefet partilerinin kurulmasında, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ordu yetkilileriyle istişarelerde bulunması dikkat çekicidir. İnönü'nün, çok partili siyasal yaşamın Atatürk devrimleri açısından bir tehdit oluşturmayacağı ve ordunun yeni demokratik düzen ile devletin temel ilkelerinin koruyucusu olmaya devam edeceği yönünde askerî çevreleri ikna etmesi, ordunun siyasal sistem içerisindeki koruyucu rolünün kurumsal olarak kabul gördüğünü göstermektedir (Heper, 2006, s. 102). Atatürk'ün vefatının ardından Kemalizm, ordunun temel ideolojik referans çerçevesi hâline gelmiş; bu ideolojik özdeşleşme, ordunun kendisini Cumhuriyet'in ilke ve reformlarının savunucusu ve teminatı olarak konumlandırmasına zemin hazırlamıştır.

1946 yılından itibaren Türkiye'de siyasal alanda belirgin dönüşümler yaşanmaya başlanmış ve çok partili hayata geçiş yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu süreç, demokratik mekanizmaların işlerlik kazanmasına katkı sağlamış; sivil toplumun görünürlüğünü artırarak farklı siyasal görüşlerin

ve taleplerin siyasal yaşam içerisinde temsil edilmesine imkân tanımıştır. 1945–1960 yılları arasındaki çok partili siyasal deneyim, mevcut düzenin koruyucusu konumunda bulunan ordunun siyasal sistem içerisindeki yerini ve rolünü de doğal olarak etkilemiştir. Bu dönemde, Türkiye’de yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik durağanlığın nedenlerinden birinin, toplumu yaratıcılıktan, girişimcilikten ve gündelik siyasal katılımdan uzaklaştıran militarist zihniyet olduğu yönündeki eleştiriler de giderek daha fazla dile getirilmeye başlanmıştır (Karpata, 2015, s. 138–140). Halkın ilk kez seçmen kimliğiyle siyasal tercihlerini doğrudan ifade edebilmesi ve uzun yıllar süren devlet-merkezli geleneğe karşı oy kullanma pratiği geliştirmesi ise, Türkiye’de siyasal katılım kültürünün dönüşümünde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur (Keyder, 2001, s. 159).

1950–1960 yılları arasındaki dönemde kabine üyelerinin büyük ölçüde sivillerden oluşması, askerî vesayet in ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Bu dönemde asıl belirleyici unsur, ordunun yönetime doğrudan katılımından ziyade, rejimle ve devlet yapısıyla kurduğu tarihsel ve kurumsal ilişkidir. Bu çerçevede militarizmin etkileri, radikal bir dönüşümden çok süreklilik arz eden bir yapı üretmiştir. Söz konusu sürekliliğin temelinde, ordunun siyasal değişim ve reform süreçleriyle kesintisiz biçimde ilişki kurması, devlet yapısı içerisindeki tarihsel konumu ve bu konum üzerine inşa edilen geleneksel idare anlayışı yer almaktadır (Karpata, 2015, s. 140–141). Dolayısıyla çok partili siyasal yaşama geçilmesine rağmen ordunun siyasal sistem içindeki ağırlığının kurumsal ve zihinsel düzeyde varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

1960 askerî müdahalesiyle birlikte, daha önce dalgalı bir seyir izleyen sivil–asker ilişkileri asker lehine belirgin biçimde yeniden yapılandırılmış; ordu, sivil iradeye dayalı yönetimi sona erdirerek doğrudan yönetime el koymuştur. Bu süreçte askerî bürokrasi, siyasal sistem içerisindeki konumunu yeniden tanımlamaktan ziyade, mevcut ağırlığını kurumsal olarak pekiştirmeye yönelmiştir. İç Hizmet Kanunu aracılığıyla ordu, rejimi ve sistemi koruyucu bir güç statüsüne yükseltilmiş; Kurucu Meclis’te yer almasıyla birlikte ise yeni siyasal düzenin inşasında ve mevcut rejimin yeniden yapılandırılmasında belirleyici bir aktör hâline gelmiştir. Bunun yanı sıra Millî Güvenlik Kurulu mekanizması üzerinden ordu, sivil siyasal karar alma süreçlerine kurumsal ve sürekli bir biçimde dâhil edilmiştir (Karadağ, 2015, s. 295). Böylece ordu, sivil yönetimler üzerindeki vesayetçi konumunu yalnızca korumakla kalmamış, aynı zamanda güçlendirerek siyasal ve toplumsal alanda militarist yönetim anlayışının yeniden yükselişe geçmesine zemin hazırlamıştır.

Siyasal alan ile iktisadi alanın birbirinden bağımsız yapılar olmadığı ve karşılıklı etkileşim içinde birbirlerini besleyen bir ilişki ağına sahip olduğu dikkate alındığında, ordunun siyasal alan üzerindeki hâkimiyetinin iktisadi alanda da güç kazanmasını kolaylaştırdığı görülmektedir. Bu bağlamda Ordu

Yardımlaşma Kurumu (OYAK) aracılığıyla ordunun kolektif bir sermaye grubu olarak faaliyet göstermesi; üretim, ticaret, hizmet ve finans sektörlerinde doğrudan yatırımlara sahip olması, Türkiye’de militarizasyonun iktisadi boyutunu oluşturan temel unsurlar arasında yer almaktadır. Ordunun iktisadi alandaki bu kurumsal varlığı ve ekonomik gücü, siyasal alan üzerindeki potansiyel etkisini artıran ve pekiştiren bir işlev görmektedir (Akça, 2004, s. 262–267). Bu çerçevede Türkiye’de ordu, kendi kurumsal çıkarlarını önceleyen ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillenen bir merkantilist militarizm anlayışıyla hareket etmiş; ekonominin militaristleşmesi üzerinden kültürel ve ideolojik militarizmin meşrulaştırılmasına ve yeniden üretilmesine katkı sağlamıştır (Parla, 2004, s. 203–221).

1980 askerî darbesi, militarist etkileri bakımından 1960 müdahalesine kıyasla daha kapsamlı ve kalıcı sonuçlar doğurmuştur. Kısa süre içerisinde sivil yönetimin yeniden askerî unsurların denetimine girmesiyle birlikte, tüm siyasal partiler ve sivil toplum örgütleri kapatılmış; siyasal alan büyük ölçüde askerî vesayet altında yeniden yapılandırılmıştır. 1982 Anayasası ile sivil–asker ilişkileri asker lehine yeniden düzenlenmiş; bu düzenlemeler sonucunda ordu, sivil denetim mekanizmalarının önemli bir bölümünün dışına çıkarılmış ve Sayıştay denetiminden muaf tutulmuştur (Çelik, 2007, s. 172). Benzer biçimde, 1997 yılında gerçekleştirilen Millî Güvenlik Kurulu toplantısı, ordunun sivil siyasal iktidar üzerindeki denetim ve yönlendirme kapasitesini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu süreçte ordu, medya ve sivil toplum alanlarını etkin biçimde kullanarak toplumsal hegemonyasını tesis etmeye yönelmiş; uygulamalarını meşrulaştıran ve bu uygulamalara rıza üreten bir vatandaşlık anlayışının inşası üzerinden militarist zihniyetin sürekliliğini sağlamaya çalışmıştır (Cizre, 2009, s. 172).

Tarihsel süreç bütüncül biçimde değerlendirildiğinde, Türkiye’de silahlı kuvvetlerin görev ve yetki alanları net biçimde sınırlandırılmış, teknik ve profesyonel bir güvenlik organizasyonu olarak faaliyet gösterdiği ve bu faaliyetleri nedeniyle sivil siyasal otoriteye karşı tam anlamıyla hesap verebilir bir konumda bulunduğu söylenemez (Erdoğan, 2005, s. 748). Bununla birlikte zaman içerisinde yaşanan siyasal ve kurumsal dönüşümler, demokrasi ve sivil toplum yapısının güçlendirilmesine yönelik reformları gündeme getirmiş; bu reformlar militarist eğilimlerin etkisini kademeli olarak sınırlamaya başlamıştır. Bu çerçevede 2010 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle sivil otoritenin siyasal sistem içerisindeki ağırlığının artırılması hedeflenmiş; 2013 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nda yapılan düzenlemelerle askerî müdahalelere meşruiyet sağlayan hükümler yürürlükten kaldırılarak TSK’nın görev tanımı yeniden belirlenmiştir. Söz konusu düzenlemeler, sivil–asker ilişkileri bakımından önemli yapısal dönüşümlere yol açmıştır (Karadağ, 2015, s. 298). Ayrıca

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte, daha önce Başbakanlığa bağlı olarak faaliyet gösteren Genelkurmay Başkanlığı'nın Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanması, sivil siyasal denetimin güçlendirilmesi yönünde atılmış kurumsal bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu gelişmeler, Türkiye'de tarihsel olarak siyasal ve toplumsal alan üzerinde etkili olmuş militarist yapıların esnetilmesine ve askerî vesayetın sınırlandırılmasına yönelik önemli bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir.

Fransa'da Militarist Yönetim Anlayışı

Fransa'nın tarihsel süreç içerisinde deneyimlediği siyasal ve toplumsal dönüşümler, yalnızca ulusal sınırlar içinde etkili olmakla kalmamış, aynı zamanda küresel ölçekte siyasal düşüncüyü ve yönetim pratiklerini derinden etkilemiştir. 1789 Fransız Devrimi'nden itibaren Fransa, farklı anayasal düzenlemeler ve siyasal rejim değişiklikleriyle karakterize edilen istikrarsız fakat dönüştürücü bir tarihsel seyir izlemiştir. Bu süreçte iki imparatorluk, çeşitli meşrutî monarşiler ve beş cumhuriyet rejimi kurulmuş; her bir siyasal yapılanma, devlet-toplum ilişkilerinin ve yönetim anlayışının yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Fransa'nın bu çok katmanlı siyasal tecrübesi, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda yaşanan değişimlerin Fransız siyasal kültürünü şekillendirmesinde belirleyici olmuş; aynı zamanda ülkede militarizmin ortaya çıkışı, kurumsallaşması ve süreklilik kazanması üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

Fransa'nın ulusal birliğini tamamlaması ve güçlü, otoriter bir merkezî krallık yapısına kavuşması görece geç bir tarihsel süreçte, ancak 15. yüzyılın sonlarına doğru mümkün olabilmektedir. Merkezî devletin kurumsallaşması ise yaklaşık bir yüzyılı aşan bir zaman dilimine yayılmış ve 18. yüzyılın başlarında XIV. Louis döneminde büyük ölçüde tamamlanmıştır. 1789 Devrimi, bu tarihsel seyir içerisinde Fransız siyasal tarihinin temel kırılma noktalarından biri olarak öne çıkmaktadır. Devrimle birlikte sınırsız ve mutlak otoriteye dayalı yönetim anlayışı sona ermiş; siyasal meşruiyetin yeniden tanımlandığı, temsil ve yurttaşlık temelinde şekillenen yeni bir siyasal düzenin inşasına yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa genelinde gelişme gösteren kapitalist üretim ilişkileri ve buna bağlı toplumsal dönüşümler, Fransa'da mevcut toplumsal yapı içerisinde dengeli ve istikrarlı bir biçimde kök salamamıştır (Şaylan, 1981, s. 64). Bu durum üzerinde Fransız toplumunun derin sınıfsal bölünmelerle parçalanmış bir yapıya sahip olmasının etkili olduğu söylenebilir. Söz konusu parçalanmış toplumsal yapı, ulusal birliğin sağlanması ve merkezî otoritenin tahkim edilmesi yönündeki arayışları güçlendirmiş; bu bağlamda askerî değerlerin ve militarist anlayışın, toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı bir araç olarak ön plana çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Fransa’da devrim öncesi toplumsal yapı, üç “ordre” (düzen/sınıf) temelinde örgütlenmiş ve toplum keskin sınırlarla birbirinden ayrılmış sınıflardan oluşmuştur. Bu sınıflar; soylular, din adamları ve üçüncü sınıf olarak tanımlanmaktadır (Göze, 2011, s. 576). Toplumsal yapının bu biçimde sınıfsal olarak ayrışması, siyasal, ekonomik ve toplumsal düzenin de farklı eksenlerde şekillenmesine ve sınıflar arası ilişki düzeylerinin belirgin biçimde farklılaşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede soylular ve din adamları toplumun üst yapısını oluştururken, üçüncü sınıf daha alt bir toplumsal konumda yer almıştır. Bununla birlikte üçüncü sınıf homojen bir yapı arz etmemektedir. Bu sınıf içerisinde ekonomik gücü büyük ölçüde elinde bulunduran bankerler, tüccarlar ve sanayicilerden oluşan büyük burjuvazi; doktorlar, avukatlar ve esnaflar gibi serbest meslek sahiplerinden oluşan orta burjuvazi ile birlikte geniş halk kesimleri yer almıştır. Bu gruplar, ekonomik güç ve toplumsal etkinlik kazanmış olmalarına rağmen, soylular ve din adamlarıyla eşdeğer bir toplumsal statüye erişememiştir. Öte yandan yaşamlarını büyük ölçüde yoksulluk koşulları altında sürdüren, vergi yükünün önemli bir kısmını üstlenen köylüler ve işçiler de üçüncü sınıfın içinde yer almakta ve toplumun en geniş kesimini oluşturmaktaydı (Şaylan, 1981, s. 66–67). Bu bakımdan devrim öncesi Fransa toplumsal yapısı, sınıflar arası hareketliliğin son derece sınırlı olduğu; alt sınıfların kendi içinde heterojen, üst sınıfların ise ayrıcalıklı ve kapalı bir yapıya sahip bulunduğu ve devletin ağırlıklı olarak üst sınıflarla ilişkiler geliştirdiği hiyerarşik bir sistem olarak değerlendirilebilir.

Devletin soylular ve din adamlarıyla kurduğu ilişkiler çerçevesinde, özellikle soylu sınıfın çıkarları doğrultusunda yapılan yüksek harcamalar ve bu harcamaların yol açtığı mali açıkların üçüncü sınıf üzerine yüklenen ağır vergilerle telafi edilmeye çalışılması, Fransa’da devrime giden süreci hızlandıran temel etkenlerden biri olmuştur (Sander, 2013, s. 162–163). Fransa’nın merkezi devlet yapısı, yalnızca idari alanda değil, ekonomik alanda da belirgin bir şekilde kendini göstermiş; mali yönetimdeki başarısızlıklar devletin yapısal bir kriz içine sürüklenmesine yol açmıştır. Ekonomik düzenin bozulması ve devletin mali açıdan çöküşe yaklaşması, dönemin aydınlarını ve siyasal aktörlerini harekete geçirmiş; mevcut siyasal ve ekonomik yönetim anlayışına alternatif olabilecek yeni düşünsel arayışlar gündeme gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda, devrimden on bir yıl önce vefat etmiş olmasına rağmen Fransız Devrimi’nin düşünsel kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan Jean-Jacques Rousseau’nun fikirleri, toplumun siyasal bilinçlenmesi üzerinde etkili olmuş ve devrimci sürecin zihinsel arka planının oluşmasına katkı sağlamıştır (Yayla, 2017, s. 113). Nitekim gerek İngiltere’de gerek Fransa’da özgürlük, eşitlik ve özel mülkiyet ilkeleri etrafında şekillenen yeni bir siyasal düzen arayışının ortaya çıktığı ve bu anlayışın giderek güç kazandığı görülmektedir.

1699–1778 yılları arasında yaşamış olan Voltaire, toplumsal eşitsizliğe yönelik eleştirileriyle Aydınlanma düşüncesinin önde gelen isimlerinden biri olarak, sınırlı bir azınlığın geniş halk kitlelerini kendi çıkarları doğrultusunda çalıştırdığı bir toplumsal düzenin akıl ve adalet ilkeleriyle bağdaşmadığını savunmuştur. Bu eleştirel yaklaşım, Aydınlanma Çağı'nın bilim insanları ve filozofları öncülüğünde gelişen ve Montesquieu ile Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürlerle kurumsallaşan bir düşünsel hattın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu düşünsel hat, yerleşik mutlakiyetçi krallık ideolojisine karşıt bir ideolojik çerçevenin inşa edilmesini sağlamış; bireysel özgürlük, eşitlik ve siyasal katılım ilkeleri etrafında şekillenen yeni bir siyasal tahayyül ortaya koymuştur. Bu yeni düşünsel paradigma, yalnızca mevcut ideolojiyi sınırlamayı değil, onu bütünüyle dönüştürmeyi hedefleyen bir yönelim sergilemiş ve nihai ifadesini Fransız Devrimi'nde bulmuştur (Şaylan, 1981, s. 68). Bu çerçevede 18. yüzyılda ortaya çıkan devrimci düşüncelerin, mutlakiyetçi yapının ürettiği derin ekonomik eşitsizliklere ve bu düzenin ideolojik meşruiyetini sağlayan dinî ve kilise merkezli kuramsal çerçevelere karşı geliştirildiği söylenebilir.

1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi öncesinde toplanan mecliste, toplumsal sınıflar arasında uzlaşının sağlanmasına yönelik girişimlerde bulunulmuş; ancak sınıfsal çıkarların uzlaştırılamaması ve siyasal gerilimin giderek artması nedeniyle ortak bir mutabakata varılamamıştır. Yaşanan kargaşa ortamı karşısında kral ve hükümet, meclisi dağıtma kararı almış; buna karşın halk temsilcileri, söz konusu karara karşı çıkarak tüm ulusu temsil ettiklerini ileri sürmüş ve ulusal egemenliği tesis edecek bir anayasa hazırlanmadıkça dağılmayacaklarını ilan etmişlerdir. Kralın meclisi zor kullanarak dağıtma girişimi, toplumsal ayaklanmayı tetiklemiş ve bu süreç kısa süre içerisinde devrime dönüşmüştür. Devrimin hemen ardından toplanan Kurucu Meclis, devrimin temel gerekçelerini ortaya koymak ve yeni siyasal düzenin normatif çerçevesini belirlemek amacıyla İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni yayımlamıştır (Sander, 2013, s. 164). Söz konusu bildiri; bireylerin yasa önünde eşitliği, vergilendirmede adalet ve toplumsal dengelerin gözetilmesi ile temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması gibi ilkeleri içermektedir. Bu yönüyle bildirinin yalnızca Fransa'nın iç siyasal dönüşümünde değil, aynı zamanda diğer devletler ve toplumlar üzerinde de derin etkiler yarattığı; Fransa'nın ilerleyen yıllarda, devrimci ilkelerin yayıldığı diğer devletlerle yaşayacağı siyasal ve askerî çatışmaların gerekçelerinden birini oluşturduğu söylenebilir.

1789 Devrimi sonrasında Fransa'da eski rejime son verilmiş ve yerine liberal demokratik ilkelere dayalı yeni bir siyasal düzenin inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 1789 Meclisi tarafından hazırlanan 1791 Anayasası, krala kabul ettirilmiş; anayasal çerçeveye ulusal egemenlik,

temsili rejim ve kuvvetler ayrılığı ilkeleri dâhil edilmiştir. Söz konusu anayasal düzenleme ile yasama organı, yürütme karşısında görece daha güçlü bir konuma yerleştirilmiş ve böylece Fransa’da meşruti monarşi dönemine geçildiği kabul edilmiştir (Çam, 2000, s. 149). Ancak devrimin yarattığı siyasal ve ideolojik dönüşümden olumsuz etkilenen Avrupa monarşileri, devrimci etkileri ortadan kaldırmak ve kralın yetkilerini yeniden tesis etmek amacıyla Fransa’ya karşı askerî müdahalede bulunmuştur. Bu savaş ortamı, meşruti monarşik düzenin kısa sürede sona ermesine yol açmış ve siyasal iktidar bütünüyle Meclis’te toplanarak Fransa’da Birinci Cumhuriyet dönemi (1792–1804) başlamıştır (Şaylan, 1981, s. 71).

Fransa’nın dış tehditler karşısında ulusal ölçekte seferber olmasında, devrimci siyasal gruplardan biri olan Girondinler ve bu grubun lider kadrosunun önemli bir rol oynadığı belirtilmelidir (Sander, 2013, s. 166). Özellikle dış müdahalelerin yoğunlaşmasıyla birlikte Fransa’nın savaş sürecine girmesi, devletin ülke genelinde geniş çaplı askerî seferberlik politikaları uygulamasına yol açmış; bu kapsamda halktan zorunlu asker toplanmasına başlanmıştır (Göze, 2011, s. 599). Militarizmin gelişimi açısından değerlendirildiğinde, Birinci Cumhuriyet döneminin önemi yalnızca Jakoben anlayışın yükselişi ya da liberal değerlerin olumsuzlanmasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda bu dönem, Fransız cumhuriyetçiliğinin radikal biçimde yerleşmesini sağlayan yasal, siyasal ve toplumsal dönüşümlerin yoğun biçimde yaşandığı bir süreci temsil etmektedir (Çelik, 2010, s. 70). Bu çerçevede topyekûn savaş anlayışı doğrultusunda toplumun askere çağırılması ve savaşın bir yurttaşlık görevi olarak meşrulaştırılması, devrimle elde edilen kazanımların korunması adına militarist bir zihniyetin inşa edilmesine zemin hazırlamıştır. Öte yandan olağanüstü koşullar altında şekillenen Birinci Cumhuriyet döneminde Fransız Meclisi’nin, yasama ve yürütme yetkilerini bünyesinde topladığı görülmektedir. Bu durum, olağanüstü dönemlerin siyasal sistem üzerindeki dönüştürücü etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim benzer bir uygulama, Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı yıllarında da gözlemlenmiş ve savaş koşullarının gerektirdiği istisnai durumlar çerçevesinde meclis hükümeti sistemi benimsenmiş ve yasama ile yürütme yetkileri Büyük Millet Meclisi’nde toplanmıştır. Bu yönüyle her iki örnekte de olağanüstü dönemlerin siyasal iktidarın merkezileşmesine ve militarist yönetim pratiklerinin meşrulaştırılmasına imkân tanıdığı söylenebilir.

1792 yılında cumhuriyet ilan edilmiş, monarşik düzenin sembolleri olan kral ve kraliçe giyotinle idam edilmiştir. 1793 yılında kabul edilen anayasa ile cumhuriyet rejimi hukuksal güvence altına alınmaya çalışılmış; devrime ve yeni siyasal düzene yönelik tehditlere karşı sert ceza mekanizmaları tesis edilmiştir. Bu süreçte Robespierre ön plana çıkmış ve tarih yazımında “Terör

Dönemi” olarak adlandırılan evrede, devrime muhalif olduğu düşünülen kişi ve gruplara yönelik yoğun bir tasfiye politikası yürütülmüştür. Robespierre liderliğinde uygulanan bu sert yönetim anlayışı, devrimi ve cumhuriyeti koruma gerekçesiyle meşrulaştırılmış ve rejimin sürekliliği adına olağan hukuki sınırların askıya alındığı bir yönetim pratiği ortaya çıkmıştır. Öte yandan Fransa’nın devrimi yayma amacıyla yürüttüğü dış savaşlarda elde ettiği askerî başarılar, Robespierre’nin ülke içindeki uygulamalarının uzun süre sorgulanmamasında etkili olmuştur. Ancak dış tehdit algısının azalması ve askerî tehlikenin büyük ölçüde ortadan kalkmasıyla birlikte, olağanüstü koşulların sağladığı meşruiyet zemini zayıflamış; Robespierre’nin uyguladığı şiddet politikaları kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Bu sürecin sonunda Robespierre de tıpkı devirdiği monarşik düzenin temsilcileri gibi giyotinle idam edilmiştir (Göze, 2011, s. 600). Bu gelişmeler, Carl Schmitt’in siyasal iktidarın olağanüstü koşullarda şekillenmesine işaret eden “istisna” veya “olağanüstü hâl” kavramsallaştırmasıyla² birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır (Schmitt, 2005). Olağanüstü tehdit algısının ortadan kalkmasıyla birlikte, askerî başarıların yarattığı koruyucu gölgenin dağıldığı; militarist etkiyle beslenen korku ve tehdit ortamının soğumaya başladığı söylenebilir. Böylelikle Fransa örneğinde, olağanüstü hâl koşullarının militarist yönetim pratiklerini meşrulaştırdığı, bu koşulların ortadan kalkmasıyla birlikte ise aynı pratiklerin siyasal ve toplumsal meşruiyetini hızla yitirdiği açık biçimde görülmektedir.

1804 yılında kendisini imparator ilan eden Napolyon Bonapart, böylece Cumhuriyet dönemine resmen son vermiş ve Fransa’da I. İmparatorluk (1804–1814/15) dönemi başlamıştır. Napolyon dönemi, Fransa’nın askerî gücünü merkeze alan bir yayılma siyaseti izleyerek Avrupa kıtasının büyük bölümünü fiilen denetim altına aldığı bir evre olarak değerlendirilebilir. Napolyon’un komutasındaki Fransız orduları Avrupa’nın farklı bölgelerine ilerlemiş ve bu askerî yayılma süreci, toprak kazanımlarıyla sınırlı kalmayarak eşitlik, özgürlük ve ulusçuluk gibi devrimci fikirlerin de kıta genelinde yayılmasına aracılık etmiştir. Bu yönüyle Napolyon dönemi, Avrupa siyasal tarihinin seyrini köklü biçimde etkileyen bir kırılma noktası oluşturmuştur (Şaylan, 1981, s. 72). Bununla birlikte, uzun süre devam eden savaşlar orduda ciddi bir yıpranmaya yol açmış, askerî ve toplumsal kaynakların tükenmesi, Napolyon’un 1815 yılında Waterloo’da kesin bir yenilgiye uğramasıyla sonuçlanmıştır. Bu yenilginin ardından Napolyon dönemi sona ermiş ve Fransa’da kısa süreli bir monarşik restorasyon süreci yaşanmıştır. Ancak siyasal istikrarsızlık ve toplumsal huzursuzluklar devam etmiş ve nihayetinde 1848 yılında cumhuriyet yanlısı ayaklanmalar sonucunda İkinci Cumhuriyet (1848–1852) ilan edilmiştir (Korkmaz, 2015, s. 101). Bu tarihsel süreç

2 Detaylı bilgi için bkz., Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*.(2005). (E. Zeybekoğlu, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi

bütüncül olarak değerlendirildiğinde, devrim sonrası Fransa’da toplumsal bölünmelerin derinleştiği ve siyasal krizlerin yoğunlaştığı dönemlerde, iktidarın sıklıkla “kurtarıcı” figürlere yöneldiği görülmektedir. Özellikle asker kökenli liderlerin ön plana çıktığı bu dönemlerde, güçlü orduya dayalı yönetim anlayışı meşruiyet kazanmış ve toplum nezdinde militarizmin etkisinin ve meşruiyetinin arttığı söylenebilir.

Fransa’da İkinci Cumhuriyet dönemi görece kısa sürmüş ve siyasal istikrarsızlıklar sonucunda ülke yeniden imparatorluk rejimine yönelmiştir. Napolyon Bonapart’ın yeğeni olan Louis Napoléon Bonaparte, 1848 yılında yapılan halkoylamasıyla cumhurbaşkanı seçilmiş; ardından 1852’de, büyük ölçüde kendi belirlediği üyelerden oluşan Senato’nun kararıyla imparator ilan edilerek II. İmparatorluk (1852–1870) dönemi başlatılmıştır. Yaklaşık yirmi yıl süren ve literatürde “Bonapartizm” olarak adlandırılan bu dönemde, Fransa’da hiçbir toplumsal sınıf siyasal iktidar üzerinde tek başına belirleyici bir üstünlük kuramamıştır. Aksine sınıflar arası gerilimlerin, merkezi otorite tarafından denge siyaseti yoluyla kontrol altında tutulduğu bir yönetim modeli benimsenmiştir. Bu yönetim anlayışı içinde siyasal iktidarın meşruiyeti büyük ölçüde plebisiter destek, karizmatik liderlik ve güçlü yürütme vurgusu üzerine inşa edilmiştir. Bununla birlikte, II. İmparatorluk döneminde askerî bürokrasinin siyasal karar alma süreçleri üzerindeki etkisinin belirgin biçimde arttığı da gözlenmektedir. Ordu, hem iç düzenin sağlanmasında hem de dış politikada Fransa’nın büyük güç iddiasının sürdürülmesinde merkezi bir rol üstlenmiş; bu durum, Bonapartizm’in askerî güçle siyasal iktidar arasında kurduğu simbiyotik ilişkiyi pekiştirerek militarist yönetim anlayışının kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.

İkinci Cumhuriyet döneminde siyasal sistemin yükü büyük ölçüde işçi sınıfının üzerine binmiştir. Süreç içerisinde daha önce elde ettikleri hakları kaybetmeye başlayan işçiler, ekonomik açıdan da ciddi kısıtlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum, işçi sınıfının mevcut siyasal ve toplumsal düzene yönelik muhalif tutumlar geliştirmesini hızlandırmıştır. Aynı dönemde, ilk uluslararası işçi örgütü olan I. Enternasyonal kurulmuştur. Fransa’da işçi hareketlerinin güçlenmesi ve toplumsal gerilimlerin artması karşısında Napolyon, dış politikada elde edilecek bir başarının iç sorunları hafifleteceği düşüncesiyle Prusya’ya savaş ilan etmiştir. Ancak savaşta Fransız ordusunun bozguna uğraması üzerine ülkede halk direnişleri başlamış ve bu süreç Paris Komünü’nün³ kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Şaylan, 1981, s. 74-77).

3 1870-1871 yılları arasında Alman kuşatması esnasında, Paris yönetiminin yurttaşlar tarafından üstlenilmesi sürecidir. Bu hareket, sosyalist görüşlerin ve işçilerin ön plana çıkması nedeniyle dünyadaki ilk sosyalist iktidar denemesi olarak nitelendirilmiştir. Karl Marx’da Komün’ü yanlış değerlendirilerek bir işçi ayaklanması gibi görmüştür.

Prusya'nın savaş sonrasında yapılan anlaşmalarla geri çekilmesinin ardından Paris Komünü ortadan kaldırılmış ve Üçüncü Cumhuriyet (1870–1940) ilan edilmiştir. Ancien Régime'den⁴ bu yana Fransa'nın en uzun ve istikrarlı demokrasi tecrübesi olarak kabul edilen Üçüncü Cumhuriyet, tam anlamıyla bir anarşi ortamı içerisinde doğmuştur (Roskin, 2016, s. 115-116). Cumhuriyetin ilanının ardından kabul edilen anayasa uyarınca yasama organı, Cumhuriyetçiler ve monarşistlerden oluşan iki meclisli bir yapı şeklinde düzenlenmiştir (Korkmaz, 2015, s. 101). Bu iki grubun parlamentoda fiilen parti işlevi gördüğü de söylenebilir. Üçüncü Cumhuriyet dönemi, zayıf örgütlenmiş ve sayıca fazla etkin partinin varlığı nedeniyle koalisyon hükümetleriyle yönetilmiş; bu durum Cumhuriyet'in sık sık hükümet buhranlarıyla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Yaşanan buhranlar sonucunda zaman zaman hükümete kalma sorunu ortaya çıkmış, ancak yerleşik devlet yapısı sayesinde bu sorunların aşılması mümkün olmuştur (Şaylan, 1981, s. 78).

Üçüncü Cumhuriyet dönemi, Birinci Dünya Savaşı'na kadar kırılgan bir seyir izleyerek devam etmiştir. Sürekli savaş halinde bulunan Fransa, Almanya'dan intikam alma fırsatı yakalaması nedeniyle belirli avantajlar elde etmiş, ancak savaş yorgunluğu yaşayan ülke zamanla mücadele isteğini kaybetmiş ve Alman işgaline uğramıştır. 1940 yılında Alman askerî kuvvetlerinin Fransa'yı işgal etmesiyle birlikte Üçüncü Cumhuriyet sona ermiş ve toplumsal yapı yeniden ikiye bölünmüştür. Siyasal düzlemde ise bir tarafta işgal sürecinde Nazilerle iş birliği yapan Vichy Hükümeti, diğer tarafta Alman işgalini ve Vichy yönetimini tanımayan, Fransa'nın kurtuluşu için mücadele eden Direniş (Resistance)⁵ hareketi ortaya çıkmıştır (Roskin, 2016, s. 117). General Charles de Gaulle, bu harekete önderlik ederek Fransa'nın direnişini ve savaşa devam ettiğini ilan etmiş, böylece siyasal ve askerî alanda ön plana çıkmaya başlamıştır.

Fransa'nın tarihsel süreç boyunca sürekli savaş hâlinde bulunması, Fransız toplumunun zihinsel dünyasının şekillenmesinde belirleyici olmuş; bu durum toplumun militarist etkilere maruz kalmasına ve militarizmin çeşitli yollarla toplumsallaştırılmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda siyasal iktidarın askerî iktidarla kurduğu ilişkinin, Fransa örneğinde görüldüğü üzere, ulus-devletlerin oluşum süreci üzerinde hızlandırıcı bir etki yarattığı söylenebilir (Parlak ve Kaftan, 2016, s. 171).

Alman ordularının Fransa'dan çekilmesinin ardından Charles de Gaulle başkanlığında geçici bir hükümet kurulmuş ve yeni oluşturulan Kurucu Meclis tarafından hazırlanan anayasa ile Fransa'da Dördüncü Cumhuriyet (1946–1958) dönemi ilan edilmiştir. De Gaulle, hazırlanan anayasanın yasama

4 Fransız Devrimi'nden önceki monarşi, eski rejim anlamında Fransızca deyim.

5 İkinci Dünya Savaşı'nda Alman karşıtı Fransız gizli hareketi.

organını aşırı ölçüde güçlendirdiği gerekçesiyle bu yapıya karşı çıkmış; hükümet bunalımlarının aşılabilmesi için yürütmenin güçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Dördüncü Cumhuriyet'in Üçüncü Cumhuriyet'e benzer yapısal sorunlar taşıdığını ifade eden De Gaulle, bu nedenle görevinden istifa etmiştir (Roskin, 2016, s. 118). 1946 yılında başlayan ve 1954 yılına kadar süren Çinhindi Savaşı ile 1958'de patlak veren Cezayir ayaklanması, Dördüncü Cumhuriyet döneminin sona ermesinde belirleyici olmuştur.

İç savaşın eşiğine gelen Fransa'da toplum, mevcut sorunların çözülebilmesi amacıyla Charles de Gaulle'ü yeniden göreve çağırmıştır. De Gaulle, yapılan çağrı üzerine başbakanlığı kabul etmiş; bir yandan Cezayir sorununa yoğunlaşırken diğer yandan yeni bir anayasa hazırlanması sürecini başlatmıştır. Hazırlanan anayasa taslağı 1958 yılında halkoylamasına sunulmuş ve Fransız halkının onayıyla Beşinci Cumhuriyet (1958–günümüz) dönemi başlamıştır (Şaylan, 1981, s. 84). De Gaulle'e, mevcut sorunların çözülebilmesi ve ulusun kısa sürede toparlanmasının sağlanabilmesi amacıyla yasalarla geniş yetkiler tanınmış; yasama yetkisi de büyük ölçüde hükümet tarafından kullanılmıştır (Eroğul, 2016, s. 156). Süreç içerisinde Cezayir'de konuşlu Fransız ordusu ayaklanarak De Gaulle'e karşı darbe girişiminde bulunmuştur. Ancak bu girişim, Fransız halkının örgütlü biçimde De Gaulle'e verdiği destek sayesinde engellenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum, Fransa'da istikrarın ve düzenin korunması amacıyla toplumun asker kökenli ve merkeziyetçi bir yönetime destek verdiğini göstermektedir. Bu eğilim üzerinde De Gaulle'ün kriz dönemlerinde "kurtarıcı" kimliğiyle ön plana çıkmasının ve toplumda var olan militarist eğilimlerin etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Fransa'da devlet müdahaleciliği ve merkeziyetçilik anlayışının, Napolyon döneminden günümüze uzanan tarihsel bir geleneğin ürünü olduğu ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında bir araç olarak kullanıldığı ifade edilebilir (Peters, 2008, s. 121–122).

Değerlendirme ve Sonuç

Siyasal alanın toplum üzerinde oluşturduğu etkinlik ve hakimiyet düzeyi, siyasetin diğer alanlarla iç içe olması ve sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarla kurduğu yakın ilişkiler ve diğer alanlarla kurduğu etkileşimler bakımından önemli bir yere sahiptir. Ülkelerin silahlı kuvvetleri olan orduların, siyasal alanla olan ilişkisi, onun diğer alanlarla olan ilişkisi üzerinde de belirleyici olmaktadır. Bu bakımdan kendisini devletle özdeşleştiren orduların, siyasal alanla yakından ilişki kurdukları ve siyasal alanla birlikte toplumu dizayn etme ve devleti muhafaza etme amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik bir rota izledikleri ve bu yönde hareket ettikleri söylenebilir.

Siyaset ve ordu arasında var olan ilişkilerin çözümlenmesinde militarizm, genellikle ordunun, askeri darbe ve müdahaleleriyle siyasi

hükümetlere yönelik girişimleri ve sivil siyaset üzerindeki gücü ve etkisi üzerinden tanımlanmaktadır. Ancak bu durumda, militarizmin sosyal, kültürel ve ekonomik işlevleri göz ardı edilmekte ve toplumsal zeminde karşılık bulmasında etkili olan meşruluk boyutu ıskalanmaktadır. Bu açıdan orduların toplumsal yapı içerisinde sahip oldukları meşruluk zeminleri, toplumların devlet anlayışları çerçevesinde toplum tarafından meydana getirilmekte, ordunun toplumla uyumunu kolaylaştırmakta ve hegemonik yapılarının gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan militarizm, iki boyutlu bir süreci ifade etmektedir.

Türkiye ve Fransa’da militarist yönetimlerin varlığı, tarihsel süreçte yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin ortaya çıkardığı sonuçlar etrafında şekillenmiştir. Her iki devletin de silahlı kuvvetleri olan ordularının, siyasal ve toplumsal olaylara karşı verilen mücadelelerde etkin rol alması ve yenileşme süreçlerinin taşıyıcısı konumunda olması, militarizmin içselleştirilmesinde ve gelişiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bakımdan devletlerin, çatışmacı ve savaşçı değerleri ön plana çıkararak sürekli bir düşman varlığına karşı teyakkuz halinde bulunmaya yönelik anlayış geliştirmesi ve imha siyaseti yürütmesi, militarizmin toplumsal zemin içerisinde yer bularak gelişimine ve meşruiyetine katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan, militarist çerçevede şekillenen bu anlayış, devletlerin siyasal ve sosyal yaşama ilişkin birçok konuyu devlet güvenliğine ilişkin tehditler olarak algılayıp değerlendirmesine, güvenlikleştirme yaklaşımları kapsamında olağanüstü tedbirler almalarına, uygulamalarını siyaset üstü kılarak meşrulaştırmalarına ve sivil toplum yapısının ve demokrasinin uzlaşmacı yanının törpülenmesine neden olmaktadır. Bu durum, Türkiye ve Fransa’da yaşanan süreçlerin benzer şekilde militarizmi beslemesine ve demokrasilerin militarist vesayet gölgesinde şekillenmesinde etkili olmuştur.

Türkiye’de militarizm, sivil-asker ilişkileri çerçevesinde siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlar etrafında şekillenmiştir. Osmanlı döneminde devletin merkeziyetçi yapısının toplumun siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını ve özgür hareket alanlarını daraltması, dolayısıyla toplumda devletin varlığını esas alan düşünceye katkı sağladığı ve bu düşüncenin de militarist anlayışın gelişmesinde etkili olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde devletin kurtarılmasına yönelik ortaya konan düşüncelerle beraber modernleşme çabalarının askeri alanda başlaması ve ordunun modernleşme hareketlerinde ön plana çıkarak devletin kurtuluş anahtarı olarak görülmesi, militarist düşüncelerin zihinsel altyapısını oluşturmaktadır. Bu bakımdan militarist yönetimler, kurtarıcılık misyonuyla devletin merkezileşmiş yapısının sürdürülür kılınmasına ve kendi mevcut konumlarının korunmasına katkı sağlamıştır. Bunu ise toplumsal meşruluk zeminleri içerisinde gerçekleştirmişlerdir.

Türkiye’de militarist yönetimin izleri, ordunun özellikle siyasal alan üzerinde temerküz eden yapısıyla 1960, 1971 ve 1980 dönemlerinde kendini göstermiş ve sivil siyasal yönetimlere müdahalelerde bulunmuştur. Siyasal alan üzerinde ordunun görünen bu etkisi, farklı dönemlerde görünmeyen yüzüyle de devam etmiş, ordu siyasal ve toplumsal alanı adeta panoptikon bir denetimle sürekli gözetim altında tutmayı başarmıştır. Bu denetimini, milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkardığı ulus devlet anlayışı ve sınırları içerisinde gerçekleştirmeye, rejimin tehlikede olması gerekçesiyle askeri müdahalelerle ve eğitim kurumları aracılığıyla ulus millet bilinci oluşturarak sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Ordunun yapmış siyasal ve toplumsal alana yönelik yapmış olduğu müdahaleler toplumun askere dolayısıyla orduya bakış açısını etkilese de toplumun sahip olduğu militarist zihin dünyasında olumsuz sonuçlanmamıştır. Bu bakımdan ordunun müdahalelerini, devletin varlığını ve bütünlüğünü korumaya, demokrasinin işlevsel kılınmasını sağlamaya yönelik olarak olağanüstü dönemler içerisinde ve düzenin yeniden tesis edilmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiğini belirtmesi, onun toplumsal meşruluk zemini oluşturması üzerinde etkili olmuştur.

Fransa’nın tarihsel süreçte yaşadığı siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin sonuçları tüm dünyayı etkileyerek değişim ve dönüşüm hareketleri yaratmıştır. Bu durum, Fransız yönetiminin ve Fransız toplumunun şekillenmesi üzerinde etkili olmuştur. Fransa toplumunun üç ayrı toplumsal yapı içinde şekillenmesi ve toplumsal yapılar (sınıflar) arasındaki eşitsizliklerin Fransa’da yaşanan sorunların temel kaynağı olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Fransız toplumunun sınıfsal olarak parçalanmış bir yapıya sahip olmasının etkili olduğu ve bu parçalanmış toplumsal yapının ise Fransa’da ulusal birlik sağlanması adına militarist anlayışın/yönetimlerin gelişmesine katkı sağladığı düşünülebilir.

Fransız Devrimi ile birlikte toplumsal düzenin sağlanması için başlatılan girişimlerin sonucunda Fransa’da Cumhuriyetler döneminin başladığı ve böylelikle toplumsal sınıfların Cumhuriyet yönetimleri altında uzlaşa sağlamaya çalıştıkları söylenebilir. Ayrıca Fransa’nın devrimden sonra sürekli olarak diğer devletlerle savaş halinde olması, ülkenin ve Fransız toplumlarının topyekün savaşa yönelik asker gibi sürekli hazır olmasına neden olmuştur. Bu bakımdan sürekli savaş halinin, toplumda militarist etkiler oluşturarak asker-toplum anlayışının gelişimine katkı sağladığı, toplumsal sınıfların tarihsel süreç içerisinde kazandıkları edimlerini ve haklarını kaybetmemek istemesi dolayısıyla varlıklarını korumaya yönelik davranış geliştirmelerine ve militarist yönetim ve militarist zihniyetinin gelişmesine katkı sağladığı düşünülebilir. Zaman içinde askeri yönetimlerin etkilerinin görüldüğü Fransa’da, militarist yönetimler bu bağlamda meşruluk alanları da oluşturmuşlardır. Fransa, tarihsel süreç içerisinde taşıdığı merkeziyetçi

yönetim anlayışını, mevcut toplumsal yapısının bölünmüşlüğü'nün getirdiği sıkıntıları gidermek için, devam ettirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu bakımdan General De Gaulle'nin de bu bölünmüşlüğü engellemek adına yürütmenin güçlü kılınmasından yana girişimlerde bulunduğu görülmektedir.

Türkiye ve Fransa'da militarizmin siyasal ve toplumsal açıdan benzerlik gösterdiği noktalar olduğunu da belirtmek gereklidir. Bu bağlamda; her iki ülkenin de tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşüm süreçlerinin, savaş ve olağanüstü dönemlerinin etkili olması, Türkiye ve Fransa'da militarist yönetimlerin etkinliğinin oldukça yüksek olması sonucunu doğurmuştur. Tarihte Türkiye ve Fransa'nın toplumlarıyla birlikte varoluş mücadeleleri vermeleri, siyasal değişim ve dönüşüm süreçleri yaşamaları ve sürekli olarak savaş halinde bulunmaları nedeniyle bu devletlerde militarizmin toplumsallaştığı görülmektedir.

Türkiye ve Fransa'nın tarihsel süreç içerisinde yaşadığı deneyimlerden yola çıkarak her iki devletin, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda yaşadığı keskin değişim ve dönüşümler, devletlerin toplumsal yapılarında bölünmeler meydana gelmiştir. Olağanüstü süreçler sonrası devletlerin varlığının korunması, sürdürülmesi ve ortaya çıkan toplumsal bölünmelerin önlenmeye çalışılarak ulusal birliğin sağlanmasına yönelik girişimlerde askeri kökenli bir liderin veya kurtarıcının -Atatürk ve De Gaulle gibi- ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla siyasal ve sosyal hayatta etkili olan askerin koruyucu ve düzenleyici etkisi, toplumda militarizmin öncelenmesine ve meşru zemininin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Akça, İ. (2004). Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri. A. İnsel, & A. Bayramoğlu (Dü) içinde, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu (2. b., s. 225-270). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Akça, İ. (2010). Ordu Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi. İ. Akça, & E. Paker (Dü) içinde, Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti (s. 351-406). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alkan, E. (2020). İnsani Bilimlerde Yeni Bir Yaklaşım: (Anti) Militarizm Çalışmaları. Journal Of Social And Humanities Sciences Research, 7(51), 392-401.
- Altınay, A. (2005). Militarizm. F. Başkaya (Dü.) içinde, Özgür Üniversite Sözlüğü Söylem ve Gerçek (s. 351-465). Ankara: Maki Basın Yayın.
- Bayramoğlu, A. (2004). Asker ve Siyaset. A. İnsel, & A. Bayramoğlu (Dü) içinde, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu (2. b., s. 59-118). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Belge, M. (2012). Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya, Türkiye. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berghahn, V. (2006). Europe in the Era of Two World Wars From Militarism and Genocide to Civil Society 1900-1950. New Jersey: Princeton University Press.
- Berkes, N. (2005). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi. (1986). İstanbul: Milliyet.
- Cizre, Ü. (2009). Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz. A. İnsel (Dü.) içinde, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce -Kemalizm- (6. b., Cilt 2., s. 156-191). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çam, E. (2000). Çağdaş Devlet Sistemleri. İstanbul: Der Yayınları.
- Çelik, F. (2010). Cumhuriyetçiliğin Dönüşümü: Fransa ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Çelik, S. (2007). Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Çiftçi, O. (2006). Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938. Amme İdaresi Dergisi, 4(39), 17-44.
- Duman, M. (2019). Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri. İnsan&İnsan, 6(20), 145-164. doi:DOI: <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.454066>
- Erdoğan, M. (2005). Türkiye'de Asker ve Siyaset. A. Küçük, S. Bakan, & A. Karadağ (Dü) içinde, Türkiye'de Siyasal Hayat (s. 739-750). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Eroğlu, C. (2016). Çağdaş Devlet Düzenleri İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya (10. b.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Göze, A. (2011). Siyasal Düşünceler ve Yönetimler (13. b.). İstanbul: Beta Yayınları.

- Hale, W. (1996). 1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset. (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Heper, M. (2006). Türkiye'de Devlet Geleneği. Doğu Batı Yayınları.
- Heywood, A. (2013). Siyaset (9 b.). (B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, & A. Yayla, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Howard, M. (1978). War and The Nation State. Broadbridge: Clarendon Press.
- Huntington, S. (2004). Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti. (K. Kızılaslan, Çev.) İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- İç Hizmet Kanunu. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>
- Karadağ, A. (2015). Sivil - Asker İlişkileri. A. Karadağ (Dü.) içinde, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat (2. b., s. 285-302). İstanbul: Bilsam Yayınları.
- Karpat, K. (2015). Türk Siyasi Tarihi (6. b.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keyder, Ç. (2001). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korkmaz, T. (2015). Fransa Cumhuriyeti. Ş. Durgun, & B. Aykaç (Dü.) içinde, Çağdaş Siyasal Sistemler (1. b., s. 97-134). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Mann, M. (1988). States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology. Oxford: Blackwell Publishing.
- Özbudun, E. (2011). Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdağ, Ü. (1991). Ordu-Siyaset İlişkisi: Atatürk ve İnönü Dönemleri. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özev, M., & Karayazlık, E. (2009). Sun Tzu'dan Clausewitz'e Savaş Anlayışında Değişim. Stratejik Öngörü, 5(14), 112-125.
- Özcan, G. (2014). Türkiye'de Militarizm Zihniyet, Pratik ve Propaganda (1. b.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, O. (2006). Ordu ve Politika (2. b.). Ankara: Fark Yayınları.
- Parla, T. (2004). Türkiye'de Merkantalist Militarizm 1960-1998. A. İnşel, & A. Bayramoğlu (Dü.) içinde, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu (2. b., s. 201-224). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Parlak, İ., & Kaftan, E. (2016). Bir İktidar Pratiği Olarak Militarizm. Düşünen Siyaset(32), 169-209.
- Pekin, İ., & Yavuz, A. (2014). Asker ve Siyaset Osmanlı'dan Günümüze Sivil-Asker İlişkileri (1. b.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Peters, B. (2008). The Napoleonic Tradition. International Journal of Public Sector Management, 118-132.
- Roskin, M. (2016). Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür (8. b.). (B. Seçilmişoğlu, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.

- Sander, O. (2013). Siyasi Tarih - İlk Çağlardan 1918'e (26. b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Schmitt, C. (2005). Siyasal Kavramı. (E. Zeybekoğlu, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Sünbuloğlu, N. (2013). Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve. Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)ler (s. 9-45). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şaylan, G. (1981). Çağdaş Siyasal Sistemler. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Tdk. (2020). Türk Dil Kurumu Sözlüğü: <https://sozluk.gov.tr/>
- Yayla, A. (2017). Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler (4. b.). Ankara: Adres Yayınları.